

POLIS

REVISTĂ DE ȘTIINȚE POLITICE

Volum III, Nr. 4 (10), Serie nouă, septembrie-noiembrie 2015

Revista POLIS
©Facultatea de Științe Politice și Administrative
Universitatea „Petre Andrei” din Iași
ISSN 12219762

SUMAR

EDITORIAL	7
Est-Vest probleme vechi în haine noi Angelo CHIELLI Sabin DRĂGULIN	
EST-VEST	13
La questione del misticismo: l'accettazione d'una realtà sovrasensibile e di un raccoglimento interiore. Profili comparati tra buddhismo zen, shivaismo, sufismo e mistica cristiana Gianfranco LONGO	
Sul confine. Letteratura europea tra identità e alterità Leonardo TERRUSI	47
Den Bajazzo ernst nehmen? Ursula OLLENDORF	61
Il caso Kadare e la censura nei paesi comunisti Genti PUKA	81
Il revival dei confini: una crisi di identità (o di crescita) dei principi democratici Ivan SCARCELLI	95
Parteneriatul Estic al Uniunii Europene și limitele procesului de „europenizare” a Estului Gheorghe CIASCAI	111
Falia strategică Marea Neagră-Marea Baltică Gheorghe VĂDUVA	119
Securitatea statelor europene: anomie vs asimetrie in strategii Titel Iulian IOVA	139
Strategii de PR în retorica electorală din Parlamentarele - 2014, Republica Moldova vs „revoluția crizantemelor”, octombrie 2015 Aurelia PERU-BĂLAN	165

Regele Mihai între „est” și „vest”. Percepții, poziționări, simboluri	191
Alexandru MURARU	
INTERVIU	213
Klaus IOHANNIS, Președintele României:	
„În gestionarea oricărei crize sau a oricăror evenimente politice avem doi piloni majori pe care ne putem baza, două repere fundamentale la care ne putem întoarce mereu: cadrul constituțional și dialogul autentic”	
VARIA	
The Electoral Republic of Romania. Arguments about the need for an analysis regarding the Romanian participatory culture	219
Bogdan TEODORESCU Dan SULTĂNESCU	
România – o economie „planificată” de la distanță	235
Ion-Lucian CATRINA	
Alfabetizare politică prin lexic, instituții și modele teoretice englezești: România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea	251
Roxana PATRAȘ	
The communist censorship and the reception of Dostoevsky in the Romanian literary consciousness	267
Mihai VACARIU	
Hegel despre intelect, rațiune și devenire	279
Emanuel COPILAȘ	
RELAȚII INTERNAȚIONALE ȘI STUDII EUROPENE	297
An empirical application of regional security complex theory on eastern partnership region	
Ludmila STUPARU	
Dreptul omului de a fi protejat de stresul negativ excesiv - un nou drept fundamental al omului postmodern, la începutul secolului XXI	317
Mădălina Virginia ANTONESCU	
Islamizarea generației a doua. De la Europa all-inclusive la jîhad	337
Georgeta CONDUR	

RECENZII	355
Emilia Șercan, <i>Cultul secretului. Mecanismele cenzurii în presa comunistă</i> Ioana Cristea DRĂGULIN	
Ciprian Nițu, <i>Cosmopolitismul. Către o nouă paradigmă în teoria politică</i> Emanuel COPILAȘ	359
Teodora Prelipcean, <i>Utopia. Imaginarul social între proiecție și realitate</i> Cristian BOCANCEA	363
Eric Voegelin, <i>Religiile politice</i> Nicolae DRĂGUȘIN	367
Note despre autori	375
Instrucțiuni pentru autori	383
Instructions to authors	386

EDITORIAL

Est-Vest probleme vechi în haine noi (The East and the West-old issues in new clothes)

Angelo CHIELLI
Sabin DRĂGULIN

Abstract: *The relation between the east and the west continues to be a main cultural, political and social topic. When we refer at this antinomy we think about a spatial opposition, a metaphor and a cultural and a civilizational cleavage. This spatial opposition which we can find in literature, arts, religions, ideologies, politics or mentalities, turns in metaphors and brutal realities.*

Keywords: *East, West, literature, arts, religions, migration, cleavage.*

Est-Vest, văzut ca dreapta-stânga, reprezintă o opoziție spațială care se transformă încet încet în metafora care sălășluiește în suflet, un arhetip a cărui geneză nu o mai putem reconstrui. Este vorba de un anumit arhetip care rămâne neschimbat în forma sa pură, originală. Istoria lucrează asupra sa cu o deosebită forță, redefinindu-i neîncetat figura care, cu toate acestea, se păstrează intactă, mai mult, își multiplică propria-i forță explicativă, propria-i capacitate de producere a invizibilului.

Este imposibil să trasezi o hartă a locurilor de artă și ale cunoașterii în care acesta organizează neobosit

știința, dându-i forma propriei sale geometrii stranii.

Atunci, de ce să-l mai plasezi în centrul reflecțiilor când este evident că nu se poate „cunoaște”, când pare a fi refractar la orice încercare de a fi conceptualizat.

Graba istoriei și presiunea pe care o exercită aceasta asupra vieții noastre, problemele extraordinare pe care în acești ultimi ani le-a scos această puternică falie în calea noastră, iată câteva motive, dintre nenumărate altele, care ies în evidență, după cum afirma Walter Benjamin „gândirea reluând de la început, în mod constant și circumstanțial, și reîntorcându-se la același

lucru”¹. În opoziția est-vest reușim, fără a preciza clar, să descoperim destul de ușor vestul, identificându-l cu Europa latino-germanică. Nu la fel se petrece cu estul. Acesta apare pluralist, în esența sa, mobil în granițele sale, imediat ce ne schimbăm perspectiva din care observăm relația dintre Est și Vest.

Comunismul reprezintă Estul și coincide, în acest caz, cu Europa Orientală (în pofida paradoxului că unele dintre cele mai înalte roade, și în bine, și în rău, ale Europei Occidentale își găsesc înfăptuirea în cea orientală). Dacă luăm ca element diferențial religia, atunci est-vest coincide cu împărțirea Biserica Catolică – Biserica Ortodoxă (paradoxul, în acest caz, este că originea gândirii și a culturii occidentale, Grecia, este plasată în orient). Dar, tot din punct de vedere religios, estul reprezintă islamul, și budismul, și confucianismul.

Am putea să reparcurgem la infinit, ca într-o joacă, aceste *topoi*. Am ajunge, însă, la convingerea că nu vom reuși niciodată să obținem un cadru unitar în interiorul căruia să putem recompuie în mod definitiv relația dintre orient și occident.

Nu mai rămâne, în crunta luptă corp la corp cu obiectul nostru, decât să ne abandonăm detaliului. Recurgând, încă o dată la cuvintele lui Walter Benjamin, „împărțirea în mod capricios în bucățele nu conduce la măreția”² mozaicului în sine, în același fel structura care alcătuiește acest număr al revistei se apropie mult mai mult de nucleul intim al problemei noastre decât ar

putea-o face o abordare unitară care ar rămâne inevitabil dominată, ca în mitul biblic al Turnului Babel, de multitudinea limbajelor pe care ar dori să le organizeze. În cadrul acestei viziuni se înscrie seria de articole publicate de G.Longo, L.Terrusi și U.Ollendorf.

Eseul lui Longo extinde conceptul de Est împingându-l până în extremul orient. Tehnica japoneză a Kintsugi pare a fi metafora perfectă de reprezentare plastică a ceea ce ar trebui să fie relația Orient-Occident. O unitate care demonstrează, fără ascunziș, diferențele, mai mult, le prezintă ca fiind cel mai prețios dintre elementele alcătuitoare ale întregului.

Problema misticismului pe care arta kintsugi îl evocă ne trimite la una dintre interpretările relației Orient-Occident cele mai fascinante și controversate ale culturii europene: aceea romantică. Neaderând totuși la această viziune, lucrarea lui Longo demonstrează cum adâncă înclinație mistică a religiilor orientale a influențat cultura occidentală.

Literatura este celălalt domeniu privilegiat în care tema noastră este interpretată în mod complex și cu rezultate (împliniri) demne de un mare interes. Aici relația Orient-Occident se suprapune cu aceea de identitate-neidentitate.

Eseul lui Terrusi preia ca exemplu evident de model literar identitar acela elaborat de E.R.Curtius în renumita sa lucrare *Literatura europeană și evul mediu latin*³. Considerațiile lui Curtius sunt puse în discuție, în aceste ultime decenii, de

studiile post-coloniale, *in primis*, de lucrările lui E. Said. În mod succesiv, eseul lui Terrusi se deplasează de la planul strict istoriografic la analiza unor cazuri literare deosebit de semnificative sau de la prezența lingvistică și ideologică a figurii lui Moro în nuvelistica italiană și europeană din secolele al XV-lea și al XVI-lea, iar tema Orientului – în *Orașele invizibile* ale lui I. Calvino⁴.

Tot asupra domeniul literar se insistă și prin lucrarea lui Ollendorf. Autoarea ne readuce în actualitate, exodul dramatic al refugiaților care ajung în Europa pentru a scăpa de războiul și persecuțiile politice din țările lor. Numărul considerabil al oamenilor implicați în acest forțat proces migrator și timpul redus în care se petrece pun Europa înaintea unei grele probleme de integrare.

Ollendorf ne dă un exemplu însemnat de cum – ca în studiul lui J. Hizinga asupra jocului și a rolului său cultural – folosind operele literare (marea literatură europeană: în acest caz povestirea din tinerețe a lui T. Mann – *Paițele*), este posibil să susții refugiații pe de o parte și să-ți exprimi propriile nevoi, iar pe de altă parte să înțelegi noul context cultural și lingvistic în care aceștia intră.

Literatura este tema fundamentală și a eseului lui G. Puka. Autorul ne conduce în mediul politico-literar: constituirea figurii disidentului în regimurile comuniste din estul european. În mod precis, Puka analizează cazul scriitorului albanez I. Kadare. Autorul, prin examinarea lucrărilor și interviurilor scriitorului albanez, evidențiază ambiguitatea și dificultatea

încercării de a defini în abstract disidentul. O definiție a sa nu se poate realiza decât în interiorul elucidării a ceea ce înseamnă arta și raportul pe care artistul îl instaurează cu mecanismul psihologic al autocenzurării, o problemă pe care, într-o măsură diferită, toți scriitorii trebuie s-o înfrunte în relația dintre artă și puterea politică.

Argumentul cel mai strict politic este acela tratat de I. Scarcelli în eseul *Revenirea granițelor: o criză a identității (sau creșterea) principiilor democratice*, care analizează legătura existentă dintre graniță și ostilitate. Cea din urmă pe care Europa considera că a depășit-o întrutotul, în vreme ce, astăzi, reappare cu o neobișnuită violență, ca urmare a valurilor migratoare la care asistăm în aceste ultime luni. Frontierele europene sunt din nou închise și apărate militar.

Autorul, în lumina analizei realizate de cercetătoarea americană W. Brown, examinează contradicția care se instaurează în regimurile democratice care, supuse unor ample mișcări de masă ce reclamă mai multe drepturi individuale și sociale, tind să-și însușească – înaintea marilor procese de mobilitate pe scară planetară – caracteristici tipice regimurilor autoritare.

O viziune diferită asupra opoziției spațiale dintre est și vest se deschide cu articolele publicate de Gheoghe Ciascai, Gheorghe Văduva și Titel Iova. Cu toate că nu regăsim viziunea lui Samuel P. Huntington⁵, în care politologul american susține

că, odată cu încheierea *Războiului rece*, distincțiile de natură ideologică, economică sau politică vor avea un rol din ce în ce mai marginal, fiind înlocuite de asemănările și deosebirile culturale, în cadrul articolelor ce ne introduc a doua parte a numărului se observă existența temei clivajului.

Dacă eseul lui Scarcelli deschide seria argumentelor politice, Gheorghe Ciascai, inițiază seria argumentelor de tip politic și geopolitic. Studiul său ce este axat pe strategiile ce au avut ca scop umplerea vidului de securitate datorate imploziei URSS. Exprimată într-un spațiu geografic și cultural european, politicile de extindere ale NATO și ale Uniunii Europene, extinderile din anii 2004 și 2007, au condus la o „recuperare” politică și civilizațională a zece state din Europa Centrală și de Est, situate între Marea Baltică, Marea Neagră și Marea Adriatică.

Articolul lui Gheorghe Văduva aduce pentru prima dată, în cadrul acestui număr, conceptul de clivaj, care este atât de iubit de specialiștii în geopolitică. Pentru autor, cu toate că dimensiunea Est-Vest a ontologiei spațiului euro-asiatic părea să iasă din conflictualitatea ei tradițională ameliorând vechile falii, războiul a reînceput. Concluzia articolului este că, în realitate, el nu a încetat niciodată, pentru că războiul Est-Vest, din păcate, este unul de tip continuu. Ca un drum fără început, fără ieșiri și fără sfârșit.

Continuarea logică a temelor prezentate de Văduva o regăsim în articolul lui Titel Iova ce ne propune

o temă mult mai aplicată. Pornind de la analiza sumară a documentelor programatice ale securității unor state europene, autorul relevă prezența unor elemente noi ale mediului de securitate, numite riscuri asimetrice, riscuri neconvenționale sau riscuri de tip nou. De aceea, schimbarea reală a mediului de securitate și apariția noilor tipuri de riscuri, necesită dezvoltarea unor strategii de securitate care să asigure funcționarea coerentă a sistemului.

Aurelia Peru-Bălan, ne prezintă pe parcursul studiului său modul în care opoziția spațială dintre est-vest se desfășoară sub ochii noștri în Republica Moldova. Cu o istorie recentă, noul stat apărut din cenușa fostului URSS a balansat în ultimele decenii între vocația pro rusă și pro orientală și cea pro românească, pro europeană și pro-occidentală. Corupția, lupta pentru putere, viziunile diferite asupra modului în care mediile politice de la Chișinău se raportează la cetățean se regăsesc în articolul cercetătoarei din Republica Moldova. Opinia coordonatorilor este că acest articol ar putea fi interpretat și prin prisma ideilor ce au rezultat din studiile prezentate de Ciascai, Văduva și Iova.

În încheierea corpului tematic dedicat acestui număr recomandăm articolul semnat de Alexandru Muraru. Pe parcursul studiului, autorul și-a propus să aducă în atenția cititorilor raporturile regelui cu puterile Vestice și atitudinea față de parcursul României după 1989, soarta Basarabiei ca o consecință directă a confruntării Est-Vest, precum și

ponderea actului de la 23 August 1944 în reconfigurarea memorială

postrevoluționară în cadrul clivajului Est-Vest.

Note

¹ W.Benjamin, *Il drama del barocco tedesco*, trad.it. Torino, Einaudi, 1971, pp.8-9.

² *Ibidem*.

³ Vezi, R. Ernst Curtius, *Letteratura europea e Medio Evo latino*, La Nuova Italia, Firenze, 1992.

⁴ Vezi Italo Calvino, *Le città invisibili*, Modadori, Milano, 1976.

⁵ Vezi, Samuel P. Huntington, *Ciocnirea civilizațiilor și refacerea ordinii mondiale*, (traducător Radu Carp), Editura Antet, București, 2007.

Bibliografie

BENJAMIN, Walter, *Il drama del barocco tedesco*, trad.it. Torino, Einaudi, 1971.

CALVINO, Italo, *Le città invisibili*, Modadori, Milano, 1976.

CURTIUS, Ernst R., *Letteratura europea e Medio Evo latino*, La Nuova Italia, Firenze, 1992.

HUNTINGTON, P. Samuel, *Ciocnirea civilizațiilor și refacerea ordinii mondiale*, (traducător Radu Carp), Editura Antet, București, 2007.

EST-VEST

La questione del misticismo: l'accettazione d'una realtà sovrasensibile e di un raccolgimento interiore. Profili comparati tra buddhismo zen, shivaismo, sufismo e mistica cristiana

**(The transcendental reality's acceptance and her interior
meditation. A comparative approach to mysticism between Zen
Buddhism, Shivaism, Sufism and Christian tradition)**

Gianfranco LONGO

Abstract. *The mysticism's problem begins when our knowledge of the world becomes search for the deep: the sorrow and the joy are the same moments of life, lived in a mirror in which to dwell. The kintsugi art is care and meditation about joy and sadness, about the past time and present moment where life and death have a common point that introduces us to the mystery of our beginning.*

Keywords: *God, Jesus, mysticism, sufi, kintsugi, man, life, startzy, Corano, mujahede, deep, consciousness, real, universal, sorrow.*

Caratteri introduttivi

Il problema del misticismo si risolve nel contemperare due esigenze di tipo opposto: da un lato l'ineludibile constatazione di un varco esistente tra l'immanente e il trascendente e, dall'altro lato, la difficoltà nell'accettare, a causa della nostra realtà legata all'esperienza fenomenica, la presenza dello *spirituale* e di una vera e propria "consistenza intangibile" che per-

cepiamo, non in base ai nostri sensi appunto, ma unicamente approfondendola mediante la meditazione e l'esperienza del raccolgimento, e che in ciò ci perviene completa nella sua evidenza. Meditazione e raccolgimento dunque sono gli inestricabili momenti in cui, quel tutto che si percepisce esclusivamente grazie ai nostri sensi, diviene constatazione di un *profondo* legato a noi stessi, e che tuttavia ci ritorna difficile da accogliere, poiché non dotato di

quell'esperienza sensibile, ma intuito e percepito solo interiormente.

La contemplazione della ricostruzione: il kintsugi, estetica e misticismo zen

In Giappone, ad esempio, un vasellame, prezioso o significativo che si rompe, passa attraverso la tecnica del *kintsugi* (letteralmente "ricomporre con oro") una tecnica di riparazione molto particolare, tramandata da tradizione *zen*, che non mira a nascondere le linee di frattura dell'oggetto con un incollaggio perfetto e invisibile, piuttosto le stesse linee vengono rimarcate con una riparazione dettagliata: oro o argento fuso risaltano le fratture, e si direbbe che le *esaltino* sottolineando il motivo frastagliato della lesione, trasformando l'oggetto pertanto in una nuova opera, che non snatura la forma precedente, solo regala all'oggetto una cicatrice luminosa. Si tratta metaforicamente di quelle stesse cicatrici che noi uomini ci portiamo dentro, e che custodiamo come frutto della nostra esperienza materiale e spirituale insieme. Il principio del *kintsugi* infatti appare palesemente opposto a quello che anima tutti noi, quando comproviamo l'esperienza con la realtà dell'afflizione: frattura spirituale, pena morale, dolore fisico, colpa, vergogna, fallimento professionale, rovina umana, angoscia, lutto.

Ricolmando quella perdita il *kintsugi* è come se ci dicesse: "La vita è integrità e lacerazione insieme. Quel vasellame ora in cocci ha una storia e diviene più bello. Il dolore insegna che sei vivo, il solco lasciato dal fallimento permette la valorizzazione dell'esperienza sensibile mediante la conoscenza di un legame più profondo, che raccoglie il discernimento della tua realtà da quella interiore che non si vede, ma che pulsa vivente in ognuno di noi. Per questo lo strappo si ricompone tramite una *qualità*, il cocchio si unisce agli altri grazie ad oro e argento e il vasellame è ora addirittura più prezioso e pronto per continuare ad essere utile".

La qualità del dolore e della pena si valorizza nella meditazione, e a tale meta appunto conduce a quanto si vuole intendere come misticismo, cioè esperienza di raccoglimento che coniuga immanente a trascendente, rendendo quest'ultimo vissuto e non un che di arcano, piuttosto conosciuto e riconosciuto credibile, non esoterico e sacerdotale, ma umano e rivelato, *essoterico*, comune a tutti perché possibile conoscenza valida ed efficace per chiunque.

Tale acquisizione però è verosimile unicamente quale frutto di un'esperienza, non solo sensibile, ma anche spirituale e di raccoglimento sul proprio dolore, affinché tutto ciò che si acquisisce come trascendente fortifichi la realtà sensibile e immanente. Nel *kintsugi*, anch'esso in-sé e per-sé *esperienza*, si afferma che quando qualcosa

abbia subito una ferita, disvela una storia, ragion per cui diventa più pregiato, sino ad essere raro e unico come ogni essere umano, portatore di una sua propria storia mistica, perché risultato di tanti cocci sparsi che sono stati riuniti nel crogiolo del dolore, forgiati infine come oro, tante crepe riunite dall'oro e dall'argento proprio del dolore.

Riferimenti a tal proposito sono molteplici e già noti: “Poiché egli conosce la mia condotta, se mi prova al crogiuolo, come oro puro io ne esco” (*Gb*, 23, 10); “Il crogiuolo è per l'argento e il forno per l'oro, ma chi prova i cuori è il Signore”, (*Prv*, 17, 3); e addirittura nel Siracide si legge: “Perché con il fuoco si prova l'oro, e gli uomini ben accettati nel crogiuolo del dolore” (*Sir*, 2, 5).

È tale tipo di esperienza vissuta pertanto che permette all'immanente di transitare al trascendente, per comprovarne la sua consistenza. Si perviene a ciò nel momento in cui la propria conoscenza del dolore spezza il legame transitorio con la realtà, così compenetrandoci in una cognizione: è questo squarcio a rendere diverse e sempre più preziose le persone¹.

Tuttavia restituire belle e preziose le “persone” che hanno sofferto, assume un connotato che travalica la mera tecnica del *kintsugi*: questa tecnica si chiama amore, perché il dolore è stato parte della vita e perché grazie al dolore è possibile transitare alla salvezza, nella misura in cui la giustizia umana è stata ridimensionata dalla

grazia cristiana. La dimensione peraltro di considerare l'esperienza mistica come un dolore intenso, ci permette di subordinare l'ordine delle cose e le aspettative connesse proprio con il fine di intuire la presenza, attraverso la rinuncia, la sconfitta, il fallimento, la malattia, di un segno che ci ha voluti, un segno di amore sino al gesto della morte.

Sofocle, nell'omonima tragedia, fa dire ad Elettra: “Costretta, chiusa fui/ orribilmente/ in orribili mali./ Oh sì questo furore/ mio non ignoro./ Ma finché vita mi tiene nella sventura mia non voglio/ porre fine all'affanno./ Chi mai potrà donarmi,/ o donne dilette,/ una parola consolante,/ un messaggio di gioia?/ Lasciatemi dunque,/ voi consolatrici./ Ché mai non finiranno/ questi mali per me,/ insolubili mali;/ mai avrà quiete il dolore,/ mai avrà fine il lamento”².

In tale lamentazione, quasi una geremiade, Elettra approfondisce il suo stesso dolore e ne vive il riscatto mediante il lamento: la catarsi dal male è provocata dall'agonia, dove il gemito, il pianto, diventano transiti all'essere-consapevoli del proprio destino per poterlo accettare e così guadagnarlo dal male, redimerlo appunto dal *reale*.

Nelle *Trachinie*, invece, una tragedia molto complessa, correlata al mistero del fato, cioè al non poter conoscere anteriormente quegli avvenimenti cui si attende e per i quali si spera ogni bene, Sofocle, immediatamente all'inizio, annuncia

la tematica della vita e del suo stesso misticismo e senso misterico: “Esiste un detto tra gli uomini, antico/ e illuminato: non potrai conoscere/ mai di nessuno la vita mortale/ prima che lui muoia: né di chi l’ha buona/ né di chi l’ha cattiva./ Ed io, la mia,/ anche prima di scendere nell’Ade,/ pure già so che mi è di sventura e peso”³.

È Deianira che parla, moglie di Eracle, ormai esule ed errante. Eppure in quella mestizia Deianira sprofonda nel misticismo che constata un esoterico e non rivelabile assoluto: quello della vita di ognuno, sconosciuta proprio perché ripetutamente considerata superficialmente già nota e conosciuta, e forse anche, troppe spesse volte, data per scontata, infine affatto resa preziosa dal quotidiano e che solo quel dolore, quella cicatrice e quel cocciò saldato nel dolore, cioè vita forgiata nell’oro e nell’argento, impreziosiscono rendendola sacra a ognuno.

Ciononostante sfugge a Deianira l’istante del riscatto, obsoleto è il suo tempo perché il mistero sembra quasi esser stato relegato ad un segreto, posseduto dal dio e dal fato e resosi irrilabile a lei. Deianira non comprende ancora che sarà proprio la sofferenza a liberarla da quel peso per farle accettare l’esistenza non come un imbroglio, ma come una storia. E questa storia è delle volte una parte grande, altre volte impercettibile della narrazione più ampia del dolore umano; ma in entrambi i casi, si tratta comunque di

un tassello utile a coniugare il vasellame in frantumi a quel grande mosaico, di musica profonda, di grande gioco: *lalīlayā*⁴, un concetto shivaita chein sanscrito può indicare sia il giocoche un ritorno insperato, sia labellezza che l’eleganza, ma anche la diversione e l’amabilità che si scoprono accomunate insieme in una tazza riparata, con tanta decisione e cura, sino a ri-farne opera d’arte.

La percezione del dolore e la rimessione mistica: il contenuto del mujahade sufista

Considerando quindi come cocciò che si frantuma, l’uomo si vede nella sua vita sorpassato dall’incertezza e dall’instabilità della sua sorte, ritrovando nell’esperienza del raccoglimento un punto di inizio per quanto non potrebbe spiegare né de-cifrare: ci si riferisce proprio al produrre una comprensione dal nulla, quel nulla (*sifr*, in arabo è lo zero) di cui si riveste il tempo, non percepito immediato e che potrebbe nella sua varia gamma di ipotesi e poi successivamente di vissuto (*Erlebniss*), lasciarci nuovamente ricostruiti e più preziosi, perché avremmo fatta ancora salda la vita. In fondo il dolore è momento mistico, perché traccia un segno inequivocabile ed ineludibile, assolutamente irripetibile in quella determinata e specifica condizione.

Si può faticare a fare pace con le nostre crepe, e le nascondiamo, non le valorizziamo. Meglio: agiamo per rimuoverle (meccanismo freudiano della *Verdrängung*), perché ci vergogniamo delle nostre cicatrici. In fondo non siamo atei, ma *ateisti*; non siamo più liberi, ma *liberisti* (proprio in senso economico), libertari, ponendo in tutto un che di agonistico, e così anche con le nostre ferite, accanendoci per nasconderle, mostrandoci intatti, apparendo pervicacemente, ma con stoltezza, privi di esperienza; siamo *integrismi*, non integri, siamo cioè noiosi e mietuti da una cultura di morte e di indifferenza, affinché non appaiano le nostre ferite.

A volte ci è stato passato un po' ovunque, anche in famiglia, il concetto di vergognarsi delle proprie pecche o cadute: non dire niente a nessuno renderebbe costretti ad una difesa che non significa affatto *lavoro sul proprio sé*, come invece il *mujahade* nel sufismo descrive e che vuol significare andando a fondo del nostro dolore e della nostra consapevolezza con la vita.

Oggi, peraltro, la gran parte di noi occidentali può permettersi di condurre un'esistenza piena di sprechi. Ma in questo modo dimentichiamo che le nostre condizioni sono soggette al mutamento delle fluttuazioni e che potremmo non essere in grado di anticipare il momento in cui tutto cambierà: l'esempio della borsa cinese che fa tremare gli ingordi e gli Stati è cosa recentissima, e quel vento diverrà un

uragano che ci travolgerà: saremo ormai troppo abituati a uno stile di vita dispendioso, per cui le uniche vie d'uscita potranno essere, sì una drastica riduzione del nostro tenore di vita, con le conseguenze di una bancarotta, ma soprattutto saremo ridotti al livello della barbarie, all'abominio della desolazione di cui parla il profeta Daniele⁵, cioè avremo perso la speranza nell'essere divenuti disperati.

Eppure l'insieme della nostra cultura parte da una crepa, da un dolore, inizia con la ferita del costato di Cristo da cui sgorga acqua e sangue, rinnovando in quello stesso momento la nostra creazione⁶. Pertanto quando qualcosa abbia subito una spaccatura, quando un uomo subisce un dolore e una ferita, non si rottama, mostra invece di aver una storia rivelando la sua vita, affermando di aver vissuto, di essere stato presente fra noi, sopportando un carico terribile per farcela ed acquisire perciò... *esperienza vissuta*: questo perché poi un uomo, una donna, scavalcano l'immanente sempre con la forza di quella sofferenza che è amore per la loro stessa vita.

Ciò è accaduto alla Madre, Maria, Madre di Gesù; è accaduto al Figlio, Gesù, e suo figlio: quel dolore lancinante di madre per il proprio figlio condotto al patibolo e lì giustiziato, innocente, salva la nostra vita, riscatta la Creazione del Padre ed offre nel dolore, nella cicatrice, la Nuova Creazione⁷: lo *stabat Maternon* è lutto, è sacrificio

che redime; è storia di un avvenimento, non di una narrazione fantastica, e per quante ferite e crepe possa avere quella vita, la nostra vita, esse sono sempre tenute insieme da un filo di oro, rinsaldate nel crogiuolo dall'oro di Cristo, cioè il suo sangue.

Non si tratta di una colla, ma dell'oro di Dio, il suo proprio sangue dato a noi per ricomporre le nostre ferite, le nostre crepe, i nostri fallimenti. E questi si vedono sì, ma fanno la storia di quell'uomo e di quella donna. Coloro che non mostrano nulla, sono i prototipi dei dittatori, dei falsi imborghesiti, degli ipocriti stessi, dei burocrati europei in doppiopetto che si scandalizzano all'arrivo di gente perseguitata dalla ferocia e dalla barbarie della guerra e che rifiutano il dolore dell'altro perché scomodo e fastidioso.

D'altronde l'esperienza mistica si incarna nella cura (la *Sorge* heideggeriana) dell'altro; solo in questo modo, infatti, la propria sofferenza comprende un'altrui dignità, senza divenirne estranea e senza rifiutarla per imborghesimento, o naturale grettezza di coloro che sfruttano inermi e religioni per accenderne un fuoco di lotta che in realtà sarebbe del tutto privo di fondamento ed assente: sia nell'Islam, come nel giudaismo o nel cristianesimo.

Nell'atto del *mujahade* sufista, peraltro, il lavoro sul proprio sé sicompenetra nell'accettazione del dolore altrui nella morte⁸; è proprio la fede che realizza la vita come un evento della grazia, perché se la fede

muove il ritorno a Dio, quotidianamente, di certo non si può neppure dubitare come, a sua volta, sia la grazia di Dio ad imprimere alla vita dell'uomo la necessità della fede di fronte al mistero della sua vita.

E proprio Gesù, cioè la rivelazione di Dio nel tempo del mondo, soffre il mistero della necessità della salvezza del mondo attraverso quanto si oppone al potere politico, al dominio "semplice" del tiranno che saccheggia e umilia, infine attraverso quanto si oppone alla morte, cioè l'amore, quell'amore già narrato *forte come la morte*⁹, ma che tuttavia *necessita* della morte per essere e per rivelarsi e per *vivere*, perché è in quell'istante in cui la vita soffre tale bisogno del mistero del suo proprio essere che la stessa vita, finalmente, risorge quale fulcro di pienezza della salvezza e diviene, la vita, *evento* nel mondo, contemporaneità assoluta nell'universo, senza inizio e senza fine.

Questo *evento* è appunto colto in un solo impercettibile istante, in cui Dio ha sofferto il mistero della *sua necessità* di oltrepassare l'apparente inaccessibile angoscia, al fine di vincerla a dispetto del pericolo della debolezza di essersi potuto rivelare politicamente, come capo per il dominio della storia e sul mondo. Piuttosto è nella salvezza del dolore che Gesù manifesta e dis-vela tutta la sua bellezza di essere Figlio di Dio, bellezza solo apparentemente e momentaneamente sconfitta dalla morte, bellezza però che risorge come amore di quella Vita che

accade ancora nel tempo, perché memoria del mondo¹⁰.

D'altronde, riflettendo sul mito di Er, narrato da Platone nel libro X de *La Repubblica*, non possiamo eludere la nostra attenzione da come ogni castigo possa essere temporaneo, tranne il castigo riservato ai tiranni, ai politici, al despota Ardieo che Platone nel mito ci racconta aver ucciso il proprio vecchio padre e il fratello maggiore e aver compiuto molte altre nefandezze pur di carpirne il regno.

Scriva Platone:

“Questo Ardieo era stato tiranno in una città della Panfilia, mille anni prima, e, come si diceva, aveva ucciso il vecchio padre e il fratello maggiore, e si era macchiato di molte altre nefandezze. L'interrogato, riferiva Er, aveva risposto: ‘Non viene né potrebbe venir qui. Infatti tra gli altri orrendi spettacoli abbiamo veduto anche questo. Come fummo presso lo sbocco, lí lí per risalire e trovandoci ad aver subito tutte le altre prove, d'improvviso scorgemmo lui e altri, perlopiú tiranni, ma c'era anche gente privata, colpevole di gravi peccati. Essi credevano ormai che sarebbero risaliti, ma lo sbocco non li riceveva, anzi emetteva un muggito ogni volta che uno di questi scellerati inguaribili o uno che non avesse ancora espiato nella misura dovuta tentava di salire. Lí presso, c'erano uomini feroci, tutti fuoco a vedersi, che sentendo quel boato afferravano gli uni a mezzo il corpo e li trascinarono via, ma ad Ardieo e ad

altri avevano legato mani, piedi e testa, li avevano gettati a terra e scorticati, e li trascinarono lungo la strada, dalla parte esterna, straziandoli su piante spinose'. E a coloro che via via sopraggiungevano, spiegavano quali erano le ragioni di tutto questo aggiungendo che li conducevano via per gettarli nel Tartaro. Laggiú, continuava, avevano provato molti terrori di ogni genere, ma tutti li superava la paura che ciascuno aveva di sentire quel boato al momento di salire. E ciascuno era stato molto contento di venir su senza sentirlo. Queste erano all'incirca le pene e i castighi e le corrispondenti ricompense¹¹”.

Il problema mondo nel misticismo islamico (sufismo) e nella mistica cristiano-ortodossa

Mostrare però orgogliosamente le cicatrici sembra essere una modalità proveniente da epoche passate, fa pensare a certi rituali d'iniziazione delle tribù arcaiche, o alternativamente a forme autopunitive ed esibizionistiche, ma anche, ad esempio, alla fierezza con la quale gli aborigeni australiani mostrano ai giovani iniziati l'orribile cicatrice sul proprio pene¹².

La svolta mistica nasce, nonostante strambi esibizionismi, sempre da un rapporto che si stima insufficiente tra l'uomo e il creato, tra l'uomo e la sua vita avvolta nel mistero della stessa creazione. Il

mondo si costruisce per sua stessa specie nell'esperienza della sua trasformazione; e il tempo si rivela proprio in quel che noi viviamo: l'accadere del mondo caratterizzante il suo specifico spazio nella sua temporalizzazione. La forma del mondo, allora, emerge nel presente e la sua trasformazione profila il valore simbolico variabile del mondo, nelle pluralità all'interno della volontà creatrice di Dio. Se il tempo è forma continua e segna la materia, la storia ne è l'elemento suo discreto: ma non si potrebbe negare che la storia si componga di tempo, dunque come elemento possiede una sua forma.

Nel *sufismo*, che è la mistica islamica, proprio la forma rivela un fenomeno quando se ne percepisce il senso attraverso una ricerca cosmologica, cioè d'indagine nel mondo e nel suo tempo. L'interpretazione del senso del mondo, perciò, si rivela, secondo i mistici islamici, nel problema di un'asserzione positiva, di una presa di coscienza anche di fronte al proprio dolore che rivela la presenza dell'uomo nel mondo e la rassicurazione da parte di Dio di fronte alle iniquità dall'uomo stesso perpetrate¹³, che può indurre a considerare diversa la circostanza della predilezione divina, sino ad un raccoglimento per meditare la purezza e la conversione¹⁴.

Il mondo però può tradursi, aporeticamente, in un *continuum* che si caratterizza *discretamente* nel tempo. L'Universale permane come

uno, inerente in molti, ed *eterno* in virtù della continua trasformazione del singolare su cui si poggia. Ciò che è interno alla storia si svolge nella qualità di un passaggio dal possibile al necessario: il mondo si trasforma nella contingenza del necessario, cioè del tempo della circostanza: *καίρως*, indicante temporalità e temporalizzazione. Ragion per cui esattamente lo svolgimento all'interno della tradizione, dalla possibilità alla necessità, viene colto come punto di vista della conoscenza. Il mondo, in una consapevolezza mistica del suo dolore, non sta dando di sé un presupposto ontologico che caratterizzerebbe la coscienza del tempo, cioè la rifrazione di esso in temporalità e temporalizzazione, piuttosto si definisce in base al suo *continuo-dover-essere-presente*¹⁵.

La creazione del mondo si raccoglie e si enuclea nel tempo: la storia raffigura specifiche trasformazioni dell'ermeneuticità del senso del mondo, cioè denota esattamente la forma del tempo, sempre però all'interno del fenomeno della tradizione del mondo. Tuttavia non si può sostenere che la forma del mondo sia contraddizione di sé, giacché ogni contraddizione del mondo è legata alla sua temporalità. Peraltro le circostanze storiche rivelano gli elementi discreti del senso del mondo; in tal caso si opera una temporalizzazione del tempo. L'evento nell'accadere continuo è forma della realtà. Nell'evento che il concetto descrive, emerge *ciò-che-*

può-divenire, condizione probabile di una trasformazione in atto, dunque “accadere del mondo”.

Il mondo, tuttavia, non è unicamente “tutto ciò che accade”, come intendeva Ludwig Wittgenstein, ma quel *ciò-che-accade* non avviene casualmente perché l'uomo slegato dalla possibilità di un vertice di Amore, piuttosto la Creazione del mondo e di tutto quel che accade è amore di Dio da cui l'uomo liberamente può determinarsi sciolto, svolgendo poi la sua azione diretta anche verso l'accadere della dualità bene/male, in cui l'uomo lascerà prevalere il male supponendolo un suo bene esclusivo e perciò egoistico.

Il *ciò-che-accade* nel mondo, pertanto, si concretizza misticamente nel tempo continuo di questo mondo, permettendo lo stesso accadere della forma del mondo come mondo nella temporalizzazione, nel suo presente, quanto sviluppa la tradizione in trasformazione.

Si può allora individuare esatto che il mero accadere non sia a-priori determinando il mondo; il mondo *non* è tutto-ciò-che-accade: è il tempo invece che trasforma il mondo in accadere mondano di tutto quanto diviene e si trasforma nel mondo, ma come *avvenire* del tempo nel mondo.

Ne segue che la persona umana è un mistero conosciuto pienamente solo da Dio e da coloro a cui Dio dà ciò che nel misticismo russo e di matrice ortodossa si definisce come *cardiognosia*: la conoscenza spiri-

tuale dei cuori umani. Se questi pensieri sono stati sviluppati solo dai pensatori russi recenti, l'atteggiamento personalistico fondamentale fu da secoli vissuto dagli *startzy*, le figure più tipiche della spiritualità russa. Il singolare fonda perciò un contenuto universale e lo rivela come unità di sé nella trasformazione del mondo: questo è un evento che nella spiritualità sia islamica come anche ortodossa, di meditazione del mistero umano e di raccoglimento sul dolore umano, si profila quale unità di misura di ciò che è interrotto dal dolore.

Incarnandosi, Cristo rivela la desacralizzazione del mondo, benché ciò costituisca una prospettiva di sofferenza e di consapevolezza. Ma dopo la caduta dell'uomo, l'abisso tra la natura divina e la natura umana è diventato talmente profondo, che l'Incarnazione del *Logos* è una croce che l'uomo prende su di sé: la *kenosi* diventa sofferenza. Il fine dell'Incarnazione però è anche portare la felicità divina in questa sofferenza umana. Per questo motivo, i russi non vogliono separare troppo il Cristo sofferente dal Cristo glorioso: la sofferenza stessa, per mezzo di Lui, diventa gloriosa. Ciò comporta, nella spiritualità russa, il profilarsi di una vera e propria “mistica della sofferenza”.

Non si può prescindere dall'affermare, tuttavia, come l'insieme della filosofia post-scolastica, che prende le sue mosse particolarmente subito dopo la riforma protestante, abbia, piuttosto, lottato tenacemente

contro Dio rivelato da Cristo, perché Figlio, confutandone l'*istante* del singolare nell'universale, la rivelazione del fondamento ontico nell'uomo, cioè Cristo: Cristo è il *corpo mistico* di Dio nel mondo e nel tempo dell'uomo, affinché quest'ultimo fosse stato salvato da un avvenimento ontologico e mondano; e Gesù *accadde* storicamente per continuare ad avvenire *indeterminabile presente*, quindi rivelata speranza dell'uomo nel suo tempo. L'incontro mistico con la certezza del *presente indeterminabile* rivelatosi in Cristo, poiché Figlio di Dio Padre, passa attraverso un riconoscimento, esattamente ciò che nella tradizione shivaitica potrebbe essere individuato come *pratyabhijñâ*, un riconoscimento, cioè, che abbia fatto salva la speranza perché dono dell'amore di Dio nell'istante della Creazione.

L'antico induismo d'altronde aveva reso propria nell'uomo la caratteristica di un suo *impulso mistico* (*udyâma*) all'essere in ricerca della parte mancante di sé nel mondo, raggiungibile unicamente mediante il superamento delle temporalità, una volta oltrepassati i limiti mondani delle temporalizzazioni. L'essere in ciò osserva una sola intrinseca luce alla quale si ricongiunge e dalla quale è attraversato, intersecandosi in un cuore universale, in cui esiste il tempo che è, per il sol fatto di accadere, *presente* ma *indeterminabilmente duraturo*, cioè *interminabile*: proprio Dio, la certezza

che l'Amato non debba mai più rischiare l'abbandono dell'amante.

E. Miserere: principium et finis

Il mondo, mediante tale ermeneutica, non possiede in-sé principio e non prevede a-sé fine, perché divenga nuovamente totalità e unità di una congiunzione: quella tra il fondamento cosmologico singolare e l'universale rivelato, quella tra mondo e tempo, appunto tra uomo e Dio; dunque meditazione sulla cosmologia proprio quale specificità di indagine e di ricerca del paolino *tutto in tutti*¹⁶, dove la rivelazione di Dio è compiuta da Gesù come il volto umano di Dio, l'Uomo che riscatta l'umanità e che nel compiere ciò, è insieme l'Uomo nel dolore, Cristo del riscatto nello scandalo del suo Amore, infine Dio della salvezza¹⁷.

La libertà misticamente riscattata dal peccato, perché l'uomo viva il tempo continuo nella storia del mondo, completa il suo essere nella *possibilità* dell'amore e nella *scelta* del perdono, passando per la "porta stretta" del diritto naturale. Perciò senza grazia cristiana che si oppone alla vendetta umana, sovente etichettata quale "giustizia", la libertà si trasformerebbe immediatamente in *liberazione* esistenzialistica e relativizzazione della morale, una sorta di diritto per cui ogni valore, privo di carità, non coinciderebbe con la virtù, e il valore si tradurrebbe nel contrario della qualità umana.

Ciò comporta che il rapporto tra l'uomo e la forma del mondo, nel tempo caratterizzante il mondo, di fronte a un evento tragico, risulterebbe totalmente dominato da pulsione e istinti, governato dall'ottenebramento del senso della ragione, trasformata in ideologia e perciò in terrore¹⁸.

La storia, vero e proprio fardello che rende la vita un debito, finirebbe con l'essere un guardiano senza più nulla da custodire e da conservare, senza più nessuno da sorvegliare e da vigilare; il mondo infatti apparirebbe vuoto, pesantemente ricolmo di un nulla. Questo guardiano andrebbe a muoversi con circospezione, e indifferenza al tempo stesso, all'interno della prigione da custodire; compirebbe regolarmente i suoi giri di sorveglianza, aprendo e richiudendo le celle, osservando e annotando un κενόν (vuoto), compirebbe per finzione i suoi rapporti: *andrebbe a redigere la sua cultura, spacciata per vita; in realtà un'impostura della morte su quanto dato per esistente e per vero.*

La prigione, ciononostante, è appunto vuota. Il suo dilemma si definisce infine attorno al senso della sua realtà: può considerevolmente andar via da quella prigione? Deve rimanervi in funzione di se stesso? Se decidesse di andar via, perderebbe consistenza la sua realtà, e prescindere da sé gli provocherebbe un riconoscimento del rifiuto del dono di amore: d'altronde egli esiste perché guardiano di quella prigione; ma al tempo stesso il suo

incarico appare esaurito, ormai sostituito da una promessa vana, data a se stesso, per rendere credibile proprio se stesso.

Eppure ciò che lui sorveglia e osserva è unicamente quanto non potrebbe essere né ispezionato né controllato, giacché inesistente. E allora nel tentativo di venir fuori da questo dilemma, il guardiano decide di sorvegliare se stesso, di vigilare sui suoi stessi compiti, di punirsi e di lodarsi. In fondo dorme in una delle tante celle vuote come fosse un detenuto, possiede le chiavi di tutte le celle, può aprirle e richiuderle tutte, egli è prigioniero di se stesso, guardiano di se stesso. Crea il protagonista e l'antagonista della sua vicenda. Propone a se stesso, infine, di essere l'uomo che non accetta la libertà dell'amore, perché rifiuta il riscatto della vita nella grazia della sofferenza offerta quale dono, restando abbarbicato all'essere *dell'uomo vecchio per non divenire libero in Cristo, cioè appunto nell'amore.*

Il rifiuto del dono, in fondo, pone al centro tutta la problematica dell'orgoglio del peccato che non riconosciuto permette una servile sicurezza nel non darsi e nel restare unico, ma solo (nel senso di *einsam*).

Ecco perché il rifiuto della grazia in Cristo pervade l'uomo della sua onnipotenza che si sgretola ineludibile quando, alla libertà rigettata, s'insinua il ricorso a un rinvio come disperato strumento di rassicurazione: "prima o poi la mia

prigione si riempirà ed io potrò assolvere al mio compito”. Tuttavia non è detto che ciò sia sperabile, perché nel momento stesso in cui ciò si verificasse, comunque la realtà avrebbe già dipanato soltanto l’angustia di un mondo senza più uscita, nell’immaginazione forzata di regolare le sorti di un mondo finto, che diverrebbe reale e unico sorvegliante e guardiano proprio dello stesso guardiano autoproclamatosi tale, nel vuoto del suo mondo voluto da lui stesso come prigione.

Su questa idolatria mondana dice Ugo Borghello: “*Viviamo unicamente nella misura in cui moriamo con Cristo; nella misura in cui l’uomo vecchio, con le sue concupiscenze, è vinto dalla presenza dell’amore crocefisso. Lì mi vedo e mi sento amato oltre ogni timore. Stupendo è lo stacco del capitolo ottavo della lettera ai Romani: ‘Non c’è dunque più nessuna condanna per quelli che sono in Cristo Gesù. Poiché la legge dello Spirito che dà vita in Cristo ti ha liberato dalla legge del peccato e dalla morte’ (Rm, 8, 1)*”¹⁹. Il guardiano però accetta la morte per salvare se stesso nel mondo facendosi proprietario proclamato da se medesimo e signore immaginifico del suo mondo, comunque ridotto a prigione di un’inaccessibile e tetra “cultura ideologica”, nuovo avvenimento di realtà illuministica, ottenebrata dalla dialettica antitetica e conflittuale, prigione nella quale comunque il guardiano potrà “sperare” di

rinchiudere per sorvegliare, quale aguzzino, molti suoi simili²⁰. La circolarità si è così realizzata, egli ha autoprodotta se stesso risolvendo quel dilemma che non lo voleva in realtà né come prigioniero, né come guardiano. Ha autoprodotta la sua immagine ponendo se stesso al di sopra del suo *destino*, ha creato una finzione e un artificio: *se stesso*.

Ciononostante se la vita *non fosse limitata* dal traguardo della sua stessa fine, non ci sarebbe salvezza. È il tempo mistico a rivelare Dio in ognuno di noi, proprio nella sua speciale dimensione di dover racchiudere la vita e nella sua incontrovertibile condizione di dover comprendere la morte, oggetto di quel desiderio che nel mondo non potrebbe essere mai soddisfatto, perché privo di una durata necessaria a farlo, una misura per l’uomo sempre incompleta, non quantificabile. Tale ambito lascia d’altro canto intuire come, peculiarmente in questo limite, si riveli la condizione umana della vita indissolubilmente legata al suo contrario, e perciò, mediante tale contraddizione, altrettanto indissolubilmente stretta alla sua mistica dimensione divina. Solo un atto di raccoglimento meditativo che trascenda l’apparente che ci circonda, nel dolore come insegnano i mistici, rende concreto il passaggio al trascendente come esperienza.

La dilatazione, quindi, verso il passato e verso il futuro, converge nel presente, concreta eternità in Cristo, in Lui presente indeterminabile, vivibile perché da Cristo

estesa forma dell'infinito che promana e che deriva da Dio perché in Dio, quale imperscrutabile evento: sia l'infinito sia l'intera compiutezza sussistono, seguitando ad accadere. In realtà quanto in noi invisibile, cioè la nostra coscienza, si perpetua nel tempo *astratto* come sostanza di quell'*ora* visibile, nel ricordo della trasformazione del proprio tempo *concreto*, della sua evoluzione misticamente storica e che riconduce quanto concreto all'esperienza astratta (qui nel senso di *Erfahrung*), esperienza impercettibile eppure percepibile del tempo esterno al nostro mondo, tempo da Aristotele²¹ già individuato e posto nell'infinito, a sua volta aprendo a una grandezza analogamente infinita: quella di Dio, vissuta antropologicamente in Cristo rivelato nell'amore *della Croce* e nel *limen* tra la sua vita e la sua morte verso la sua Vita che risorge, testimonianza corporea per l'uomo della vittoria dell'amore *sulla Croce*.

La forza della santità accresce la speranza dell'uomo per la sua salvezza, quando il tempo pare ottundere il fulcro della grazia, di quella grazia cristiana che oltrepassa (*überschreiten*) la giustizia umana: in ciò emerge la consapevolezza di un tramite mistico di prospettiva del reale.

Eppure è esattamente in quel preciso istante che la luce della grazia cristiana, delinea in maniera del tutto in-sperata e inaspettata, ma per intero, ciò che sarà davvero l'avvenire, ciò che accadrà nell'avvenire, quel futuro della vita, atteso da ognuno di noi, che ritorna

a Colui che ha donata questa vita a ognuno. Perciò il suo mistero, allo stesso modo di come *avviene* nella vita dell'uomo, Dio lo rivela esattamente a margine della sua stessa "Vita", divenendo quest'ultima morte dell'uomo-Cristo, in quell'aporia mistica, cioè misterica e sacra, già evidenziata in precedenza, che indica la vita essere imprescindibile legame del suo opposto, proprio perché è da tale paradossalità che emerge poi quell'Amore a lungo atteso, in grado di lasciar risorgere Gesù alla Vita, *avvenendo* egli stesso Dio, perché Gesù accada anche nell'esistenza quale supremo sacrificio della nostra vita, lascito incommensurabile del tempo come durata eterna ($\alpha\omega\acute{\nu}$)²².

La santità d'altronde non potrebbe mai prescindere da un martirio, a volte visibilmente carnale, spesse volte assolutamente interiore e comunque solo apparentemente invisibile, un martirio che però lascia che da quella grazia, chissà non del tutto in-attesa e inaspettata, sgorgi il ricongiungimento dell'uomo a Dio, mistico e misterico, tante volte invocato, altre volte invece insperato contro ogni speranza e razionalistica evidenza e materialità mondane.

Il senso della vita, ciononostante, non è commisurabile alla mondannizzazione del tempo, cioè al suo farlo dipendente dagli imperativi collettivi del mondo. La vita piuttosto ne è indipendente e acquisisce il suo valore, avendone senso. Ma

quale poi? In che “senso” deve averne la vita?

Comunque la vita dell'uomo possiede sempre un senso, proprio nella misura in cui ognuno di noi, ha potuto già riconoscere ed ha letteralmente scoperto e constatato che la sua dignità non è stata mai legata a quanto “prezioso” fosse il suo tempo nel mondo, piuttosto la dignità umana era *avvinta* al fatto che la vita di ognuno di noi, fosse preziosa in sé e per sé, come una tazza rotta e riparata lasciando trasparire l'incrinatura. La vita infatti è essa stessa talento consegnatoci come un dono da parte di Colui che aveva già offerto la sua vita, affinché fosse stata fatta salva per sempre proprio l'esistenza di ognuno di noi e per ognuno di noi²³.

Il Dono, quindi, si pone imprescindibilmente al di là del senso che il mondo possa aver attribuito o sottratto, come in una sorta di gioco economico a somma zero, alla dignità umana della nostra vita. Il sacrificio di Cristo interseca l'*indeterminabile presente* nel comune cammino verso Dio: è allora il sacrificio, cioè il *limes* e il *limen* del martirio attraverso il tempo, che riflette la santità come unico senso mistico possibile della vita e a questa vita.

Invariabilità e molteplicità dell'istante: dal tempo mistico indeterminato

all'esperienza mistica indeterminabile

In tale ambito ermeneutico del *mistico*, possiamo affermare come il concetto di universale si traduca in esperienza di rivelazione di Dio in Cristo. Questa esperienza però sarebbe impossibile se non fosse stata rivelata esclusivamente, ed in maniera irripetibile, da Gesù stesso, perché “vero Dio e vero uomo”²⁴, volto umano e visibile dell'invisibilità di Dio. Proprio in questo senso Dio è esperienza di tempo, tempo che si rivela, a sua volta, “indeterminabile presente”, perché Vita in-sé senza inizio, e per-sé senza fine. Eppure quell'imprescindibile consistenza e persistenza che profila l'esperienza umana quale indissolubile legame con Dio perché Cristo, quindi Dio in Cristo poiché conaturato vincolo tra Dio e l'uomo²⁵.

Già considerando quei contributi aristotelici, (ma anche il Platone del *Timeo*²⁶), che hanno segnato, probabilmente ancor più della sua nota *Metafisica*, la rilevanza della questione tempo-infinito, si consegue sviluppare, mediante un'assiomatizzazione critica, proprio quelle problematiche, svolgendo un'analisi della continuità della forma ed una riflessione dell'elemento *tempo mistico* nella sua dimensione discreta. Tuttavia esattamente da una tale cesura di discontinuità il tempo ritrovava la sua peculiarità di *limitato-continuo/ discreto-infinito*: è il paradosso del tempo che sottolinea già

l'illimitatezza dello spazio che misura e dal quale è costretto però a rendere misura del movimento di ciò che compone quello specifico spazio, indicato come una forma infinita nella sua continuità: cioè la *coscienza* dell'uomo in cui il moto del tempo raccoglie il soffio di Dio in quel determinato spazio che ci sforziamo di definire "vita", ma che anche esprime pienamente, in maniera ineludibile, la singolare esistenza dell'uomo da un punto di vista *ontico*.

D'altro canto il problema dell'esistenza di Dio, configurato anche nella questione di cosa sia il tempo e di come si sviluppi, appare pian piano sovrapporsi per poi identificarsi. Dio è, in effetti, il tempo quale durata eterna, pienezza dell'universo, e di cui si perde irrimediabilmente coscienza, proprio perché ravvolge il mistero del nostro stesso esistere: aporia di una vita che deve ineluttabile raggiungere la sua "morte", senza però che a nessuno sia dato sapere il *quando*, il *dove* e il *come*.

Tale stessa aporia ci permette di comprendere, nella sua indefinitività, quello speciale limite rappresentato da inquietudini e da difficoltà, facendo sì che la nostra coscienza si orienti al tempo percependolo intrinseco alla nostra stessa natura umana. E se il tempo è Dio, Dio rivelatosi nel mondo in Cristo, Cristo diviene corrispondentemente possibilità dell'*indeterminabile presente* che ravvolge il nostro stesso esistere, assicurando la

continuità del mondo nel tempo quale intrinseco presente da cui si dipana la forma del passato e l'elemento variabile e molteplice del futuro. In ciò Cristo rivela Dio, proprio perché Cristo stesso *accade* e *avviene* nel tempo del mondo quale Dio della salvezza. Tra Dio e il mondo esiste, pertanto, un passaggio che pone in evidenza due concetti fondamentali, concetti che non sono sfuggiti all'attenzione della religiosità universale: se, infatti, il mondo indiscutibilmente è reale, derivando da Dio, in-sé e per-sé bene assoluto, ciononostante lo stesso mondo è un contesto di bene e di male al di là del quale si concettualizza l'idea di Dio come la grande anima pura e perfetta, che non presuppone tale contesto caotico, ma lo dipana nella sua intelligenza infinita, soffrendo per il male e gioendo per il bene.

Tuttavia: qual è la relazione tra Dio e mondo? Come Dio rimane al di fuori della violenza tra bene e male di questo mondo pur avendo creato il mondo perfetto e in assenza di male?

Dice Giuseppe Tucci: "Il pensiero di Dio comprende dunque presente, passato e futuro; è assoluta contemplazione, non è induttivo. Perciò egli è immune dalle passioni e sensazioni, e non può avere desideri. Di lui si può dire che è legato come le anime che trasmigrano nel *samsara*, perché in lui non c'è ombra di passione; ma non è neppure un'anima che si possa chiamare liberata, perché non fu mai legata al *samsara*"²⁷.

In tale argomentazione tucciana emerge un aspetto rilevante nella questione del rapporto tra Dio, mondo e uomo: ci si potrebbe chiedere in fondo per quale ragione Dio abbia fatto il mondo se poi esso stesso sia stato pervaso dalla dualità bene-male; e ancora, quale sarebbe stata la ragione dell'impulso a creare? Perché tutti noi? Perché la storia? Perché il tempo del mondo come caratterizzazione e specificazione dell'esistenza indubitabile di un interrogativo senza risposta?

Ciò malgrado non avrebbe senso scegliere per il Bene, cioè per Dio, unicamente perché l'alternativa potrebbe e dovrebbe essere la solitudine da Dio e la sua eterna privazione (l'inferno) o la purificazione dal proprio male per un tempo ignoto (il purgatorio): scelgo Dio soltanto dal momento in cui acquisisco pienezza della mia fede riconoscendo Gesù "vero Dio e vero uomo", perché è proprio Lui la scelta possibile e la mia unica alternativa, non perché io debba essere costretto a temere qualcosa. Insomma Dio non è un codice penale che mi obbliga a determinate scelte che non debbano violare le norme prescritte, giacché diversamente mi si prospetterebbero conseguenze di specifiche pene rispetto alla norma da me violata: Gesù rivela Dio e si rivela lui stesso Dio in quanto Bene *in-evitabile* e *indubitabile* per l'uomo. Questa acquisizione va oltre ogni esperienza possibile che in quanto tale si connatura della sua primaria specificità, cioè la

scelta libera per l'uomo, scelta presente in maniera costante nella sua esistenza, sebbene sovente l'esperienza della propria vita, consapevolmente lontana da Dio, possa caratterizzarsi quale distruttiva dell'uomo stesso.

Si ritorna, quindi, all'interrogativo che lascia irrisolta un'inquietudine profonda: cosa può scindere la possibilità di una scelta che sia completamente sicura di non divenire distruttiva rispetto ad un'altra? Davvero scegliere per Dio, e dunque per Gesù, rassicura le proprie aspettative sull'evolversi della vita di ognuno? Evidentemente percuotersi l'intelletto con tali questioni non conduce alla certezza della scelta migliore, che rimane appunto sospesa nella consapevolezza di essere Dio indubitabilmente al di fuori della misura, al di là di ogni *ordo et ratio*, eppure, esattamente come l'amore, Dio ritorna ad essere nel proprio cuore, anche dopo una lunghissima lontananza, un'inspiegabile ristoro, un'ineludibile traccia per riconoscere sé stessi nella Bellezza di Dio, un'irremovibile *fortezza* per la nostra speranza in quella metamorfosi già indicata da André Malraux²⁸.

Chi pervicacemente ne rimane lontano, in un eterno goliardico orgoglio, lascia razionalizzato e misurato ogni attimo della sua vita, che si rivela sì, come sosteneva André Malraux, un destino dettato dalla morte, perché si è consentito alla morte, tacitamente e accidio-

samente, di trasformare appunto la vita in destino. Lo si è fatto mentre la propria vita andava asciugandosi tenacemente nel comporre un canone di proporzioni, senza aver mai lasciato fluttuare la propria anima verso la gioia di quell'Amore ricercato dall'anima, cioè Dio.

Il male, peraltro, non è soltanto l'obbrobrio dei propri sensi, la rottura del vincolo di amore, ma in maniera più profonda si rivela essere la perdita di sé stessi in un rinvio senza fine ad un giorno in realtà improrogabilmente diverso e di mutamento del proprio cammino. La differenza tra il bene e il male si situa esattamente nell'intorpidimento della verità, che fugacemente s'intravede chiara, inseguibile, afferabile un po' ovunque, nonostante rimanga sempre ottusamente indistinguibile e sfuggente.

Esattamente perché "altrove": si tratta di un qualsiasi *ovunque* che si radicalizza purché non sia in Cristo, appunto un *qualsivoglia altrove* fuorché in Dio. Perciò non potrebbe avere un senso l'affermazione sartriana secondo cui "l'enfer, c'est les autres". Piuttosto scegliamo noi stessi liberi e liberamente per l'inferno già nella nostra stessa vita, senza timori e tremori, semmai costantemente rancorosi nei confronti di un dio che non soddisfa le pretese di una vita che si vorrebbe diversa. Dio, invece, vive nell'uomo come peculiarità di essere l'esatto contrario, il più concreto opposto antropologico del timore e del tremore: Dio completa continua-

mente la nostra esistenza nell'esperienza del suo amore rivelato in Cristo universalmente e donato da Cristo antropologicamente; e Dio dona il suo amore per l'uomo nell'essere di Cristo in quanto Figlio del Padre e a sua volta *indeterminabile presente* nella vita dell'uomo e nella storia del mondo.

Si deduce da tale acquisizione quell'inflessibile vincolo d'amore perpetuo di Dio per l'uomo, realisticamente possibile solo in Cristo, perché antropologicamente perfetto, misticamente vivo, umanamente reale nell'esperienza del tempo nel mondo nascendo e morendo, e risorgendo in quel corpo materiale che ha segnato lo stesso tempo del mondo.

È specificamente in quel vertice del tempo che culmina la convergenza verso un presente continuo, primo, fondamentale moto immobile (*unbewegte Ur-und Grundbewegende*), tempo perpetuamente presente che rivela il suo moto senza dover essere "prima" e senza profilarsi rispetto a un "dopo", comunque determinabili. Si tratta piuttosto di un tempo completo che racchiude conformemente *contingenza, epoca o eternità* nell'immobilità permanente del presente-in-Cristo (*Gegenwart-an-Christus*). Da questo presente-in-Cristo risorge, quale fulcro di grazia, la salvezza dell'uomo nella sua dimensione priva di tempo, ma da cui *accade* per l'uomo il bagliore dell'amore fatto salvo in Cristo e determinabile a ogni istante dell'esistenza dell'uomo, proprio come

se questa stessa esistenza non fosse più soltanto individuabile nel tempo passato o nell'aspettativa futura, ma anche unicamente determinabile nel *presente della fede* in Cristo, da cui tutto è origine e moto, durata e fondamento e misura indefinibili in quanto imperscrutabili, cioè definitivi proprio perché constatazione diretta di una testimonianza viva da parte dell'uomo di rinunciare e di rifiutarsi un ritorno al giorno della disperazione.

Per questo la *speranza* diviene imprescindibile avvenimento della *fede* nel momento in cui però l'*Amore* è accaduto (*geschehen*), e avviene per divenire Presente ormai indeterminabile per l'uomo, impeccabile realtà per l'uomo stesso di conoscere e vivere Cristo.

E allora il fatto che Dio sia stato creatore del mondo senza strumenti è facile presupporlo anche non volendo ricorrere alla sua Onnipotenza: un artigiano, per esempio, costruisce quegli stessi strumenti utili successivamente alla creazione dell'oggetto desiderato. Pertanto è proprio nella *non-simultaneità-degli-eventi* della Creazione il luogo filosofico dove Dio esprime quell'intelligenza, quella volontà e quella memoria che daranno oggetto a quanto maturo nelle sue premesse causali, appunto perché le condizioni causali delle cose non si producono tutte simultaneamente ed allo stesso modo: è sull'indifferenza alla presenza o meno delle concomitanze causali che Dio poggia la sua stessa attività creatrice.

Dio, quindi, è una sostanza che ha per qualità l'intelligenza, non essendo però accomunabile alle altre anime (umane) in qualcosa di assolutamente imprescindibile: il tempo senza mondo, il tempo privo della temporalità e della temporalizzazione, cioè una forma continua che non necessita elemento discreto che possa intersecarla per contestualizzarla all'interno del mondo, quale funzione del tempo di questo mondo.

Dio e il tempo mistico: il πρότερον fisico aristotelico e lo ὕστερον metafisico

L'essenzialità del tempo, proprio come l'unione della vita prima e dopo l'incontro fra l'uomo e la donna, si risolve nell'immediatezza di uno sguardo fugace su un altrettanto fugacissimo istante: è l'eternità di Dio che crea il mondo e il tempo nel mondo nella sua indeterminabilità comunque presente, incontro tra noi e Lui, gioia della ricerca del suo Amore. Dio pur non influenzando su ciò che facciamo, nella ragione del libero arbitrio, tuttavia sa come la nostra stessa vita si dipanerà in esistenza perché attraversata dal tempo, sino a tradursi in "destino", destino che diviene tale e si configura tale solo nel momento finale, nell'istante che prescinde dal precedente e che non riconduce più l'esistenza dell'uomo a una prova successiva, ma che riscatta piuttosto o danneggia senza

appello una vita intera: il momento della morte²⁹.

Dio dunque vede la storia universale, quello che in essa accade; vede tutto in un unico splendido, vertiginoso istante che è l'*eternità*³⁰, potendo perciò imprimere un movimento al tempo nel mondo, non dovendolo subire pur restando Dio, moto che, nell'immobilità sua perenne, tutto *perpetua* e *muove*, rivelandosi l'espressione fondamentale e non contestualizzabile del tempo, perché privo del "prima" aristotelico e assente nella successione del tempo: cioè presente indeterminabile, forma di Dio. E Dio si delinea in completezza perfetta del moto, il cui corpo non subisce la corrottilità dovuta al movimento stesso, ma accade, tale corpo, quale moto di un avvenimento assoluto, *indeterminabile* ma anche *indeterminato* nel tempo e nello spazio. Cristo è, quindi, rivelazione del tempo nel mondo e rottura del vincolo tra semplice e complesso, come pure del legame tra astrattezza e transitorietà della materia caratterizzante l'universo.

In tale acquisizione si ravvisa, inoltre, l'espressione dell'essere che *divieneperché accada*: Dio che è, è tempo nel mondo perché *divengaturamoris* unicamente accadendo nella sua morte il rivolgimento di quanto è stato, nel momento in cui la resurrezione della sua Vita rivela pienamente la salvezza dell'uomo nel mondo. Da ciò si può pervenire a delineare essere Dio materialità, non strumentalità, della causa dell'universo:

peraltro è sempre attraverso il concetto di sacrificio assoluto che transita la possibilità di rivelarsi Dio come ontico del mondo, mondo che si consuma nel tempo. Se allora Dio consiste impenetrabile nel mondo, è, ciononostante, intuibile dalla coscienza umana nel mondo; se Dio è impalpabile e invisibile, *avviene* continuo e incommensurabile nell'esistenza dell'uomo; se Dio è inscrutabile e impercettibile, impercruabile nella datità del mondo, *accade* nell'interiorità come l'*ineludibile* dell'evento umano, avvenimento vero, tale come lo è l'esperienza umana che rimane involucro mortale.

Dice a proposito Aristotele: "Dunque tre sono gli argomenti di ricerca: da un lato ciò che è immobile, dall'altro lato ciò che è mosso, ma è incorruttibile, infine le cose corrottili"³¹. Più avanti nella sua trattazione della natura e del mondo, del movimento del tempo nel mondo, lo Stagirita non esiterà a concettualizzare la questione tempomondo relativa alla mutabilità degli enti e delle loro proporzioni quale riflessione generale del mutamento e del cambiamento della tradizione che noi ci rappresentiamo del mondo stesso, sostenendo che: "Tutto ciò che muta, è necessario che sia divisibile. D'altronde, poiché ogni mutamento è da qualcosa verso qualcosa, quando la cosa è giunta al termine finale del suo cambiamento, non muta più; mentre, quando è nel termine iniziale, essa non cambia né in se stessa né in tutte le sue parti,

poiché ciò che sta sempre nello stesso modo non muta né in-sé, né nelle sue parti³².

Queste riflessioni aristoteliche rilevano, infine, il mondo rispetto al tempo-nel-mondo e il tempo rispetto alla percezione che noi abbiamo di esso quale caratterizzante la rappresentazione del mondo nel suo complesso. D'altro canto la coruttibilità è inerente al mutamento dell'ente-mondo nel tempo e delle sue proporzioni nello spazio; tuttavia la perfezione del tempo quale misura del movimento non esclude l'inalterabilità del mondo, anzi ne individua esattamente nel moto la possibilità del mutamento a sua volta infinito, infinito che in sé non è perfetto rispetto al concetto di *eterno*, inalterabilità della potenza e dell'atto, congiunzione dell'essere poiché divenire continuo.

Proprio secondo questa prospettiva Aristotele non mancherà di cogliere in seguito ne *Il cielo*, perfezionando le posizioni qui riportate della *Fisica*, come l'infinito risalti per discontinuità, quelle discontinuità che coinvolgono il mondo che per il suo stesso implicito e ineluttabile mutamento è presente nel tempo, determinandosi in temporalità e temporalizzazioni, cioè in elementi discreti (discontinui) che tuttavia profilano la tangibilità di una regolare cadenza dello sviluppo dell'essere nel divenire³³.

La differenza, allora, tra il *continuo* e il *discreto* è esattamente nel movimento scandito dal tempo³⁴: ogni forma continua delinea la

temporalità del fenomeno del mondo quando se ne interpreta il senso, possibile nella scansione di ogni temporalizzazione di questo mondo: è da tale acquisizione che possiamo individuare l'elemento discreto, cioè quella interruzione che distingue il *prima* e il *dopo* aristotelici. Così la coscienza, la stessa capacità di cogliere il senso del mondo, *diviene* per il sol fatto di essere-stata, determinandosi nella possibilità di continuare a essere per divenire poi infinito *accadere*.

In tale prospettiva la Vita di Cristo, la sua nascita, il suo avvento, il suo essere che si conforma al suo divenire, la sua Morte che trasmette nuovamente la Vita nella Resurrezione come dono di amore, per rivelarsi l'annunciato Dio della salvezza del mondo, focalizza tutto ciò il concetto d'*infinito* postosi verso il "dopo rivelazione", momento in cui il tempo stesso risulta comprensibile perché scansiona quanto ha avuto principio senza che debba mai più aver fine: l'amore di Dio nel martirio e nella resurrezione di Gesù rivelato Dio. Si vuole sottolineare come il concetto di *infinito* si storicizzi, temporalizzandosi a-posteriori rispetto all'eterno, cioè Dio, che prescinde singolarmente dal "prima" e dal "dopo" giacché universalmente si configura in Cristo quale annuncio senza più fine di Dio, perché Cristo stesso Dio nel mondo, tempo del mondo.

E allora nell'ambito di tale irrisolvibile indecidibilità si perviene

alla concretezza dello spirito ermeneutico aristotelico che segna il tempo pervaso dal *prima* e dal *poi*, successiva acquisizione in Sant' Agostino, il quale constata tuttavia la percezione di Dio non poter essere più accantonabile e separabile dalla vita dell'uomo e dalla sua "esistenza". Perciò intuendo in maniera obiettiva la vita come cammino, come *destino*, che, suo malgrado, deve raggiungere un traguardo paradossale nel suo opposto, la vita stessa colta e interpretata in esistenza, rivela l'antinomia del tempo essere esplicazione del dilemma teologico e immediatamente *mistico: credo?*

In sostanza la fede acquisisce certezza nel momento in cui si è altrettanto sicuri di non poter mai decidere, allo stesso modo di quando si decide nella quotidianità, scelte razionalmente esistenziali, proprio perché Dio è una scelta *irrazionalmente esistenziale*, e specificamente in tale prospettiva anche una *scelta mistica*; altrettanto di come la vita è paradossalmente legata in maniera inscindibile al suo opposto, la morte. Eppure è in questa paradossalità della vita che si afferra il suo riconoscimento quale realtà incontrovertibile che esiste solo, e solo se, *non-morta*.

L'accadimento più irrazionale nella vita, il verificarsi del suo contrario, necessita esistenzialmente il mistero di Dio, legittima ontologicamente proprio la vita dell'uomo, permette uno sguardo sul tempo, quasi che la morte fosse la

"carta d'identità" della vita. Ecco perché il mistero della salvezza in Cristo libera definitivamente l'amore verso di Lui, amore costretto a lottare contro la prigionia dell'esistenza per testimoniare la sua vita, e che è sciolto dalle catene solo quando il paradosso torna alla sua ricomposizione finale. A tal proposito Edith Stein individua la passione dell'uomo quale sofferenza e ingabbiamento dell'anima nel mortale corpo, corpo che ottiene una sua fisica aristotelica di essere moto nella misura del movimento del tempo, confessando la prodigialità del peccato, che ritorna a divenire membrana di vita per l'amore donato da chi imprime movimento alla vita dell'uomo nell'universo.

Nella *Scienza della Croce* Edith Stein, filosofa crocifissa e martire, parla di Dio quale mistero che avvolge il nostro proprio essere, *perché è nell'anima di ognuno di noi che Dio si riserva di divenire nella presenza di Cristo, in quell'inconsumabile anelito verso di Lui che ci lega all'Immortalità*. Questo mistero è svolto dalla Stein come resurrezione della carne che si eleva dal Verbo per assurgere ad opera santificata della vita dell'uomo. Il mistero dell'essere avvolge l'anima di ognuno come un involucro donato da Dio che noi possiamo aprire verso l'Altro, per cogliere nella congiunzione terrena il verso poetico che permette il divenire in un al di là eterno e privo di corpo.

Parallelamente il corpo dell'uomo lega ogni suo attaccamento terreno alla speranza di elevarlo a dignità di un mistero sovranaturale, che congiungerebbe la propria anima al senso del Verbo il quale a sua volta avvolge ogni singolo atto umano. Così ogni tratto della forma del mondo è movimento e misura del tempo che ravvolge il Creato, perché l'uomo ne sia partecipe come dimensione di colui-creato, come acqua che sgorga dalla fonte di Cristo, vita assoluta, primo e sidereo moto della stessa vita in cui il mistero dell'uomo contempla il suo scopo e la sua ragion d'essere.

L'anima stessa trova perciò la consapevolezza del ritorno celeste soltanto conoscendo e amando Dio: la Stein ci dice chiaramente che l'anima acquisisce possesso e intensità della sua dimensione *creata*, quando si unisce ed è in corrispondenza con Dio. Questa condizione, che non è sempre comune tra gli uomini, è però vera *sempre* per l'uomo, ponendo quest'ultimo al centro della sua meditazione la tendenza a precipitarsi in un centro, come sostiene ancora Edith Stein, effettivamente in grado di condurre l'uomo a contatto con il suo Creatore. Cristo stesso nell'ora del Getsemani trova profondità alla sua meditazione nel farsi raggiungere dalla volontà paterna, cui riconosce tutto, anche la sofferenza che di lì a poco tormenterà il suo corpo e la sua anima, anticipando la Croce³⁵. Si comprende dunque san Giovanni

della Croce – uno dei maggiori misticità della cristianità – quando sostiene in *Fiamma d'amor viva*, 11, 4: “Poco m'importa che un uccello sia legato a un filo sottile invece che a uno grosso, perché per quanto sia sottile, rimarrà legato come al grosso, fin tanto che non lo romperà per volare. La verità è che quello sottile è più facile da rompere; però, per facile che sia, se non lo rompe, non volerà”.

L'amore, in effetti, riuscirà a essere, se consapevole della sua libertà nella felicità che ritroverà soltanto e unicamente nel volersi immolare e donare. L'avvicendamento di legami costruiti nel guscio della dipendenza ha eliminato dall'uomo ogni confine di libertà, ingannandolo con la liberazione da sovranità storico-mondane. Piuttosto l'umanità della morte riaffiora in un anelito al divino, in una primigenia fonte che riconduce l'essere a poter ancora volere, nell'istinto dell'anima verso il Creatore, e desiderare così la dimensione di una finalità espressa per la riunione di ogni elemento terreno che assurge a consistenza celeste. In una prospettiva analoga Edith Stein, riprendendo proprio San Giovanni della Croce, ci riconduce direttamente verso la mistica dell'Eternità, mistica e ascetica che si rendono possibili nell'anima dell'uomo nel momento in cui egli intravede il passo verso la Croce, quale Amore divino che tocca i suoi occhi e la sua anima aprendoli e rapendoli verso Dio.

L'altro come esperienza mistica di amore

Amare il prossimo significa però amarlo nella visione di un amore verticale, che proviene e che si dirige a Dio, cioè un amore divino che nella meditazione possiamo scoprire totalmente e infinitamente.

“Dio può concedere all’anima un’oscura e amorosa conoscenza di Se stesso, anche senza quell’allenamento preparatorio che è la meditazione. Egli può portarla di peso, improvvisamente, nello stato di contemplazione e d’amore, vale a dire *infonderle* la contemplazione”³⁶.

Ci si potrebbe legittimamente chiedere, dove sia finita e sin dove arrivi quella storia della libertà di fronte alle scelte possibili, anche quelle della propria morte, così fortemente propagandata dall’esistenzialismo nonché, precedentemente, dall’illuminismo; ma anche dove sia finita, dunque, la tolleranza illuministica?

D'altronde l'onticità del mondo, cioè il suo specifico *essere ermeneuticità*, fonda ogni segmento della ricostruzione della sua forma nel tempo del mondo, nella temporalità della storia perché la temporalizzazione riveli la trasformazione ontica del mondo nella ricostruzione della storia del mondo quale larghezza del tempo, appunto sua temporalizzazione. Se dunque il mondo rimane forma di un *segreto raccolto nella continuità del tempo, seppure unicamente nel continuo del tempo* il mondo può essere rivelato e

compreso, la vita diviene un mistero di cui percepiamo contorni della sua forma: la forma della nostra storia, sempre nascosta, appena sussurrata dalla nostra quotidianità; dolcezza di un istante in cui si distingue nel mondo l'indomabile nascita e morte di forme continue ed elementidiscreti, perché *Nel suo profondo vidi che s'interna/legato con amore in un volume,/ciò che per l'universo si squaderna;/sustanze e accidenti e lor costume,/quasi conflati insieme, per tal modo/che ciò ch'ì dico è un semplice lume*³⁷; in quell'amore che muove il sole e le altre stelle.

Le circostanze di una vita evidenziano metamorfosi della tradizione, coesione nelle trasformazioni degli elementi della natura nel mondo, perché la potenza, quale intesa da Schelling, svolga la determinatezza nel mondo e nel tempo provocata e accesa dalla Creazione. Con Schelling³⁸, nella *Naturphilosophie*, l'elemento del mondo si fenomenizza alla sua forma: il *discreto* si differenzia dal *continuo* perché sintesi della forma e del fenomeno tra natura e mondo, tra tempo del movimento e misura dello spazio nel mondo, rivelazione dell'intelligibilità della Creazione a opera di Dio.

Secondo Schelling, che si riporta a filosofi cristiani a lui precedenti quali Eckhart o anche Bruno, ciò che differenzia la filosofia della natura dalla precedente teoria dei fenomeni naturali risiede esattamente nel superamento delle definizioni: i fenomeni che nella natura appaiono,

pongono in-sé principi necessari e non unicamente possibili. La stessa Creazione, pertanto, sorge come coesione dell'amore di Dio alla sua stessa volontà di estrinsecare *ex-sibi* il Dono dell'amore che, tuttavia, diviene parte di-sé e dunque uomo: Adamo, e successivamente Dio stesso in Cristo che s'incarna per riscattare quell'Adamo e riamarlo, offrendo nuovamente un Dono di amore, paradossalmente proprio con la sua stessa Vita. Pertanto nella Passione e nella Morte di Gesù, nella sua vicenda umana che è congiuntamente e inseparabilmente anche divina, si assiste alla rinnovata Genesi, alla donazione nuova della Creazione dell'uomo e del mondo, a quel *fiat* scaturigine della storia umana e del tempo, con la conseguente trasformazione dell'Amore crocifisso in un Dono: dal *fiat* del Padre in cui l'uomo era stato creato ed era sorto, quella vicenda umana e quell'evento uomo passano al *consumatum est* del Figlio, in cui l'uomo ritrova la sua salvezza per la sua nuova Creazione.

Ancora: quel Dono è esattamente Gesù, Figlio di Dio, il quale contempla la sua Passione e la sua Morte come corroborata e ribadita Creazione che al momento della sua salita al Calvario, Cristo riforma e ricrea quel mondo e quell'uomo voluto con un soffio dal Padre e a cui il Padre nel suo Verbo e mediante esso aveva dato vita: infine elemento discreto e forma continua, l'uomo e il mondo, creato e Creazione, alla Resurrezione di

Gesù deflagrano tutti insieme in quella luce che *intaglia* l'impercettibilità di un istante e che permette in quell'attimo inafferrabile il ritorno nuovamente inscindibile del Tutto (*Weltall*), l'agostiniano "anima del mondo", la schellinghiana *Weltseele*, per accadere come quella speciale esplosione del *discreto* nell'ordine della natura e del mondo, ordine congiunto al *continuo* nella definizione del tempo all'interno del mondo e dell'uomo nell'universo.

Nel concetto schellinghiano di *Weltseele* il filosofo tedesco volle imprimere identità alla natura in un mondo creato che avrebbe ancora generato l'*adynaton* di una dimensione cosmologica della Creazione assente da un Creatore, invece possibile unicamente mediante Dio, essendo unitariamente l'uomo in Lui. Consustanzandosi in una forma perfetta di vita che resuscita nell'amore di Dio Padre, – evento impossibile all'uomo perché la vita di quest'ultimo subordinata alla singolarità di un ciclo nel mondo della natura irreversibile, concretizzare cioè il ritorno dalla morte alla vita –, proprio tale forma perfetta è donata al momento della Resurrezione di Gesù: Gesù scardina l'ordine della natura, condizione possibile solo a Dio perché Creatore della Vita, per divenire Lui stesso nell'ordine del Creato e accadere nella vicenda dell'uomo come quel Dono di amore specificato per l'uomo stesso, ricompiendo così Gesù, esattamente in quell'attimo e

in quella dimensione di evento, proprio la stessa genesi della Creazione nella certezza dell'Amore rinnovato.

Il Dono, dunque, ritrova l'uomo e lo riscatta; riscatta quell'uomo creato da Dio insieme alla natura del mondo nello spazio e nel tempo, nel moto e nel discreto dell'universo, nell'uniforme e nel continuo del movimento dei corpi nel tempo e nello spazio. Trattasi, peculiarmente, dell'*analessi* (ripetizione) rispetto alla condizione ontologica dell'amore di Dio per l'uomo, cioè quella ripetizione costante mediante la quale il Figlio offre nuovamente con il suo Amore sacrificato quello del Padre al *fiat*, sino al compimento del Figlio stesso che ripercorre per intero la storia d'amore tra Dio e l'uomo, sua Creatura, in quello specialissimo istante in cui l'amore vive costantemente del ritorno, ripetuto (*analessi*), di sentirsi amato e gioiosamente riamato dall'uomo.

Così la stessa ricerca di Dio da parte dell'uomo reca con sé inevitabilmente un vuoto (il *kevón*), un bisogno di rincorrere quanto si suppone andato perduto per sempre o quanto non si è mai stati in grado di possedere, ma che Dio desidera donare ancora: la quotidiana speranza e l'indubitabile certezza del Suo essere approdo perenne per l'uomo già nella sua esistenza, affinché la stessa vita dell'uomo si completi e addirittura si compia (cioè *accada*) proprio in quella ricerca di Dio e in quell'anelito

umano di rinascere in Dio durante la stessa vita.

Lo sguardo verso la nostra interiorità è riconoscimento della caducità del corpo materiale e del suo silenzio. Bellezza e mistero s'intrecciano e l'incantesimo avvolge gli occhi della coscienza, di un io dissolto, naufragato, ma che giusto in questo naufragio lascia una traccia visibile di sé che lo assolve dalla sua colpa perché potrà sempre far ritorno al Padre grazie al compimento avvenuto del sacrificio di Cristo e all'accadimento della sua Resurrezione. È perciò nella metamorfosi del tempo che si osserva lo spazio della propria individualità dilatarsi e caratterizzarsi; nulla pare scomparire inghiottito dallo specchio senza immagini in cui si riflette, morta, la parola degli uomini.

La visibilità del semplice scompare dietro la multiforme varietà di una metamorfosi, dietro tutto quanto conduce quella stessa struttura sempre al di là della sua forma originaria. L'invisibile si cela all'interno dell'origine inespressa della struttura, il meccanismo rivela a quel modo la sua unità in cui la singolarità dei suoi elementi e delle sue funzioni scompare nell'insieme, nel cuore di quella metamorfosi che svuota lo spazio, centellinando il tempo, sorseggiando il vuoto che circonda e che infine racchiude l'esperienza possibile dell'universo.

Prospettive finali: misticismo e uomo creato

Tutto quanto apparentemente immoto risorge per manifestare la propria presenza, affinché si abbia una descrizione perfetta di quelle che sono state la realtà, l'*ars poetica* e la vita: si può così raccontare a un moribondo cosa sia stata la sua vita, si può essere certi che egli ascolti le nostre parole sperando di trovarvi in esse la soluzione all'enigma dell'intera esistenza, enigma che si scioglie d'ogni artificiale costruzione nell'Amore di Dio e della Sua Creazione. Così ascoltare è più che tacere; si odono le terre e i venti dell'amore, i brusii e i silenzi dell'anima al cospetto di Dio.

E udire diviene allora ascoltare con l'anima della propria memoria.

La natura non soffre alcun velo d'illusione di cui sovente soffrono gli uomini, perché la natura è perfetta offrendo ciò per cui è stata creata a favore dell'uomo, senza mai potersi contraddire con se stessa: un albero di mele darà solo mele e non arance. Ma l'uomo può rovinare la natura di albero di mele e distruggere lentamente e pervicacemente la natura in-sé e per-sé, o addirittura utilizzarla pervertendone il fine, il fine proprio della Creazione. Di fronte alla natura non ci si può mai attendere un evento imprevisto nelle cause e negli effetti: il mare può insorgere improvvisamente e farsi minaccioso all'uomo, ma solo perché un vento, una tempesta possono raggiungere i

naviganti improvvisamente. Tuttavia si conoscono le cause e soprattutto quelli che sarebbero gli effetti, prevedendone la loro portata proprio perché ogni evento naturale è preceduto da segni ineludibili nella gravità di possibili conseguenze.

Un uomo invece è imprevedibile come il suo stesso destino; incerto come la sua vita; indeterminabile nelle sue reazioni sia di fronte ad un evento lieto sia di fronte al lutto. Permane, come canta il *Salmo 63*, un mistero, e si sprofonda senza fine nell'abisso che è il suo cuore. L'uomo è avvolto da un velo di illusioni, meglio: vere e proprie infatuazioni, che si perpetuano nella sua vita, sino ad annebbiarne i suoi sensi, gli ambiti di azione, i margini di manovra e gli obiettivi.

Tale perpetuarsi di nebbie e ombre che apparentemente afferrano come se lasciassero prospettare chiaramente il proprio tragitto di vita, diviene talmente ingannevole che solo quando tutti gli anni si sono consumati in un'avvolgente e infernale impostura, ci si accorge che esattamente di quel velo altro non essere stato che drappo mortuario, di cui non si è stati consapevoli e in grado di liberarsene con un gesto deciso e irremovibile, anche a sacrificio di quanto di più caro si potesse sperare di ottenere e di raggiungere. In fondo solo menzogna di speranza e sortilegio di risultati avvinti e afferrati dalle proprie mani ormai lerce del sangue altrui, vuoi concretamente, vuoi

come metafora della conflittualità tra individui.

Il tutto lo si percepisce, quando ormai ogni cammino a ritroso e ogni prospettiva di cambiamento risultano irraggiungibili e senza scampo inaccessibili, quale compiutezza di passi perduti verso veri e propri vaneggiamenti continui, intrappolamenti concentrici e infatuazioni ammorbanti e pruriginose in un gioco del mondo diabolico, che annichilisce ed ha già devastato irrimediabilmente chi vi casca per suoi impulsi (*udiyama*) e chi vi è caduto per sua stessa brama di contingente e cupidigie di carnalità e denari, di successi che perpetuano e rinnovano diabolicamente ambizioni, proprio come una sabbia mobile inghiottisce lentamente ma inesorabilmente l'uomo e lo stesso destino della sua vita.

Un sortilegio costituito da queste sole separazioni dà senso all'attimo della creazione. L'ultima frase equivale allo sgretolamento di un sogno: *l'opera al suo inizio, ora al suo termine*. In quel sogno resta ancora il simulacro di un'incantata trasformazione del reale che appanna la possibilità che il *miserere* della propria vita si coniughi al *kyrie eleison* dell'ultimo attimo percepito possibile. La molteplicità della parola acquisisce la dimensione cosmologica di una forma che tramuta continuamente in fenomeno di epoche, di tempo, di scansione dell'essere e del divenire. Il trucco rischiatto di un inganno contro la morte consegue collocare il

paradosso di congiunzioni che in realtà disgiungono e allontanano l'onticità della vita dall'onticizzazione della morte, cioè l'entrata di quest'ultima nel senso della vita.

Quante esistenze ci sono in una sola vita?

Molte più dei mesi e degli anni componenti quella vita. Vivere è infatti essere esistiti nella moltitudine delle stagioni, nella pluralità delle metamorfosi e degli elementi corrispondenti quelle metamorfosi, sempre nuovi, diversi eppure riconducibili ad una vita passata osservando il presente, deliziandosi dei ricordi, sperando il futuro.

Non desiderando addentrarsi in queste considerazioni finali nella nozione di "mente", così comune in Cartesio, Locke e Kant, mente intesa come uno speciale oggetto di studio, collocato nello spazio interno, contenente gli elementi o i processi che rendono possibile la conoscenza, si vuol nondimeno sottolineare come si sia giunti nella mondanizzazione pervicacemente protetta e millantata quale post-modernità, nonostante ogni buon tentativo, a quanto Norbet Elias definì *homo clausus*, un uomo cioè che ha rifiutato l'esterno del mondo poiché vi si è sovrapposto attraverso processi culturali, finendo con il rendere se stesso "uomo contingente" rispetto alla realtà, e non trascendente. Il processo di civilizzazione, infatti, non sarebbe secondo Elias un processo di civiltà, quanto piuttosto diventerebbe un processo in cui l'osservazione della realtà e del mondo esterno abbia

subito uno slittamento di significato: ciò che noi stiamo osservando è proprio ciò che noi abbiamo già in mente di osservare; e la descrizione di un concetto di questo mondo è il concetto che corrisponde al nostro ordine mentale formale, ma non all'ordine universale³⁹.

Questa incontrovertibile rilevanza non andrà a rinserrare l'osservazione, piuttosto riuscirà ad aprirla al tempo quale concetto trascendente il tempo *continuo-del-mondo* (cioè il *χρόνος*), poiché il tempo è concetto, tuttavia contemporaneamente delinea l'ermeneutica del mondo *tout court*, ed è cardine della cosmologia intesa quale discorso e riflessione sul mondo, dove lo stesso concetto di tempo, però, individua il mondo essendo-*nel-mondo*, caratterizzando altresì l'universo come sua forma imprescindibile e come suo elemento ineludibile (l'*ἀπόκρίσιμον*). Esattamente su tale versante interpretativo, nel corso della trattazione della problematica tempo legata alla Creazione, l'analisi si è andata caratterizzando per essere interpretazione ontologica della *forma del mondo, continua nel tempo* come sua pienezza in un determinato assetto della sua evoluzione e della sua trasformazione, secondo la pluralità e la variabilità del tempo, nella sua dimensione formante il mondo (nell'accezione greca di *κόσμος*, cioè ordine), quel tempo che specifica circostanze ristrette della stessa *forma continua* e della forza storica e fisica del mondo.

Per tale ragione l'attenzione è stata soprattutto poi rivolta a una meditazione generale sul volto dell'*eterno* che si configura in Cristo: è infatti proprio tale accezione di tempo continuo che scandisce l'avvenire molteplice del mondo e il divenire suo variabile, denotando lo sviluppo della forma, perenne nella continuità del fenomeno che ravvolge ogni luce, permettendone poi l'accadimento. E ciò avviene esclusivamente in Dio. Perciò si è voluto interpretare il percorso del mondo tra tempo e trasformazione, in una dimensione non circoscrivibile unicamente al suo essere, ma anche secondo un *elemento discreto* del suo tangibile e costante divenire.

Esiste, comunque, una luce che pervade ogni osservazione della sfera dello spazio che si allarga alternandosi però su quanto non ha limite, ma che permea, ciononostante, una dimensione finita: l'uomo, in grado di comprendere e valutare l'universo quale realtà presente, allo stesso modo del mondo afferrato e risolto (nella semantica di *erfassen*) nella sua illimitatezza, sebbene differenziabile nelle molteplicità del senso e nelle variabilità del tempo e delle sue interpretazioni. Ogni metamorfosi ha il suo tempo che non muta mai e che resta appeso a quella linea che s'intravede chiara e pulita all'orizzonte, luce che sgorga dalla volontà di amore al vertice di questa terra nell'attimo stesso in cui il cielo pare unirsi a essa. Quella stessa luce,

però, percepisce pur sempre *qualcos'altro* quasi ignorato, che aveva canzonato la sua attenzione eppure canonizzato la sua minuziosa osservazione, qualcosa di maggiore che non oppone all'*illimitatezza* l'*indeterminato*, che non colpisce la pluralità di osservazioni dello spazio e del tempo, cioè un'isometria che non possiede questi ultimi principi, ma che tuttavia li consuma e li rigenera in una forma del mondo *continuamente* eterna perché indeterminabilmente accanto all'uomo, accanto a noi sempre presente: il Verbo di Dio e la sua Creazione.

L'evento temporale si traduce, perciò, in un'unità di misura continua di quanto può essere discreto: infatti così come l'entropia rivela uno stato di crisi all'interno di un sistema termodinamico (ma non solo), allo stesso modo l'evento, in sé sempre entropico, evidenzia elementi discreti del mondo e della natura, cioè proprio le temporalizzazioni che tuttavia permettono

le continue trasformazioni della forma del mondo.

Il significato temporale del mondo indica, dunque, il riconoscimento del tempo (*Zeiterkennung*), sostanza dello stesso concetto: s'individua il concetto e dalla sua interpretazione si ottiene il significato di una temporalità definita, segmento della *forma continua* del tempo cosmologico, primo passaggio verso la rivelazione del mondo quale segreto racchiuso nel tempo. Peraltro il confine ultimo aristotelico, l'*ἀσπύ*, ultimo in quanto però comprendente di ogni possibile confine del cielo, cioè proprio l'intero tempo mistico nella sua pienezza di svolgimento in uno spazio indefinibile, in virtù del fatto di comprendere ogni cosa, questione posta già da Anassagora, ritorna a un livello di riflessione superiore e però nuova, giacché questo limite è "incorporeo" e ci introduce all'Empireo.

Note

¹ Cfr. Salvatore Natoli, *L'esperienza del dolore*, Feltrinelli, Milano 2008.

² *Elettra*, in *Il teatro greco. Le tragedie*, a cura di Carlo Diano, Sansoni, Firenze 1975, p. 228. Si veda anche di Giuseppe Fornari, *La conoscenza tragica in Euripide e in Sofocle*, Transeuropa Edizioni, Massa, 2013, pp. 215 e ss.

³ *Le Trachinie*, *ibid.*, p. 249.

⁴ Cfr. *Śrī Bṛhad-bhāgavatām*, cap. VI, vv. 2, 6.222.

⁵ "Egli stringerà una forte alleanza con molti/per una settimana e, nello spazio di metà settimana, farà cessare il sacrificio e l'offerta;/sull'ala del tempio porrà l'abominio della desolazione/e ciò sarà sino alla fine./fino al termine segnato sul devastatore", *Dn*, 9, 27; ma anche *ibid.*, 11, 31; 12, 11; poi *Mt*, 24, 15.

⁶ *Gv*, 19, 34.

⁷ Cfr. *Corano*, Sura XXIX, vv. 20-23.

- ⁸ Cfr. *Corano*, Sura LXXVII, vv. 45-50.
- ⁹ *Ct*, 8, 6-7.
- ¹⁰ Dice Javier Echevarría: “Non riusciremo mai a farci carico pienamente del male che noi uomini abbiamo commesso nel corso della storia. Gesù, che percepisce in tutta chiarezza quella mole di immondizia scagliata contro Dio, si sprofonda esterrefatto perché la sua perfezione di intelligenza e di amore lo porta a penetrare tutta la degradazione alla quale noi creature abbiamo condisceso. Ma a tanta malvagità, che lo colpisce nell’anima e nel corpo con una sofferenza indescrivibile, risponde con quella pienezza di amore, così immensa da cancellare quella progressione di miserie: *Uomo, i tuoi peccati ti sono rimessi (Lc, 5, 20)*”, così Javier Echevarría, *Getsemani*, Ares, Milano 2011, pp. 219-220.
- ¹¹ Platone, *La Repubblica*, libro X, 615 (a-b), nell’edizione a cura di a cura di Mario Vegetti, Rizzoli, Milano 2007.
- ¹² Cfr. Géza Roheim, *Gli eterni del sogno*, Guaraldi, Rimini, 1972.
- ¹³ Cfr. *Corano*, Sura XVI, vv. 72-99.
- ¹⁴ Cfr. *Corano*, Sura LXII, vv. 6-9.
- ¹⁵ Il mondo è in grado di generare la sua tradizione soltanto stabilendo discontinuità; infatti proprio come la materia, *naturata* dall’equilibrio degli elementi che la costituiscono, può diventare causa di rottura e disordine attraverso lo squilibrio dei suoi stessi elementi. Cfr. di JorgKerschensteiner, *Kosmos. Quellenkritische Untersuchungen zu den Vorsokratikern*, Beck, München, 1962, pp. 35 e ss.
- ¹⁶ *Cor*, 15, 28.
- ¹⁷ Si rinvia alle pagine che Giuseppe Fornari dedica al tema dello scandalo, tra bellezza e infinità dell’amore, in Giuseppe Fornari, *La bellezza e il nulla. L’antropologia cristiana di Leonardo da Vinci*, Marietti, Genova-Milano, 2005, pp. 357 e ss.
- ¹⁸ Dice Amitav Ghosh: “Per Khieu Samphan e Pol Pot, la morte di Hou Youn e Hu Nim e di migliaia di altre persone che furono uccise nelle camere di tortura o sui luoghi di esecuzione non rappresentava una contraddizione, piuttosto una conferma del loro idealismo e purezza ideologica. Per loro il terrore era la componente essenziale nell’esercizio del potere. Era parte integrante non solo di quel sistema coercitivo, ma dell’ordine morale su cui si fondava il regime; una parte la cui migliore descrizione resta ancor oggi in quel verso che Büchner, il più preveggenente degli autori di teatro, mette in bocca a Robespierre (eroe prediletto di Pol Pot): ‘La virtù è terrore, il terrore virtù’, parole che ben si prestano come epitaffio per il ventesimo secolo”, così Amitav Ghosh, *Danzando in Cambogia*, Linea d’ombra edizioni, Milano, 1994, pp. 60-61.
- ¹⁹ Ugo Borghello, *Liberare l’amore*, Ares, Milano 1998, p. 345.
- ²⁰ Sulle rivoluzioni dell’uomo contro la natura del suo simile, contro la libertà dell’amore a favore delle libertà ideologiche, giuridiche, libertà che certo non si vuol sopprimere ma che esasperate politicamente finiscono con il sopprimere proprio colui che dovrebbero tutelare e paradossalmente garantire, cioè l’uomo, Amitav Ghosh riporta la testimonianza di Onesta Carpene,

una volontaria cattolica italiana in missione in Cambogia nei mesi susseguenti alla caduta del regime di Pol Pot: “Non potevo pensare che in una situazione del genere la gente pensasse alla musica ed alla danza. Eppure la gente continuava ad affluire in teatro che era ormai strapieno. All’interno faceva un caldo insopportabile. Eva Mysliwic, una quacchera, era anche lei presente con me. Quando il primo musicista mise piede sul palcoscenico sentì intorno a sé la gente che singhiozzava. Poi, quando comparvero i ballerini con i loro costumi laceri, confezionati in casa alla meno peggio, tutti scoppiarono in lacrime: vecchi, bambini, giovani, soldati. Si sarebbe potuti uscire dal teatro in barca a remi. Quelli che mi sedevano accanto mi dissero: Pensavamo che fosse tutto perduto, che non avremmo mai più riascoltato la nostra musica, né rivisto la nostra danza. Mi accorsi che il pubblico pianse singhiozzando terribilmente per tutto l’intero spettacolo. Fu una sorta di rinascita, un momento in cui il dolore di sopravvivere si fuse inestricabilmente con la gioia di vivere”, così Amitav Ghosh, cit., p. 64.

²¹ Aristotele, *Fisica*, a cura di Luigi Ruggiu, Mimesis Edizioni, Milano, 2007, pp. 243-249. Su questo si rinvia all’ascolto dell’opera di Arvo Pärt, *Da pacem, Domine* (2004), in *Da pacem*, Estonian Philharmonic Chamber Choir, Paul Hillier, 2006.

²² Cfr. Giuseppe Fornari, *La bellezza e il nulla. L’antropologia cristiana di Leonardo da Vinci*, cit., pp. 316-322.

²³ *Es*, 37, 24; *Mt*, 25, 18-28.

²⁴ “Cristo infatti non è entrato in un santuario fatto da mani d’uomo,

figura di quello vero, ma nel cielo stesso, per comparire ora al cospetto di Dio in nostro favore, e non per offrire se stesso più volte, come il sommo sacerdote che entra nel santuario ogni anno con sangue altrui. In questo caso, infatti, avrebbe dovuto soffrire più volte dalla fondazione del mondo. Ora invece una volta sola, alla pienezza dei tempi, è apparso per annullare il peccato mediante il sacrificio di se stesso”, *Eb*, 9, 24-26. Imprescindibile ritengo qui l’ascolto di *La Sindone* (2006), specialmente quel che accade di strabillante dal minuto 13 sino al 15.40, del compositore estone, già citato, Arvo Pärt, il quale con rare forze timbrica e sonora *disvela* la forza della luce della resurrezione, annunciata in quel velo che colma di salvezza la storia dell’uomo.

²⁵ “Chi crede in me, non crede in me, ma in colui che mi ha mandato; chi vede me, vede colui che mi ha mandato. Io sono venuto nel mondo come luce, perché chiunque crede in me non rimanga nelle tenebre. Se qualcuno ascolta le mie parole e non le osserva, io non lo condanno; perché non sono venuto per condannare il mondo, ma per salvare il mondo. Chi mi rifiuta e non accoglie le mie parole, ha chi lo condanna: la parola che ho detto lo condannerà nell’ultimo giorno. Perché io non ho parlato da me stesso, ma il Padre, che mi ha mandato, mi ha ordinato lui di che cosa parlare e che cosa devo dire. E io so che il suo comandamento è vita eterna. Le cose dunque che io dico, le dico così come il Padre le ha dette a me”, *Gv*, 12, 44-50. Si veda anche *Gv*, 8, 12-20.

- ²⁶ Cfr. Aristotele, *Il cielo*, a cura di Alberto Jori, Bompiani, Milano 2002; Aristotele, *Fisica*, cit.; Platone, *Timeo*, Platone, *Timeo*, a cura di Giovanni Reale, Milano, Bompiani testi a fronte, 2000.
- ²⁷ Così Giuseppe Tucci, *Storia della filosofia indiana* (1957), Laterza, Roma-Bari 1987, p. 227.
- ²⁸ “Ciò che vi è di tragico nella morte è che trasforma la vita in destino”, così André Malraux, *La condizione umana (La condition humaine)*, 1933), citato in Jean.-Paul Sartre, *L'essere e il nulla*, (1943), trad. di G. Del Bo, il Saggiatore, Milano 2008, p. 153.
- ²⁹ Cfr. *supra* nota 28, e anche J.-P. Sartre, *op. ult. cit.*, p. 160.
- ³⁰ Cfr. Jorge Luis Borges, *Sette notti*, Feltrinelli, Milano, 1983, p. 33.
- ³¹ Cfr. Aristotele, *Fisica*, cit., p.75.
- ³² *Ibid.*, p. 249.
- ³³ “Inoltre, che cos'è che muove l'infinito? Se l'infinito si muove da sé, sarà animato. Ma come può esistere un vivente infinito? Se invece è qualcosa di diverso che lo muove, si avranno due infiniti, il motore e il mosso, differenti per forma e potenza”, così Aristotele, *Il cielo*, cit., p. 171. Su tali questioni si rinvia alla critica posta da Santo Mazzarino in *idem*, *Il pensiero storico classico*, vol. III, Laterza, Roma-Bari, 1983, pp. 453-457.
- ³⁴ *Ibid.*, pp. 145 e 173.
- ³⁵ “La sofferenza di Gesù nel Getsemani fu di tale entità ed eccezionalità da provocare questo raro fenomeno: sudore di sangue. Sangue di Gesù che affiora sul suo volto e cade in terra; sangue che è un'altra – o l'identica – manifestazione del rinnovato 'sì' di Gesù al piano di redenzione del Padre e che si sparge già a remissione dei nostri peccati, anticipando la Croce”, così Javier Echevarria, cit., p. 247.
- ³⁶ Cfr. Edith Stein, *Scientia Crucis*, Ed. OCD, Roma 1998, p. 205. Cfr. di Fernando Inciarte, *Unsterblichkeit der Seele und Auferstehung des Leibes*, in *Leben zur Gänze. Das Leib-Seele-Problem*, vol. 7, *Religion, Wissenschaft, Kultur*, Schriftenreihe der Wiener katholischen Akademie, ed. G. Pöltner, H. Vetter, Präsidium der Wiener Katholischen Akademie, Wien/München, Herold, 1986, p. 82-95.
- ³⁷ *Paradiso*, XXXIII, 85-91.
- ³⁸ Friedrich W. J. Schelling, *Ideen zu einer Philosophie der Natur als Einleitung in das Studium dieser Wissenschaft*, Krüll, Ladshut 1803, pp. 35-48, (cfr. trad. it. a cura di Giulio Preti, in Friedrich W. J. Schelling, *L'empirismo filosofico e altri scritti*, La Nuova Italia, Firenze 1967; ma si è anche esaminata un'altra traduzione italiana specifica del testo schellinghiano a cura di Carlo Tatasciore, Friedrich W. J. Schelling *Filosofia della natura e dell'identità. Scritti del 1802*, Guerini e Associati, Milano, 2002, in particolare pp. 56 e ss.).
- ³⁹ Cfr. Norbert Elias, *Il processo di civilizzazione*, Il Mulino, Bologna, 1988, pp. 45 e ss.

Bibliografia

- ARISTOTELE, *Fisica*, a cura di Luigi Ruggiu, Mimesis Edizioni, Milano, 2007.
- ARISTOTELE, *Il cielo*, a cura di Alberto Jori, Bompiani, Milano, 2002.
- BORGES, Jorge Luis, *Sette notti*, Feltrinelli, Milano, 1983.
- BORGHELLO, Ugo, *Liberare l'amore*, Ares, Milano, 1998.
- ECHEVARRIA, Javier, *Getsemani*, Ares, Milano, 2011.
- ELIAS, Norbert, *Il processo di civilizzazione*, Il Mulino, Bologna, 1988.
- FORNARI, Giuseppe, *La bellezza e il nulla. L'antropologia cristiana di Leonardo da Vinci*, Marietti, Genova-Milano, 2005.
- GHOSH, Amitav, *Danzando in Cambogia*, Linea d'ombra edizioni, Milano, 1994/2005.
- Il Corano*, a cura di Alessandro Bausani, Rizzoli, Milano, 1988-2010.
- INCIARTE, Fernando, "Unsterblichkeit der Seele und Auferstehung des Leibes, in Leben zur Gänze. Das Leib-Seele-Problem", vol. 7, *Religion, Wissenschaft, Kultur, Schriftenreihe der Wiener katholischen Akademie*, ed. G. Pöltner, H. Vetter, Präsidium der Wiener Katholischen Akademie, Wien/ München, Herold, 198.
- MAZZARINO, Santo, *Il pensiero storico classico*, vol. III, Laterza, Roma-Bari, 1983.
- NATOLI, Salvatore, *L'esperienza del dolore*, Feltrinelli, Milano, 2008.
- KERSCHENSTEINER, Jula, *Kosmos. Quellenkritische Untersuchungen zu den Vorsokratikern*, Beck, München, 1962.
- Il teatro greco. Le tragedie*, a cura di Carlo Diano, Sansoni, Firenze, 1975.
- PLATONE, *La Repubblica*, a cura di Mario Vegetti, Rizzoli, Milano, 2007.
- ROHEIM, Géza, *Gli eterni del sogno*, Guaraldi, Rimini, 1972.
- SARTRE, Jean-Paul, *L'essere e il nulla*, (1943), trad. di G. Del Bo, il Saggiatore, Milano, 2008.
- SHELLING, Friedrich W. J., *L'empirismo filosofico e altri scritti*, La Nuova Italia, Firenze, 1967.
- SHELLING, Friedrich W. J., *Filosofia della natura e dell'identità*. Scritti del 1802, Guerini e Associati, Milano, 2002.
- ŚRĪ, Bṛhad-bhāgavatāmṛta, *Gaudiya Vedanta Publications*, San Pablo (CA), USA, 2015.
- STEIN, Edith, *Scientia Crucis*, Ed. OCD, Roma, 1998.
- TUCCI, Giuseppe, *Storia della filosofia indiana (1957)*, Laterza, Roma-Bari, 1987.

Sul confine. Letteratura europea tra identità e alterità

(On the border. European Literature between Identity and Alterity)

Leonardo TERRUSI

Abstract. *The theme of European identity, seen from the perspective of literature, on the one hand deals with a series of theoretical and historiographical questions: is there a literary identity of Europe? how can we write an History of European literature? On the other, we can find ideological and linguistic signs of European identity inside of literary texts, also in a dialectical relationship with Alterity. This is verified here with the literary figure of the 'Moor' in a short story by Giovan Battista Giraldi Cinzio, and with the theme of the East in Invisible Cities by Italo Calvino.*

Keywords: *identity, alterity, Moor, Giovan Battista Giraldi Cinzio, Italo Calvino*

Volendo abordar il tema dell'identità europea dal punto di vista della letteratura, si profilano immediatamente due campi di indagine separati, anche se, *ça va sans dire*, strettamente connessi. Da una parte, esso può declinarsi infatti in una serie di problematiche di carattere teorico e storiografico, compendiabili in alcune elementari domande: si può fare una storia unitaria della letteratura europea, individuandone aspetti e tratti comuni, un Canone di autori e testi, un insieme unitario di pratiche e tradizioni? E ancora, è necessario vincolare l'accezione di letteratura *europea* a una precisa localizzazione territoriale (la letteratura *dell'Europa*

o *nell'Europa*), o si può invece estenderla a quella prodotta in continenti diversi, ma legata a generi e stilemi originariamente occidentali? Dall'altra, studiare l'identità europea *sub specie* letteraria può significare cercarne le tracce all'interno dei singoli autori e testi; prassi anch'essa non esente da una serie di questioni problematiche: quali concreti segni, di tipo ideologico e linguistico, poter considerare come indicatori identitari? a partire da quale epoca e in che modo essa si manifesta in letteratura? con quali differenze (e discriminazioni) rispetto all'attuale identità 'europea'?

Già questa serie di interrogativi, neppure esaustivi, mostrano l'incombere di questioni dalla portata ancor più radicale. A partire da un aspetto cronologico di non irrilevante significato: quale momento considerare come *terminus a quo* per un discorso sull'identità europea, o, insomma, quando davvero la parola *Europa* assume un'accezione più ampia di quella meramente geografica? Un campo, questo, in cui ancora di recente Chris Wickham ha introdotto un'impetuosa ventata polemica, contestando la consolidata *idée reçue* che le radici identitarie d'Europa risalgano sin all'Alto Medioevo¹. D'altronde, anche l'opinione, in qualche modo opposta, che solo a partire dall'età moderna sorgano davvero valori comuni a tutto il continente, troverebbe certo obiezioni in chi ritiene invece che essa non possa che essersi sedimentata in una ben più *longue durée*, risalendo sino ad Omero e Cicerone e poi alla sintesi cristiano-medievale.

Non sarà in realtà superfluo persino chiedersi se davvero si possa parlare di identità *europea* e, in caso affermativo, in che cosa essa davvero consista: domanda quanto mai attuale e urgente, e la cui discussione esorbiterebbe certo dai limiti di questo intervento. Mapuò in realtà affacciarsi un dubbio ancor più radicale, tale da investire la liceità stessa del concetto di *identità*, sempre più spesso attorniato dal sospetto di essere ambiguo o

scarsamente significativo². «Anche l'identità dipende», scrive Francesco Remotti, «dipende non solo dal nome, ma da un insieme di atteggiamenti e di scelte», più che *«inire all'essenza di un oggetto»*; da qui, dunque, la necessità di «abbandonare la visione essenzialista e fissista dell'identità, per adottarne invece una di tipo convenzionalistico»³; o, se si preferisce, con Zygmunt Bauman, di reconsiderarla secondo una modalità 'liquida', mutevole e continuamente soggetta a revisioni e ristrutturazioni⁴.

Un'analogia dialettica può rintracciarsi nel campo della storiografia letteraria. Da una parte, potrà forse eleggersi a emblema dell'idea dell'identità monolitica e direttamente connessa col passato la *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter* di Ernest Robert Curtius⁵, il cui più lontano archetipo è stato individuato da Franco Moretti nella *Cristianità* di Novalis, mentre Roberto Antonelli ne ha messo in luce la natura di risposta, in tal senso 'militante', alla disgregazione e alla *krisis* culturale dell'Europa dei totalitarismi⁶. Altri, al contrario (discesi per li rami di una tradizione che lo stesso Moretti fa rimontare a Guizot), vedono l'identità europea, pur non negata, fondarsi invece sulla discontinuità e sulla cesura rispetto al passato, e assumere dunque una forma plurale e policentrica, concependola insomma «come una sorta di arcipelago: un insieme di spazi (nazionali) ognuno dei quali produce una (e una

sola) mutazione formale»⁷. Moretti cita Barraclough, Chabod e Morin come esempi 900eschi della tesi discontinuista, cui si dovrebbero certo aggiungere, sul piano specificamente storico-letterario, il Paul Zumthor di *Leggere il medioevo* e l'Hans Robert Jauss di *Alterità e modernità nella letteratura medievale*. Ma già Erich Auerbach o Thomas S. Eliot ritenevano che l'identità letteraria europea, piuttosto che discendere da una lineare eredità classico-cristiana, rimontava a un incontro-scontro o a un dialogo tra le queste diverse componenti⁸. Un'idea, quest'ultima, che ha trovato spazio sempre maggiore nel dibattito interno agli studi letterari, accompagnando la singolare parabola della *Europäische Literatur* in Italia: prima sostanzialmente ignorata se non ingloriosamente stroncata (ad esempio da Croce e Petronio); poi, dopo l'edizione italiana del 1992 a cura di Roberto Antonelli, divenuta quasi onnipresente nel bagaglio bibliografico dello studioso tipo degli ultimi decenni; oggi, oggetto di una ricezione più critica e problematica proprio in ragione della monolitica fede in un'identità europea unitaria, che viene percepita per lo più come un limite dell'opera di Curtius⁹.

Sullo sfondo di questo mutamento s'intravede certo l'influenza di un *background* postmoderno e, per così dire, di pensiero debole, caratterizzato dall'affacciarsi di istanze di globalizzazione (o glocalizzazione) e dalla crisi dell'idea di

un Canone unico. Ma un potente elemento destabilizzante nella definizione dell'oggetto *Letteratura europea* è costituito, nello specifico, dalla prospettiva degli studi postcoloniali, che, partendo dalle incursioni di Edward Said (con l'ormai classico *Orientalism*)¹⁰, hanno rimesso in discussione i fondamenti dell'identità occidentale e i suoi rapporti con l'Altro, l'«Oriente», di cui Said rivelava la natura di *topos discorsivo* e proiezione mentale dello stesso Occidente. Il risultato è stato dunque quello di «provincializzare l'Europa», per parafrasare il titolo di un saggio di Dipesh Chakrabarty¹¹, spodestandola insomma dal centro mondiale su cui (abusivamente) si sarebbe insediata, e dislocandola in un complesso reticolo relazionale con le altre culture, dominato dall'ibridazione e dal meticcio. E in questa prospettiva, se pure se ne ammetta l'esistenza, il concetto stesso di *letteratura europea*, come scrive Mario Domenichelli, può apparire persino «pericoloso, totalizzante se non si supera la vecchia idea di *Kultur*, o di *Weltliteratur* comunque eurocentrica, per aprirsi alle interrogazioni della multietnicità e del multiculturalismo»¹².

Se quello che si è sinora delineato rappresenta il dibattito storiografico e teorico relativo al tema, un diverso modo di approcciare la questione consiste nel ricercare le tracce dell'identità europea *sub specie* testuale, nel corpo concreto di opere e di fenomeni linguistici e

retorici. Un esempio eminente di questo approccio è, anche in questo caso, l'*Europäische Literatur* di Curtius, dedicata a rintracciare i *topoi* (tematici o discorsivi) comuni alla tradizione mediolatina, e insomma 'i luoghi comuni che fecero l'Europa', per parafrasare il titolo di una recensione di Cesare Segre alla traduzione italiana dell'opera¹³. Per fare un altro esempio macroscopico, si pensi ai motivi e alle ideologie veicolate dal romanzo, genere spesso considerato come luogo privilegiato dello 'spirito europeo' (la cui essenza, scrive Milan Kundera, sarebbe appunto «deposta come in uno scrigno d'argento dentro la storia del romanzo»¹⁴). Esiste tuttavia la possibilità, forse più suggestiva, anche alla luce di quanto si è detto sopra, di concentrarsi semmai sul suo 'negativo', cioè sulle forme e le modalità con cui nei testi letterari si manifesta la figura del 'non europeo', che funge in sostanza da sponda e limite per delineare lo stesso profilo identitario occidentale. Si tratta, com'è evidente, di una concezione di alterità che si appoggia alla riflessione filosofica di autori come Emmanuel Lévinas, in cui tale concetto assume il valore di 'trascendenza dell'io' attraverso un dialogo con l'Altro (anzi con l'*autrui*, per dirla con l'autore)¹⁵; o Michel Foucault, la cui riflessione è tutta attraversata (segnatamente nelle *Parole e le cose*) dall'«interrogazione sul limite, inteso innanzitutto quale linea di demarcazione e di correlazione tra

identità e alterità»¹⁶; o ancora, per citare soltanto un altro referente di questo discorso, Pierre Bourdieu, con la sua 'distinzione' tra *alterità*, intesa come mera percezione dell'Altro, e *differenza*, che richiede invece procedure di astrazione, ordinamento e classificazione specifiche, fondate su una «'fabbricazione' a partire da alcuni dati relativi la cui unicità viene enfatizzata ('esagerata') allo scopo di determinare in senso 'unico' l'oggetto preso in considerazione»¹⁷. E insomma, se l'identità si costruisce anche (o soprattutto?) attraverso una dialettica con l'altro da sé, il montaliano «ciò che non siamo e ciò che non vogliamo», l'indagine potrà legittimamente dirigersi in questa direzione.

In questa chiave, uno *specimen* interessante è offerto dalla complessa dialettica che ruota attorno alla presenza, linguistica e ideologica, del *Moro* nella letteratura umanistico-rinascimentale: in quanto lessema, caratterizzato da una conaturata polisemia¹⁸, che giustifica a sua volta la varietà di incarnazioni narrative della corrispondente figura, dal moro 'barbaro e crudele' a quello 'nobile e magnanimo', in particolare nella novellistica 4-500esca, in cui ad accenti di rifiuto e di paura si alterna una prospettiva più favorevole e aperta nei suoi confronti, com'è stato messo in rilievo da una ormai solida tradizione di studi critici sul tema¹⁹. Si proverà qui a verificarlo analizzando la celebre storia del 'moro di

Venezia'; ma non nella versione del celeberrimo *play* shakespeariano, a cui corre subito il pensiero, bensì in quella del suo 'prototesto' italiano, la settima novella della Deca III degli *Ecatommiti* di Giovan Battista Giraldi Cinzio, raccolta pubblicata nel 1565 dopo una gestazione decennale, e incentrata su una cornice o 'storia portante' che alla peste decameroniana sostituisce il sacco di Roma del 1527 (evento capitale, manco a dirlo, per l'identità cristiano-occidentale), dal quale appunto la brigata dei narratori decide di allontanarsi per mare, trascorrendo il lungo e periglioso tempo della navigazione in dialoghi e novelle²⁰. A parte *Disdemona*, tutti i personaggi sono nella novella designati con epiteti generici: il *Capitano Moro* (colui che diverrà *Othello*), l'*Alfieri* (il futuro *Iago*), sua moglie (*Emilia*), il *Capo di Squadra* (poi *Michael Cassio*); anche qui la donna è vittima della gelosia del marito, subornato dall'insinuazione dell'*Alfieri* che la moglie lo tradisca con il Capo di Squadra; ma a distinguerla dal futuro sviluppo tragico è il dettaglio che sia qui lo stesso Alfieri a sopprimerla materialmente, con la complicità solo passiva del Moro, il quale del resto non si suicida, come nella tragedia, ma è ucciso dai parenti della moglie, dopo essere stato esiliato dai veneziani (al servizio dei quali era come comandante della guarnigione di 'Cipri').

Anche quest'ultimo aspetto contribuisce almeno parzialmente ad

alleggerire il giudizio morale sul protagonista, la cui figura, come sostiene Karina Feliciano Attar, presenta tratti tali da fare della novella un'esplorazione degli stereotipi etnici circolanti nell'immaginario del XVI sec., esprimendo da una parte le ansie sugli incontri interculturali (il 'matrimonio interetnico' tra *Disdemona* e il Moro²¹) nel contesto dell'espansione Ottomana nell'Europa coeva; dall'altra, piuttosto che limitarsi a mettere in guardia contro le differenze pericolose, allerta il lettore su quelli che sono più vicini e simili a noi stessi, insomma su coloro che dovrebbero essere gli 'alfieri' – è il caso di dire – della nostra identità²². Si potrà aggiungere che il protagonista sembra soggetto a un'evoluzione, nell'arco del racconto, tra i due poli evocati da Bourdieu, scorrendo cioè della mera percezione iniziale di un'*alterità* alla sanzione finale di una *differenza*²³. All'inizio del racconto, infatti, la caratterizzazione etnica del *Moro*, nonostante l'apparente eloquenza dell'epiteto che lo designa (utilizzato tuttavia come un normale nome proprio)²⁴, sembra neutralizzata – nelle parole del narratore Curzio cui il racconto è delegato (secondo il consueto meccanismo novellistico), come anche, si sospetta, nella prospettiva dell'autore – dall'assenza di qualunque riferimento a un'effettiva differenza razziale o religiosa. Anzi, dopo aver sottolineato il suo valore militare e morale, che lo aveva reso «molto caro a que' signori»

(veneziani), il narratore sottolinea come Disdemona si fosse innamorata di lui «tratta non da appetito donnesco, ma dalla virtù» sua, smentendo così lo stereotipo del richiamo sessuale esercitato dai 'mori' sulle donne europee²⁵. E altrettanto neutrale appare nel riportare un'esclamazione rivolta dal moro alla moglie, all'apice della felicità coniugale: «*Iddio* ci conservi lungamente in questa amorevolezza»; in cui è evidente il proposito di evitare di marcare di quale 'Dio' si tratti (quello dei cristiani o quello dei musulmani?), cauterizzando così la *differenza* religiosa di cui il personaggio sarebbe portatore agli occhi del coevo Lettore Ideale (italiano e cristiano) della novella. Una prospettiva che sarà totalmente ribaltata, come si vedrà, nel corso del racconto, culminando nell'epilogo con il significativo accostamento all'epiteto usuale del personaggio di quello più connotato di *barbaro*: «I signori veneziani, intesa la crudeltà usata dal *barbaro* in una lor cittadina, fecero dar delle mani addosso al *moro* in Cipri e condurlo a Venezia» (58).

In base a quanto si è detto sinora, quello del *Moro* giraldiano sembrerebbe costituire un classico caso di 'stereotipizzazione', di un'identità cioè prodotta dallo 'sguardo degli altri', come illustrato dal celebre apoftegma sartriano: «è l'antisemita che fa l'ebreo»²⁶. Ma più significativo è che l'evoluzione di cui si è parlato non pertenga in questo caso solo alla prospettiva

dell'autore o dei personaggi che attorniano il protagonista, ma si consumi nella stessa coscienza di quest'ultimo: è cioè il Moro stesso ad aderire gradualmente ai pregiudizi veicolati dall'epiteto che lo designa. Le tappe di questa graduale involuzione si consumano all'ombra della sua «leggerezza» e credulità (altro blasone negativo ascritto ai *mori*²⁷), su cui fanno leva le trame dell'Alfieri. Apparentemente, è Disdemona a cedere per prima a uno stereotipo razziale, nel momento in cui, notando i segni incipienti della gelosia del marito verso il Capo di squadra, un tempo suo caro amico, ricorre al pregiudizio sulla natura irascibile e passionale dei *mori*: «voi *mori* sete di natura tanto caldi ch'ogni poco di cosa vi move ad ira e a vendetta» (21). Eppure, la successiva sua reazione di stupore nel vedere il marito adirarsi ancor più svela quanto tale *cliché* le fosse in sostanza estraneo, e come il Moro, fino a quel momento, ne fosse rimasto almeno ai suoi occhi lontano²⁸. A restarne imbrigliato è in realtà il Moro stesso, proprio nell'inverare il luogo comune dell'iracondia 'moresca': «A queste parole *più irato* rispose il moro» (ivi). Ma la vera svolta cade nel punto in cui l'Alfieri, come argomento decisivo per far esplodere la gelosia del Capitano, insinua che Disdemona lo avesse tradito perché le era «venuta a noia questa vostra *nerezza*» (23): perché stanca, insomma, del suo essere *Moro*, si potrebbe commentare. Parole che

danno corpo a un pregiudizio razziale, ma che, nonostante la loro falsità, commenta il narratore, «passarono il core al Moro insino alle radici» (24). È così che da questo punto in poi il Moro sembra arrendersi, aderendovi, a tutti i tratti del *cliché* di *differenza* ‘fabbricato’, per dirla ancora con Bourdieu, intorno a lui: nel convincersi che la moglie lo avesse trattato davvero da ‘moro’ (e cioè che la sua fosse in realtà un’infatuazione passeggera, in ciò conforme allo stereotipo dell’«appetito donnesco» verso la fisicità esotica dei mori); nell’abbandonarsi a quell’iracondia che si dice tipica dei mori; e ancora, e forse soprattutto, nel dare stoltamente credito alle insinuazioni dell’Alfieri, conformandosi in tal modo all’ingenuità moresca.

Più che aderire alla nozione di identità stereotipa ‘esterna’ à la Sartre, il caso del moro giraliliano è dunque più vicino, se si vuole restare nei paraggi dell’esistenzialismo francese, all’idea resa da un’altrettanto celebre frase di Simone de Beauvoir, che esplica la potente influenza degli stereotipi sull’edificazione della stessa identità ‘interna’ (in quel caso femminile): «donne non si nasce, lo si diventa»²⁹. Ma il caso si presterebbe, *a fortiori*, a illustrare le riflessioni di Frantz Fanon sull’interiorizzazione, da parte dei popoli colonizzati, dei pregiudizi e miti del dominatore, esemplificati, dallo psichiatra di origine martinicana, con la ‘negrofobia’ e il conseguente conflitto

interiore dei discendenti di schiavi antillani, in cui paradossalmente s’instillava «lo stesso inconscio collettivo dell’europeo»³⁰. Una condizione che sembra riflettere quella del valoroso capitano Moro.

4. Illustrando le sue *Città invisibili*, in un saggio destinato poi a fungere da *Presentazione* del libro, Italo Calvino si soffermava a lungo sulla sua genesi e struttura, finché, quasi colto da una sorta di repentino *esprit d’escalier*, riconosceva: «Non ho ancora detto la cosa che avrei dovuto dire *per prima*: *Le città invisibili* si presenta come una serie di relazioni di viaggio che Marco Polo fa a Kublai Kan»³¹. Non si trattava di una dimenticanza da poco: la finzione del libro consiste in effetti nel succedersi delle paradossali descrizioni fatte dal viaggiatore veneziano all’imperatore di cinquantacinque città orientali, ripartite, cinque alla volta, in undici serie tematiche (*Le città e la memoria*, *Le città e il desiderio*, ecc.), secondo un rigido criterio combinatorio-matematico. La pur momentanea rimozione d’autore della *factio* primaria del viaggio orientale trova in verità un omologo nella stessa critica, che ha per lo più trascurato di valutare il peso che nell’opera ha l’ambientazione orientale, e per la quale anzi, come scrive Cristina della Colletta, è divenuto quasi luogo comune «affermare che le *Città invisibili* non evocano il levante, ma descrivono piuttosto universali città dell’immaginazione e dell’irrealtà»³². Le città calviniane

sono certo, dichiaratamente, ‘luoghi mentali’, tanto per la voce narrante³³, quanto per la prospettiva d’autore, per il quale esse divengono occasione per intrecciare un serrato dialogo, pur volutamente aperto, frammentario e paradossale, con la contemporaneità occidentale, sul piano teoretico-linguistico, filosofico, narratologico, ma anche su quello della realtà urbanistica, politica e sociale di fine Novecento. Semplificando, ogni città diviene ‘figura’ di un tema cruciale per la cultura occidentale, cui agganciare suggestioni leggibili, e così infatti lette, in plurime direzioni allegoriche³⁴. Si delinea così una sorta di *vademecum* ‘postmoderno’ dei caratteri fondamentali dell’identità occidentale, che con l’evocazione dell’Oriente favoloso, confinata all’interno della ‘cornice’ che ospita i dialoghi di Marco e Kublai, sembrerebbero avere poco a che fare. Eppure, come forse intendeva suggerire lo stesso Calvino con la precisazione citata in apertura di paragrafo, non era in realtà irrilevante che tutto ciò fosse realizzato attraverso l’adozione del palinsesto poliano, archetipo di ogni rappresentazione letteraria dell’Altro e di tutta la tradizione ‘orientalista’, si dirà con Said, ovvero dell’immagine che dell’Oriente ha fabbricato la letteratura occidentale. Ancora la *Presentazione* calviniana ricordava³⁵:

Adesso l’Oriente è un tema che va lasciato ai competenti, e io non sono tale. Ma in tutti i secoli ci sono stati

poeti e scrittori che sono ispirati al *Milione* come a una scenografia fantastica ed esotica [...] Solo *Le Mille e una notte* possono vantare una sorte simile: libri che diventano come continenti immaginari in cui altre opere letterarie troveranno il loro spazio; continenti dell’altrove’, oggi che l’altrove’ si può dire che non esista più, e tutto il mondo tende a uniformarsi.

È dunque un viaggio nell’Oriente, inteso come archetipo dell’altrove/alterità, quello delle *Città*, un *altrove* scaturito, quale sua proiezione ‘interna’, dallo stesso immaginario occidentale, come conferma l’onomastica delle città, carica di estenuate suggestioni letterarie, tra le quali spicca quella rinviante alle *turqueries* librettistiche ‘7-’800 esche (ad esemplificare la quale basterebbe la copiosa serie di nomi in Z-: *Zaira*, *Zenobia*, *Zemrude*, *Zirma*, *Zobeide*, *Zora*), che mostrano appunto come quelli delle *Città* non sono l’Oriente e il Medioevo *tout court*, ma una delle *modalità* con cui tali categorie sono raffigurate in una certa tradizione occidentale³⁶. Non sarà ininfluyente a questo proposito la constatazione che ad incombere, dichiaratamente, dietro ognuna della città orientali descritte da Marco sia la sua Venezia: «Ogni volta che descrivo una città dico qualcosa di Venezia [...] Per distinguere le qualità delle altre, devo partire da una prima città che resta implicita. Per me è Venezia» (p. 88)³⁷. Al di là anche delle complesse valenze psicoanalitiche che può assumere questa Venezia-madre³⁸ (e dello

stesso suo valore di archetipo cronotopico di ogni vicenda fondata sull'incontro tra Oriente e Occidente), la circostanza varrebbe a confermare quanto sinora si è detto: come l'alterità si riflette sempre nell'identità (e viceversa), così dietro le città orientali (l'Altro) si cela sempre qualcosa di qualcosa di sé (Venezia), un po' come avverrebbe in uno specchio. A ulteriore sostegno di questa lettura, si noterà che sull'intero libro di Calvino sembra incombere, più ancora che la nozione di utopia (pur certamente presente all'autore³⁹), quella di *eterotopie*. Ciò che Michel Foucault, nella *Prefazione* de *Le parole e le cose* (1966), definiva come luoghi reali (a differenza delle *utopie*), ma che, come poi precisava lo stesso filosofo, «costituiscono una sorta di contro-luoghi», «luoghi che si trovano al di fuori di ogni luogo, per quanto possano essere effettivamente localizzabili [...]

luoghi che sono assolutamente altro da tutti i luoghi che li riflettono e di cui parlano»⁴⁰; come, ad esempio, uno specchio, luogo che ci fa vedere dove non siamo partendo da dove siamo. E cos'altro sono che le *Città* di Calvino⁴¹, se non, appunto, 'specchi' orientali in cui l'identità occidentale si proietta? Un'interpretazione che trova una sorta di autoesplicativa *mise en abyme* nelle parole pronunciate da Marco a Kubilai: «L'*altrove* è uno specchio in negativo. Il viaggiatore riconosce il poco che è suo, scoprendo il molto che non ha avuto e non avrà» (p. 27).

Ma questa frase fornisce forse anche un'epigrafica sintesi del tema che si è qui indagato sotto l'ottica di due *specimina* (Giraldi e Calvino) quanto mai distanti, ma altrettanto eloquenti ad illustrare alcune delle modalità con cui la letteratura riflette sul rapporto tra identità europea e sua alterità.

Note

- ¹ C. Wickham, *L'eredità di Roma. Storia d'Europadal 400 al 1000 d.C.*, Laterza, Roma-Bari, 2015.
- ² R. Brubaker, F. Cooper, *Beyond 'identity', Theory and Society*, 29 (2000), pp. 1-47.
- ³ F. Remotti, *Contro l'identità*, Roma-Bari, Laterza, 1996, p. 5.
- ⁴ Z. Bauman, *Intervista sull'identità*, Laterza, Roma-Bari, 2005; Id., *Modernità liquida*, Laterza, Roma-Bari, 2006.
- ⁵ «Quest'opera intende cogliere la letteratura europea come un tutto

unico, e fondare tale unità sulla tradizione latina»: così la recensiva infatti Erich Auerbach (citato in Moretti, *La letteratura europea*, cit., p. 2).

- ⁶ Cfr. rispettivamente Moretti, *La letteratura europea*, cit., pp. 1-2; R. Antonelli, *Filologia e modernità*, in E. R. Curtius, *Letteratura europea e Medio Evo latino*, La Nuova Italia, Firenze, 2000 [1^a ed. 1992], pp. VII-XXXIV.
- ⁷ Cfr. F. Moretti, *La letteratura europea*, in P. Anderson, M. Aymard,

- P. Bairoch, W. Barberis, C. Ginzburg (edd.), *Storia d'Europa, I. L'Europa oggi*, Einaudi, Torino, 1993 (Piccola Biblioteca on line), p. 11.
- ⁸ Su questi cfr. R. Antonelli, *La letteratura europea ieri, oggi, domani*, «Critica del testo», X (2007), 1, pp. 9-40.
- ⁹ Per avere un'idea di tale approccio 'dissacrante', si vedano gli interventi raccolti in I. Paccagnella, E. Gregori (edd.), *E. R. Curtius e l'identità culturale dell'Europa*, Atti del XXXVII Convegno Interuniversitario (Bressanone/Innsbruck, 13-16 luglio 2009), Esedra, Padova, 2011.
- ¹⁰ E. Said, *Orientalism*, Vintage-Random, New York, 1979.
- ¹¹ D. Chakrabarty, *Provincializing Europe. Postcolonial thought and historical difference*, Princeton University Press, Princeton-Oxford, 2000.
- ¹² M. Domenichelli, *Il canone letterario europeo*, in *XXI secolo. Comunicare e rappresentare*, diretto da T. Gregory, Istituto della *Enciclopedia Italiana*, Roma, 2009, pp. 65-75. Ma cfr. anche M. Fusillo, *Europa / Mondo: raccontare la letteratura oggi*, in P. Boitani, M. Fusillo (edd.), *Letteratura europea*, UTET, Torino, 2014, vol. 1, pp. 31-39.
- ¹³ C. Segre, *Quei luoghi comuni che fecero l'Europa*, «Corriere della sera», 24.12.1992.
- ¹⁴ Su questa linea, ad esempio, P. Di Stefano, *Scoprire nei romanzi l'identità europea*, «Corriere della sera», 13.04.2014, da cui la citazione kunderiana.
- ¹⁵ Cfr. G. Ferretti, *La filosofia di Lévinas. Alterità e trascendenza*, Rosenberg & Sellier, Torino,
- ¹⁶ Cfr. su questo V. Sorrentino, *Michel Foucault: il limite, l'altro, la libertà*, «Lo Sguardo», 4 (2010).
- ¹⁷ P. Bourdieu, *La distinzione*, Il Mulino, Bologna, 1983, p. 466.
- ¹⁸ Etimologicamente disceso da MAURU(M) 'abitante della Mauritania' (a sua volta dal gr. (*a*)*maurós* e *màuros* 'scuro'), come sost. il termine, originariamente usato, al plurale, per indicare gli 'arabi di Spagna', assume il valore generico di 'saraceni, musulmani' all'altezza del primo *Furioso* (1516), ma come agg. già a fine '400 ha valore di 'africano' (Masuccio), 'servo o schiavo negro' (Macinghi Strozzi), o 'musulmano' (Luca Pulci); cfr. M. Cortelazzo, P. Zolli, *Dizionario Etimologico della Lingua Italiana*, Zanichelli, Bologna, 1998, vol. 3 (I-N), e W. Schweickard, *Deonomasticon Italicum. Derivati da nomi geografici*, vol. 3 (M-Q), Walter de Gruyter, Berlin, New York, 2009, s.v.
- ¹⁹ Cfr. ad esempio R. Girardi, *Raccontare l'Altro. L'Oriente islamico nella novella italiana da Boccaccio a Bandello*, Liguori, Napoli, 2012; P. Pucci, *Barbari fratelli: identità cristiane e mussulmane nelle novelle del Bandello*, «Italian Quarterly», 45 (2008), pp. 5-19; Id., «La virtù ancora appresso ai barbari è onorata»: limiti all'incontro interreligioso nelle novelle di Bandello e gli Ecatommiti di Giraldo Cinzio, «Forum Italicum», 45 (2011), 1, pp. 5-31.
- ²⁰ Per tutto, cfr. S. Villari, *Introduzione* all'edizione a sua cura: G. B. Giraldo Cinzio, *Gli Ecatommiti*, Salerno Editrice, Roma, 2012, t. I, p. XXIII

- (da qui tutte le citazioni della novella, pp. 612-26).
- ²¹ Significativo è il timore da Disdemona manifestato alla moglie dell'Alfieri, che dal fallimento della sua unione «le donne italiane imparino di non si accompagnare con uomo, cui la *natura* e il *cielo* e il *modo della vita* disgiunge da noi» (39): affermazione in cui non si legge tanto il cedimento del personaggio (e dell'autore) ai pregiudizi contro le unioni interetniche, quanto il disappunto per la loro possibile riemersione.
- ²² K. Feliciano Attar, *Genealogy of a Character: A Reading of Giraldu's Moor*, in L. Tosi, S. Bassi (edd.) *Visions of Venice in Shakespeare*, Farnham and Burlington, Ashgate, 2011, pp. 47-64.
- ²³ Analogamente Pucci, «*La vertù*», p. 8, applica le categorie di *distinzione* e *gerarchizzazione* per l'identificazione del *foreign* a due altre novelle giraldiane incentrate sul rapporto tra cristiani e musulmani.
- ²⁴ Senza voler riprendere l'ipotesi, avanzata a proposito della versione shakespeariana, che si trattasse appunto di un cognome, 'Moro' (R. L. BROWN, *Ragguagli sulla vita e sulle opere di Marin Sanuto*, Alvisopoli, Venezia, 1837, vol. 1, nota 94, pp. 226-35), si noterà il valore allocutivo neutro con cui lo usa Disdemona, nei discorsi diretti o quando parla di lui in terza persona; non a caso del resto la *princeps* e le edd. antiche lo riportano costantemente con la maiuscola. Sull'onomastica della novella mi permetto di rinviare al mio *Disdemona e il Moro: il destino in un nome e un nome mancato*, «il Nome nel testo», XVI (2014), pp. 369-78.
- ²⁵ Su cui cfr. F. Fanon, *Pelle nera, maschere bianche. Il nero e l'Altro*, Tropea, Milano, 1996, p. 148.
- ²⁶ J. P. Sartre, *L'antisemitismo. Riflessioni sulla questione ebraica*, Edizioni di Comunità, Milano, 1982, p. 50.
- ²⁷ Si veda ad esempio la nov. I 4 degli stessi *Ecatommisti*, in cui l'ingenuo protagonista è soprannominato *Africano*, «cognome che al suo proprio nome si confacea».
- ²⁸ Cfr. su questo Feliciano Attar, *Genealogy*, cit.
- ²⁹ S. de Beauvoir, *Il secondo sesso*, Il Saggiatore, Milano, 1961, p. 15.
- ³⁰ Cfr. Fanon, *Pelle nera*, cit., pp. 158 e 163-64.
- ³¹ I. Calvino, *Presentazione a Le città invisibili*, Mondadori, Milano, 1993, pp. VII-VIII (corsivo mio; da questa edizione proverranno tutte le citazioni).
- ³² C. della Colletta, *L'Oriente tra ripetizione e differenza nelle Città invisibili di Italo Calvino*, «Studi novecenteschi», XXIV (1997), pp. 411-31: 413.
- ³³ «Confessa cosa contrabbandi», rinfaccia Kublai a Marco, «*stati d'animo, stati di grazia, elegie!*» (p. 442).
- ³⁴ Cfr. ad esempio M. Zancan, *Le città invisibili di Italo Calvino*, in *Letteratura italiana, Le Opere*, IV, *Il Novecento*, II, *La ricerca letteraria*, Einaudi, Torino, 1996, pp. 875-929.
- ³⁵ Calvino, *Presentazione*, cit., p. VIII.
- ³⁶ Ho trattato questo tema in *I nomi non importano. Funzioni e strategie onomastiche nella tradizione letterarie italiana*, ETS, Pisa, 2012 (cap. XII, *Il 'grado zero' onomastica*

- delle Città invisibili di Italo Calvino, pp. 195-217).
- ³⁷ Cfr. su questo anche della Colletta pp. 418-19, che riprende il concetto di 'ripetizione platonica' di Deleuze: Venezia è l'originale di cui le altre città sono copia (o meglio 'simulacri' di una Venezia assente: ivi, pp. 422-23).
- ³⁸ Cfr. su questo A. Frasson-Marin, *Structures, signes et images dans Les villes invisibles de Italo Calvino*, «Revue des études italiennes», 23 (1977), pp. 23-48: 28.
- ³⁹ Cfr. P. Kuon, *Critica, e progetto dell'utopia: Le città invisibili di Italo Calvino*, in M. Barengi, G. Canova, B. Falcetto (edd.), *La visione dell'invisibile. Saggi e materiali su Le città invisibili di Italo Calvino*, Mondadori, Mondadori, 2002, pp. 24-41, che ne rimarca l'accezione critica in Calvino.
- ⁴⁰ Cfr. rispettivamente M. Foucault, *Le parole e le cose. Un'archeologia delle scienze umane*, Rizzoli, Milano, 1985 [1966], p. 5; e Id. *Eterotopia, luoghi e non luoghi metropolitani*, Mimesis, Milano, 1994, pp. 9-20: 14 [1967]. Non casuale che il filosofo introducesse il concetto citando la reazione di sconcerto dinanzi al paradossale elenco che Borges in *Altre inquisizioni* diceva tratto da «una certa enciclopedia cinese»: ovvero dall'Oriente favoloso, «una regione precisa», concludeva Foucault, «il cui solo nome costituisce per l'Occidente un grande serbatoio d'utopie».
- ⁴¹ Cfr. B. McHale, *Postmodernist Fiction*, Routledge, London, New York, 1987, p. 44: «The empire of Calvino's Great Khan is just such a heterotopia».

Bibliografia

- ANTONELLI, Roberto, "Filologia e modernità", in Curtius, Ernst Robert, *Letteratura europea e Medio Evo latino*, La Nuova Italia, Firenze, 2000.
- ANTONELLI, Roberto, "La letteratura europea ieri, oggi, domani", *Critica del testo*, X (2007), 1.
- BAUMAN, Zygmunt, *Intervista sull'identità*, Laterza, Roma-Bari, 2005.
- BAUMAN, Zygmunt, *Modernità liquida*, Laterza, Roma-Bari, 2006.
- BOURDIEU, Pierre, *La distinzione*, Il Mulino, Bologna, 1983.
- BROWN, Rawdon Lubbock, *Ragguagli sulla vita e sulle opere di Marin Sanuto*, Alvisopoli, Venezia. 1837.
- BRUBAKER, Rogers, COOPER, Frederick, "Beyond 'identity'", *Theory and Society*, 29 (2000).
- CALVINO, Italo, *Le città invisibili*, Mondadori, Milano, 1993.
- CALVINO, Italo, "Cibernetica e fantasmi", in Id., *Una pietra sopra*, Mondadori, Milano, 1995.
- CHAKRABARTY, Dipesh, *Provincializing Europe. Postcolonial thought and historical difference*, Princeton University Press, Princeton-Oxford, 2000.
- CORTELAZZO, Manlio, Zolli, Paolo, *Dizionario Etimologico della Lingua Italiana*, Zanichelli, Bologna, 1998.
- CURTIUS, Ernst Robert, *Letteratura europea e Medio Evo latino*, La Nuova Italia, Firenze, 2000.

- De BEAUVOIR, Simone, *Il secondo sesso*, Il Saggiatore, Milano, 1961.
- Della COLLETTA, Cristina, “L’Oriente tra ripetizione e differenza nelle Città invisibili di Italo Calvino”, in *Studi novecenteschi*, XXIV (1997).
- Di STEFANO, Paolo, “Scoprire nei romanzi l’identità europea”, in *Corriere della sera*, 13.04.2014.
- DOMENICHELLI, Mario, “Il canone letterario europeo”, in *XXI secolo. Comunicare e rappresentare*, diretto da Gregory, Tullio, Istituto della Enciclopedia italiana, Roma, 2009.
- FANON, Frantz, *Pelle nera, maschere bianche. Il nero e l’Altro*, Tropea, Milano, 1996.
- FELICIANO ATTAR, Karina, “Genealogy of a Character: A Reading of Giraldi’s Moor”, in Tosi, Laura, Bassi, Shaul, (edd.), *Visions of Venice in Shakespeare*, Farnham and Burlington, Ashgate, 2011.
- Ferretti, Giovanni, *La filosofia di Lévinas. Alterità e trascendenza*, Rosenberg & Sellier, Torino.
- FOUCAULT, Michel, *Eterotopia, luoghi e non luoghi metropolitani*, Mimesis, Milano, 1994.
- FOUCAULT, Michel, *Le parole e le cose. Un’archeologia delle scienze umane*, Rizzoli, Milano, 1985.
- FRASSON-MARIN, Aurore, “Structures, signes et images dans Les villes invisibles de Italo Calvino”, *Revue des études italiennes*, 23 (1977).
- FUSILLO, Massimo, “Europa / Mondo: raccontare la letteratura oggi”, in Boitani, Piero, Fusillo, Massimo, (edd.), *Letteratura europea*, UTET, Torino, 2014, vol. 1, pp. 31-39.
- GIRALDI, Cinzio, BATTISTA, Giovan, *Gli Ecatommiti*, a cura di Susanna Villari, Salerno Editrice, Roma, 2012.
- GIRARDI, Raffaele, *Raccontare l’Altro. L’Oriente islamico nella novella italiana da Boccaccio a Bandello*, Liguori, Napoli, 2012.
- JAUSS, Hans Robert, *Alterità e modernità nella letteratura medievale*, Bollati Boringhieri, Torino, 1989.
- KUON, Peter, “Critica, e progetto dell’utopia: Le città invisibili di Italo Calvino”, in Barengi, Mario, Canova, Gianni, Falchetto, Bruno, (edd.), *La visione dell’invisibile. Saggi e materiali su Le città invisibili di Italo Calvino*, Mondadori, Mondadori, 2002.
- McHALE, Brian, *Postmodernist Fiction*, London, Routledge, New York, 1987.
- MORETTI, Franco, “La letteratura europea”, in Anderson, Perry, Aymard, Maurice, Bairoch, Paul, Barberis, Walter, Ginzburg, Carlo, (edd.), *Storia d’Europa, I. L’Europa oggi*, Einaudi, Torino, 1993.
- PACCAGNELLA, Ivano, Gregori Elisa (edd.), *Ernst Robert Curtius e l’identità culturale dell’Europa*, Atti del XXXVII Convegno Interuniversitario (Bressanone/Innsbruck, 13-16 luglio 2009), Esedra, Padova, 2011.
- PUCCI, Paolo, “La virtù ancora appresso ai barbari è onorata: limiti all’incontro interreligioso nelle novelle di Bandello e gli Ecatommiti di Giraldi Cinzio”, *Forum Italicum*, 45 (2011).
- PUCCI, Paolo, “Barbari fratelli: identità cristiane e mussulmane nelle novelle del Bandello”, *Italian Quarterly*, 45 (2008).
- REMOTTI, Francesco, *Contro l’identità*, Roma-Bari, Laterza, 1996.
- SAID, Edward, *Orientalism*, Vintage-Random, New York, 1979.

- SARTRE, Jean Paul, *L'antisemitismo. Riflessioni sulla questione ebraica*, a cura di I. Weiss, Edizioni di Comunità, Milano, 1982.
- SCHWEICKARD, Wolfgang, *Deonomasticon Italicum. Derivati da nomi geografici*, vol. 3 (M-Q), Walter de Gruyter, Berlin, New York, 2009.
- SEGRE, Cesare, "Quei luoghi comuni che fecero l'Europa", *Corriere della sera*, 24.12.1992.
- SORRENTINO, Vincenzo, "Michel Foucault: il limite, l'altro, la libertà", *Lo Sguardo*, 4 (2010).
- TERRUSI, Leonardo, *I nomi non importano. Funzioni e strategie onomastiche nella tradizione letterarie italiana*, ETS, Pisa, 2012.
- TERRUSI, Leonardo, "Disdemonia e il Moro: il destino in un nome e un nome mancato", *il Nome nel testo*, XVI (2014).
- WICKHAM, Chris, *L'eredità di Roma. Storia d'Europa dal 400 al 1000 d.C.*, Laterza, Roma-Bari, 2015.
- ZANCAN, Marina, "Le città invisibili di Italo Calvino", in *Letteratura italiana, Le Opere*, IV, *Il Novecento*, II, *La ricerca letteraria*, Einaudi, Torino, 1996.
- ZUMTHOR, Paul, *Leggere il medioevo*, il Mulino, Bologna, 1981.

Den Bajazzo ernst nehmen?

(Do we need to take the Bajazzo serious?)

Reflexionen über die vielfältigen Möglichkeiten, die szenische Spiele für das Unterrichtsfach „Deutsch als Fremdsprache“ bergen, besonders in der gegenwärtigen Migrationssituation in Europa

Ursula OLLENDORF

Abstract: *The large numbers of refugees that are currently fleeing from Syria and other war zones don't have much of a choice. Regardless, if it was a spontaneous decision out of fear for their lives in Syria or if they are on the run for many years already, the culture and language of the country of their destination is unknown to them. On the other hand, the huge amount of refugees is an enormous, not only organizational burden for the Federal Republic of Germany. One of the foremost tasks is to teach the German language to these human beings in order to enable them to express their needs, as requested by the European reference frame for languages, but also to help them to understand their new cultural environment. Using a case study this article examines whether role-plays are suited to support individuals who are often traumatized by war in finding a new identity while learning the new language. Although the role-play used here as an example was created under less severe circumstances, the experiences gained in southern Italy are serving as a basis for discussion using dialectal elements from the native language of the learner and a playful approach to the old and the new society. The scope of this work is limited to examining the role-play with respect to elements of Comedia dell'Arte and to assess its usefulness for language didactics by using Johan Huizinga's findings on the importance of the play in its culture-creating function. Thomas Mann's character in the story "Der Bajazzo" with its self-irony and with Pagliaccios typical nimbleness creates the link that makes it easier for individuals from other cultures - in the case of southern Italian protagonists often seemingly illogical and absurd re-actions – to better understand the rather rational German mentality, and at the same time allows them to embrace these foreign elements which can be seen as an important quality.*

Keywords: *refugees, Syria, Federal Republic of Germany, cultural environment, role-play, Thomas Mann*

Kapitel: Kurzer Abriss der Migrationssituation in Deutschland und der aus dem Grundgesetz der Bundesrepublik Deutschland, wie auch aus der europäischen „Charta der Menschenrechte“ entstehenden notwendigen Integrationsmaßnahmen

„Scheint es nicht, dass die inneren Erlebnisse eines Menschen desto stärker und angreifender sind, je degagerter, weltfremder und ruhiger er äußerlich lebt? Es hilft nichts: man muss leben; und wenn du dich wehrst ein Mensch der Aktion zu sein, und dich in die friedlichste Einöde zurückziehst, so werden die Wechselfälle des Daseins dich innerlich überfallen, und du wirst deinen Charakter in ihnen zu bewähren haben, seiest du nun ein Held oder ein Narr¹“.

Der aktuelle Flüchtlingsstrom, der Europa und insbesondere Deutschland zur Zeit erreicht, zwingt zu einer intensiven Auseinandersetzung mit dem Thema Integration. In Deutschland lebende Menschen, die einerseits (ca. 60%) mit einer nie dagewesenen Herzlichkeit die in Deutschland eintreffenden Neuankömmlinge mit Lebensmitteln, Kleidung und Spielzeug schon an den Bahnhöfen empfangen, zunächst ohne zu fragen, ob es Kriegs- oder Wirtschaftsflüchtlinge sind, stehen einer verunsicherten Bevölkerungsgruppe gegenüber, die eine Verschlechterung ihrer ohnehin

schon prekären wirtschaftlichen Situation fürchten², und nur allzu leicht rechtsradikaler Hetze anheim fallen. In einer Umfrage von „Tagesschau.de“ sagten 38% aus „ja, es macht mir Angst, dass so viele Flüchtlinge zu uns kommen“, 59% antworteten mit „nein, (...)“³. Häufige Übergriffe, wie Brandanschläge auf die Unterkünfte, die für Flüchtlinge eingerichtet werden, sind Zeugnis davon, wie notwendig es ist, die Situation mit einer öffentlichen Diskussion zu begleiten, die von klaren Stellungnahmen und Handlungen der Personen des öffentlichen Lebens gestützt werden, und immer wieder an die sowohl im Grundgesetz, wie auch in der europäischen Charta der Menschenrechte verankerten Verpflichtungen erinnern⁴, nicht nur um Eskalationen zu verhindern. Dass die Werte des Grundgesetzes der Bundesrepublik Deutschland insgesamt nicht zur Debatte stehen, gilt es nicht nur zu erinnern, wenn es um die Vorteile einer funktionierenden sozialen Absicherung geht. Denn es ist das Grundgesetz, das, aus der Erfahrung des Hitlerfaschismus entstanden, in Artikel 16 ein Recht auf Asyl fest schreibt, auch wenn es zwischenzeitlich eingeschränkt wurde. „Das Asylrecht für politisch Verfolgte ist in Deutschland ein im Grundgesetz verankertes Grundrecht. Nach heftiger öffentlicher Debatte im Jahr 1993 wurde das bis dahin schrankenlos gewährte Asylgrundrecht aus Art. 16 Abs. 2 Satz 2 GG herausgenommen und

nach Art. 16a Abs. 1 GG übertragen. In die vier folgenden Absätze sind die im Asylkompromiss beschlossenen Einschränkungen eingearbeitet worden:

- Ausländer, welche über einen Staat der Europäischen Union oder einen sonstigen sicheren Drittstaat einreisen, können sich nicht auf das Asylrecht berufen (Art. 16a Abs. 2 GG).
- Bei bestimmten Herkunftsstaaten (sog. sichere Herkunftsstaaten) kann vermutet werden, dass dort keine politische Verfolgung stattfindet, solange der Asylbewerber diese Vermutung nicht entkräftet (Art. 16a Abs. 3 GG).
- Der Rechtsschutz wurde eingeschränkt (Art. 16a Abs. 4 GG).
- Letztlich kann das deutsche Asylgrundrecht dadurch eingeschränkt oder ausgeschlossen werden, dass ein anderer Staat im Rahmen europäischer Zuständigkeitsvereinbarungen für die Schutzgewähr des Asylbewerbers zuständig ist und der Asylbewerber, ohne dass sein Asylantrag in der Sache geprüft wird, dorthin verwiesen wird.

In einem weitergehenden Sinne wird unter dem Asylrecht auch die Anerkennung als Flüchtling nach der Genfer Flüchtlingskonvention und die Feststellung von zielstaatsbezogenen Abschiebungsverboten (subsidiärer Schutz) verstanden, (...) ⁵.

Als das PR-Büro von Kanzlerin Merkel die Werbe-Kampagne „Gut leben in Deutschland“ ins Leben rief, hatten die Verantwortlichen wohl nicht einkalkuliert, was geschehen könnte, wenn „Reißbrettspolitik“ auf das wirkliche Leben stößt. Die Kanzlerin kam in eine Schule in Rostock, wo sie die 14jährige Palästinenserin Reem traf, die viel Hoffnung in dieses Treffen gesetzt hatte, und der Kanzlerin ihre, von Unsicherheit gezeichnete Lebenssituation schilderte. Als Merkel versuchte, das Mädchen in die Realität politischer Entscheidungen zu holen, fängt dieses an zu weinen ⁶. Dank des You-Tube-Videos konnten Millionen Menschen gemeinsam mit Merkel zu der Überzeugung gelangen, dass in Berlin erdachte Zahlen nicht mit den Lebensrealitäten der Menschen im Einklang zu bringen sind. Außer einer lebendigen Diskussion unter dem genannten # zeigte sich Deutschland einschließlich der Kanzlerin nur wenig später mit einem nahezu unbekanntem freundlichen und vor allem unbürokratischen Gesicht, und alle in der Änderung des Artikels 16 des Grundgesetzes festgelegten Zahlen schienen der Vergangenheit anzugehören. Es ging nur noch um die Kalkulation wieviele werden wohl kommen, und die Anträge werden für jeden einzelnen darüber entscheiden, ob er/sie bleiben kann oder nicht. In der Zeit um den 1. Oktober 2015 lassen sich die ersten Politiker mit Forderungen zur

Begrenzung der Einwandererzahlen vernehmen⁷.

Sowohl die hohe Zahl an Migranten, als auch der besonders hohe Anteil an Minderjährigen unter ihnen, der diese Migrationsbewegung ausmacht, stellt die Bevölkerung und die Politiker in Deutschland vor besondere Aufgaben⁸. „Viele der (Kinder und) Jugendlichen sind traumatisiert, haben eine lange Flucht ohne Eltern mit schrecklichen Erfahrungen hinter sich, sagen die Landesjugendämter⁹“. In einer Umfrage der Menschenrechtsorganisation „Adopt a Revolution“ unter 900 syrischen Flüchtlingen in Deutschland gaben diese als Motiv für ihre beschwerliche und lebensbedrohende Flucht an: 70 Prozent der Befragten machen für die Kriegsgewalt das Assad-Regime verantwortlich, nur rund ein Drittel nennt an erster Stelle die IS-Terrormiliz. Von wem die größte Bedrohung ausgehe, wollten die Interviewer ebenfalls wissen. Drei Viertel hatten Angst, vom Assad-Regime entführt oder festgenommen zu werden, 42 Prozent nannten den „Islamischen Staat“ (IS) an erster Stelle¹⁰. Diese Befragung zeigt die

Dass es notwendig ist, Menschen, die aus derartig bedrohlichen Situationen kommen, Sprache und die Vermittlung der neuen Sprache mit Hilfe besonders geeigneter didaktischer Methoden anzubieten, ist in seiner Offenkundigkeit schon banal. Für die Vermittlung der deutschen

Sprache als ersten Schritt zur Integration in die neue Gesellschaft sind also Methoden gefragt, die gleichzeitig identitätsstiftend für die jungen Persönlichkeiten sind, auch dies eine Aufgabe mit besonderen Herausforderungen, da die Gruppe der Flüchtlinge nicht homogen ist, sondern es Menschen aus Ethnien zum Teil unterschiedlicher, sich gegenseitig bekämpfender Glaubensrichtungen sind. Der notwendige Sprachunterricht hat also zusätzlich die Aufgabe, einen Raum zu kreieren, in dem alle sich auf Augenhöhe begegnen. Besonders der italienischen Mentalität, die ihren künstlerischen Ausdruck in der Comedia dell'Arte findet, scheint es innezuwohnen, im täglichen Leben virtuelle Räume zu schaffen, in denen die größten Gegensätze Platz finden, in Grenzfällen wird die ganze Situation zum Theaterspiel deklariert. Die Bewunderung, die diese Fähigkeit bei Deutschen hervorruft, zeigt schon der Titel „Geliebtes Chaos Italien“ des Buches von dem deutschen Journalisten Dietmar Polaczek¹¹. Diese typisch italienische Art der Problemlösung könnte also eine wertvolle Hilfestellung bei der Integration dieser heterogenen Gruppe von Flüchtlingen einerseits und der Schaffung des „Melting Pot“ Deutschland andererseits zu sein.

Zur Forschungsmethode der beobachtenden Teilnahme, sowie zur Beschreibung des soziologischen Feldes mit seinen u.a. linguistischen Aspekten

„(...) in dem beschränkten Kreise, in dem ich mich mit dem vergnügten Bewußtsein meiner genial-artistischen Veranlagung bewegt hatte – gesellig, liebenswürdig, die Augen voll Heiterkeit, Mokerie und überlegenem Wohlwollen für alle Welt, im Urteil der Leute ein wenig verwunderlich und dennoch beliebt¹²“.

„Qualitative Forschung bezeichnet eine Richtung der empirischen Sozialforschung, die im Gegensatz zu den vorherrschenden standardisierten Erhebungs- und Auswertungsverfahren die Prinzipien der Offenheit, Flexibilität und Kommunikation betont¹³. Aufgrund dieser Vorzüge bieten sich empirische Methoden der qualitativen Forschung insofern an, als den Stücken wesentliche Elemente des klassischen soziologischen Feldes, das auch zu Forschungszwecken erstellt wurde, innewohnen. Zudem entsteht die Zusammensetzung der Gruppe durch das Zufallsprinzip, wenn auch aus der Gruppe der eingeschriebenen Studierenden. Es sei darauf verwiesen, dass bereits vorhandene Deutschkenntnisse kein Kriterium sind.

Die Idee, Theaterspiele als eine Unterrichtsmethode einzusetzen entstand aus vielerlei Gründen:

Im (wie auch immer gearteten) Spiel sieht der Historiker Johan Huizinger den Ursprung aller Kultur. Es „steht außerhalb des Prozesses der unmittelbaren Befriedigung von Notwendigkeiten und Begierden, ja es unterbricht diesen Prozess. Es schiebt sich zwischen ihn als eine zeitweilige Handlung ein¹⁴“.

Hingegen schafft Spiel einen eigenen Raum, in dem die Regeln neu ausgehandelt werden. „Die Arena, der Spieltisch, der Zauberkreis, der Tempel, die Bühne, die Filmleinwand, der Gerichtshof, sie sind allesamt der Form und der Funktion nach Spielplätze, d.h. geweihter Boden, umzäuntes, geheiligtes Gebiet, in dem besondere Regeln gelten. Sie sind zeitweilige Welten innerhalb der gewöhnlichen Welt, die zur Ausführung einer in sich abgeschlossenen Handlung dienen¹⁵“. An einem solchen Ort gelten weder Hierarchie-Regeln, noch unterschiedliche Religionen, noch gelten die Regeln der Leistungsgesellschaft jeder gegen jeden, sondern im Gegenteil kommt es darauf an, dass alle den neu und eigens ausgehandelten Regeln folgen und gut zusammenarbeiten – immer häufiger taucht in Anzeigen von Arbeitsangeboten die Frage nach Teamfähigkeit des Bewerbers besonders für Führungspositionen auf.

Zudem ist der Ruf des Deutschen, kompliziert und der Deutschen, unmenschlich diszipliniert zu sein bildet die Basis für vielfältige Lernhemmnisse. Dieses Negativ-Image der Deutschen wird von Institutionen wie den Massenmedien bis an den Rand der Diskriminierung gepflegt. Um dies zu belegen, sei auf den hohen Prozentsatz der Fernsehsendungen verwiesen, die sich mit den verschiedenen Aspekten des Hitler-Nazismus beschäftigen (1minuto di storia, im Anschluss an die 8-Uhr-Nachrichten, RAI 1; ‚RAI Edu‘ z.T. Rai 2 und z.T. RAI 3), in denen Italien immer die Opferrolle einnimmt, und die Begriffe „Nazis“ und „Deutsche“ Synonyme bilden. In der Vergangenheit wurden diese Fernsehbeiträge in der Folge bisweilen als Videokassetten am Kiosk verkauft. Deren Effekt soll ein Zitat aus J.Senfs Untersuchungen im Zusammenhang mit dem Workshop, Lernhemmnungen – kulturell tradiert? ‘belegen, bei dem eine Teilnehmerin, aus der Erfahrung sprechend, die Hemmnungen italienischer Studierender, sich dem Deutschen zu nähern, dadurch charakterisiert, dass sie „besonders große Angst (haben), weil sie wissen, dass ich Deutsche bin“, und „die Vorstellung (verbreitet ist), dass Deutsche strenger korrigieren und besonders empfindlich auf Fehler reagieren“.

All dem wirkt das Szenenspiel entgegen und gestattet ein stressfreieres Einüben von

Aussprachebesonderheiten. Fehler oder Schwächen aller gesellschaftlichen Gruppen sowohl der Ausgangs – wie auch der Zielgesellschaft können ohne Konsequenzen angesprochen und „durch den Kakao gezogen“ werden. Die von Jörg Senf erkannten Lernbarrieren „bei direktem Kontakt mit der Fremdsprache stellen sich Widerstände und Fluchtreaktionen ein, wie etwa Verweigerung einer fremdsprachlichen Handlung (...)“¹⁶, sind ausgeschaltet. So helfen im Stück von ‘96 Landsleute – durch Bareser Dialekt erkenntlich – mitnichten Maria und Josef aus Bari bei der Wohnungssuche und der Wohnungsvermittlerin Claudia Schiffer sind die beiden nicht fein genug für ihre Luxusapartments. Obwohl dies der üblichen italienischen Imagepflege, besonders gastfreundlich zu sein, entgegensteht, werden hier keine moralischen Konsequenzen gefürchtet. 2003 war der Ausgangspunkt für beide Stücke – erstmalig waren die Studierenden in zwei Gruppen aufgeteilt – Vorurteile gegenüber der fremden Gesellschaft, die zwar ohne Hemmnungen im Stück ausgelebt wurden, aber im gegenseitigen Benehmen nun entkräftet waren. Es ist für eine begrenzte Zeit Robert M. Pirsigs „wahre Universität“ geschaffen: „Die wahre Universität ist eine geistige Haltung. Sie ist das große Erbe rationalen Denkens, das durch die Jahrhunderte auf uns gekommen und nicht an einen bestimmten Ort gebunden ist. (...)“

Die wahre Universität ist nichts anderes als die Gesamtheit der sich fortwährend erneuernden menschlichen Vernunft¹⁷. Interessanterweise entstand in dem besagten Jahr eine „Hausaufgabenhilfe“, die von einer besonders aufnahmefähigen Studentin (obwohl 0-Anfängerin)geführt wurde, und dazu diente Langsamere mit auf Gruppenniveau zu halten.

Im Spiel entsteht sozusagen ein neues Land, das die Merkmale sowohl von Deutschland, wie auch von Italien oder anderen Ländern trägt. In diesem neuen Raum ist auch der Lehrende Ausländer (der er ja im Falle des Auslandslektoren eh ist), die Frage der Hierarchie ist außer Kraft gesetzt. Erfahrungen des jeweiligen Lebens im Ausland fließen in das Stück ein. Bei einer begrenzten Gruppe von ca. 20 Personen gestattet die Erarbeitung eines solchen Spektakels dem Lehrenden, seine Studierenden kennenzulernen, besondere Talente oder Schwierigkeiten auszumachen und zu unterstützen oder gegenzuhalten, aber auch Leistungen der Person angemessener zu bewerten.

Hier deutet sich eine (notwendige) Neudefinition des Berufs des Lehrenden an, denn Fakt ist, dass sowohl durch technische Neuerungen im Bereich der Fremdsprachenvermittlung und auch durch eine zur privatwirtschaftlichen Logik hin gewandelte Universität der Studierende für die reine Wissensversorgung nicht länger auf den Lehrenden angewiesen ist; CDs,

Internet, manchmal auch in Deutschland aufgewachsene KommilitonInnen entheben den Lehrenden dieses Monopols, und machen eine flexible, persönlich zugeschnittene Zeiteinteilung und angenehmere Lernquellen möglich – sinkende Einschreibungen an der Universität sollten als Signal wahrgenommen werden, dass die zukünftigen Arbeitnehmer zunehmend eine Qualitätsrechnung für Ausbildungsinvestitionen aufstellen und Wege suchen, die ihnen viele Möglichkeiten bieten – aber das nur am Rande.

All diese Momente laden dazu ein, den Studierenden sowohl als Teil einer für den Lehrenden unbekanntem Kultur, aber auch als Werbeträger (für die Universität, für Deutsch als Fremdsprache und für den Lehrenden) und als Kunden des Servicebetriebes Universität zu begreifen.

Eine weitere Frage ist, zu welchem Zeitpunkt im Laufe des Jahres ein Theaterspektakel stattfinden sollte, um die aufgezeigten Effekte für das ganze Jahr nutzen zu können.

Steht das Rollenspiel-Ereignis am Anfang des akademischen Jahres – mit dem notwendigen Vorlauf für die Entwicklung und die Proben –, kann auf das Ereignis als gemeinsame Erfahrung während des restlichen Jahres zurückgegriffen werden. „Unmittelbar mit der zeitlichen Begrenztheit (des Spiels) hängt nun aber ein weiteres bemerkenswertes Kennzeichen

zusammen. Das Spiel nimmt sogleich feste Gestalt als Kulturform an. Wenn es einmal gespielt worden ist, bleibt es als geistige Schöpfung oder als geistiger Schatz in der Erinnerung haften, es wird überliefert und kann jederzeit wiederholt werden¹⁸."

In soziologischer Hinsicht entsteht im Spiel ein Potential auf das im Laufe des Jahres dann zurückgegriffen werden kann: Jeder Mensch wächst in seinem sozialen Umfeld auf, das ihm mitteilt, ob eine Handlung als gut oder schlecht anzusehen ist. „Menschen lernen in geschichtlichen

Sozialisationsvorgängen zu handeln – und zwar nicht irgendwie, sondern in einer bestimmten Art und Weise. Es ist die Art und Weise, die in der Gesellschaft, in der sie leben, und in der Epoche, in der sie aufwachsen, mit der allergrößten Selbstverständlichkeit als *die* Art und Weise zu handeln betrachtet wird.(...) Sie erlernen Bewertungsmaßstäbe mit moralischen, ästhetischen und praktischen Bezügen. Ihre Mitmenschen belohnen manche Handlungen, dulden andere und bestrafen wiederum andere.(...) Verschiedene Gesellschaften haben selbstverständlich auch verschiedene gesellschaftliche Wissensvorräte¹⁹."

„Die Sprache hilft dabei, erprobte Bewertungsmaßstäbe in der Erinnerung festzuhalten²⁰," (Ein weiter und unerforschter Bereich für Missverständnisse zwischen der italienischen und der deutschen Gesellschaft bietet z.B. der Bereich

der Komik; während der Kölner sich eher mit Selbstironie vergnügt, geht die italienische Komik gerne in Richtung Zynismus, der zu Lasten des Gegenübers geht und der scheinbar aufgehoben wird durch den nachgeschobenen Satz „sto scherzando".)

Ein Regelwerk also, das jedem, der sich auf das Territorium einer ihm fremden Gesellschaft begibt, zunächst unbekannt ist, während das ihm vertraute nicht mehr anwendbar ist. Der Fremde verzichtet auf den erlernten Wissensvorrat, mit dessen Hilfe er die Handlungen eines anderen interpretieren kann.

Andererseits ist „für den gesellschaftlich Handelnden der Platz, den der andere in seinem Leben hat, von eindringlicher Bedeutung. Ein Freund, der ein paar Monate nach Patagonien reist, bleibt ein Freund nach dem Prinzip *ceteris paribus*²¹," oder anders, ich brauche diese Tatsache nicht in jeder Minute zu überprüfen oder in Frage zu stellen, auch die zeitliche und örtliche Trennung ändert nicht grundlegend etwas an dem Verhältnis, es bleibt mehr oder weniger gleich.

Im Spiel entsteht nun eine eigene, nur für diese Gruppe gültige Sozialisation mit den entsprechenden Regeln, auf die im Laufe des Jahres zurückgegriffen werden kann, denn nach dem Prinzip der „*ceteris-paribus*-Klausel“ kann der Studierende darauf vertrauen, dass das neu entstandene Regelwerk auch nach dem Fest gilt. Dies gilt nicht nur für das Verhältnis Studie-

render/Lehrender sondern auch für das Verhältnis der Studierenden untereinander. Das Stück der Gruppe A des Jahres 2003 stellte die verschiedenen italienischen Familienmodelle vor (jede Familie nahm eine(n) „deutsche(n) Erasmus-Student(i/e)n“ auf), wobei die „italienische Großfamilie“ mit Oma, Opa und selbst einem Onkel aus Canada – eine Gruppe aus ca 6-7 Personen - sich am Ende des Jahres mit großem Erfolg gemeinsam auf die Prüfung vorbereitete.

Zur Entstehungsgeschichte des vorgestellten Stücks

„(...), und zu Hause war mir der Kopf zu voll von Opernstoffen, Versen und buntem Unsinn, als daß ich ernstlich im Stande gewesen wäre, zu arbeiten.

„Pfui“, sagte mein Vater, und die Falten zwischen seinen Brauen vertieften sich, (...)“²².

Da das vorliegende Stück in Italien entstand, werden religiöse Thematiken und daraus resultierende Bräuche nur in soweit thematisiert, als sie aus den Traditionen der beiden christlichen Kirchen stammen, die in Deutschland und in Italien zahlenmäßig vorrangig vertreten sind..

Die starke Hierarchisierung der italienischen Gesellschaft, wirkt bei der Vermittlung einer Fremdsprache aufnahmehemmend, worauf schon der Titel von J.Senfs Aufsatz „Das

Vorkommen lernhemmender Sprachangst bei italienischen Studierenden²³“ hindeutet.

Zudem werden spielerische Elemente im Unterricht eher von niemandem so recht ernst genommen, was eine Messung des realen Lernerfolgs schwierig macht, denn der Lernerfolg wird nicht der Methode zugeschrieben.

Nun soll eine Aufnahme für die spezielle Situation in Bari des Jahres 2001 gemacht werden:

Damals sind die Lerner Studenten der Politikwissenschaften, die nach der alten Studienordnung frühestens nach dem 4. Studienjahr (ab 25 Jahre aufwärts), nach der damals neuen StO dagegen nach dem ersten Studienjahr (ca. 20-jährig) eine Wahlpflichtprüfung nach einer Deutsch-Unterrichtsreihe, die sich über ein akademisches Jahr erstreckt, ablegen können, wobei einjährig hier zu verstehen ist als Jahr, das im Oktober beginnt und im Juni endet, mit den klassischen Unterbrechungen zu Weihnachten und Ostern und einer Semesterpause von ca. einem Monat. Die Veranstaltung besteht maßgeblich aus zwei Elementen, der theoretisch orientierten Vorlesung des Professors und dem klassischen Sprachkurs, der dem Lektorat anvertraut ist.

Seit Beginn 1990 ist die Gruppenstärke von anfangs 5 Personen langsam aber stetig auf 40 Personen angestiegen, die z.Z. in zwei parallel laufenden Gruppen zu je 20 Personen unterteilt sind. Eine

Zahl, die einen persönlichen Kontakt zu dem Studierenden gestattet und daher die Nachteile der Massenuniversität eher gering hält.

Die Studenten kommen zu ungefähr gleichen Teilen von „licei classici“, somit also mit Lateinkenntnissen oder sogar zusätzlichen Griechischkenntnissen, oder von verschiedenen „Istituti tecnici“, (etwa vergleichbar den deutschen Fachschulen) die aber nur zum Teil Deutsch unterrichten. Ein geringer, aber konstanter Teil kommt von einem „liceo linguistico“ nach 3- 5 Jahren Deutschunterricht. Aus dem aufgezeigten Bild geht hervor, dass es sich in der großen Mehrzahl um Nullanfänger handelt, und der Kurs trägt dieser Situation Rechnung. Die Studierenden sind nahezu ausschließlich Italiener, erst seit den letzten drei Jahren gibt es einige wenige Albanerinnen (bisher waren es nur junge Frauen) und einige Polen haben die Veranstaltung im Rahmen des Erasmus-Programms besucht; es scheint jedoch, dass ihnen die Anerkennung dieses Scheins an ihrer polnischen Universität verweigert wurde(!). Allgemein erstreckt sich der Einzugsbereich der Bareser Universität über ganz Apulien, Lukanien und Kalabrien und überschneidet sich insofern mit den Unis in Foggia und Lecce, die jedoch der Uni Bari angegliedert sind. Ein großer Teil der Studenten kommt aus Familien mit Landwirtschafts- oder Fischereibetrieben (klein- bis

mittelständig), Studierende aus Bari-Stadt kommen aus Beamtenfamilien²⁴.

Der Unterricht des Sprachkurses beträgt im Wintersemester 6 Wochenstunden und im Sommersemester 4 WS des Sprachkurses plus 4 WS Vorlesung und erbringt 9 credits.

Das Thema Arbeitslosigkeit und die Zukunft der Studierenden begleiten konstant seit November 1989 jeden Lebensbereich, also auch jede Universitätsdebatte. Die Studierenden wählen Deutsch in dem Bewusstsein, dass es sich nicht um eine Massensprache handelt, sondern ihnen im Lebenslauf „Sonderpunkte“ sichert. Zudem ist bei der allgemeinen wirtschaftlichen Lage Italiens darauf hinzuweisen, dass im Bareser Industriegebiet die deutschen Firmen Osram, Getrag und Bosch von allen ihren Mitarbeitern Deutschkenntnisse verlangen.

Die Dialoge des Spiels entstehen im Unterricht reflektieren aber die für Süditalien typischen Lebenserfahrungen der Studierenden, die diese mit großer Selbstironie zusammenfügen. Wohingegen die dialektalen Teile das Ziel haben, es sich zunutze zu machen, dass Lautbildungen der neuen Sprache, die den Lernern unbekannt, ungewohnt und daher schwierig auszusprechen erscheinen, sie diese in den verschiedenen, ihnen vertrauten Dialekten der Umgebung wieder finden, obwohl in manchen Elternhäusern kein Dialekt gesprochen wird.

Das Beispiel-Stück von 2001 im Wortlaut, mit anschließender Analyse einiger sprachlicher Elemente und gesellschaftlicher Besonderheiten

*„(...) Überdies war ich erhitzt, und mein Haar war sehr möglicherweise in Unordnung. Ich war nicht kühl, nicht frei, nicht auf der Höhe der Situation. Das Gefühl, daß ich, ein Fremder, Unberechtigter, Unzugehöriger, hier störte und mich lächerlich machte, befahl mich. Unsicherheit, Hilflosigkeit, Haß und Jämmerlichkeit verwirrten mir den Blick, und mit einem Worte, ich führte meine munteren Absichten aus, indem ich mit finster zusammengezogenen Brauen, mit heiserer Stimme und auf kurze, beinahe grobe Weise sagte:
“Ich bitte um ein Glas Wein²⁵”.*

Gegenstand ist die Planung des Weihnachtsfestes. Das Problem ist, dass der erwachsene Sohn der Kernfamilie seit geraumer Zeit in Deutschland lebt und dort mit einer Deutschen verheiratet ist. Daraus ergibt sich die Frage, wo die Familienzusammenkunft stattfinden soll. Dass bei der Planung des Ereignisses die für jede Kultur typischen Denkweisen und gesellschaftlich anerzogenen Handlungsmodelle nicht nur zu Tage, sondern auch in Konflikt miteinander treten, bleibt nicht aus.

So gerät die deutsche Vorstellung vom besinnlichen Weihnachtsfest erheblich ins Wanken, wenn die vielköpfige italienische Großfamilie schon kurz nach der Begrüßung sozusagen zur Tagesordnung übergeht, und jeder sich nach eigenem Gutdünken vor Ort vergnügt.

Zudem deutet der Titel, der an ein italienisches Sprichwort angelehnt ist, welches lautet „Natale con i tuoi, pasqua con chi vuoi“ (etwa: (feiere) Weihnachten mit den Deinen, Ostern mit wem du willst), einmal mehr darauf hin, dass die herausragende Rolle der Familie als Gesellschaft organisierendes Element thematisiert, sie bisweilen besonders von jüngeren Leuten als Zwang empfunden wird – mit dem man eben leben muss.

Natale con i tuoi – per forza
(Weihnachten 2001)

Die Personen und ihre Familien-zusammengehörigkeiten.

In Bari leben zusammen im Verbund der Großfamilie:

Assunta Abatescianni (70), Mutter von Mario Rossi (45)

Mario Rossi ist verheiratet mit

Elena Lavermicocca (42)

Natascia (17) und

Maicol (12) sind ihre Kinder

Deborah (25) ist ihre Babysitterin

Concetta Amoruso (63) und

Gianfranco Lavermicocca (65)

sind die Eltern von

Elena Lavermicocca (42) und

Nicola Lavermicocca (43), er ist nach Deutschland ausgewandert und hat dort

Karin Müller (38) geheiratet. Ihre Kinder heißen

Ute-Filomena (8) und

Gianfranco jr (5)

Sara (20) ist das Kindermädchen der beiden,

Ursula Müller (65) ist Karins Mutter und daher Nicolas Schwiegermutter

Die Organisation (1. Akt)

Das Telefon klingelt in der Wohnung von Familie Lavermicocca in Deutschland. Jemand hebt ab.

Elena: Ah, hallo Karin, wie geht's euch?

Sara: Entschuldigung, ich bin nicht Karin.

Einen Moment, ich verbinde Sie. (In den Raum rufend): Frau Lavermicocca, hier ist Ihre Schwägerin am Apparat.

Karin: Hallo Elena, wie geht's?

Concetta (hat sich des Telefons bemächtigt): Auè addostè u figgh miè? Colin? Ci eve chèèdd!

Karin (zu Nicola mit deutschem Akzent): Nicola, c'è tua madre al telefono.

Nicola: Auéé ma! Tutt'appost'? Beh, was macht ihr Weihnachten?

Concetta: Cos'è? Chi è? Che vuoi? Moo, Elena, vieni qua a Mamma, parli tu, ch'è megghiè!

Elena (kommt und nimmt den Hörer): Nicola! Ich wollte wissen, wie wir Weihnachten organisieren sollen.

Nicola: Was haltet ihr davon, für die Feste hierher zu kommen?

Elena: Ok, aber ich möchte Papà fragen... warte, ich rufe ihn eben. (Nicola schickt Karin mit einer harschen Geste weg. Er möchte allein mit seiner Familie sprechen)

Karin, (zu sich selbst): Oh, diese Männer!

(Gleichzeitig in Italien)

Mario: Mè, ndenevuescì !

Elena: Chiammind'accus, ammemooo?!

Mario (ist jetzt am Telefon): Gut, wir sehen uns also bald. (Er versichert sich mit einem Blick, dass Elena außer Hörweite ist) ...sag' mal, wer war das vorher am Telefon?

Nicola: Was geht dich das an?

Mario: Hey, jetzt tu' nicht so, wie ein Heiliger!!!

Nicola: Ich kann dir sagen (begleitet von einer anerkennenden Geste) Sara ist meine neue Babysitterin

Mario: Da hast du also dein Weihnachtsgeschenk schon bekommen????

Nicola: Sei du bloß still!

Concetta: Meh, muvvtèh! Che gost' u' telefn'! (etwa: Jetzt lass mal gut sein! Telefonieren kostet!)

Gianfranco: E io pagh! (aus einer damaligen Werbung entlehnt: Und ich zahle!)

Nicola: Gut, also dann bis bald... (erinnert sich daran, seiner Mutter einen wichtigen Auftrag auf den Weg zu geben) OUH MAA! Recurd' le strascineit'! („HEY MAMA, denk dran hausgemachte Nudeln mitzubringen!“ Die Strascineit“ ist der dialektale Begriff für eine typisch apulische Nudelform)

Concetta: Mach's gut dann! Bis bald! Und einen dicken Kuss!

Zwischenspiel: Zu der Musik „...und wir fah'r, fahr'n, fahr'n auf der Autobahn“ bewegt sich die „italienische“ Gruppe in Richtung Deutschland hinter einem zwei-dimensionalen 500er Fiat aus Styropor.

Die Ankunft (2.Akt)

Karin: Hallo! Da seid ihr ja endlich!
Wie geht's euch? Kommt ,rein!

Maicol: Hallo Tante Karin, hat der
Nikolaus die Geschenke schon gebracht?

Nataschia (zu Ute-Filomena und
Gianfranco jr.): Hallo ihr kleinen
Teufel, wie geht's euch?

Ute-Filomena: Komm, ich zeige dir
meine neue Barbie.

Gianfranco jr. (zu Maicol):
Wir haben eine neue Babysitterin, sie
heißt Sara

Maicol: Wir haben unsere Babysitterin
auch mitgebracht, Deborah.

Deborah (zu Sara): Ich bin Deborah, und
wie heißt du?

Sara: Ich bin Sara. Kommt, wir gehen
'rein. Hier draußen ist es lausig kalt

Nicola: Ciao Má ! (Er umarmt seine
Mutter herzlich)

Concetta: Ciao alla Mamma! Mooo...
Franghè, vieni a vedere com' stei cus,
muduuuu!

Gianfranco: Ciao Karin, wir haben uns ja
lange nicht geseh'n. Gut siehst du aus.

Karin: Danke Papà.

Ursula: Hallo Gianfranco, und mich
begrüßt du gar nicht????

Gianfranco: Wie wir Italiener
sagen „dulcis in fundo“, oder wie ihr
Deutschen sagt „je später der Abend,
desto schöner die Gäste.

(seine Frau Concetta sieht ihn strafend
von der Seite an)

Karin (zu allen): Beeilt euch, es ist kalt
hier draußen.

(zu Elena):...gut siehst du aus. Du hast
dich seit unserer Hochzeit überhaupt
nicht verändert.

Elena: Hallo Karin, komm', lass uns,
reingehen, meine Schwiegermutter hat
hausgemachte „Orecchiette“ mitge-
bracht, die müssen lange kochen.

(Sie schiebt Assunta voran, die u.a. eine
Tüte Orecchiette in der Hand hält)

Assunta: Guten Abend, Ich bin Assunta,
erinnerst du dich an mich?

Karin: Aber natürlich! Besonders gern
erinnere ich mich an deine wunder-
schönen gestickten Bettlaken.

Assunta: Dieses Mal habe ich eins für
dich gemacht.

Karin: Echt?!! Das ist ja der
Wahnsinn!! Vielen, vielen Dank! Das
hätte ich mir nicht 'mal im Traum
gewünscht.

Assunta: Keine Ursache. So, jetzt aber
schnell ins Haus.

3. Akt

Das Weihnachtsessen

Alle setzen sich nach und nach an den
gedeckten Tisch

Mario: Das hier ist mein Platz. Hier
sind wir in Deutschland, hier trinken
alle!

Elena: Um Gottes Willen, gebt Mario
bloß nichts zu trinken, sonst
„verkindscht“ der wieder total.

Karin: Genau, Mario, du machst es
richtig. Setzt euch doch bitte. Das
Essen ist gleich fertig.

Nicola: Heute gibt es: Tofu-Bällchen
mit Soia-Nudeln.

Maicol: Igitt! Gibt's nichts Anständiges
zu essen?

Elena: Maicol, sei still. Es wird
gegessen, was auf den Tisch kommt.

Ursula: Ach, lass ihn doch. Er hat ja
recht. Wenigstens heute hätte meine
Tochter 'was gescheites kochen
können.

Concetta: Mischen Sie sich doch bitte
nicht in die Erziehung meiner Enkel
ein!

Gianfranco sen. (zu seiner Frau): Musst
du dich sofort wieder von deiner
„besten“ Seite zeigen?!

(Concetta wirft ihrem Mann einen beleidigten Blick zu):

Oh, entschuldige bitte!!!!

Assunta: Das ist ja wohl das Letzte.

Concetta, das musst du dir wirklich nicht gefallen lassen.

Mario: Hört auf ! Fernseher an. Heute spielt Borussia, und ich hab' auf die gewettet.

Gianfranco jr: Oma, hast du mir das neueste Ferrari-Modell mitgebracht?

Ute-Filomena: ...und die CD von den Luna Pop? Ist da das Poster von Cesare dabei?

Sara (zu Deborah):

Ooh, diese Kinder gehen mir auf die Nerven!

Deborah (laut zu den Kindern):

Behemmt euch anständig! Die Geschenke gibt's erst heute Nacht!

Natasha: Ich muss jetzt gehen, ich hab' eine Verabredung.

Gianfranco sen.:

Wie?? Du bist doch gerade erst angekommen. Diese Jugend von heute!

Mario: Waaas??? Hier bleibst du! Heute ist Heilig Abend und du bleibst hier!

Karin: Ach lass sie doch gehen.

Sara: Ich kann ja mit ihr gehen

Nicola: Na gut, dann komm' ich auch mit.

Karin (mit kreischender Stimme):

Wie bitte?! Hier bleibst du und spülst nach dem Essen.

Elena: Was erlaubst du dir???? Wie behandelst du meinen Bruder???

Alle Kinder (im Chor):

Wir wollen unsere Geschenke!!!!

Es entsteht eine tumultartige Situation, die ganz und gar nicht in die deutsche Vorstellung vom besinnlichen Weihnachtsfest passt.

Da erscheint eine Figur aus der Werbewelt, dargestellt von der amerikanischen Kollegin mit einer

Sektflasche, und interpretiert die Situation auf ihre Weise:

„Oh, there's a party!

Enjoy with us, you all are welcome!

Es handelt sich dabei um eine Anlehnung an einen Werbespot mit George Clooney für eine Sektmarke.

Obwohl es in dem Stück keine explizite Figur gibt, in der sich eine der klassischen Figuren der Comedia dell'Arte wiedererkennen ließe, und auch die recht präzise vorbereiteten Dialoge einem Vergleich mit dieser ersten Theaterform, in der die Stücke sich auf Schemata beschränkten, deren Texte erst während der Spielsituation entstanden, widersprechen, sind es die Eigenschaften „aktuell, brisant und bissig²⁶“, die Giuseppina Tragni in ihrer Abschlußarbeit zur Theaterpädagogin der Comedia dell'Arte zuschreibt, und die sich ebenso in den Bareser Stücken finden. Das Vergnügen wird durch Typisierung der Familienmitglieder und deren ebenso typischen Verhältnissen ausgelöst. So kann es Karins Schwägerin nicht mitansehen, dass ihr Bruder von der emanzipierten Deutschen zum Spülen verdonnert wird. Die „Kinder von heute“ scheinen nur materielle Werte im Kopf zu haben. Und Concetta stört es in ihrem mütterlichen Überschwang überhaupt nicht, dass Schwiegertochter Karin die im bareser Dialekt gestellte Frage nach ihrem geliebten Sohn wohl kaum versteht. Um bei Concetta zu bleiben, charakterisiert

diese auch der Satz an Sohn Nicola gerichtet, sie müsse erst ihren Mann wegen der Reise fragen, eine eher rhetorische Frage.

Für eine Aufführung im Jahr 2010 wird die Thematik der räumlich getrennten italienischen Familie noch einmal aufgenommen, wobei auch die Struktur des 3-Akters beibehalten wird. Jedoch scheint den Studenten nun die Figur des nach Deutschland ausgewanderten Werktätigen nicht mehr zeitgemäß und Nicola „mutiert“ zum Erasmus-Studenten, der in Deutschland sehr schnell eine Verlobte Karin findet. Die italienische Seite ist zudem stärker als zuvor durch Figuren charakterisiert, die ihr Arbeitsleben in Deutschland verbracht haben und nun nach Italien, und wie es oft geschieht in ihre Heimatstadt zurückgekehrt sind. Dabei fällt im Stück, wie in der Realität auf, dass die Sprachkenntnisse dieser Familienmitglieder offenbar so wenig Gesprächsgegenstand sind, dass Nicola erst bei seinem Erasmus-Aufenthalt erfährt, dass seine Mutter Deutsch spricht – ein häufig beobachtetes Phänomen.

In Deutschland hat in der Zwischenzeit eine weit verbreitete Italophilie Fuß gefasst, und Karins Vater, von Beruf Architekt „gönnt sich“ einen 500er Fiat, und als man sich zur Fahrt nach Hause begibt, kommentiert er diesen „Unser Auto steht draußen. Wir lieben Fiat, DAS AUTO!“. Karins Mutter ist Italienisch-Lehrerin, so dass die sprachlichen Kompetenzen in diesem

Stück nahezu zweisprachig ausgewogen sind.

Aber die unterschiedlichen Formen der Vergesellschaftung, die die italienische von der deutschen Gesellschaft unterscheiden, sind dennoch spürbar. Speziell in der süditalienischen Gesellschaft „sind die kollektiven Denkinhalte (...) durch eine spezifische Konzeption des öffentlichen und des privaten Bereichs geprägt, die stark von den Vorstellungen in zentral- bzw. nordeuropäischen Kulturen abweicht.

(...)Das Private deckt sich also idealtypisch lediglich mit der Kleinfamilie, während mit dem restlichen Verwandtschaftskreis eher lose und z.T. rein instrumentelle Beziehungen unterhalten werden. Während die engere Verwandtschaft (Großeltern, Geschwister, Basen, Vetter, Onkel und Tanten) noch in einem dazwischen liegenden sozialen Raum geortet werden können, gehören die restlichen Verwandten, die Nachbarn, die Freunde und Freundinnen sowie die anderen Mitglieder der Gemeinde bereits zum negativ bewerteten Bereich des Öffentlichen²⁷. (Unterstr. von der Autorin, U.O.)

Alle Ausländer werden demnach per definitionem dem sozialen Bereich der feindlich gesinnten Öffentlichkeit zugerechnet.

Zudem deutet das o.g. Zitat darauf hin, dass in der genannten Gesellschaft der Prozess der Ausdifferenzierung im Sinne Georg Simmels in geringerem Maße

stattgefunden hat, als eben in den nordeuropäischen Gesellschaften: „Im Mittelalter findet sich der Mensch in bindender Zugehörigkeit zu einer Gemeinde oder zu einem Landbesitz zum Feudalverband oder zur Corporation; seine Persönlichkeit war eingeschmolzen in sachliche oder sociale Interessenskreise, und die letzteren wiederum empfangen ihren Charakter von den Personen, die sie unmittelbar trugen²⁸“. „Geld als Mittel der Distanzierung und deren Überwindung ist in allen diesen (wirtschaftlichen) Wechselwirkungen in irgendeiner Weise beteiligt²⁹“ und „Käufer und Verkäufer begegnen sich als Rollenträger, vom Standpunkt der Beteiligten sind solche Beziehungen austauschbar³⁰“. Und während dem deutschen Lehrenden der Nachkriegszeit nichts mehr am Herzen liegt als seine Schüler oder Studierenden zu Kritikfähigkeit zu erziehen, zum Hinterfragen und Diskutieren anzuregen, lernt der italienische Studierende Fakten und Texte auswendig und kann auf ein Stichwort den zugehörigen Kontext liefern. Besonders die Prüfungssituation bringt die unterschiedlichen Weltanschauungen zum Tragen, sowohl hinsichtlich der unterschiedlichen Methoden als auch des gesellschaftlichen Hintergrundes. Denn während der Studierende aus der Bauernfamilie ein jedes Prüfungsergebnis als „Geschenk“ des Dozenten versteht, und sogenannte „raccomandazioni“, freundliche Telefonanrufe von

gemeinsamen Verwandten oder Bekannten oder das Auftauchen des Studierenden in der Uniform eines Ordnungshüters, den Prof an die soziale Stellung des Studierenden erinnern, ein jedwedes Prüfungsergebnis dem Studierenden also eher als Teil dieses oder jenes Familienverbandes vergeben wird, ist die Note in Deutschland doch eher als Ergebnis persönlicher Leistung konnotiert.

Dank der szenischen Spiele entsteht die Schaffung eines eigenen Raumes, dazu angetan, den Forderungen des europäischen Referenzrahmens gerecht zu werden...

„1. So weit wie möglich sicherzustellen, dass alle Bevölkerungsgruppen zu wirkungsvollen Mitteln und Wegen Zugang haben, Kenntnisse der Sprachen anderer Mitgliedstaaten (oder anderer Sprachgemeinschaften innerhalb des eigenen Landes) ebenso zu erwerben wie die Fertigkeiten im Gebrauch jener Sprachen, die sie befähigen, ihre kommunikativen Bedürfnisse zu befriedigen, insbesondere um das tägliche Leben in einem anderen Land zu meistern und um Ausländern im eigenen Land zu helfen, ihren Alltag zu bewältigen;

Informationen und Ideen mit jungen Menschen und Erwachsenen auszutauschen, die eine andere Sprache sprechen, und um eigene Gedanken und Gefühle mitzuteilen;

Ein besseres und tieferes Verständnis für die Lebensart und die Denkweisen anderer Menschen

und für ihr kulturelles Erbe zu gewinnen. (...) ³¹”.

Unterrichtsmethoden und Prüfungs- und Zensurenssysteme zu überdenken und zu vergleichen kann allen nur nützen und nicht schaden.

Anstatt ein fertiges Stück einzuüben bietet ein von der Gruppe entwickeltes die Möglichkeit sich kennenzulernen und das Eis zu brechen im ersten Kontakt mit der neuen Sprache, denn es steht nur eine gewisse Zeitratio vom Budget zur Verfügung. In den übrigen Stunden beginnt der klassische Sprachkurs. Die erste Phase für die Entstehung eines Spektakels ist die des Brain-Storming, „in dem Anregungen und Impulse regelrecht produziert werden, und zwar durch Interaktion der Gruppe. ‘Brain-Storming’ ist deshalb wichtig, weil es in einem leicht durchführbaren Versuch die schöpferische Kraft der gut geführten Gruppe beweist ³²”. Hier gilt es also auch die eigene Position zu festigen und die neue und ungewohnte Methode vorzustellen, denn erklärtes Ziel ist ja die Anwendung der neu erlangten Sprachfähigkeiten und ein Sprachschein der politikwissenschaftlichen Fakultät sieht eine praktische Anwendung der erlangten Sprachfähigkeiten nur in wenigen Fällen vor.

Die vielen Möglichkeiten, die diese Eigenschaft des Spiels, als nutzenfreier Handlungsraum allen Beteiligten durch die zeitweise Annullierung aller der jeweiligen

Gesellschaft inhärenten Institutionen und hierarchischen Strukturen.

Überlegungen zum europäischen Referenzrahmen für Sprachen als Integrationshilfe und zur Übertragbarkeit der Forschungsergebnisse aus der süditalienischen Gesellschaft auf die aktuelle Migrationssituation in Deutschland

„Wie wenn ich in der Tat ein Künstler wäre, ... ³³”

Eine Image-Korrektur des Deutschen und der Deutschen ist sicher eines der erklärten Ziel der Anstrengungen, aber auch eine didaktische Schwerpunktverlagerung weg von auswendig gelernten Regeln, hin zur sprachlichen Kompetenz in verschiedenen Lebensbereichen stellt bereits an und für sich einen erheblichen Qualitätssprung dar, den es auszunutzen und auszubauen gilt. In dieser Hinsicht bietet der „Gemeinsame Europäische Referenzrahmen für Sprachen“ ein Mittel, das dem Lehrenden starke „Rückendeckung“ bietet, denn „er beschreibt umfassend, was Lernende zu tun lernen müssen, um eine Sprache für kommunikative Zwecke zu benutzen, und welche Kenntnisse und Fertigkeiten sie entwickeln müssen, um in der Lage zu sein,

kommunikativ erfolgreich zu handeln³⁴„Und „der Europarat unterstützt Lern- und Lehrmethoden, die jungen Menschen, aber auch älteren Lernenden helfen, Einstellungen, Kenntnisse und Fähigkeiten zu entwickeln, die notwendig sind, um im Denken und Handeln unabhängiger zu werden, und in ihren Beziehungen zu anderen Menschen verantwortungsbewusst und kooperativ zu handeln³⁵“. Eine Vorgabe, die auch und besonders für die gegenwärtige Migrationsbewegung nach Deutschland nicht nur das Ziel hat, Sprache zu vermitteln, sondern auch der Sorge entgegen arbeitet, die demokratischen Werte der Bundesrepublik könnten von einer großen Flüchtlingszahl aus Ländern muslimischer Religion in

Frage gestellt werden. Es gilt, diese Vorgaben ernst zu nehmen und als Chance zu nutzen.

Was hat die Unterrichtsform Rollenspiel mit anschließendem Fest in der Arbeit am Dipartimento di Scienze Politiche bewirkt? – Mit Sicherheit steigende Studentenzahlen. Zudem wirkt der geschaffene, hierarchiefreie Kunstraum nach, und hat es dem Ort und dem Personal gestattet, zu einer Institution wie auch einem Bezugspunkt zu werden, wo nicht nur Informationen über Deutschland zu finden sind, sondern auch Hilfe bei der Bewältigung bürokratischer Probleme: Ein Stück weit ist die Verwirklichung von Pirigs Ideal-Universität³⁶ gelungen.

Note

¹ Thomas Mann, *Der Bajazzo*; sämtliche Erzählungen in zwei Bänden, Band 1, S. 102; 1966 by Katja Mann

² Verfolgt man die Nachrichten in Deutschland täglich und über einen langen Zeitraum, zeigen unter den Stichworten "Altersarmut" und „Angst vor sozialem Abstieg“ politische Entscheidungen, die immer wieder eher das Wohl großer Konzerne und besonders von Banken im Auge hatten, um das Image einer gesunden deutschen Wirtschaft zu zeichnen, nun ihre Konsequenzen. Inzwischen sind gewachsene Profiteure der Konzerne (laut „Heute Show“ bis zu 60%) die Realität, während das Durchschnittseinkommen de facto

gesunken ist. Denn Ein-Euro- und Minijobs „korrigierten“ jahrelang die Arbeitslosenzahlen, und führten entsprechend zu kurzen Lebensarbeitszeiten, die wiederum Renten zur Folge haben, die unter der vom festgelegten Armutsgrenze liegen.

³ www.tagesschau.de hier: ARD-Deutschlandtrend, 15. September 2015

⁴ Im Grundgesetz der Bundesrepublik Deutschland ist es der Paragraph 16 , der das Asylrecht regelt, während natürlich die gesamte „Charta der Menschenrechte“ , denen in den Verträgen von Lisabon besondere Bedeutung geschenkt wird, zur Solidarität mit Menschen in Not verpflichtet.

- ⁵ Wikipedia „Asylrecht (Deutschland)“, 06.10.2015
- ⁶ #merkelstreichelt, you tube.com
- ⁷ tagesschau.de auch vom 1.10.2015.
- ⁸ „Mammutaufgabe für Jugendämter“ titelt Tagesschau.de am 29.09.2015, und schreibt, „Die deutschen Jugendämter rechnen in diesem Jahr mit bis zu 30.000 minderjährigen unbegleiteten Flüchtlingen.“
- ⁹ Ebenda
- ¹⁰ Tagesschau.de zitiert am 7.10.2015 die Umfrage der Menschenrechtsorganisation „Adopt a Revolution“
- ¹¹ Dietmar Polaczek „Geliebtes Chaos Italien“, Ulm, 2000
- ¹² aus:Th.Mann, Der Bajazzo, S. 120
- ¹³ Lexikon zur Soziologie, Hrsg: Werner Fuchs-Heinritz, u.a., Opladen 1994, S.209
- ¹⁴ J.Huizinga, *Homo Ludens – Vom Ursprung der Kultur im Spiel*, Reinbek 1987
- ¹⁵ Ibidem
- ¹⁶ Jörg Senf, Das Vorkommen lernhemmender Sprachangst bei italienischen Studierenden, in: Interkultureller Fremdsprachenunterricht: Grundlagen und Perspektiven, U.Reeg (Hrsg) a.O.O.
- ¹⁷ Robert M. Pirsig, *Zen oder die Kunst ein Motorrad zu warten, aus dem amerikanischen von Rudolf Hermstein*, Frankfurt a.M. 1978
- ¹⁸ J. Huizinga, *Homo Ludens*, cit.,
- ¹⁹ Th. Luckmann, *Grundlagen der Soziologie: Strukturen sozialen Handelns*; KE 3, S. 29f
- ²⁰ ebenda S.32
- ²¹ ebenda S.41
- ²² aus:Th.Mann, Der Bajazzo
- ²³ in Ulrike Reeg (Hrsg), *Interkultureller Fremdsprachenunterricht: Grundlagen und Perspektiven*, Bari 2006
- ²⁴ Die genannten Angaben sind das Ergebnis persönlicher Erhebungen in persönlichen Gesprächen. Speziell der Sprachunterricht bezieht die Lebensrealität der Studierenden mit ein.
- ²⁵ Aus: Th.Mann, *Der Bajazzo*
- ²⁶ Giuseppina Tragni „Commedia dell’Arte – über das Potenzial der Commedia dell’Arte in der Körperarbeit mit Laien; Abschlussarbeit im Rahmen der Vollzeitausbildung zur Theaterpädagogin, Theaterwerkstatt Heidelberg, Oktober 2004
- ²⁷ aus:Ethnische Minderheiten in der Bundesrepublik Deutschland, Redaktion: Rita Polm (FernUni-Kurs)
- ²⁸ zitiert nach *Soziologiegeschichte Die Zeit der Riesen* (GSG 5S.178)
- ²⁹ ebenda S.80
- ³⁰ ebenda S.78
- ³¹ *Gemeinsamer europäischer Referenzrahmen für Sprachen: lernen, lehren, beurteilen*
- ³² Einführung in didaktisches Denken und Handeln Autoren: Horst Dichanz, Klaus Dieter Eubel, Dieter Schwittmann; S.31
- ³³ aus. Th. Mann; *Der Bajazzo*
- ³⁴ *Gemeinsamer europäischer Referenzrahmen für Sprachen: lernen, lehren, beurteilen*, S.8; Berlin, München, Wien, Zürich, New York, 2000
- ³⁵ Ebend. S.8
- ³⁶ a.a.O.

Bibliographie

- BERGER, Peter L., LUCKMANN, Thomas, *Die gesellschaftliche Konstruktion der Wirklichkeit – eine Theorie der Wissenssoziologie*, Hamburg, 1987
- DAHME, Heinz Jürgen, RAMMSTEDT, Otthein (Hrsg), *Simmel, Georg Schriften zur Soziologie – eine Auswahl*, Frankfurt a.M. 1989
- HABERMAS, Jürgen, *Theorie des kommunikativen Handelns*, Band1, Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung; Frankfurt a.M., 2. Aufl. 1997
- HUIZINGA, Johan, *Homo Ludens – vom Ursprung der Kultur im Spiel*, Hamburg, 1987
- LEIRIS, Michel, *Die eigene und die fremde Kultur*, ethnologische Schriften, Band1, Frankfurt a.M., 1985
- MANN, Thomas, *Sämtliche Erzählungen in zwei Bänden*, Frankfurt a.M., 5. Aufl. 1995
- POLACZEK, Dietmar, *Geliebtes Chaos Italien*, München 3.Aufl., 2000
- REEG, Ulrike (Hrsg.), *Interkultureller Fremdsprachenunterricht: Grundlagen und Perspektiven*, Bari, 2006
- Gemeinsamer europäischer Referenzrahmen für Sprachen: Lernen, lehren, beurteilen*, Berlin, München, Wien, Zürich, New York, 2001.

Il caso Kadare e la censura nei paesi comunisti

(The case of Kadare and censorship in communist countries)

Genti PUKA

Abstract. *The case of Kadare and censorship in communist countries. The article re-evaluates the role of the self-censorship in the literature of the communist countries using as a case-study the work and the interviews of the most famous albanian writer of XX century Ismail Kadare. Kadare tries to move the conflict center between him and his detractors on the - more convenient for him - ground of comparison between the real and the secondo class literature, calling him out of the discussion about him and his work in terms of dissent. The article argues that the role of the self-censorship has been conveniently overlooked by him and that such role conveniently overlooked and that such role establishes the real value of Kadare social-realism works.*

Keywords: *dissident, censorship, self-censorship, literature, communism*

Nell'affrontare il caso di Ismail Kadare, il più importante e noto scrittore albanese del dopoguerra, mi soffermerò su alcune opere che costituiscono da un lato le più alte vette della sua produzione letteraria e dall'altro, per la loro emblematicità, gettano luce sui rapporti dello scrittore con il regime.

Ismail Kadare nacque ad Argirocastro città dell'Albania meridionale nel 1936 dove trascorse l'infanzia e terminò la scuola superiore. Dopo la laurea nella Facoltà della Storia e Filologia presso l'Università di Tirana studiò per due anni letteratura mondiale all'Istituto Gorkij di Mosca. Istituto

che fu costretto ad abbandonare nel 1961 a causa della rottura del rapporto diplomatico tra l'Albania di Hoxha e l'URSS. Iniziò la sua carriera come giornalista per diventare famoso in breve tempo dopo la pubblicazione del suo primo romanzo *Il generale dell'armata morta* nel 1963.

Il caso Kadare si presenta da subito complicato e non facile a categorizzare. Sia detto da subito: nelle sue ultime interviste Kadare rifiuta la definizione di dissidente. Alla domanda, postagli dallo storico francese Stephane Courtois, se egli si considerasse un dissidente o un

oppositore del regime comunista, Kadare risponde:

„Con la parola “dissidente” sono state fatte speculazioni pesanti in tutto l'ex impero comunista. Una specie di scambio alcune volte non chiaro. I criteri sono stati spesso vaghi. In Albania, come ovunque, uno dei criteri è stata la prigionia. Ma in questo mondo confuso, anche la prigionia non è stata un argomento credibile.

Veniva certo messa in prigionia gente meravigliosa, di spirito libero, ma succedeva altresì che venissero messi in prigionia ufficiali del Ministero degli Interni, che in una lotta da cannibali si divoravano a vicenda. Uno scrittore, e anche ufficiale della polizia segreta, appena uscito dalla prigionia la prima cosa che ha fatto è stata scrivere un racconto con cui cercava di dimostrare che l'autore del „Generale dell'armata morta” piacesse alla borghesia, perché era un suo agente. Ancora oggi questo scrittore, ex-ufficiale, è chiamato dissidente!

La mia opinione è sempre stata che nelle condizioni crudeli della dittatura albanese, la dissidenza, cioè l'opposizione al regime attraverso un'attività aperta non era affatto possibile. Quando dico impossibile intendo il senso proprio della parola: impossibile, assolutamente, perfino fisicamente impossibile. (Se in un'aula uno avesse espresso un pensiero contro il regime, sarebbe stato arrestato seduto stante dai presenti, sarebbe stato imbavagliato e sarebbe stato

proclamato pazzo, oppure un agente che aveva avuto l'ordine di proclamare la ribellione armata, cosa che lo avrebbe portato alla fucilazione.)

In queste condizioni, l'unica resistenza rimane la letteratura. La vera letteratura, libera, come quella che si creerebbe se intorno non ci fosse la dittatura.

Io non mi sono mai ritenuto dissidente. La letteratura mi basta. Ho sempre detto e ripetuto una formula: ho cercato di fare letteratura normale in un paese anormale¹⁾.

Ma possiamo effettivamente affermare che per la durezza del regime l'unica maniera di opporsi è quella che Kadare chiama „vera letteratura”? Cosa intende Kadare con vera letteratura? Cerchiamo la risposta a queste domande in un confronto diretto con la vita e il destino di altri scrittori dell'Est Europa. Nel frattempo cerchiamo di fare luce su quello che appunto Kadare chiama vera letteratura affidandoci alle definizioni che egli stesso fornisce. In una lunga intervista rilasciata al periodico albanese “Hylli i dritës” l'intervistatore rivolge a Kadare la seguente domanda: „Come giudica oggi i suoi scritti del periodo del comunismo, in cui parla di E. Hoxha e della dittatura? Pensa che ci sia la possibilità di interpretare in modo differente ciò che un lettore comune vede, cioè una realtà edulcorata della dittatura comunista?”.

Lascio la parola a Kadare:

„Dopo la caduta del comunismo, la domanda su cosa fosse questa letteratura nata durante quel periodo e su come bisognasse giudicare quest'ultima e gli scrittori vissuti sotto il regime comunista, ha suscitato interesse a livello mondiale.

Le opinioni si sono suddivise più o meno a metà. Secondo un'opinione – che sembra molto anticomunista, ma che come verrà spiegato più sotto, aderisce totalmente all'ideologia del regime di E. Hoxha – questa letteratura è interamente comunista, e come tale, andrà incontro allo stesso destino del regime, ovvero crollerà. Nella variante albanese questa opinione sosterrà che sarebbe stato preferibile che questa letteratura non fosse mai esistita e, insieme a essa, non fossero mai esistiti gli stessi scrittori. Anzi questi ultimi è stata posta polemicamente la domanda: perché avete continuato a scrivere, perché non avete taciuto, anzi, perché non siete morti!

Gli oppositori di questa tesi ritengono che essa è nella sostanza comunista, poiché presuppone la piena vittoria del comunismo all'interno della sua epoca, anzi perfino adesso, al di fuori di essa. Che questa tesi sia sostenuta da molti comunisti, non deve provocare stupore, ma che essa sia fatta propria anche dagli anticomunisti, ecco questo può generare un grande stupore.

La tesi che sarebbe stato auspicabile che questa letteratura non fosse mai venuta alla luce, i suoi

oppositori l'accusano di razzismo, in modo particolare quando a sostenerla sono dagli stranieri. Ciò, infatti, equivarrebbe a sostenere che, per gli albanesi, sarebbe stato preferibile vivere per oltre mezzo secolo senza letteratura né arte, perché questo avrebbe dimostrato in modo lampante che il comunismo fu malvagio. È una tesi razzista perché al popolo albanese è presentata una alternativa che nessuno mai oserebbe presentare al popolo francese o al popolo tedesco e neppure al popolo russo che ha conosciuto, invece, condizioni molto simili a quelle del popolo albanese. Infatti, il sottinteso razzista della tesi è: è del tutto sopportabile che questo popolo abbia vissuto senza arte per oltre cinquant'anni, mentre sarebbe apparso inconcepibile che la vita culturale e artistica della Francia, all'epoca dell'occupazione nazista, si arrestasse per rendere evidente la brutale violenza del regime nazionalsocialista.

Altra opinione è quella per la quale la letteratura deve essere giudicata secondo leggi che le sono proprie, valide in ogni tempo ed in ogni luogo ed in virtù delle quali la giudichiamo buona o cattiva e non secondo canoni estetici che fanno riferimento ad una ideologia, sia essa comunista o anticomunista o fascista²”.

Kadare, quindi, sembra cerchi di reindirizzare i suoi detrattori verso la nota posizione che privilegia la concezione della supremazia dell'arte in quanto arte rispetto a

quelle visioni che tentano di ridurre l'arte ai suoi contenuti politici, morali o sociali. Il criterio di valutazione dell'arte, dice Kadare, è l'arte stessa. Guai a formulare un giudizio sull'arte che non rimanga nell'ambito dell'arte, perché, e anche qui Kadare non è il solo a formulare tale posizione, una lettura politicizzata dell'arte non è altro che quello che i comunisti hanno fatto con l'arte: la sua riduzione a politica. Non bisogna cadere quindi nella stessa trappola, perché proprio quando pensiamo di arricchire o meglio liberare la nostra lettura dai criteri rigidi delle ideologie, cadiamo noi stessi nell'errore contrario: una lettura ideologica di verso opposto.

Dobbiamo, allora, interrogare l'arte unicamente attraverso i criteri artistici. E di conseguenza secondo questi criteri giudicare l'autore.

A questo punto sorgono due domande:

Come decidere se si tratta di buona letteratura? Cioè, in maniera più specifica, cosa distingue la buona letteratura che si produceva in Albania, dalla cattiva letteratura? Ci sono altri criteri per giudicare l'autore fuori dalla sua arte?

Partirò dalla risposta di Kadare alla seconda domanda:

„La mia opinione va nella direzione di coloro che sostengono che la letteratura si deve giudicare come letteratura. Tuttavia, per quella particolarità del regime crudele instaurato in Albania, aggiungerei che in questo caso, il criterio

fondamentale, naturalmente deve essere l'opera, ma un criterio principale non può non essere la moralità dello scrittore. Con questo non intendo le idiozie degli scrittori, parte delle idiozie dei popoli sotto dominazione, le filastrocche, i canti per i festeggiamenti, il governo o i contadini lodati, ma i crimini imperdonabili, come la delazione dei colleghi, il loro invio in prigione oppure alla fucilazione, ecc. È per questa ragione che chiedo da più di dieci anni l'apertura dei dossier segreti.

Per quanto riguarda la teoria del „silenzio” come resistenza al regime, penso che non ogni genere di silenzio vale. Il silenzio letterario è quello di uno scrittore famoso che, all'improvviso, interrompe la sua attività. In qualche misura, è quello che hanno fatto Lasgush Poradeci e Dhimiter Pasko, ma anche loro, con molta attenzione, poiché il regime sorvegliava attentamente, anche il silenzio. Oggi in Albania molti sostengono che gli artisti avrebbero dovuto tacere. Loro dichiarano più o meno, l'opinione che sarebbero stati scrittori di valore, ma hanno preferito il silenzio. Come principio è difficile contraddirlo, ma intanto una domanda diventa inevitabile: come si dimostra questo? In altre parole come si dimostra il talento, e come si dimostra che la causa del silenzio non è quello che si dice ma altro (per esempio la paura)”³

Kadare quindi non si tira indietro dall'analizzare quello che di extraletterario c'è nella vita dello

scrittore durante il regime comunista come criterio secondario ma sempre valido di valutazione di uno scrittore e della sua opera. Noi sappiamo che quando il discorso si sposta sulle qualità individuali, come per esempio il coraggio civile, nel caso dei regimi comunisti, diventa molto difficile prendere una posizione netta, senza cadere nella trappola dei figli che giudicano i padri. Vorremmo analizzare meglio questo concetto. Giudicare *ex post* comporta i rischi di un'inautenticità delle posizioni, come quella da cui mette in guardia qui sopra Kadare, e per le nuove generazioni, quelle che il tempo comunista non l'hanno vissuto, comporta il rischio della sottovalutazione delle situazioni. È molto difficile, in effetti, oggi spiegare perché costasse così caro e fosse così raro il coraggio civile di opporsi apertamente alla nomenclatura, da dentro, durante i regimi comunisti. Certo si può basare la spiegazione sulla paura: il terrore che tali regimi incutevano e nel caso nostro la persecuzione maniacale dell'intelligenza e degli scrittori che effettivamente erano nel mirino in tutte le campagne di inasprimento della lotta di classe, potrebbero spiegare almeno in superficie il fenomeno. Come ci ricorda però Francois Furet nel suo *Il Passato di un'illusione* l'idea comunista gode di un prestigio presso intellettuali e scrittori dell'Est e dell'Ovest, che comincia a declinare solo dopo il crollo del muro di Berlino. Indagando appunto le ragioni storiche

del prestigio di tale idea, che riceve nuova vita con la fine della seconda guerra mondiale Furet scrive:

„[...] il crollo del nazismo non ha posto fine alle grandi religioni secolari del XX secolo. Anzi, la sua radicale scomparsa non fa che lasciare il marxismo-leninismo come unico padrone o unico beneficiario dell'investimento religioso nelle lotte politiche. La guerra lunga dall'aver ridotto il teologico-politico, ne ha esteso la portata sui popoli europei. Lungi dal segnare una rottura con i precedenti messianismi laicizzati, si conclude con il dominio della filosofia marxista-leninista della storia, con gradualità molteplici e più o meno diverse. Certo, c'è stata una semplificazione del campo, ma la natura di questa filosofia è sempre la stessa: ormai l'orizzonte di una realizzazione rivoluzionaria dell'uomo sociale esiste a partire da un'unica origine, ma è più ossessionante che mai. La democrazia liberale, in materia d'interpretazione della guerra, nulla ha da offrire di tanto semplice e incisivo come la sequenza di identità capitalismo-fascismo da un lato, antifascismo-comunismo dall'altro, che è la tesi sostenuta dal Comintern e poi dal Cominform [...] il marxismo e ancora di più il leninismo danno un rango di prim'ordine alla tragedia dell'agonia del capitalismo, in cui Hitler ha il ruolo principale. La sequela di astrazioni che nel marxismo-leninismo costituiscono il senso della storia vengono a trovare

delle incarnazioni dalle quali ricevono un'apparenza di verità.

Si spiega così la straordinaria plasticità del discorso comunista sulla guerra, in grado di piacere ad ogni pubblico. La demonizzazione del nemico in realtà non è compatibile con il marxismo e con l'idea che gli uomini obbediscono alle leggi della storia. Ma corrisponde nella fattispecie alle sofferenze inaudite provocate dalla guerra e all'universale indignazione suscitata dai crimini hitleriani. I morti, i deportati, i torturati, quanti hanno solo sofferto la fame e il freddo, insomma tutta l'Europa distrutta indica i responsabili dei propri mali in un linguaggio appropriato al suo stato morale: con un discorso sul male e sulla responsabilità del male, dissimulato però in una teologia della storia".

E poi su quello che tutto questo per gli intellettuali dell'Est e dell'Ovest:

„A un altro livello questa teologia piace agli intellettuali, come conferma della predizione leninista sulle crudeltà legate all' "ultimo stadio" del capitalismo, perché offre un'infinita gamma di speculazioni filosofiche sulla dialettica tra la storia e la libertà, in cui la libertà non ha come complessa scelta finale che da obbedire alla storia".

Continua poi Furet:

„In questo senso, la guerra del 1939 porta a compimento l'influenza delle grandi religioni politiche sull'opinione pubblica europea che era iniziata con la guerra del 1914.

Ma di queste religioni, la guerra ne annienta una e ne innalza l'altra, moltiplicandone la forza. Una volta vittorioso, l'antifascismo non sconvolge il terreno morale e politico sul quale è cresciuto. Approfondisce la crisi dell'idea democratica, fingendo di averla risolta. È la grande illusione dell'epoca".

E infine:

„Noi ne siamo appena usciti (Furet scrive questo nel 1995), e più per forza di cose che per virtù intellettuali⁴".

Ho riportato il passaggio lungo di Furet per ricordare appunto quanto popolare fosse l'idea comunista durante i regimi comunisti o almeno da quali posizioni di vantaggio ripartisse essa in Europa, subito dopo la fine della seconda guerra mondiale. Quindi il mancato coraggio civile in un'epoca in cui era possibile andare in prigione anche per una sola *boutade* di sapore sovversivo va, purtroppo, di pari passo con la certezza di una buona parte degli intellettuali dell'Est e dell'Ovest di stare dalla parte giusta. Se quindi da un lato nessuno avrebbe l'autorità morale oggi per rivendicare una maggiore dose di coraggio civile tra, per esempio, gli scrittori albanesi, non possiamo esimerci dal mettere a confronto la maggiore o minore lucidità nel valutare quello che, attorno a questi intellettuali accadeva, lucidità, a sua volta, spesso offuscata dall'illusione comunista di cui a lungo parla Furet nel suo libro. In questo caso non

avremmo avuto bisogno di legittimare la nostra posizione di osservatori privilegiati, posti, come siamo, a una buona distanza di sicurezza dagli avvenimenti di cui stiamo parlando. Perché la lucidità e il realismo sono parte costitutiva del genio degli scrittori, cioè di quel genio che avanza nella direzione delle verità esistenziali e che se non lo facesse perderebbe la sua stessa ragione di esistere.

Ci avviciniamo così proprio al criterio primario, quello privilegiato da Kadare, le ragioni letterarie. In merito a questo punto Kadare non ha dubbi nell'affermare quanto segue:

„Per diversi anni mi sono posto la domanda: cos'è la letteratura che sto creando? È quella giusta? Ha qualche valore, oppure morirò insieme al regime?

Sono sicuro che simili domande sono state fatte dappertutto nel vasto campo comunista. Intanto nel 1970, nella mia vita è successo qualcosa di sorprendente. La mia opera, pubblicata inizialmente in Francia, ha cominciato a essere tradotta nelle principali lingue europee e mondiali, da New York a Tokio.

Io non ritengo che il criterio fondamentale per stimare il valore di uno scrittore sia la traduzione delle sue opere all'estero. Ci sono tanti casi che dimostrano il contrario. Ma che questa traduzione ci sia stata ed essa abbia avuto successo, nel 1970 aveva un significato molto importante. E questo significato non poteva limitarsi solo alla semplice pubblicazione, seppure accom-

pagnata dal successo di pubblico, fuori del paese. Era il corrispondere (il contatto) con il mondo libero. Il mondo libero occidentale, nelle sue metropoli, a Parigi, New York, Berlino, Roma, Londra, improvvisamente legge e apprezza una letteratura creata in una paese-prigione, il paese più sfortunato dell'impero comunista. L'Albania all'epoca produceva solo buio, noia e notizie che ti facevano rabbrivire. E, improvvisamente, produce letteratura che, non solo è distribuita rapidamente, ma piace come se fosse del mondo non comunista.

Questo rappresentò per me e per tutte le persone una prova non comune. Come nei miracoli delle favole, questo test ha portato me nel futuro. Grazie a esso ho capito che indipendentemente dal fatto che il regime sia folle, io stavo creando letteratura normale. Nonostante l'Albania fosse una prigione la letteratura che proveniva dal suo interno essa era libera. Altrimenti non c'era ragione per cui essa venisse accolta così benevolmente in Occidente [...] Ho detto diverse volte che non c'è bisogno che la mia opera sia chiamata dissidente, o comunista, o anticomunista, o sovversiva ecc. Essa è innanzitutto letteratura e questo è l'onore più grande per un'opera creata in un paese come questo⁵”.

Quando racconta il suo presentarsi alla scena del mondo nel 1970 Kadare si riferisce al suo *Il generale dell'armata morta*. Quest'opera, se da un punto di vista

letterario rappresenta per alcuni critici l'apice della sua prosa, dal nostro punto di vista, quello cioè di valutare i rapporti tra lo scrittore Ismail Kadare è il regime, non è molto rilevante per due ragioni:

- la sua ambientazione (la rivisitazione post-guerra del secondo conflitto mondiale, attraverso gli occhi un generale dell'Esercito italiano che si reca in Albania a per riportare in patria i corpi dei soldati caduti durante la guerra);
- la sua portata metaforica, che rende ardua la lettura di questo romanzo.

Sia detto per inciso: già con questo libro, pubblicato nel 1963, Kadare attira le critiche dell'allora nomenclatura culturale albanese⁶. Successivamente, nel 1965 arriverà il lungo racconto *Il mostro*, vietato dopo la sua pubblicazione su una rivista albanese e poi *Le nozze* del 1968, riconosciuto dall'autore come l'opera che presenta maggiore consonanza con la letteratura del realismo socialista. Quando Stéphane Courtois fa la seguente domanda: „Lei ha menzionato poco fa la tassa dello scrittore (*la tassa che dovevano pagare tutti gli scrittori che vivevano sotto i regimi comunisti secondo Kadare*). Può dirmi con precisione in cosa consistesse questa tassa?”

Kadare risponde:

„Era qualcosa di ben noto. Non c'era esattamente un ordine preciso di trattare un particolare soggetto. Semplicemente sapevamo che nel totale delle opere ci dovevano essere

almeno alcuni scritti con soggetto contemporaneo e in essi, questo si capiva da sé, si doveva descrivere e accettare quello che si chiamava “realtà socialista”.

Tutti abbiamo pagato questa tassa.

Nonostante ciò, voglio sottolineare con forza, che la costrizione cui eravamo soggetti, di dover pagare questa tassa, non può in nessuna maniera servire oggi da giustificazione o alibi per il modo immorale con cui alcuni scrittori hanno adempiuto quel pagamento. Voglio dire con questo che quella costrizione non giustifica le opere che generavano l'odio politico, l'oppressione, la sorveglianza, i crimini, l'imprigionamento o la delazione [...]

Ci sono state opere così? Certo che ci sono state. La letteratura ne era piena.

Ma non parlerò qui di queste perversioni. Vi parlerò della tassa degli scrittori seri, di quelli che pagavano il loro debito per salvare la loro arte. Questo “debito”, nei confronti della loro intera opera, occupava uno spazio irrilevante.

Nel 1968, sotto la pressione del famoso „realismo socialista”, io stesso ho scritto l'unica opera, che è stata salutata come tale, il romanzo breve [...] *Le nozze*.

Immediatamente dopo la pubblicazione, specialmente dopo l'entusiasmo con cui fu accolto dalla critica ufficiale, fui inorridito e giurai di non fare mai più una cosa simile.”

Segue nel 1973 la pubblicazione di uno dei più importanti romanzi di Kadare: *L'inverno della grande solitudine*. Per la prima volta nella storia della letteratura del realismo socialista albanese viene raffigurato come personaggio principale, Enver Hoxha.

Esiste una critica fiorente che legge tale romanzo o come l'espressione più intelligente dell'allegoria letteraria contro il regime (lettura sostenuta dallo stesso Kadare) o come una resa incondizionata dell'arte al regime (tale è per esempio la posizione di Fatos Lubonja). Non è possibile raggiungere all'interno di questo studio una conclusione univoca su tale valutazione. Quello che però possiamo notare è che il destino di questo romanzo coincide con il destino dello stesso Kadare: l'ambiguità del romanzo (che, come Lubonja nota, dedica circa 80 pagine al personaggio Enver Hoxha in una rivisitazione delle vicende politiche degli anni sessanta) si intreccia con l'ambiguità del ruolo di Kadare nel panorama del dissenso albanese. Kadare stesso ha incentivato una lettura dell'opera che si può classificare come *Eigensinn* e cioè un romanzo che avrebbe funzionato come ancora di salvataggio per l'autore al momento delle persecuzioni.

D'altro canto, interpellato sulla benevolenza con cui egli ha ricostruito nel romanzo il personaggio di Hoxha, Kadare ha spiegato che attraverso la narrazione cercava di suggerire al dittatore di adeguarsi all'eroe positivo del romanzo,

cercando così di correggere i suoi comportamenti. Possiamo affermare comunque con il critico Gjovalin Kola che quest'opera, e forse tutta la produzione di Kadare, si iscrive in quella che si può definire «letteratura del realismo socialista fuori dagli schemi»⁷.

Il criterio fondamentale utilizzato da Gjovalin Kola per stabilire se si tratta di letteratura del dissenso, è quello di interrogarsi su quale fosse il livello di tolleranza del regime verso queste opere letterarie. Per Kola, se pubblicata ufficialmente da regime, e pertanto tollerata, non possiamo più classificarla come letteratura del dissenso. Tale giudizio netto, pur fornendo un criterio oggettivo, spesso utile per distinguere, non tiene conto del fatto che in determinati periodi nei regimi comunisti, furono pubblicate proprio le opere che avrebbero aperto le porte al dissenso, che poi sarebbe fiorito nei *samizdat*. Così è stato per un'opera come *Una giornata di Ivan Denisovič* di Aleksandr Solženicyn che è stata, almeno per l'Urss, fondatrice di un genere. Ciononostante è interessante richiamare il criterio di Gjovalin Kola, per quanto riguarda la letteratura tollerata dal regime, perché le grandi figure della letteratura albanese del realismo socialista rientrano tutte in questa situazione intermedia che potremmo definire «né con né contro» il regime. „Chi ha seguito le pubblicazioni del dopoguerra in Albania, sa che i motivi principali per i quali un libro era criticato e veniva tolto

dalla circolazione - dalle librerie e dalle biblioteche - erano spesso inerenti al *suo contenuto ideologico* o alla *posizione* dell'autore. Normalmente questa misura era applicata per autori che erano riusciti a creare una loro individualità, nonostante le limitazioni imposte dal realismo socialista.[...] Le opere proibite o criticate erano scritte da, per esempio, I. Kadare, D. Agolli, F. Arapi, Dh. Xhuvani, P. Marko, K.Kosta ecc. [...] La loro evoluzione e affermazione, la loro tendenza a creare opere originali e competitive, non poteva che intaccare, in qualche maniera, fosse anche inconsapevole, ciò che ostacolava tutto questo: gli schemi di quella che era stata predefinita e codificata come norma o modello di una letteratura di partito. Le deviazioni o il tentativo di eludere tale norma venivano indagate in prima battuta dall'editore. Nel caso - raro - che riuscissero ad eludere tale passaggio, allora venivano interpretate dai critici, gli uomini del partito, perfino dai lettori ormai abituati alla letteratura standard dell'epoca⁸."

Poi Kola passa alla definizione di questa letteratura:

„Ma in questo caso non abbiamo a che fare con una separazione, tanto meno con un'opposizione premeditata e dichiarata, che abbia il carattere estetico e letterario del dissenso, fosse anche camuffato. Se avessero fatto ciò, loro [gli scrittori n.d.r.] erano a conoscenza del prezzo che avrebbero dovuto pagare. Gli

esempi non mancavano. In effetti, gli autori di opere simili non subirono condanne pesanti, come avvenne con i dissidenti. Inoltre loro hanno fatto autocritica davanti all'Unione degli scrittori o nelle organizzazioni del partito. Per sopravvivere come individui e scrittori, avevano bisogno di essere visti di buon occhio dal partito. Avevano bisogno di pubblicare e di godere dei privilegi acquisiti. Per questo motivo le loro opere successive furono, solitamente, più „obbedienti” e più allineate alla norma imposta dal realismo socialista. In questo senso, queste opere considerate come „problematiche” dalla critica e proibite dalla censura, prima o dopo la pubblicazione, costituiscono quello sparuto gruppo di tale letteratura, che è esistita anche in Albania, e che può essere denominata come letteratura del realismo socialista non schematica⁹”.

Quello che, quindi, manca alla letteratura di Kadare perché diventi una letteratura del dissenso, che sarebbe come dire perché dica tutta la verità sul suo tempo, è ciò che viene meno a causa dell'autocensura dell'autore. Per produrre una visione della realtà edulcorata, in modo tale da superare quella onnipresente macchina censoria, che vegliava sulle arti in Albania come in tutti i paesi della cortina di ferro, lo scrittore si autocensurava. E' singolare come Kadare, pur prodigo nel definire con dovizia di particolari i meccanismi psicologici

che conduceva uno scrittore a dover flirtare con il regime, non tiri fino in fondo le conclusioni di tale condizione.

Censura e autocensura

Tale condizione, che si può appunto definire autocensura, è l'argomento di un bellissimo articolo del 1985 di Danilo Kiš. Kiš riesce a individuare quello che, a mio parere, è l'anima della censura: „la censura – dice Kiš – intende sottolineare la propria legittimità e al contempo dissimularsi attraverso la propria negazione. Per quanto la censura si consideri una necessità storica e un'istituzione dedita a proteggere l'ordine pubblico e il sistema, essa palesa malvolentieri la propria esistenza...[essa] rappresenta una misura temporanea che verrà revocata nel momento in cui tutti coloro che scrivono, non importa se lettere o libri, diventeranno maggiorenni e politicamente maturi, quando la tutela dello Stato e l'esercizio del potere sui cittadini non saranno più necessari¹⁰”.

Vi è tutta una serie di passaggi affidata ai „non professionisti” della censura, ma se il messaggio da censurare riesce a filtrare anche attraverso questi passaggi, rimane la risorsa aggiuntiva: il tipografo che „in quanto parte cosciente della classe operaia si rifiuterà di stampare il testo incriminato¹¹”.

Il passo successivo è la censura amichevole – che come dice Kis -

rappresenta il passaggio dalla censura all'autocensura: „il redattore capo, anche lui uomo di lettere, vi consiglia per il vostro bene, di togliere dal libro alcuni passi o versi¹²”. Gli amici, come il redattore capo, non esiteranno a utilizzare il ricatto morale per convincervi: dalla vostra autocensura dipenderà anche il loro destino. Kiš arriva a definire la censura come semplicemente la manifestazione esteriore di quella “malattia cronica che si sviluppa parallelamente a essa – l'autocensura”.

Della lotta con la censura, con la minaccia la paura e il ricatto di cui essa si serve, della battaglia alcune volte pubblica e pericolosa con il censore, nel caso dell'autocensura rimane nello scrittore solo il sentimento di umiliazione e vergogna per la collaborazione prestata. E siccome autocensura significa leggere il proprio testo con gli occhi altrui, con gli occhi di un giudice più severo di qualunque altro perché riconosce nel testo ciò che nessun censore avrebbe scoperto, lo scrittore vive con il suo doppio-censore che come Dio, è onnivedente e onnisciente, in una tensione intellettuale e morale continua. Il doppio-censore riuscirà a pregiudicare e compromettere anche la persona più morale che ci sia.

Giunti a questo punto sono possibili solo due esiti: lo scrittore riesce e superare l'atto radicale della distruzione della sua opera e con la forza del proprio talento e con coraggio vince il suo doppio-censore

facendo ricorso all'uso di metafore. Dice Kiš che l'autocensura ha trasformato lo scacco in vittoria trovando grazia nella forma e trasformando il pensiero in una figura stilistica, indirizzandola nel campo della poetica. L'autocensura conferisce per esempio alle avanguardie russe degli anni venti del novecento – sempre secondo Kiš, emblematiche in tal senso sono Babel, Pil'njak, Mandel'stam, Cvetaeva – un tono particolare ed eccellenti esiti letterari.

L'esito negativo invece, il lato oscuro dell'autocensura, quando non è l'autodistruzione dell'opera letteraria, prima che questa venga pubblicata oppure e quando lo scrittore non sposa la visione del suo doppio-censore facendosi piegare alla produzione di una menzogna, è la riduzione dell'opera letteraria in un pamphlet. Questo coincide con il momento quando lo scrittore uccide il suo doppio e liberandosi una volta per tutte dalla prudenza, dall'umiliazione e dalla vergogna accumulate per lungo tempo, fa

cadere le metafore, scioglie le perifrasi. Mandel'stam scriverà in un momento simile – ci ricorda Kiš – la sua poesia su Stalin, poesia di liberazione dall'autocensura che gli costerà la vita. Lo scrittore che si serve in questo caso del pamphlet come di una “spada vendicatrice” riduce la sua arte a propaganda.

Ecco alla fine la conclusione di Kiš:

„Un'autocensura protratta conduce inesorabilmente, sul piano creativo e umano, catastrofi non meno gravi di quelle dovute alla censura; [...] l'autocensura rappresenta una manipolazione mentale, con durevoli conseguenze negative per la letteratura e per lo spirito umano¹³”.

Proprio di queste conseguenze, consapevolmente, Kadare tace quando parla di sé e della sua produzione letteraria sotto il regime di Enver Hoxha; ed è proprio questa non giustificata omissione che rende la sua riflessione sull'arte socialista e la sua retorica sul primato dell'arte, colpevolmente parziali.

Note

¹ Ismail Kadare, *Vepra*, Vol. XX, Onufri, Tirana, 2009, pp.480-481, (traduzione dall'albanese mia) – il dialogo di I. Kadare con Stephane Courtois qui incluso è stato pubblicato per la prima volta in Francia nel 2006 dalla casa editrice Odile Jacob come postfazione al libro *Le Dossier Kadare* di Shaban Sinani.

² *Ibid.*, pp. 413-414. Fa parte della conversazione di Kadare con il periodico albanese “Hylli i Drites”.

³ *Ibid.* p. 414.

⁴ Francois Furet, *Il passato di un'illusione*, Mondadori, Milano, 1995, pp. 405-406.

⁵ Ismail Kadare, *Vepra*, op. cit., pp. 415-416.

- ⁶ “Il generale dell’armata morta è stato criticato per il pacifismo e l’altruismo degli avversari innanzitutto del generale, e fu rielaborato dall’autore” vedi Shaban Sinani, *Letërsia në totalitarizëm*, Naimi, Tirana, 2011, p. 87
- ⁷ Gjovalin Kola, *Shkolla e disidencës dhe Trebeshina* (La scuola della dissidenza e Trebeshina), Plejad, Tirana, 2012, p. 76.
- ⁸ *Ibid.* p. 75.
- ⁹ *Ibid.*, p. 76.
- ¹⁰ D. Kiš, *Homo poeticus*, Adelphi, Milano, 2009, p. 42.
- ¹¹ *Ibidem.*
- ¹² *Ibidem.*
- ¹³ D. Kiš, *op. cit.*, p. 45.

Bibliografia

- KADARE, Ismail, *Vepra*, Vol. XX, Onufri, Tirana, 2009.
- KIŠ, Danilo, *Homo poeticus*, Adelphi, Milano, 2009.
- KOLA, Gjovalin, *Shkolla e disidencës dhe Trebeshina*, Plejad, Tirana, 2012.
- FURET, François, *Il passato di un’illusione*, Mondadori, Milano, 1995.
- SINANI, Shaban, *Le Dossier Kadare*, Odile Jacob, 2006.
- SINANI, Shaban, *Letërsia në totalitarizëm*, Naimi, Tirana, 2011.

Il revival dei confini: una crisi di identità (o di crescita) dei principi democratici

(The “revival of the borders”: an identity crisis of democratic principles)

Ivan SCARCELLI

Abstract. *In different parts of the world we notice a kind of revival of the borders, that turn into walls even after the condemnation proclaimed against the latter at the time of the most famous Wall: the Berlin Wall. Behind the walls, the stereotyped image of the Enemy resurfaces, and Carl Schmitt’s thought about the connection between sovereign space and nomos becomes topical again. This thought is intertwined with the increasingly topical reflection on the intricate and contradictory relation between sovereignty and democracy. In this resumption of the relation between sovereignty and (armored) borders, the greatest dilemma is indeed the participation of the democracies in this process – first the Usa. In order to overcome its identity crisis, perhaps democracy has to become aware of the contradiction in which it works, so it can emancipate from its own history and from a notion of sovereign power that cannot do without the “enclosed space” in which it is located.*

Keywords: *borders, democracy, space, sovereignty, nomos.*

Confini e nemici

Il confine racchiude fisicamente, ma ancor più simbolicamente, l’universo di ciò che è (o prevediamo sia) familiare, noto, affine a noi. I confini, un tempo approssimativi, si sono fatti sempre più precisi, man mano che la razionalità moderna estendeva il suo campo d’azione, assieme e grazie al ruolo

dello Stato – a sua volta frutto della razionalizzazione del “politico”.

Non è, in ogni caso, lo Stato moderno a generare l’idea di confine. Anche le organizzazioni sociali più elementari prevedono una distinzione fra territorio proprio (o abitato da gruppi e clan amici e alleati) e territorio di altri o di nessuno, nel quale è possibile imbattersi in persone o gruppi ostili

o comunque sconosciuti (e potenzialmente nemici)¹.

Le società complesse, che si sono sviluppate articolandosi in città, hanno fortemente ridotto il ruolo del sospetto sistematico nei confronti dell'estraneo, consentendo la convivenza pacifica, all'interno degli spazi urbani, di numerosi nuclei familiari di diversa provenienza, nonché di diversi gruppi sociali ed anche di differenti etnie, di differenti culti, ecc.

La complessità delle società moderne non ha tuttavia cancellato il concetto di confine: benché abbia reso possibile ridurre la distanza – sia fisica che sociale e psicologica – fra soggetti tra loro estranei (perché privi di legami di consanguineità, provenienza geografica, ecc.), ha continuato a far riferimento a un'idea di comunità legata a un territorio specifico e contraddistinta da caratteristiche condivise da tutti i suoi membri – come la lingua, la storia, le memorie collettive, gli usi, le leggi, le ricorrenze pubbliche, in molti casi anche il credo religioso.

Non può esservi – a tutt'oggi – uno Stato privo di confini: tutto ciò che esso rappresenta e garantisce, nonché le caratteristiche che gli vengono conferite dalla sua Costituzione, hanno senso e validità solo all'interno di uno spazio fisico delimitato; al di là dei confini comincia l'ignoto, comincia ciò che è Altro ed estraneo, ciò che essendo al di là del nostro orizzonte sfugge al nostro controllo – e che dunque

sembra non appartenerci e non riguardarci.

Per chi vive nell'Europa odierna l'idea di confine non è più associata al timore dell'estraneo ostile, ovvero del Nemico (reale o potenziale); al di fuori dell'area europea, e più in generale di tradizione occidentale, il legame fra confine e ostilità sussiste però tuttora.

Abbiamo dunque fatto un'eccezione per l'Europa, ma dobbiamo subito attenuarne la portata: il recente aumento delle ondate migratorie nel Mediterraneo e attraverso i Balcani ha riattivato in effetti un'idea più antica di confine, come di una porta che si apre sull'enigma dell'Altro, che può attraversare quella porta un giorno, deciso a occupare il nostro territorio, portando leggi diverse, costumi sconosciuti e – questa la paura che serpeggia oggi in certi ambienti – trasformarci da “padroni” in “ospiti”, rovesciando i ruoli. L'ingresso in proporzioni massicce di persone provenienti da territori oltre confine richiama paure ancestrali, come quella del saccheggio, o anche non propriamente “antiche”, come quella dell'occupazione militare.

Il confine è l'orizzonte ultimo sino al quale si spinge ciò che per noi è certo e conosciuto; sebbene oggi, con la comunicazione che viaggia sul Web in tempo reale, i popoli vicini non siano più realmente degli sconosciuti o degli “oggetti misteriosi”, di fatto essi incarnano ciò che è Altro e diverso e che – per quanto possiamo sforzarci

di documentarci – per il nostro immaginario resta un estraneo indecifrabile.

“Il Nemico è tornato, l’Invasore è di nuovo alle porte”. È come se il confine confermasse e riproducesse all’infinito i nostri timori. Con la caduta del Muro di Berlino avevamo pensato di festeggiare la fine delle divisioni nazionali ed etniche, l’avvio di una stagione che avrebbe portato a un’integrazione progressiva dei popoli: quel fluire dei berlinesi attraverso quel varco finalmente aperto simboleggiava la libertà di circolare, la possibilità di conoscersi reciprocamente abbattendo i residui di ostilità fra le popolazioni. Ma se un Muro cadeva, i confini rimanevano quasi ovunque al loro posto. Il Nemico che – disorientati nelle nostre convinzioni eterne – vedevamo scomparire quasi con un tratto di penna, non avrebbe tardato a reclamare di nuovo il proprio spazio e il proprio ruolo nel nostro immaginario. Sarebbe ricomparso semplicemente altrove, avrebbe cambiato volto.

Le frontiere si blindano

Il confine inteso in senso moderno, orizzonte e limite di uno Stato e della sua popolazione, assume l’aspetto di *frontiera*, fisicamente stabilita e militarmente presidiata. Se i confini antichi, meno dettagliati nella loro estensione geografica (ma non per questo assenti), lasciavano sussistere

territori “di nessuno”, zone franche che restavano escluse dalla spartizione universale del globo, il moderno assetto politico del mondo ha cancellato questi residui di incertezza, facendo in modo di racchiudere entro frontiere ogni porzione dello spazio geografico a disposizione (neppure i mari e le acque restano del tutto esclusi da questo universale bisogno di attribuzione politica; di più: neppure i ghiacci dell’Antartide possono considerarsi esenti dalla presenza di frontiere politiche...).

Le frontiere a loro volta rinviano all’esistenza di patrie; e poiché difendere la frontiera significa difendere il “suolo patrio”, i rapporti fra Stati sono influenzati dallo sviluppo di una vera e propria “scienza delle frontiere”.

Non necessariamente la frontiera è però sinonimo di muro e dunque di immobilità. Nell’immaginario politico statunitense, ad esempio, per lungo tempo la frontiera ha anzi rappresentato un orizzonte provvisorio, da superare, ovvero il luogo da cui ripartire ogni volta per affrontare nuovi spazi sfidando le incognite rispetto alle quali di solito il confine funge da simbolica barriera protettiva.

È singolare, e insieme significativo, perciò, che gli Stati Uniti appaiano invece oggi una nazione che tende a riassimilare la frontiera al muro, anche in senso letterale. L’idea di frontiera – questo sembrano suggerirci proprio gli attuali sviluppi delle culture politiche

nazionali – è in effetti soggetta a mutamenti e anche a capovolgimenti di senso, al punto di rappresentare una cartina di tornasole del grado di coerenza del discorso pubblico e dell'azione politica (nonché dei comportamenti collettivi), che si può misurare comparando, per un dato Paese e in un determinato momento, i principi fondamentali e i valori che caratterizzano la sua cultura politica, da un lato, e gli interessi contingenti o le paure diffuse, dall'altro.

Il Sogno Americano, che implicava la garanzia di offrire a ciascuno una uguale *chance* di affermazione personale e professionale, a prescindere dalla provenienza (e quindi dalle radici etniche, culturali, religiose, ecc.) degli individui, era coerente con un'idea di frontiera mobile, destinata a spostarsi sempre più in là, includendo sempre maggiori spazi, territori, opportunità; a ciò si legava un'idea di accoglienza potenzialmente universale, che però nei fatti ha progressivamente ristretto il proprio significato e il proprio orizzonte di applicazione – e questo perché la frontiera ha finito per cristallizzarsi, caratterizzandosi per la sua immobilità, sino a dover assumere le sembianze fisiche di un Muro (quello al confine con il Messico²).

L'altra grande incoerenza della politica democratica oggi richiama anche la storia di un altro Muro, forse quello più celebre della storia contemporanea, ovvero il Muro di Berlino. Quest'ultimo, com'è noto, venne progettato e costruito per

delimitare lo spazio politico di Berlino Est, capitale della DDR, e insieme per separarlo non solo fisicamente, ma anche simbolicamente, dalla Berlino occidentale e capitalista. Il suo scopo non era però soltanto quello di delimitare e separare uno spazio bensì, ancor di più, quello di contenere – sino ad annientarlo – il flusso di cittadini della DDR che si riversava a Berlino Ovest per fuggire dalla condizione di “comunista coatto” e chiedere asilo politico. Il Muro di Berlino ha dunque rappresentato più di altri, nel mondo contemporaneo, la *frontiera che contiene*, la frontiera-barriera che impedisce il libero passaggio di esseri umani: ma non è certo stato l'unico esempio di frontiera di tal genere (né allora né in séguito).

Coloro che contestavano l'esistenza del Muro, e che ne negavano la legittimità sotto il profilo politico, giuridico o semplicemente morale-umanitario, sottolineavano la condizione paradossale e inedita di una città unica ma divisa, vittima dunque delle “logiche di Yalta”, e soprattutto il fatto che il Muro fosse stato realizzato con atto unilaterale, ovvero dal governo della DDR, senza tener conto del parere del governo di Berlino Ovest e neppure – questione che appariva ancor più grave – del parere dei cittadini della Germania dell'Est: improvvisamente, col sorgere del Muro, la parte orientale di Berlino, come un grande giardino recintato, diventava in sostanza proprietà privata del

governo della DDR, cittadini compresi.

Certo il Muro di Berlino serviva – soprattutto quale ammonimento simbolico – anche ad impedire ai cittadini occidentali di entrare senza permesso nel “giardino recintato” di Berlino Est, ma il suo scopo principale era quello di impedire ai cittadini della Germania Orientale di *uscire* liberamente dal “recinto”, fisico e politico, loro assegnato. Il Muro era insomma soprattutto la negazione di una libertà fondamentale delle persone, ovvero la libertà di movimento, che – quel caso lo dimostrava esemplarmente – è intimamente connessa alla libertà di scelta: coloro che lottavano per l’abbattimento del Muro non mancavano di evidenziarlo.

Come sappiamo, il Muro di Berlino ha poi cessato di funzionare: in parte abbattuto, è oggi la testimonianza di un periodo della storia europea. La “fine” di un Muro non è stata però la fine dei muri: superato il Muro di Berlino, nuovi muri sono stati edificati lungo altre frontiere, peraltro da Paesi che ufficialmente si battevano (per le ragioni sommariamente descritte) contro il Muro più celebre del XX secolo.

Se – come sostiene Wendy Brown – i muri «trasformano psicicamente, socialmente e politicamente un sistema di vita protetto in un rinchiudersi e trincerarsi», il Muro di Berlino «[...] che i paladini della politica delle fortificazioni prendono a riferimento con le sue funzioni di imprigionamento per sottolineare le più

edificanti funzioni dei muri odierni votati a proteggere società libere – non è poi così diverso, come questi paladini vorrebbero far credere, dai muri del ventunesimo secolo»³.

In realtà oggi i muri di frontiera prosperano più di prima, e mentre ci si accinge ad analizzarne il senso, a parlarne, altri muri vengono annunciati, progettati, realizzati. Sotto questo profilo, il XXI secolo sembra più “fecondo” del precedente.

W. Brown, la studiosa statunitense appena citata, si richiama alle analisi di uno storico tedesco, Greg Egighian, che in un saggio significativamente intitolato *Homo Munitus* (che alla lettera è il cittadino odierno “fortificato”, protetto dalle barriere reali e simboliche del proprio Stato) traccia incidentalmente un quadro del discorso politico attuale delle nazioni mettendo in luce gli effetti prodotti nelle due Germanie proprio dalla presenza del famigerato Muro⁴. I muri da un lato producono una collettività ripiegata su se stessa, una nazione incline a conformismo e fantasie paranoiche, e dall’altro – e di conseguenza – producono proprio il tipo di soggetti che in teoria si propongono di respingere: i muri in definitiva «plasmano il contenuto delle nazioni barricate»⁵, trasformano i modi di vita, il discorso pubblico, le aspettative dei singoli e dei gruppi, l’agenda politica. Essi «non possono dare sicurezza senza fare dell’ossessione securitaria un sistema di vita, non possono definire

un “loro” esterno senza produrre un “noi” reazionario, per quanto minino il fondamento stesso di questa distinzione»⁶.

I muri attuali sono – come si accennava – il risultato tangibile di una incoerenza, o meglio di una contraddizione, laddove si associano a ordinamenti democratici: proprio gli Stati che riconoscono la necessità di estendere i diritti delle persone sembrano ora propensi a delimitare, demarcare il loro raggio d’azione territoriale e a contenere i flussi di persone. Ciò che un tempo (non molto lontano) appariva caratteristica precipua di regimi autocratici e specialmente comunisti – delimitare, separare, contenere – oggi diventa linea d’azione e tendenza di pensiero delle democrazie.

Alcuni studiosi attribuiscono questo “nuovo corso” delle democrazie occidentali alle trasformazioni subite dagli Stati, ridotti ad essere sempre più semplici “amministratori locali” di fenomeni e regole globali. I “nuovi muri” hanno – come qualcuno ha messo in luce – una funzione eminentemente *scenica*, di rassicurazione: sono lo strumento col quale i governi e i leader politici si rivolgono ai cittadini – disorientati da processi politici che appaiono sempre meno governabili – dicendo loro: “Stiamo facendo *qualcosa*, vedete?”

E, si potrebbe aggiungere, essi sono anche un formidabile “*gadget* dell’immaginario” a disposizione del marketing elettorale, grazie al quale

taluni movimenti politici raccolgono (crescenti) consensi.

Se valutati in termini di efficacia reale, i muri rappresentano in effetti una soluzione illusoria – o per meglio dire, puramente “immaginaria”: W. Brown evidenzia ad esempio che, in riferimento alla barriera fra Stati Uniti e Messico, «Le dichiarazioni di “successo” si riferiscono solo alla diminuzione degli attraversamenti clandestini e delle catture nelle aree urbane, non all’immigrazione illegale e all’incidenza del contrabbando di droga in generale»⁷. Il vero effetto di quel muro è consistito nel costringere i trafficanti a elaborare strategie più sofisticate e nell’«estensione della violenza e della criminalità nelle zone di confine, finendo per interessare anche luoghi remoti che in precedenza erano pacifici»; esso ha inoltre fatto salire il numero di decessi fra i migranti e il «tasso dell’immigrazione permanente rispetto a quella temporanea»⁸.

I muri tendono oggi a ridare sostanza all’immagine degli Stati-nazione come *recinti sacri*, in una stagione nella quale essi fanno fatica a presentarsi come produttori o garanti di certezze condivise. È evidente che quel che avviene *al di là della frontiera* – data la crescente interconnessione economica, tecnologica e anche culturale tra le nazioni – non è più realmente estraneo rispetto a ciò che si presenta entro l’orizzonte delimitato dalla frontiera; ciò che si sottrae al nostro controllo, l’Altro che non (ri)conosciamo, in

realtà è rilevante per noi: le sue azioni hanno ripercussioni *al di qua* della frontiera. Sicché quest'ultima non ci mette più al riparo dal mondo dell'Altro, dell'estraneo; la sua barriera è sempre più virtuale, immaginaria, inefficace, ridotta com'è a *simbolo* di un confine.

In realtà, per lo stesso fenomeno del progressivo intensificarsi del grado di "connessione globale" (degli eventi economici, tecnologici, ecc.), è vero anche il contrario: ciò che avviene al di qua della frontiera si ripercuote in qualche misura anche al di là – ma questo effetto è di solito, per l'osservatore medio nazionale, meno importante, sotto il profilo politico e psicologico.

Vi è chi ha mostrato che la drastica diminuzione della rilevanza delle frontiere è dovuta al progressivo autonomizzarsi della sfera dell'economico, non più sottoposta, se non per ciò che attiene alla mera "gestione dell'esistente" (utilizzo delle entrate fiscali, ridimensionamento delle spese pubbliche, eventuali politiche redistributive, ecc.), al governo degli Stati e dunque del "politico". L'Altro che ci condiziona nonostante le frontiere è soprattutto questo nuovo "assetto" dei rapporti economici globali.

Come nota W. Brown, «Solo il capitale sembra essere perpetuo e assoluto, sempre più irresponsabile e selvaggio, origine di ogni comando eppure fuori dalla portata del *nomos*»⁹. Questo tipo di capitalismo, potremmo aggiungere, assume oggi la forma di un "imperativo natu-

rale", al quale tutti debbono piegarsi, è – o meglio, *si presenta come* – una "cieca legge di natura" che non si può condizionare con mezzi ordinari (leggi, regolamenti, costituzioni, ecc.) e alla quale è vano resistere. Perciò esso «produce vita, ma toglie le misure di protezione e i legami di appartenenza [...]. Crea (o annulla) le condizioni di vita di tutti gli esseri senzienti ma non risponde a nessuna sovranità politica. Vanifica e irride i tentativi che comunità nazionali e subnazionali compiono per costruire un proprio sistema di vita o per decidere del proprio destino, rendendoli simili a quelli delle comunità di sudditi in epoca feudale, all'alba dell'età moderna»¹⁰.

Gli Stati, nonostante i loro attributi di sovranità, non possono determinare il proprio destino, perché unico arbitro dei destini generali è questa "forza cieca" del capitale "liberato" e capace di assumere l'intero globo come orizzonte della propria azione.

Per comprendere le coordinate dell'attuale apparente eclissi della sovranità statale, è necessario interrogarsi tanto sul rapporto fra *nomos* e spazio quanto sulla relazione fra democrazia e sovranità. E per impostare la riflessione in merito, come suggerisce Wendy Brown, è utile prendere spunto da alcune considerazioni di Carl Schmitt.

Sovranità, spazio, democrazia

Secondo la ricostruzione formulata da Schmitt, il termine *nomos*, lungi dal denotare genericamente ed estensivamente la “legge” o la “norma”, fa riferimento a una dimensione essenzialmente spaziale del diritto: con il termine *nomos* si evoca in sostanza l’idea di un ordine politico inscindibilmente legato allo spazio fisico e geografico della sua esistenza e validità¹¹. È nel cuore dell’antichità, nella fase cruciale della formazione della cultura civile greca, che si manifesta la consapevolezza che ordine politico e spazialità sono concetti non separabili, asserisce Schmitt: e del resto la legge, intesa come *nomos*, separa, divide irrimediabilmente ciò che è “dentro” (ciò che è interno all’ordine sancito da un determinato *nomos*) da ciò che è “fuori”. Non vi può essere ordine né pace in una comunità se non viene fisicamente e simbolicamente segnato il confine della *enclosure*, lo *spazio chiuso* in cui il *nomos* può avere efficacia. Addirittura Schmitt accosta il concetto di *nomos* all’idea di muro, perché quest’ultimo si associa al concetto di luogo recintato sacrale¹².

Per ciò che si è detto, la sovranità, l’attributo che più di ogni altro fa di ciascuno Stato un’entità autonoma che come tale può darsi liberamente (ovvero senza subire condizionamenti esterni) un ordinamento, un *nomos* specifico, non può pensarsi che in relazione ad

uno spazio chiuso, ad una specifica *enclosure*. Dunque la sovranità, benché originaria per sua stessa natura, deve sottostare a una precisa condizione – condizione *necessaria* e *preliminare* affinché possa sussistere: la delimitazione di uno *spazio*, la creazione di una *enclosure*.

Non bisogna pensare però che la delimitazione dello spazio comporti necessariamente uno svantaggio, sotto il profilo del rapporto fra Stato sovrano e spazio esterno: al di là del confine, poiché la legge ordinaria (stabilita dallo Stato sovrano) non ha più effetto e le garanzie ad essa connesse scompaiono, è ammesso l’uso pieno e illimitato della forza e qualsiasi violenza è giustificabile.

È in questo aspetto connesso all’idea stessa di “potere sovrano” degli Stati che – fa notare Schmitt – trova il proprio fondamento l’ideologia colonialista che impregna di sé l’Europa e l’Occidente per molto tempo¹³. «Se seguiamo la teoria di Schmitt sulla relazione tra recinzione e *nomos*, ciò che è “*beyond the pale*” [al di là della palizzata] è incivile in due sensi, diversi ma politicamente correlati: indica il punto in cui finisce la civiltà, ma anche il luogo in cui la brutalità civilizzata è ammessa, dove la violenza può essere esercitata liberamente e legittimamente.»¹⁴

La “palizzata”, che non necessariamente è fisica (può essere anche immaginaria), è la barriera che idealmente segnala la presenza e la localizzazione di ciò che è irri-

ducibilmente “estraneo alla civiltà” e in quanto “non civile”, non meritevole di considerazione, semplice preda da assoggettare ad ogni costo. Non esiste dunque un ordine sovrano, un *nomos*, che preveda l’inclusione potenziale di ogni soggetto e che si giustifichi a prescindere da una qualche forma di distinzione fra “esterno” e “interno”; il confine può essere spostato (stabilmente o transitoriamente) ad esempio fino ad includere nel proprio “spazio interno” – come nella vicenda del colonialismo – tutti i membri del “club” degli Stati colonizzatori, ma non può essere eliminato.

Come l’esperienza del colonialismo insegna, inoltre, la frontiera che delimita lo spazio del *nomos* “civilizzato” stabilisce anche una *gerarchia* fra persone: coloro che sono al di fuori di quello spazio non sono considerati *pari* rispetto a chi proviene dal recinto sacro del *nomos*, bensì assoggettabili¹⁵; non possono rivendicare la protezione del *nomos* “superiore” e dei diritti che questo attribuisce, se non nei limiti unilateralmente fissati dai “conquistatori”. La sovranità qui diventa asimmetrica: chi è estraneo allo spazio del “*nomos* civilizzato” non ha diritto di stabilire e tracciare i confini di un proprio *nomos* e di porre quindi le condizioni per dar vita alla propria sovranità.

Per lungo tempo la sovranità – nonostante si presenti in astratto fin dall’inizio come un concetto universale, applicabile in qualunque

parte del mondo – è uno strumento di dominio che gli europei riservano a sé stessi, perlomeno nell’ambito geografico che riescono a controllare: non vi può essere entità sovrana che non sia ammessa e riconosciuta da coloro (il circolo ristretto delle “grandi potenze”) che si ritengono depositari del “giusto concetto” di sovranità.

I Paesi colonizzati o “colonizzabili”, in questa fase, non possono attribuirsi un *nomos* (riconosciuto come tale dalle “potenze civili”) e non potrebbero dunque, con atto simmetrico rispetto a quello degli europei, tracciare i confini di un *proprio* recinto escludente.

Ma anche nel momento in cui la contraddizione rappresentata da questa asimmetria è stata superata¹⁶, la sovranità “recintata” degli Stati continua a proporre interrogativi. Si torna perciò alle coordinate del rapporto *nomos*-spazio-sovranità esaminate in partenza.

Se la ricostruzione storico-filologica dell’origine e del senso del termine *nomos* che Schmitt propone può essere discutibile, ben più fondata è la constatazione che egli fa in merito al legame inscindibile fra spazio (chiuso) e sovranità: se quest’ultima non può sussistere in assenza di una delimitazione dello spazio e dipende in definitiva da questo atto di simbolica recinzione, si pone «un problema cruciale per i paladini della cittadinanza globale o della democrazia senza frontiere: come può darsi una forma di governo senza confini?»¹⁷

Probabilmente la difficoltà di conciliare il concetto di democrazia (di per sé fondato sul pluralismo delle opzioni di vita, delle concezioni morali e ideali, ecc.) con l'idea di una frontiera che chiude e preclude il passaggio e il contatto – segnando l'orizzonte ultimo del *nomos* – deriva da una difficoltà ancor più radicale, ovvero quella di tenere insieme democrazia e sovranità.

Se pensiamo ai processi storici di democratizzazione registrati nell'epoca moderna in Occidente, ci risulta impossibile separare il risultato di quei processi – l'attuale democrazia inclusiva e pluralista – dagli Stati nazionali nei quali essi si sono realizzati; ma lo Stato nazionale a sua volta è impensabile senza il concetto di sovranità. E tuttavia, ad un'attenta riflessione, «è quasi impossibile conciliare le caratteristiche classiche della sovranità – un potere che è non solo fondativo e irrevocabile, ma anche duraturo e indivisibile, autorevole e capace di ispirare timore reverenziale, dotato di decisione e al di sopra della legge – con i requisiti del governo del *demos*»¹⁸.

Si potrebbe dire che le condizioni che rendono storicamente e praticamente possibile l'affermarsi delle democrazie risultano in contraddizione con il fine politico e istituzionale proprio delle democrazie medesime: pur partendo da un altro punto di vista, ed esponendo la questione in termini diversi¹⁹, è quanto Robert Dahl in fondo rileva

quando, indicando il percorso “virtuoso” e più sicuro per giungere ad una poliarchia stabile, antepone la fase della “liberalizzazione” della competizione politica a quella della “partecipazione e inclusione²⁰”. Prendendo spunto dalla ricostruzione di Dahl, possiamo rilevare come risultato necessario, per costruire una democrazia stabile (non soggetta al rischio di involuzioni autoritarie), in primo luogo addomesticare i processi decisionali dello Stato-nazione, immettendo progressivamente nelle sue prassi e nelle sue norme l'idea che la funzione di governo possa essere attribuita a diverse élite dirigenti che si alternano sulla base di una “scelta fra pari”, e solo in un secondo tempo – una volta che la funzione di governo, ovvero quella che più di altre incarna la sovranità dello Stato, è stata messa al sicuro grazie alla comprovata capacità di élite che si alternano in “leale competizione” – si può procedere all'allargamento del suffragio e alla diffusione “capillare” nella popolazione dei diritti politici e sociali.

Tuttavia la *stabilità* che si ottiene con questo processo non cancella la contraddizione alla quale si accennava, anzi ne illustra forse l'origine. La democrazia, in sostanza, si afferma soltanto dopo che il processo di *State building* si è compiuto, ovvero dopo che un potere statale, e le istituzioni che lo incarnano, si è consolidato con il concorso determinante del principio di sovranità. Le rivendicazioni democratiche

storicamente si affacciano sulla scena dello Stato quando questo si è già costituzionalizzato e ha accettato i principi del governo liberale; se oggi è talvolta possibile – ma alquanto rischioso, secondo taluni studi – democratizzare un Paese mettendo in moto contemporaneamente i processi di “liberalizzazione” della competizione politica e di “inclusione e partecipazione” delle masse (la “scorciatoia” verso la poliarchia, per riprendere lo schema di Dahl) è perché i principi dello Stato di diritto liberale non suonano più come una “novità eretica”, a più di due secoli di distanza dalle rivoluzioni settecentesche. Ciononostante – secondo l’opinione maggiormente diffusa tra gli studiosi – i principi dello Stato di diritto costituiscono comunque una condizione imprescindibile per l’instaurazione della democrazia; difficilmente si è disposti a ribaltare, anche solo come pura ipotesi, tale sequenza logica, facendo della democrazia un *prius*.

Il ricorso al concetto di sovranità, nel discorso pubblico, rivela spesso la sua ambivalenza – affonda le sue radici nell’idea di libertà e di autonomia dei popoli, ma rinvia all’immagine di un potere enorme e solitario, come il Leviatano di Hobbes – ed è sintomatico che “sovranità” o “potere sovrano” siano espressioni alle quali si ricorre talora per attenuare o contenere proprio le pratiche democratiche (basti pensare al feticcio della “governabilità” e a ciò che esso implica). Le contraddizioni che attraversano la sovra-

nità²¹ si ripropongono, di riflesso, nell’idea di “sovranità popolare” che permea la democrazia; ma qui, come si accennava, la contraddizione si ingigantisce, poiché è la compresenza di potere sovrano e democrazia che è in sé problematica.

Se, come si è detto, lo Stato, in quanto *sovrano*, è uno *spazio chiuso*, la democrazia, nella sua essenza, è abbattimento di barriere, insofferenza per gli spazi preclusi e recintati, rimescolamento di centro e periferia. Il processo storico ha prodotto il legame tra Stato-nazione sovrano e democrazia, e per superare questo legame, superando al tempo stesso una contraddizione sempre più lacerante, quest’ultima dovrebbe emanciparsi dalla storia e dai suoi retaggi. La democrazia, insomma, per affermare compiutamente se stessa, deve separarsi idealmente dalla propria origine contingente²².

Tra tutti gli ordinamenti politici, la democrazia è in effetti quello che può maggiormente rivendicare un’autonomia originaria e costitutiva rispetto alla presunta “autorità delle tradizioni”: essa non può coincidere senza residui con il percorso storico nella quale emerge, perché lo eccede per la sua stessa missione politica; non recepisce passivamente ciò che è “tramandato” dalle generazioni passate e non fa scaturire l’autorità dalla presunta autorevolezza del passato. Liberarsi dal condizionamento dell’origine (e dall’idea che quest’ultima coincida in definitiva con l’essenza) è dunque un compito sempre possibile per la

democrazia, anche laddove sembra essere stato accantonato (forse perché dato frettolosamente per non più urgente né necessario). Non si tratta però di un processo lineare, né si può pensare che basti agire per decreto o enfatizzare la buona volontà dei “giusti” per ricomporre il dissidio fra lo spirito della democrazia e la sua traduzione pratica in termini di Stato sovrano chiuso in se stesso.

D'altronde, un ordinamento democratico non può – se non generando un'altra contraddizione – scegliere come e in quale direzione incamminarsi prescindendo dal consenso dei cittadini e dei “governati” in genere. La democrazia è ancorata alla propria origine – ovvero al Leviatano nel corpo del quale si è adattata a crescere – anche in virtù di ciò che da quella origine ha ereditato, ossia il patto hobbesiano “obbedienza in cambio di protezione” (e viceversa) che i cittadini stessi contribuiscono a mantenere in vita. Se per ridar vigore all'immagine di una sovranità in affanno nella sua pretesa *assolutezza* (in quanto sfidata dai mercati “globali”, da problemi transnazionali come quello del clima, da conflitti potenziali o in atto, a loro volta sempre più “transnazionali”, ecc.) gli Stati alimentano il ricorso a barriere fisiche e visibili di protezione, come le frontiere blindate o i muri, i cittadini d'altro canto chiedono agli Stati di essere assicurati e protetti: ovvero chiedono al Leviatano di manifestare ancora la sua potenza in maniera visibile. Possono variare le

modalità scelte di volta in volta dai governi per manifestare la presenza dello “Stato-protezione” (non tutti ricorreranno ai muri, ad es.), ma lo Stato in quanto “potenza” rassicurante compare in tutte le opzioni politiche praticate dai governi medesimi.

Pur nella sua problematica complessità, e con i limiti che sta rivelando, l'Unione Europea rappresenta anche (non solo, ma *anche*, essendo un esperimento politico che ha molte sfaccettature) un tentativo di attenuare la forza del legame fra la democrazia e la propria origine contingente, dimostrando nella prassi che il Leviatano non può essere l'unico tutore dell'ordinamento democratico (e dello Stato di diritto): anzi è esso stesso oggetto di osservazione e di controllo, dunque un “tutore sotto sorveglianza”²³. L'abbattimento delle frontiere interne all'Unione ha rappresentato uno strumento formativo valido ed efficace più di qualsiasi esortazione morale o di qualsiasi sermone “ideologico” o istituzionale per mutare la coscienza politica dei cittadini (specialmente dei giovani) e i suoi valori di riferimento. Può essere perciò un punto di partenza ideale per il percorso di emancipazione della democrazia dal condizionamento della sua origine, a patto che si comprenda il suo reale valore (e si evitino le sopravvalutazioni semplicistiche e retoriche), ovvero anche i suoi limiti e i problemi che può generare (affinché li si affronti tempestivamente).

Superare la rigidità delle frontiere, come l'Unione Europea ha provato a

fare, significa anche attenuare la distanza fra il “centro” e le “periferie” (fisiche e sociali) di un territorio – compito essenziale per la democrazia – e accantonare l’idea del *pale*, della palizzata che distingue inesorabilmente il “centro” recintato, all’interno del quale vigono diritti e garanzie, da ciò che è ritenuto “esterno”, ma anche estraneo, periferico, marginale e perciò indegno di tutele o persino di considerazione morale. Laddove c’è una “palizzata” politica, anche solo immaginaria, infatti, chi si trova idealmente o fisicamente all’esterno è escluso dalla relazione diretta col “centro”, appartiene d’ufficio alla “periferia” non toccata dalla “civiltà” e di conseguenza – riferendoci alla terminologia kantiana – può essere trattato anche solo come un mezzo: l’imperativo morale che contraddistingue l’umano, grazie alla semplice presenza di una recinzione, perde il suo carattere di universalità²⁴ e nella prassi viene applicato integralmente solo nel “centro”, come pura conseguenza del rapporto di mutuo riconoscimento fra uno Stato e i propri cittadini.

Certo, proprio i processi posti in atto dall’Unione Europea hanno evidenziato come l’abbattimento di alcune frontiere – passo di per sé non facile – possa generare di riflesso e quasi per compensazione una crescita di rilevanza di altre frontiere: le cosiddette “frontiere esterne” ora si fanno carico di rappresentare l’equivalente di ciò che precedentemente era considerato il “perimetro sacro” dei vari Stati europei. L’immaginario prodotto dagli Stati-nazione – a sua volta condizionato in parte da esperienze storico-politiche precedenti – non può essere, come già si accennava, cancellato per decreto; tuttavia l’esperimento dell’Unione Europea, depurato dei suoi aspetti più problematici, costituisce un tentativo inedito e promettente.

Poiché i percorsi politici non sono frutto di semplici e imperative “necessità” della Storia, anche le occasioni migliori possono correre il rischio di finire sprecate. Il momento presente non si sottrae alla validità di questa constatazione, anzi sembra confermarla in maniera fin troppo evidente.

Note

¹ Sull’esistenza dei confini e l’immagine del nemico nelle società tradizionali, utili dati e riflessioni sono presenti nel fine saggio di J. Diamond, *Il mondo fino a ieri. Che cosa possiamo imparare dalle società tradizionali?*, trad. it. di A.

Rusconi, Einaudi, Torino, 2013 (si veda in particolare il cap. I, “Amici, nemici e forestieri”).

² Sulle implicazioni politiche di questo muro, si veda W. Brown, *Stati murati, sovranità in declino* (2010), ed. it. a cura di F. Giardini, Editori Laterza, Roma-Bari 2013, cap. I, pp.

25 e segg. L'autrice sottolinea come tale muro non abbia in realtà influito significativamente sull'utilizzo «sempre più massiccio e disinvolto del lavoro degli immigrati clandestini» da parte dei datori di lavoro statunitensi: «Il progetto del muro è stato dunque la risultante di tensioni tra le esigenze del capitalismo americano, l'antagonismo popolare nei confronti dell'immigrazione sollecitata da quelle esigenze [...] e le dimensioni demografiche e culturali che compongono, e per alcuni decompongono, la nazione» (Ibidem, p. 26).

³ Ibidem, p. 34.

⁴ Cfr. G. Egghian, *Homo Munitus*, in P. Betts – K. Pence (a cura di), *Socialist Modern: East German Everyday Culture and Politics*, University of Michigan Press, Ann Arbor 2008.

⁵ W. Brown, *Stati murati, sovranità in declino*, cit., p. 33.

⁶ Ibidem, p. 34.

⁷ Ibidem, p. 28.

⁸ Ibidem, p. 29.

⁹ Ibidem, p. 60.

¹⁰ Ibidem, pp. 60-61.

¹¹ Sostiene Schmitt: «Nomos [...] viene da *nemein*, una parola che significa tanto “dividere” quanto “pascolare” [*Weiden*]. Il nomos è pertanto la forma immediata nella quale si rende spazialmente visibile l'ordinamento politico e sociale di un popolo, la prima misurazione e divisione del pascolo, vale a dire l'occupazione di terra e l'ordinamento concreto che in essa è contenuto e da essa deriva. [...] Nell'occupazione di terra, nella fondazione di una città o di una colonia si rende visibile il nomos con cui una tribù o un seguito o un popolo si fa

stanziale, vale a dire si colloca storicamente e innalza una parte della terra a campo di forza di un ordinamento.» (C. Schmitt, *Il nomos della terra nel diritto internazionale dello “Jus Publicum Europaeum”* [1950], trad. it. di E. Castrucci, Adelphi, Milano 1991, p. 59).

¹² Schmitt fa propria una considerazione di Jost Trier, il quale afferma: «In principio sta il recinto. Recinto, recinzione, confine determinano profondamente nei suoi concetti il mondo formato dagli uomini. La recinzione è ciò che produce il luogo sacro, sottraendolo al consueto, sottoponendolo alla sua propria legge, consegnandolo al divino» (J. Trier, *Zaun und Mannring* [1942], cit. in C. Schmitt, *Il nomos della terra*, cit., p. 65). Scrive inoltre Trier: «Ciò che il nomos è, lo è all'interno della propria cerchia recintata» (Ibidem). E l'autore di *Teologia politica* aggiunge a sua volta: «L'anello di recinzione, la cinta formata da uomini, il *Mannring*, sono forme originarie della comunità di culto, giuridica e politica» (C. Schmitt, *Il nomos della terra*, cit., p. 65).

¹³ Schmitt sottolinea l'importanza che, nella storia del *nomos* occidentale che egli traccia, assume la scoperta del Nuovo Mondo agli albori dell'età moderna. Di particolare rilievo, a suo giudizio, le cosiddette “linee d'amicizia” che vengono fissate da accordi tra le potenze coloniali già fra il XVI e il XVII secolo. La loro stessa esistenza dimostra che in quell'epoca era stato stabilito «il principio che i trattati, la pace e l'amicizia [concordati fra potenze europee] si riferiscono solo all'Europa, vale a dire al vecchio mondo, al territorio al di qua della linea» (Ibidem, p. 91). Al di là di

- queste linee, dove il diritto europeo non aveva più valore, «iniziava una zona “d’oltremare” dove, a causa della mancanza di ogni limitazione giuridica della guerra, valeva solo il diritto del più forte» (Ibidem, p. 92).
- ¹⁴ W. Brown, *Stati murati, sovranità in declino*, cit., p. 38. W. Brown rammenta (Ibidem): «In origine, il “pale”, un picchetto di legno usato per le palizzate, marcava il confine del territorio della colonia inglese in Irlanda. È significativo che questo territorio coloniale abbia finito per essere chiamato “The Pale”.»
- ¹⁵ Carl Schmitt fa riferimento a Pascal, testimone di prim’ordine delle contraddizioni derivanti dalla creazione di una linea ideale che separa la “civiltà europea” dalle terre “assoggettabili”; quando Pascal scrive il celebre passo in cui commenta “Un méridien décide de la vérité”, secondo Schmitt ha in mente non tanto la varietà del diritto positivo alle diverse latitudini – considerazione che si presta a banali digressioni sul relativismo – quanto il fatto «che principi e popoli cristiani si fossero trovati d’accordo nel considerare come non esistente, per determinati spazi, la distinzione tra diritto e torto. Il meridiano di Pascal non è in realtà altro che il meridiano delle linee d’amicizia della sua epoca, che ha effettivamente aperto un abisso tra la libertà, ovvero l’assenza del diritto tipica dello stato di natura, e l’ambito di uno stato “civile” ordinato.» (C. Schmitt, *Il nomos della terra*, cit., p. 95).
- ¹⁶ Almeno nella forma macroscopicamente evidente del colonialismo “classico”. Riguardo ad altre forme di “colonizzazione” più sofisticate, il discorso probabilmente è ancora aperto.
- ¹⁷ W. Brown, *Stati murati, sovranità in declino*, cit., p. 38.
- ¹⁸ *Ibidem*, p. 43.
- ¹⁹ Egli non parla apertamente di contraddizioni, anche se non nasconde le problematiche connesse ai processi di democratizzazione.
- ²⁰ Si veda R.A. Dahl, *Poliarchia. Partecipazione e opposizione nei sistemi politici* (1971), F. Angeli, Milano, 1990.
- ²¹ Wendy Brown elenca e analizza brevemente alcuni aspetti contraddittori o problematici della sovranità, fra cui: «1. Il termine sovranità indica sia il potere assoluto sia la libertà politica. 2. La sovranità genera l’ordine attraverso la subordinazione e la libertà attraverso l’autonomia. [...] 5. La sovranità è segno dello Stato di diritto e della vigenza di un ordinamento giuridico, eppure li oltrepassa. [...] è insieme origine ed eccedenza rispetto al giuridico. [...] Ogni sua espressione è legge e senza legge.» (W. Brown, *op. cit.*, pp. 47-48). Possiamo comunque rilevare che le contraddizioni della sovranità emergono proprio quando compare sulla scena la democrazia: nel momento nel quale la “libertà politica”, ad es., non si riferisce più alla libera volontà del sovrano (rispetto all’interferenza di autorità esterne), ovvero allo Stato-soggetto o Stato-apparato, bensì alla libertà di una moltitudine di persone (i cittadini e i “governati”), le implicazioni del concetto di sovranità appaiono nitidamente sotto la forma di una problematica “convivenza degli opposti”.
- ²² Quando parliamo di “origine contingente”, ci riferiamo all’origine

storica della democrazia “dei moderni”: la democrazia antica si pone al di fuori di questo discorso, poiché richiama un altro ordine di questioni (comunque non irrilevanti).

²³ In quest’ottica, il rifiuto dell’Unione Europea di farsi a sua volta Stato o super-Stato risulta motivato – anche se fonte di alcuni problemi, non ultimo dei quali il cosiddetto “deficit di democraticità” riscontrabile nei suoi processi decisionali e nella

distribuzione dei poteri fra le sue massime istituzioni.

²⁴ E perciò viene svuotato di senso, falsato: il carattere universale di quella proposizione è un fondamento implicito del ragionamento, e se viene a cadere, l’imperativo stesso diventa qualcosa di profondamente diverso, anzi nega se stesso, viene piegato a dire l’opposto di ciò che, nella sua formulazione originaria, in realtà afferma.

Bibliografia

- BROWN, Wendy, *Stati murati, sovranità in declino* (2010), ed. it. a cura di F. Giardini, Editori Laterza, Roma-Bari, 2013.
- BETTS, Paul, PENCE, Katherine, (a cura di), *Socialist Modern: East German Everyday Culture and Politics*, University of Michigan Press, Ann Arbor, 2008.
- DAHL, Robert A., *Poliarchia. Partecipazione e opposizione nei sistemi politici* (1971), F. Angeli, Milano 1990.
- DIAMOND, Jared, *Il mondo fino a ieri. Che cosa possiamo imparare dalle società tradizionali?*, trad. it. di A. Rusconi, Einaudi, Torino, 2013.
- SCHMITT, Carl, *Il nomos della terra nel diritto internazionale dello “Jus Publicum Europaeum”* [1950], trad. it. di E. Castrucci, Adelphi, Milano, 1991.

Parteneriatul Estic al Uniunii Europene și limitele procesului de „europenizare” a Estului

(Eastern Partnership of European Union and the limits of the Europeanization of the East)

Gheorghe CIASCAI

Abstract: *The aim of this paper is to analyze and to highlight the political, economic and strategic consequences of the Eastern Partnership of European Union for the former soviet states from Eastern Europe after six years at the start of the Eastern Partnership.*

Keywords: *Eastern Partnership, European Union, Eastern Europe, Russian Federation.*

Introducere

Odată cu încetarea Războiului Rece și cu colapsul blocului comunist răsăritean dominat de Uniunea Sovietică, organizațiile occidentale învingătoare, Alianța Nord-Atlantică și Uniunea Europeană (Comunitatea Europeană la momentul colapsului regimurilor comuniste din Europa Centrală și de Est) și-au adaptat strategiile pentru a consolida prosperitatea și securitatea propriilor membrii, precum și pentru a asigura stabilitatea la scara întregului continent european și a „umple” vidul de securitate produs de implozia Uniunii Sovietice și dispariția alianțelor acesteia.

Strategiile au inclus atât politici de extindere ale NATO și UE, cât și alte inițiative ale celor două organizații care erau menite să răspundă provocărilor care au apărut în zona centrală și estică a Europei, puternic afectată de procesul de tranziție post-comunistă. În cazul Uniunii Europene, pe lângă extinderile succesive din anii 2004 și 2007 care au dus la includerea în Uniune a 10 state din Europa Centrală și de Est, situate între Marea Baltică, Marea Neagră și Marea Adriatică, au fost lansate și derulate diferite politici și formule de cooperare destinate să genereze stabilitate în spațiul european răsăritean care a rămas în afara Uniunii, în special în fostele state sovietice situate între aceasta și

Federația Rusă. Acestea au inclus anumite demersuri mai mult sau mai puțin timide ale Uniunii în regiune sub egida Politicii Externe și de Securitate Comună precum și o adaptare a Politicii de Vecinătate la datele specifice ale Europei de Est și Caucazului de Sud, inclusiv la așteptările statelor din această zonă.

După ce în cursul anului 2007, în urma insistențelor repetate ale noilor state membre ale Uniunii Europene riverane la Marea Neagră, Bulgaria și România, Comisia Europeană a inițiat o platformă destinată consolidării cooperării în zona pontică, Sinergia Mării Negre, care reunea statele riverane Mării Negre, în 2009 a fost lansat un proiect mai ambițios adresat Europei Orientale – Parteneriatul Estic.

Parteneriatul Estic de la Praga la criza ucraineană – vremea optimismului

În primăvara anului 2009, în contextul crizei economice și financiare care lovise majoritatea economiilor lumii, inclusiv cea europeană, la Praga a avut loc summit-ul de lansare a Parteneriatului Estic¹. Parteneriatul la care au fost invitate să participe șase state ex-sovietice din Europa de Est și Caucaz – Armenia, Azerbaidjan, Belarus, Georgia, Republica Moldova și Ucraina – era o inițiativă pe care Uniunea a adoptat-o în urma unui intens travaliu diplomatic desfășurat de două state membre plasate în zona răsăriteană a Uniunii – Suedia

și Polonia. Prin inițiativa lor, de fapt o adaptare a componentei orientale a Politicii de Vecinătate a Uniunii Europene, cele două state încercau să răspundă propriilor temeri istorice vizavi de renăscutele tendințe ofensive ale Federației Ruse² și doreau să ofere un răspuns consistent aspirațiilor diverse pentru un parcurs euro-pean, pentru democrație și pentru reforme economice din cele șase state ex-sovietice situate în proximitatea Uniunii, ca alternativă la oferta pe care aceste state o primeau din partea Federației Ruse. Ca de obicei în cadrul Uniunii Europene, demersul polono-suedez, deși a încercat să întrunească sprijinul deplin al tuturor statelor membre ale Uniunii, a beneficiat de „meca-nismul” clasic al ambiguității constructive, fapt ce și-a pus amprenta asupra evoluției ulterioare a Parteneriatului Estic.

Lipsa de interes a unora din statele membre, în special a celor din vestul Uniunii, s-a manifestat de la început prin absența unor șefi de stat sau de guvern de la summit-ul praghez. Președintele Franței, primul ministru al Marii Britanii sau președintele Consiliului de Miniștri al Italiei sunt cîțiva din marii absenți. În mod paradoxal, România, unul dintre statele membre situate la frontiera răsăriteană a Uniunii și una din cele mai active voci în chestiunile fostului spațiu sovietic din Europa Orientală, în special în legătură cu Republica Moldova, nu a fost reprezentată la summit-ul de la Praga de președintele României!

Totuși, dincolo de acest debut oarecum ezitant, pentru a răspunde așteptărilor diversificate ale statelor beneficiare ale Parteneriatului Estic, susceptibilităților unora din statele membre dar și reticențelor afișate de Federația Rusă față de noua formulă europeană de abordare a străinătății apropiate ruse, responsabilii europeni au imaginat o arhitectură complexă și flexibilă, multilaterală și bilaterală, care să fie deschisă pentru toți partenerii vizati. Această arhitectura cuprinde patru platforme tematice de cooperare multilaterală – democrație, bună guvernare și stabilitate; integrarea economică și convergență cu politicile UE; securitate energetică; contacte interumane – care sunt deschise pentru statele membre interesate și pentru cele șase state partenere³. De ase-menea, această formulă flexibilă a permis lansarea a șase inițiative emblematice sub egida Parteneriatului Estic: inițiativa pentru IMM-uri; inițiativa pentru energie; inițiativa pentru prevenirea, pregătirea și răspunsul la catastrofe naturale sau provocate de factori umani; inițiativa pentru managementul integrat al frontierei; inițiativa pentru dezvoltarea urbană durabilă⁴.

Astfel, în ciuda rezervelor și sancțiunilor aplicate de Uniunea Europeană în privința regimului extrem de autoritar al președintelui Aleksandr Lukașenko, inclusiv Belarus a fost invitată să participe la Parteneriatul Estic, alături de state partenere precum Georgia și Republica Moldova, care s-au ex-

primat încă de la inițierea parteneriatului, mai mult sau mai puțin explicit, pentru apropierea mai puternică de Uniunea Europeană, inclusiv pentru aderarea la Uniune ca obiectiv pe termen lung.

În plus, având în vedere diferențele de aspirații dintre cele șase state beneficiare ale Parteneriatului Estic, pe lângă formulele multilaterale menționate mai sus, au fost incluse în parteneriat și aranjamentele bilaterale dintre aceste state și Uniunea Europeană pentru a putea permite statelor partenere mai ambițioase și mai performante o cooperare mai intensă cu Uniunea Europeană.

În acest fel, combinația dintre dintre acțiunile multilaterale și cele bilaterale au condus în cele din urmă la articularea unui mecanism de „europenizare”⁵ a Estului cu geome-trie variabilă și cu meniuri „à la carte” care se baza pe resurse financiare semnificative furnizate de Instrumentul pentru Vecinătate Europeană (fostul Instrument pentru Parteneriat și Vecinătate Europeană)⁶, dar și pe diferite facilități comerciale pe care Uniunea Europeană le poate acorda statelor partenere. Despre efectele acestui mecanism și ale fondurilor nerambursabile alocate statelor partenere în direcția europenizării lor, evaluările făcute în prima parte ale anului 2014 erau mai degrabă sceptice, cu excepția anumitor tendințe pozitive constatate în Georgia și Republica Moldova⁷.

Acest mecanism, odată declanșat, a antrenat, pe de o parte, așteptări

substanțiale și negocieri aferente cu UE din partea statelor partenere (și societăților din aceste state) care și-au fixat obiective ambițioase în relațiile lor cu Uniunea Europeană, dar, pe de altă parte, a generat în timp o opoziție din ce în ce mai pronunțată și un răspuns surprinzător din partea Federației Ruse care se considera amenințată în interesele sale vitale de strategia Uniunii Europene implicată în Parteneriatul Estic.

Al treilea summit al Parteneriatului Estic, desfășurat în toamna anului 2013 la Vilnius⁸, în Lituania, a pus în evidență tensiunea extremă acumulată în partea răsăriteană a Europei și în unele din statele acestei regiuni. Opțiunea, de fapt non-opțiunea, factorilor de decizie de la Kiev în privința semnării Acordului de Asociere cu Uniunea Europeană ca urmare a presiunilor exercitate de Federația Rusă pentru respingerea acordului și alăturarea la inițiativa rusească a Uniunii Eurasiatice⁹ a declanșat o spirală a confruntărilor care s-a încheiat cu o catastrofă politică internă în Ucraina și cu un cataclism geo-politic la scară europeană. Căderea regimului Ianukovici după reprimarea protestelor și după confruntările violente din capitala Ucrainei, invazia și anexarea Peninsulei Crimeea de către Federația Rusă și secesionismul unora din regiunilor ucrainene răsăritene au relevat o strategie rusă de a apăra anumite linii roșii în zona de interfeță cu Uniunea

Europeană și de a răspunde proiectului de europenizare a vecinilor săi din străinătatea apropiată vestică și caucaziană¹⁰.

De la criza din Ucraina la summit-ul de la Riga – începutul refluxului european?

Puși în fața unei strategii inovatoare și eficace a Federației Ruse în materie de derulare a confruntărilor cu vecinii săi și cu competitorii occidentali, prin așa numitul război hibrid¹¹, Uniunea Europeană și partenerii săi din Europa de Est au reacționat prin instrumentele clasice și previzibile, diplomatice sau economice, oarecum ineficiente pe termen scurt și mediu în raport cu ineditile operații hibride ale Moscovei care combinau acțiunile militare, cu demersuri politice, acțiuni economice, operații speciale, inclusiv cele de „comunicare strategică”¹².

Astfel, în mod oarecum surprinzător pentru așteptările rusești, criza din Ucraina, anexarea Crimeei și declanșarea războiului din această țară, generat de metamorfoza violentă a mișcărilor separatiste proruse din regiunile Donețk și Lugansk (Donbas), au catalizat în prima parte a anului 2014 finalizarea și semnarea Acordurilor de Asociere și a celor de Liber Schimb cu Ucraina, Georgia și Republica Moldova. Deschiderea a noi focare separatiste în Ucraina cu potențial de șantaj

asupra guvernului de la Kiev, după modelul transnistrean, osetin și abhaz, a avut drept consecință intensificarea demersurilor de la Bruxelles vizînd sprijinirea partenerilor din vecinătatea orientală și accelerarea demersurilor proeuropene la Chișinău, Tbilisi și Kiev.

De asemenea, pe măsura asumării oficiale a revizionismului de către Federația Rusă prin anexarea Crimeei și prin sporirea sprijinului rusesc pentru secesioniștii din Donbas, europenii au adoptat o serie de sancțiuni diplomatice și economice vizînd persoane oficiale și entități din Federația Rusă și din teritoriile ocupate implicate în acțiunile separatiste din aceste regiuni. Aceste sancțiuni europene, sprijinite de aliații transatlantici și de cei din alte părți ale globului (Australia, Japonia, Noua Zeelandă), inițial simbolice, au fost urmate de acțiunile de retorsiune ale Federației Ruse și au dus la o spirală a confruntării comerciale și economice în care au fost implicate și noile semnături ale Acordurilor de Asociere din vecinătatea răsăriteană a Uniunii care și-au văzut blocate exporturile către piața rusă. Însă, în ciuda unui meritoriu consens european referitor la sancționarea mai severă a conduitei agresive rusești în Ucraina, în circumstanțele unei opoziții zgomotoase a mișcărilor populiste și extremiste din diferite state europene față de aceste sancțiuni¹³, eficacitatea instrumentului economic-diplomatic european s-a dovedit a fi

limitată în fața strategiei beligene a Federației Ruse.

Implicarea Germaniei și Franței în negocierile de la Minsk vizînd încetarea ostilităților din Ucraina, deși salutară, a relevat încă odată slăbiciunile diplomației europene și incapacitatea Uniunii Europene de a acționa ca actor coerent și decisiv în rezolvarea unei crize cu mize substanțiale pentru Uniunea Europeană ca entitate politică de sine stătătoare.

Absența Înaltului Reprezentant pentru Afaceri Externe și Politica de Securitate și a președintelui Consiliului European din „formatul Normandia”¹⁴ sau diviziunile apărute treptat între liderii europeni cu privire la menținerea regimului de sancțiuni la adresa unei Federații Ruse explicit revizioniste nu au putut fi suplinite de primele acțiuni de aplicare a Acordurilor de Asociere și a celor de Liber Schimb cu Georgia, Republica Moldova și Ucraina semnate în 2014 sau de împrumutul financiar substanțial acordat de Uniunea Europeană autorităților de la Kiev în anii 2014 și 2015.

Din această perspectivă, reticența europenilor de a oferi o perspectivă de integrare europeană certă pentru vecinii săi răsăriteni care aspiră la acest statut, pozițiile deconcertante ale unor lideri europeni din mainstream-ul politicii europene, precum președintele Comisiei Europene, Jean Claude Juncker¹⁶, sau liderul celui mai important partid de opoziție din Franța, fostul președinte Nicholas Sarkozy¹⁷, față de o Federație Rusă care nu precupește

să-și promoveze prin cele mai neortodoxe metode eurasiatismul și revizionismul pe seama statelor partenere, dar și incapacitatea eliteilor din aceste state de a asuma și aplica o agendă europeană și debusolarea societăților din aceste state¹⁸ sunt tot atâtea argumente care indică un impas real în derularea Parteneriatului Estic și în procesul de europenizare aferent.

Concluzii

Între Este posibil ca impasul în care a ajuns Uniunea Europeană în strategia sa de europenizare a vecinătății sale orientale să fi fost conștientizat de liderii de la Bruxelles și din capitalele statelor membre. Acest fapt este pus în evidență, în mod simbolic, de prezența la summit-ul Parteneriatului Estic de la Riga a șefilor de stat sau de guvern care au absentat de la summit-ul de lansare de la Praga. Cu trei excepții,

Irlanda, Luxemburg și Spania, toți șefii de stat sau de guvern din statele membre ale Uniunii au participat la summit-ul organizat de președinția letonă a Consiliului.

În ciuda acestei mobilizări simbolice încurajatoare, deciziile luate la Riga, demersurile ulterioare și evoluțiile din vecinătatea orientală nu sunt de natură să risipească incertitudinile referitoare la profunzimea angajamentului Uniunii Europene în Europa de Est și la capacitatea Uniunii de a europeniza o regiune unde și-ar dori state bine guvernate, democratice, prospere și stabile în interesul propriei sale securități și stabilități.

Rămâne de văzut dacă liderii europeni au învățat bine lecțiile tragice ale secolului XX, inclusiv cea referitoare la faptul că nicio concesie nu este suficientă pentru un actor internațional care consideră revizionismul legitim, eficient și ... accesibil.

Note

¹ *Declaration of Prague Eastern Partnership Summit*, Press Releases, 7 May 2009, accesat în octombrie 2015 pe adresa de internet http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/er/107589.pdf.

² Vezi războiul ruso-georgian din august 2008 din Georgia care a consolidat procesul de separare a Osetiei de Sud și Abhaziei de Georgia.

³ *The Eastern Partnership Multilateral Platforms*, accesat online în octombrie 2015 pe adresa http://eeas.europa.eu/eastern/platforms/index_en.htm.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Gh. Ciascai, „Eastern Partnership of EU – the challenges and the opportunities in the context of the Ukraine’s crisis”, *CES Working Papers*, vol. VI, no 2A/2014, p. 36.

- ⁶ Regulation (EU) No 232/2014 of the European Parliament and of the Council of 11 March 2014 establishing a European Neighbourhood Instrument, accesat online în octombrie 2015 la adresa <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2014:077:0027:0043:EN:PDF>.
- ⁷ E. Kaca, A. Sobjak, K. Zasztowt, *Learning from past experience: Ways to improve EU aid on reforms in the Eastern Partnership, Report*, The Polish Institute of International Affairs, Warsaw, 2014, accesat online în octombrie 2015 pe adresa http://www.pism.pl/files/?id_plik=17080.
- ⁸ *Joint Declaration of Eastern Partnership Summit*, Vilnius, 28-29 November 2013, Press Releases, accesat online în octombrie 2015 pe adresa http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/EN/foraff/139765.pdf
- ⁹ Vezi excelentul studiu Popescu, N., „Eurasian Union: the real, the imaginary and the likely”, *Chaillot Paper*, no 132, October 2014, European Union Institute for Security Studies, Paris.
- ¹⁰ Gh. Ciascai, *op. cit.*, p. 37.
- ¹¹ Anderson, J. J., Hybrid operations: lessons from the past, *Brief Issue*, no 33/october 2015, European Union Institute for Security Studies, Paris, p. 1, accesat online în octombrie 2015 pe adresa http://www.iss.europa.eu/uploads/media/Brief_33_Hybrid_operations.pdf Popescu, N., Hibrid tactics: Russia and the West, *Allert Issue*, no 46/october 2015, European Union Institute for Security Studies, Paris, accesat online în octombrie 2015 pe adresa <http://www.iss.europa.eu/publication/s/detail/article/hybrid-tactics-russia-and-the-west/>.
- ¹² J.J. Anderson, , *op. cit.*, p. 2.
- ¹³ Vezi sprijinul și admirația Frontului Național din Franța , UKIP din Marea Britanie sau Zorii Aurii din Grecia pentru strategiile președintelui Vladimir Putin sau asentimentul mai subtil pentru conduita liderului rus din partea unor partide și personalități politice europene moderate.
- ¹⁴ Grup care reunește Franța, Germania, Federația Rusă și Ucraina denumit astfel după locul unde s-au întâlnit prima oară șefii de stat sau de guvern din cele trei țări în iunie 2014 și care are ca scop identificarea unei soluții negociate la conflictul din sud-estul Ucrainei.
- ¹⁵ The Eastern Partnership – a policy that delivers, European Commission – Fact sheet, 21 May 2015, accesat online în octombrie 2015 pe adresa http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-15-5019_en.htm.
- ¹⁶ Jean Claude Junker, „EU most improve Russia ties”, BBC News, 9 octombrie 2015, accesat online în octombrie 2015 pe adresa <http://www.bbc.com/news/world-europe-34486157>.
- ¹⁷ Nicholas Sarkozy, „Le monde a besoin de Russie”, France 24, 29 octombrie 2015, accesat online în octombrie 2015 pe adresa <http://www.france24.com/fr/20151029-sarkozy-poutine-rencontre-moscou-syrie-ukraine-diplomatie-critiques-france>.
- ¹⁸ Popescu, N., „Cum s-a transformat povestea de succes a Moldovei în relația cu UE într-un eșec usturător pentru moldoveni”, *interviu la Radio Europa Liberă*, 5 octombrie 2015,

accesat online în octombrie 2015 pe adresa

<http://www.europalibera.org/content/article/27284113.html>.

Bibliografie

CIASCAI, Gheorghe, „Eastern Partnership of EU – the challenges and the opportunities in the context of the the Ukraine’s crisis”, CES Working Papers, Iași, vol VI, no 2A/2014.

<http://www.iss.europa.eu/publications/detail/article/hybrid-tactics-russia-and-the-west/DJUVARA>, Neagu, *O scurtă istorie a românilor*, Humanitas, București, 1999.

Resurse electronice

ANDERSON, Jan Joel, „Hybrid operations: lessons from the past”, *Brief Issue*, no 33/october 2015, European Union Institute for Security Studies, Paris, accesat online în octombrie 2015 pe adresa: http://www.iss.europa.eu/uploads/media/Brief_33_Hybrid_operations.pdf

Joint Declaration of the Eastern Partnership Summit, Vilnius, 28-29 November 2013, Press Releases, accesat online în octombrie 2015 la adresa:

http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/EN/foraff/139765.pdf GOȘU, Armand „Tentativa grupării Rațiu-Serdici de reorganizare a Comitetului National Român”, *Dosarele Istoriei*, an VII, nr. 3(79), 2003, pp. 49-55.).

KACA, Elzbieta., SOBJAK, Anita, ZASZTOWT, Konrad, *Learning from past experience: Ways to improve EU aid on reforms in the Eastern Partnership, Report*, The Polish Institute of International Affairs, Warsaw, 2014, accesat online în octombrie 2015 pe adresa: http://www.pism.pl/files/?id_plik=17080.

Joint Declaration of the Eastern Partnership Summit (Riga, 21-22 May 2015), Press Releases, accesat online în octombrie 2015 la adresa: <http://www.consilium.europa.eu/en/meetings/international-summit/2015/05/21-22/>

POPESCU, Nicu, „Eurasian Union: the real, the imaginary and the likely”, *Chaillot Paper*, no 132, October 2014, European Union Institute for Security Studies, Paris, accesat online în octombrie 2015 pe adresa: http://www.iss.europa.eu/uploads/media/CP_132.pdf.

The Eastern Partnership – a policy that delivers, European Commission, Fact sheet, 21 May 2015, accesat online în octombrie 2015 la adresa: http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-15-5019_en.htm

Idem, „Hibrid tactics: Russia and the West”, *Allert Issue*, no 46/october 2015, European Union Institute for Security Studies, Paris, accesat online în octombrie 2015 pe adresa:

Wider Europe - neighbourhood: A Framework for Relations with our Eastern and Southern Europe, Communication of European Commission, accesat online în octombrie 2015 la adresa: http://eeas.europa.eu/enp/pdf/pdf/com03_104_en.pdf

Falia strategică Marea Neagră-Marea Baltică

(The strategic Black Sea – Baltic Sea ridge)

Gheorghe VĂDUVA

Abstract. *There was a moment when it seemed that the East-West dimension of the ontology of Euro-Asian space was beginning to emerge out of its traditional conflicting character and do something in order to bridge the gaps. This would have been excellent, since Western Europe has finance and technology, while Asia is rich in resources. The civilizations to be found on the largest geophysical platform of the Earth are not contradictory and conflicting; they are just different, by area, culture, and interests. Many of the truths that sounded like dogmata or things which were well known and had become chronic were ignored both by the triumphalist and the pessimist analysts. Whatever had happened seemed to be water under the bridge. The Summit of the Eastern Partnership in Vilnius, in the autumn of 2013, showed, however, the real face of things. The undercurrents were revealed, frustrations became evident, the strategic Black Sea - Baltic Sea ridge was reactivated and, consequently, the forces, the means, the plans and the resources were re-positioned. The war started again. Actually, it had never stopped because the war between the East and the West is unfortunately a continuous one. Like a road without beginning, without end, and with no exit.*

Keywords: *strategic ridge, Black Sea, Baltic Sea, strategies, resources.*

Introducere

Încă odată s-a dovedit, dacă mai era nevoie, că Estul și Vestul nu și-au dat încă mâna, nu au semnat încă un pact de neagresivitate și nu au creat, nici de facto, nici de jure, niciunul dintre acele atât de necesare suporturi de încredere care să facă posibilă ieșirea din omniprezența lor conflictualitate endogenă, care

macină de secole resursele, oamenii și viața celor mai importante civilizații ale planetei aflate în acest imens spațiu euro-asiatic. Cele două războaie mondiale desfășurate dramatic între Est și Vest n-au adus nici pacea, nici unitatea, nici liniștea cuiva, ci, dimpotrivă, îndeosebi prin Războiul Rece, tot un război de talie mondială, al cărui front principal trecea tot prin inima Europei și a

Germaniei, au accentuat și mai mult această conflictualitate, reaşezând lumea pe cel mai periculos butoi de pulbere din câte au existat vreodată pe Terra, cu cea mai mare concentrare de ogive nucleare, de tancuri, avioane și alte arme ultra moderne, chiar dacă lumea nu a încetat să progreseze, să construiască, să trăiască frumos și să iubească.

Cei doi poli de putere – Statele Unite și Uniunea Sovietică – au reaşezat Europa la mijloc, între ei, ca pe un fel de zonă de siguranță strategică, chiar dacă, în acest joc strategic fără sumă nulă, se afla și, desigur, se află și acum cea mai importantă și cea mai avansată parte a Rusiei, pentru că și Rusia este, în fond, nu doar eurasiatică, ci și europeană. Această configurație bipolară nu a fost nicio clipă în vreun echilibru stabil sau în vreo stare de securitate sau măcar de siguranță. Am putea vorbi, desigur, de un echilibru dinamic, adică de un echilibru strategic pe muchie de cuțit nuclear, dar realitatea, invizibilă pentru ochiul omenesc obișnuit este de-a dreptul dramatică...

Toate țările din acest areal euro-asiatic și euro-atlantic aveau, fiecare după posibilități, sisteme de forțe, mijloace și resurse aflate în GLP (gata de luptă permanent), avioane de luptă gata să decoleze în orice moment, radare care scrutau în permanență orizonturile, sateliți care transmiteau non-stop imagini cu o rezoluție de studio performant, sisteme I2SR (informații, intel-

ligence, supraveghere, cercetare, recunoaștere) activate, rachete pe rampe de lansare cu traiectorii precalculate precis, submarine în imersiune (nedetectabile deci), gata să lanseze în orice secundă rachete nucleare, forțe speciale gata de acțiune sau în acțiune, prezente peste tot în lume... De câteva ori, lumea a fost doar la o secundă de declanșarea unui război nuclear, așa cum dealtfel, este și acum... Există peste zece mii de ogive nucleare active, cu vectori dintre cei mai performanți – rachete balistice intercontinentale, rachete de croazieră, submarine nucleare, aviație de bombardament strategic, alte mijloace (unele, probabil, complet necunoscute de lumea obișnuită) etc. –, care, odată declanșate, pot aduce iarna nucleară pe planeta Pământ și distruge complet biosfera. La aceste arme și la acești vectori, se adaugă proiectile de tot felul cu încărcătură nucleară, arme de mare precizie, sisteme bazate pe amplificarea undelor etc.

Să luăm, spre exemplu, programul HAARP (High Frequency Active Auroral Research Program). Acesta este un program de cercetare a comportamentului ionosferei (în speță a atomilor de ozon, de azot, de heliu etc.) la bombardamentul cu radiații solare și cosmice sau cu radiații de înaltă frecvență (HF) și chiar de joasă frecvență (ELF) de pe Pământ. Pentru aceasta, HAARP generează cu ajutorul celor 180 de antene (numărul acestora trebuia să ajungă la 360), un flux concentrat de

radiații de înaltă frecvență (3-5 MH) care ajung la peste 600 km și încălzesc ionosfera în zona de impact până la 4000 de grade (pe timpul funcționării HAARP, apare aurora boreală). Unda reflectată este una de joasă frecvență (în jur de 80 Hz), dar care poate fi reglată. Această undă scanează scoarța terestră și oceanele pe o adâncime de mai mulți kilometri, putând descoperi inclusiv submarinele în imersiune. De aceea, mulți cercetători apreciază acest program, dincolo de utilitățile lui științifice deosebite, și ca pe o teribilă armă. O armă în folosul cui o are, dar și în cel al planetei Pământ. Ceea ce, desigur, este foarte adevărat.

Fără a intra în detalii, trebuie să spunem doar că întreaga lume – dar îndeosebi marile puteri – se înarmează. Peste zece mii de ogive nucleare sunt gata de lansare, iar spațiul cibernetic și sistemele care folosesc arma undelor, precum HAARP, Șura, sistemul european de cercetare a ionosferei etc. și arma geofizică ating deja performanțe care nici măcar nu pot fi imaginate de către omul obișnuit. Aceste sisteme, ca putere și efect, este posibil să depășească chiar și arma nucleară, întrucât folosesc nu o energie generată de o explozie, ci însăși energia Terrei sau pe cea a Universului.

Reactivarea unei străvechi falii

De-a lungul timpurilor, confruntarea Est-Vest – în esența ei, o confruntare cu scop geopolitic și cu efect geostrategic – s-a derulat mai ales pentru generarea și consolidarea unui nucleu geopolitic și, deopotrivă, geostrategic, denumit de Halford J. Mackinder¹ *heartland*, un fel de inimă comună a celor două continente (Asia și Europa) care să facă posibilă, ulterior, constituirea unei uriașe puteri continentale, capabilă să iasă în oceanul cald² și să cucerească lumea. Interesant este că o astfel de idee (care nu a lipsit niciodată din spațiul euro-asiatic) nu a unit forțele asiatice și europene în jurul ei, ci le-a menținut într-un areal tensionat, dezbinat și chiar conflictual, fiecare dintre marile puteri din acest uriaș areal euro-asiatic (care au contat de-a lungul istoriei) dorind să realizeze acest obiectiv al puterii continentale imense, dar nu prin unirea cu celălalt, ci prin cucerirea sau distrugerea lui.

De aceea, analizând ansamblul confruntărilor și bătăliilor dintre pivoții importanți ai acestui spațiu (pivoți care, repetăm, în loc să se unească pentru realizarea unității euro-asiatice, au continuat să se războiască pentru realizarea aceluiași obiectiv, dar nu unindu-se, ci distrugându-se reciproc), rezultă niște linii (direcții) strategice de confruntare Est-Vest (culoare sau coridoare strategice), foarte importante, considerăm noi, ieri, în

epocile invaziilor și cuceririlor armate, ca și azi, în epoca globalizării și a bătăliilor intereselor intercivizaționale pentru putere, influență, piețe și, mai ales, resurse.

În vremea celor trei mari imperii (Rus, Habsburgic și Otoman), dar nu numai, aceste culoare strategice au avut o importanță colosală (desigur, pentru ele) și efecte dramatice pentru spațiul românesc, spațiu pe care, totuși, nu au reușit nici să-l asimileze, nici să-l distrugă, ci doar să-l folosească.

Am identificat și analizat, în spațiul european, pentru care și în care s-au dus mai toate bătăliile importante ale lumii, patru mari culoare strategice, de interes deosebit, atât pentru Est (în speță, pentru Rusia), cât și pentru Vest (în speță, pentru marile puteri occidentale, îndeosebi pentru Germania și pentru Franța, dar nu numai). Cele patru culoare strategice sunt, de la nord, spre sud, următoarele:

- Culoarul strategic baltic;
- Culoarul strategic central-european;
- Culoarul strategic al Dunării;
- Culoarul strategic Marea Neagră, Marea Marmara, Marea Mediterană.

Culoarul strategic baltic începe de undeva din zona Petersburgului și cuprinde Marea Baltică, țărmurile ei și ieșirea în Pacific. Pentru Rusia, culoarul la care ne referim a însemnat, încă de la constituirea acestei mari puteri eurasiatice, unul esențial. Valoarea acestui culoar stă, deopotrivă, în faptul că face po-

sibilă, pentru Rusia, ieșirea la oceanul cald, supravegherea țărilor nordice și a nordului Europei continentale, precum și o manevră strategică maritimă, pe linii exterioare, în caz de război. Așa cum bine se știe, o astfel de manevră a fost deja efectuată, în războiul din 1905, de către Flota rusească a Mării Baltice. Pe 30 august 1904, țarul Nicolae al II-lea a hotărât să trimită această flotă în Extremul Orient, la Vladivostok. Flota a parcurs 18.000 de mile marine, trecând prin tropice, și, în final, a intrat în ambuscada de la Tushima, întinsă de amiralul japonez Togo. În această bătălie, s-a întrebuițat, pentru prima dată, așa-numita manevră în T, de către amiralul Togo. Nu intrăm în detaliile acestei bătălii, una dintre cele mai interesante dintre bătăliile navale ale lumii. Vrem doar să subliniem importanța pe care rușii au acordat-o și încă o acordă acestui culoar strategic maritim, de-a dreptul vital pentru o mare putere de talia Rusiei. Aceeași importanță o acordă acestui culoar și Vestul, îndeosebi puterile off-shore, Marea Baltică fiind una din căile de pătrundere spre *heartland* și, în același timp, de îndiguire a Rusiei în spațiul continental. Recent, pe acest culoar s-a realizat proiectul North Stream, o conductă care transportă, până în Germania, hidrocarburile din regiunea Leningrad.

Odată cu desprinderea Țărilor Baltice de Uniunea Sovietică, pentru Rusia, accesul în culoarul strategic baltic și realizarea legăturii cu en-

clava Kaliningrad a devenit o problemă. Totuși, rușii au continuat să-și consolideze și să-și modernizeze Flota Mării Baltice, una din cele patru flote ale Rusiei (celelalte trei sunt: Flota Mării Negre, Flota Nordului și Flota Pacificului, fiecare dintre ele cu un rol foarte important în politicile și strategiile Rusiei, mai ales în noile conjuncturi geopolitice și geostrategice). În zona de debarasare a acestui culoar strategic, se află Estonia și Letonia. În aceste țări, care se învecinează la Est cu Rusia, în jur de 30-40 la sută din populație este rusă. Este foarte posibil ca, în caz de conflict Est-Vest, pentru a închide acest culoar și, în același timp, pentru a-l folosi în vederea unei manevre strategice adecvate, Rusia să cucerească rapid cele trei țări baltice (Estonia, Letonia și Lituania), în pofida dispunerii unor forțe NATO aici.

Culoarul strategic central-european începe de undeva din Galiția Occidentală, trece pe la nordul lanțului muntos european, cu axul pe unele dintre marile capitale europene (Varșovia, Berlin, Paris) și ajunge până în Normandia. Este un fel de „bulevard” strategic terestru european – singurul – pe care s-au dus mai toate bătăliile Est-Vest sau Vest-Est, inclusiv expediția catastrofală a lui Napoleon în Rusia și cele două Războaie Mondiale. Rachetele de croazieră rusești și, mai ales, cele balistice, dar și cele din dotarea diferitelor eșaloane strategice și operaționale ale Forțelor Armate ale Rusiei, blindatele și grupările de

forțe operativ-strategice speciale, aeromobile, nucleare etc. vizează îndeosebi acest culoar, în caz de confruntare armată Vest-Est sau Est-Vest. Forțele Terestre ale Rusiei au în vedere și o astfel de confruntare, chiar dacă, azi, ea pare absurdă. Rușii își văd amenințată grav zona lor de siguranță strategică terestră și maritimă de proximitate spre Vest, situată între Marea Baltică și Marea Neagră și nu vor fi niciodată dispuși să perceapă altfel decât ca o apropiere periculoasă de frontierele lor extinderea Uniunii Europene și a NATO pe seama țărilor care au făcut parte din fosta Uniune Sovietică, mai ales a celor situate pe această falie strategică (Marea Neagră – Marea Baltică), reactivată azi prin dispunerea de o parte și de alta a acestui ax, a unui dispozitiv NATO și, evident, a unui dispozitiv rusesc.

Indiferent de ce se spune și ce se va spune, Rusia va considera totdeauna, atâta vreme cât ea va exista în această configurație, că Țările Baltice, Belarus, Ucraina, și țările caucaziene vor alcătui zona sa de siguranță strategică esențială spre Vest. De unde rezultă o sursă de pericole și amenințări foarte serioase și foarte complicate, probate de atitudinea tranșantă a colosului din Est și concretizate în reînarmarea Rusiei și în atitudinea sa deja foarte ofensivă, atitudine care poate fi înțeleasă atât ca formă a unei apărării activ-disuasive, cât și ca avertisment strategic.

Culoarul strategic al Dunării se centrează pe fluviul Dunărea. Începe

de la Gurile Dunării și se termină în Germania. Este un culoar adiacent celui terestru și, deopotrivă, celui maritim de Sud. Importanța lui este foarte mare, nu doar prin faptul că poate asigura un anumit tip de manevră strategică în caz de război – manevra strategică fluvială –, ci mai ales pentru funcțiile sale economice, îndeosebi de transport, logistice și hidrotehnice. Temporar, Rusia a fost îndepărtată de la Gurile Dunării, deși flota comercială a Uniunii Sovietice era, la acea vreme, cea mai puternică de pe marele fluviu. De aici nu rezultă că Rusia a și renunțat, de bună voie și nesilită de nimeni, la Gurile Dunării. Rusia a acceptat doar o realitate (implozia URSS), un *fait accompli*, sperând că Ucraina va continua să fie nu doar o simplă zonă de siguranță strategică pentru urmașa Imperiului Roșu, ci avanpostul sau avangarda ei pentru vremurile care vor veni.

În 1940, printr-un simplu proces-verbal, nevalidat nici de Moscova, nici de București, Uniunea Sovietică luase de la România Insula Șerpilor, din rațiuni strategice, pentru a pune acolo un radar, în vederea supravegherii strategice a Gurilor Dunării și chiar a strămtorilor... Faptul că Ucraina a preluat frontierele impuse de Uniunea Sovietică și acceptate de lumea întregă nu determină automat și renunțarea Moscovei la intrarea în marele fluviu, al doilea fluviu european, ca mărime, după Volga, dar primul în ceea ce privește importanța sa strategică. Este foarte posibil ca, în anumite împrejurări,

printr-o acțiune operativ strategică fulgerătoare, Rusia să taie ieșirea Ucrainei la Marea Neagră (luând Odessa) și să realizeze, prin raioanele Cahul și Ismail de pe malul stâng al brațului Chilia, și prin zona găgăuză, joncțiunea cu Transnistria, încercuind pur și simplu Ucraina și reducând-o la ce a fost ea la începuturile ei (o fâșie de teren orientată Est-Vest între zonele împădurite din Nord și zona de stepă). Această posibilă mișcare fulgerătoare nu poate fi contracarată de nimeni decât cu prețul unui război nuclear între Est și Vest. De care, se pare că Rusia nu se teme.

Mai mult, pe lângă rachetele SM 3 de la Deveselu, va exista, cred rușii, și un sistem de apărare antiaeriană și antiterestră, compus inclusiv din rachete de croazieră Tomahawk, care pot lovi Moscova. Dar, recent, în intervenția lor în Siria, rușii au lansat, în premieră, 26 de rachete de croazieră din Marea Caspică, prin Iran și Irak, pentru a lovi obiective ale Statului Islamic. Desigur, această acțiune a fost mai mult demonstrativă, întrucât Rusia avea la îndemâna aviația sa din Latakia care putea să lovească foarte rapid aceste obiective, cu costuri mult mai mici decât cele ale lansării de rachete de croazieră. O astfel de rachetă costă mai mult de un milion de dolari.

Rachetele de croazieră rusești au fost lansate pe data de 7 octombrie 2015, de pe patru nave purtătoare de rachete din Flota Mării Caspice asupra a 11 ținte ale SI din Siria. Ele

au parcurs o distanță de 1.500 km și au lovit toate obiectivele, potrivit declarațiilor Ministerului Apărării. Durata zborului a fost de două ore de la lansare³. Este vorba de racheta de croazieră rusească 3M-14T Kaliber, de generație nouă, stealth, cu o viteză de 700-800 km/h, similară celei mai moderne variante a RGM/UGM-109E Tomahawk.

Culoarul strategic Marea Neagră, Marea Egee, Marea Mediterană este omologul de Sud al culoarului strategic baltic, având cam aceleași funcții cu acesta, dar mult mai complexe. Să nu uităm că de aici au pornit, în 1962, cargourile cu rachete care urmau să fie amplasate în Cuba și care au generat criza din Marea Caraibilor.

Rușii și-au modernizat rapid flota Mării Negre și au găsit imediat și prilejul de a o folosi într-o criză reală, pentru a testa noile mijloace de luptă, componenta logistică de intervenție rapidă, cu forțe clasice și forțe speciale, în cooperare cu China și cu Iranul, la mare distanță, sistemele de protecție prin bruij sau prin alte mijloace, unele dintre ele foarte moderne. Cu această ocazie, Rusia controlează deja litoralul mediteranean sirian și își amplasează forțe și mijloace pe culoarul strategic maritim de sud, pe unde urma să treacă și conducta South Stream, relevant zero cu North Stream din Marea Baltică.

Nu întâmplător, desigur, din cele patru comandamente strategice, două – respectiv, cel de la Sankt Petersburg și cel de la Rostok pe

Don – se găsesc chiar la debutul celor două culoare strategice maritime. Celelalte două comandamente – respectiv, cel de la Ekaterinburg (pentru zona centrală, îndeosebi pentru Siberia) și cel de la Habarovsk, acesta din urmă pentru partea estică a Rusiei (Regiunea Militară de Est). Amplasarea acestor comandamente (regiuni militare, cum le zic rușii), au, probabil, ca rațiune, o modalitate de materializare a unor politici și strategii anti-anaconda și de apărare cu fața spre Vest, în context OCS (Organizația de Cooperare de la Shanghai). China se constituie astfel într-o uriașă zonă de siguranță strategică pentru Rusia, așa cum și Rusia putând deveni, efectiv, o zonă imensă de siguranță strategică pentru China. Este foarte posibil ca, în viitor, să se dezvolte, aici, după model NATO, o viziune de apărare colectivă, de garanție securitară comună, de foarte mare consistență. Să nu uităm că, anual, țările membre OCS realizează exerciții militare comune⁴.

Rușii au declanșat deja ofensiva lor strategică atât prin reactivarea faliei strategice Marea Neagră – Marea Baltică, cât și prin acțiunile rapide și surprinzătoare în Siria, în cooperare cu China, cu Iranul și, probabil, cu Irakul. De asemenea, rușii au afirmat deja că, în viitor, vor relua patrularea cu submarine nucleare de ultimă generație pe toate oceanele lumii, inclusiv în Marea Mediterană.

Acțiunile Rusiei, în cooperare cu China și cu Iranul, sunt, de fapt, deopotrivă, și o intervenție pe culoarul strategic Marea Neagră – Marea Mediterană, ca răspuns ofensiv la politicile UE și NATO de extindere spre Est și ca o modalitate de descurajare și de contracarare extrem de violentă și de rapidă a ofensivei islamiștilor asupra civilizației non-islamiste. Rusia a lovit puternic SI nu doar pentru a-l apăra pe Bashar Al-Assad, ci mai ales pentru a-i scoate din luptă și pe islamiștii ceceni veniți aici și a descuraja, astfel, fenomenul islamist de pe teritoriul Rusiei. Rusia are 22 de republici cu populație islamistă, în cele mai mute dintre ele chiar majoritară, numărul musulmanilor din Rusia (autohtoni sau imigranți) fiind, după unele estimări, mai mult de zece milioane, cu un trend ascendent, chiar dacă populația musulmană autohtonă din Rusia trăiește, după cum afirmă cei de la Agenția Sputnik, în replică la unele statistici americane, rusește.

Cu alte cuvinte, în relațiile tensionate dintre Est și Vest, Rusia a răspuns nu resemnându-se doar cu ce a realizat prin reacția rapidă și surprinzătoare în criza ucraineană (anexarea Crimeii și controlul Estului Ucrainei), ci și-a implementat un pilon strategic avansat pe culoarul strategic Marea Neagră – Marea Mediterană. Joc strategic cu sumă nulă sau dinamism complex, cu efecte incerte?!

Trei din cele patru culoare strategice (Central european, al Dunării

și cel maritim de sud) au afectat și încă afectează foarte serios și arealul românesc. Acest lucru a existat și pe vremea lui Burebista, și pe vremea lui Decebal, și pe vremea imperiilor, dar există și astăzi. Și iată de ce:

1. Falia strategică Marea Neagră – Marea Baltică trece prin apropierea teritoriului României, afectând o parte destul de importantă din arealul românesc (Nordul Bucovinei și teritoriul dintre Prut și Nistru);

2. Cele trei culoare strategice pornesc din zona de interes strategic imediat pentru România, unele trecând chiar și prin spațiul românesc (culoarul strategic al Dunării) și, din acest motiv au menținut (și încă mențin) țara într-o zonă de siguranță strategică dintre Estul și Vestul European;

3. Pe vremea imperiilor, reunificarea spațiului românesc în arealul Daciei era practic imposibilă, întrucât teritoriul românesc era, sub diferite forme, spațiu de siguranță strategică⁵ (spațiu-tampon) între aceste imperii.

Astfel, Moldova dintre Prut și Carpați a fost spațiu de siguranță strategică pentru Imperiul Rus, iar Țara Românească (Muntenia) era considerată un fel de zonă de siguranță strategică pentru Imperiul Otoman. Imperiul Habsburgic nu a mai avut unde să-și realizeze o zonă de siguranță strategică exterioară și a creat una interioară, în zona adiacentă arcului Carpaților de Curbură, cam pe unde se află astăzi județele Harghita, Covasna și o parte din Mureș. Această zonă de siguranță

strategică interioară, în care au fost aduși inițial, teutoni, apoi secui avea, în principal, trei funcții importante: să asigure flexibilitatea strategică în cazul în care Imperiul habsburgic (austro-ungar) ar fi fost atacat de cele două imperii; să permită manevra strategică pe linii interioare; să asigure manevra strategică către cele trei culoare strategice, respectiv, către Galiția Occidentală, către Gurile Dunării și, prin acestea, către Marea Neagră. De altfel, între planurile imperiale austro-ungare se afla și un posibil atac fulgerător, la momentul potrivit, pentru a cuceri, prin Poarta Focșanilor, Gurile Dunării și a asigura astfel ieșirea imperiului la Marea Neagră.

Prima rocadă strategică, în cazul acțiunilor spre Vest, cuprinde teritoriul românesc dintre Prut și Nistru, care se prelungea, cu cel din Galiția occidentală și cu cel al Țărilor Baltice până la culoarul strategică baltic.

În aceste condiții, unificarea statelor românești era, practic, imposibilă, întrucât geopolitica interesul geopolitic al celor trei mari imperii nu permitea aceste lucru, iar statele românești nu erau suficient de puternice pentru a impune o astfel de unificare. Mentalitatea imperială din acea vreme se menține încă și azi în o parte a Europei, România fiind încă tratată ca un fel de zonă de siguranță strategică între Est și Vest, atât în întregul ei, cât și în unele viziuni care chiar sugerează refragmentarea acestui spațiu cam pe

aceleași coordonate din vremuri imperiale.

Deși România este una dintre puținele țări din Europa în care există o unitate lingvistică indestructibilă (limba care se vorbește pe teritoriul României nu are dialecte, ci doar graiuri), o identitate culturală inconfundabilă, în pofida istoriei dramatice a neamului românesc, managementul de țară este nu doar de foarte proastă calitate, ci chiar antiromânesc. Deși nimeni nu contestă unitatea de cultură, de limbă, de teritoriu, însăși logo-ul stemei țării, în loc să reprezinte unitatea spațiului românesc, sugerează, prin readucerea în stemă a simbolurilor vechilor principate, aglutinarea, nu reîntregirea.

Reconfigurări paradoxale de noi paradigme geopolitice și geostrategice

Geopolitica spațiului de confluență și, în același timp, de fractură Est-Vest (spațiu care nu se află la Munții Ural, acolo unde continentul european se delimitează convențional de cel asiatic, ci chiar în inima Europei, pe axul Marea Neagră – Marea Baltică) este una care, tușând confluența, regenerează, de fapt, separarea, chiar ruptura, falia. Vestul dă vina pe Rusia care, încă din vremea țărilor, viza o expansiune slavă spre vest, oprită, cu secole în urmă, prin catolicizarea avangărzilor panslavismului. Însăși existența celor patru culoare stra-

tegice (neconsemnată în nici un document public, dar care rezultă din analiza geopolitică și geostrategică) arată, de fapt, interesul Estului – mai exact, al Rusiei – pentru o expansiune, îndeosebi pe aceste culoare, spre Vest și pentru o apărare înaintată, tot pe aceste culoare, împotriva expansiunii Vestului spre Est.

Desigur, *grosso modo*, așa se pare că a fost de-a lungul istoriei. Distribuția populațiilor slave pe continentul european justifică, de fapt, această teorie. Astăzi, un astfel de concept expansiv populațional din partea Estului rus este nu numai neverosimil, ci chiar absurd. Populația Rusiei este total insuficientă pentru imensitatea teritoriului acestei țări, chiar dacă Siberia și Extremul Orient oferă condiții foarte aspre pentru a reprezenta o atractivitate expansionistă din partea cuiva. Cu toate acestea, Rusia s-a confruntat și se confruntă cu o imigrație chineză în Extremul Orient și cu una musulmană în zona Siberiei. Acestea sunt însă probleme ce țin de partea asiatică a Rusiei.

Zona extinsă de siguranță strategică a Rusiei. Este compusă din vecinii direcți ai acesteia și începe chiar de la frontierele țării. Cele mai multe provocări, pentru Rusia, nu sunt cele din Extremul Orient sau din Siberia – deși nici acestea nu sunt de neglijat –, ci problemele de la frontierele sale. Rusia a reușit, totuși să definească și să delimiteze frontiera cu China, să realizeze un parteneriat strategic cu

această țară și să participe activ la Organizația de Cooperare de la Shanghai. Se poate chiar spune că niciodată Rusia nu a avut relații mai apropiate cu China decât cele de acum. Mai ales într-un cadrul geopolitic și geostrategic mult mai larg, cum este cel generat de BRICS (Brazilia, Rusia, India, China, Africa de Sud).

Pentru a păstra relațiile cu fostele republici unionale sovietice, toate aflate în zona sa de siguranță strategică nemijlocită, Rusia a creat Comunitatea Statelor Independente, pe care o susține și o alimentează prin toate mijloacele posibile.

Relațiile Rusiei sunt destul de bune cu țările din Asia Centrală, foste republici unionale sovietice, chiar dacă zona intră în coridorul musulman și, ca urmare, prezintă și va prezenta și în continuare o serie de provocări generate de criza civilizației musulmane. Spre exemplu, cumpărând, în 2008, pentru un sfert de secol, gazul din Turkmenistan, Rusia a zădărnicit pur și simplu proiectul Nabucco. În schimb, a realizat, pe culoarul strategic baltic, cu finanțare predominant germană, proiectul North Stream și are în vedere (chiar dacă l-a amânat puțin), realizarea, prin Marea Neagră și prin Marea Mediterană, cu destinația Italia și centrul Europei, a proiectului South Stream.

Adevăratele probleme ale Rusiei sunt cele de la frontiera vestică. Rusia percepe extinderea Uniunii Europene și a NATO spre Est, pe seama țărilor foste republici unio-

nale sovietice, nu numai ca pe o sfidare, ci și ca pe o amenințare directă la adresa sa și, în același timp, ca pe o componentă a unei noi strategii americane de îndiguire a spațiului rusesc, desigur, nu în sensul viziunii lui Mackinder sau al viziunii lui Nicolas Spykman privind concentrarea pe *rimland*, prin realizarea unor pivoți de margine care să contracareze și să îndiguiască pivotul eurasiatic, *heartland*-ul, ci ca pe un complex de presiuni economice, financiare, geopolitice și militare, care să ducă la izolarea Rusiei, la secătuirea ei, la ruina țării, apoi la dezmembrarea ei și la cucerirea acestui spațiu imens de către Occident, așa cum sugerează Brzezinski în unele din lucrările sale. Această atitudine tranșantă și extrem de agresivă a fostului consilier pe probleme de securitate de la Casa Albă nu putea fi, în nici un caz, pe placul rușilor. Mai mult, conducerea de la Moscova a luat o atitudine foarte fermă, asumându-și din nou un statut reactiv intempestiv foarte periculos, determinat de modul în care percepe Kremlinul atitudinea Occidentului.

O asemenea percepție, exprimată în termeni foarte clari de Vladimir Putin, a generat un efort colosal al Rusiei pentru reînarmare și reintrare violentă într-o bătălie geopolitică de proximitate, care să-i asigure suportul general pentru redobândirea controlului sau măcar a supraviețuirii strategice a spațiului de siguranță strategică nemijlocită – Ucraina, Caucazul, Țările Baltice,

Țările Asiei Centrale – și a rutelor Nordului. Desigur, rușii vizează echilibrarea și contracararea dispozitivului american de încercuire a Rusiei și de control al rutelor de transport și zonelor cu resurse, inclusiv a celor din Oceanul Arctic și din mările costiere estice. Credem că Rusia este deja pregătită pentru efectuarea unor manevre strategice pe linii interioare și/sau exterioare, după caz, care să-i asigure o re poziționare geostrategică corespunzătoare și chiar realizarea superiorității strategice în anumite zone-cheie, cum sunt cele care țin de Marea Neagră, de Marea Baltică (intrările în cele două culoare strategice) și de Oceanul Arctic.

Această nouă politică de confruntare generează o nouă paradigmă a războiului-mozaic, a războiului hibrid Est-Vest, în care protagoniștii sunt, de o parte, Rusia și, de cealaltă, Statele Unite, la mijloc fiind, și de data aceasta, Uniunea Europeană, ea însăși angajată într-o serie de politici și strategii păguboase pentru unele dintre țările etice, mai ales, pentru România. Politica euroregiunilor, spre exemplu. Intenționând să ajute la dezvoltarea echilibrată mai ales a regiunilor rămase în urmă, această politică europeană complică raporturile intra-europene, încurajează nolens, volens, atitudinile separatiste și revizioniste, înstrăinarea resurselor și a teritoriilor naționale și pierderea suveranității, chiar și a celei bazate pe interdependențe. De aici până la dezmembrarea unora

dintre țările europene, pe primul plan fiind chiar țara noastră, condusă în mod dezastruos în ultimul sfert de veac de o clasă politică incapabilă de a înțelege interesul vital al României, nu mai este decât un pas.

Problema baltică, problema Mării Negre și, legat de aceasta, problema Gurilor Dunăriise înscriu și ele în acest context al re-paradigmării geopolitice și geostrategice paradoxale. Cele două culoare strategice maritime sunt de interes strategic vital pentru Rusia, atât economic, cât și militar. Rușii nu au încetat nicio clipă să analizeze și să evalueze aceste coridoare în termeni de baraj (în sensul încercării de izolare de către Occident continentale a Kremlinului) și de penetrare a acestuia. Prima atitudine ofensivă de distrugere a barajului baltic a fost construirea, cu sprijin german, a conductei North Stream. A doua a fost modernizarea flotei Baltice. La sud, pe culoarul strategic al Mării Negre, rușii au acționat pe principiul „Nicio palmă din zona strategică de interes vital rusesc din Marea Neagră în mâinile NATO!” Și, printr-o manevră extrem de abilă, chiar au reușit.

Pasul următor ar fi recucerirea accesului la Gurile Dunării și, prin aceasta, la culoarul strategic al Dunării. Desigur, rușii nu își vor permite, probabil, să ofenseze NATO, nici România, ca membră NATO, dar bătălia lor cu Ucraina, pe care o consideră efectiv trădătoare, poate oferi încă foarte multe surprize.

Totdeauna mișcările strategice ale Rusiei au fost ferme, unele chiar pe muchie de cuțit, și, în general, imprevizibile. Rușii au folosit din plin strategia faptului împlinit, s-au aliat cu cei puternici pentru a fi puternici, au rămas fermi în dezideratele lor de mare putere care, în ultimele secole, a căzut totdeauna în picioare, împărțind cu marile puteri ale lumii puterea deciziei strategice și folosindu-se totdeauna, în interes propriu, de dreptul de veto.

Faptul că Rusia s-a reînarmat și a trecut la o ofensivă strategică în superioritate tehnologică și într-un context aliat de foarte mare anvergură a reactivat, de fapt, un nou Război Rece, România fiind, de data aceasta, în tabăra Occidentului, adică în tabăra americană, în eșalonul întâi strategic, dar lipsită complet de orice mijloace și total incapabilă de a duce un astfel de război. Ceea ce înseamnă, în termeni neacademici, pentru viitorul nostru, „Dumnezeu cu mila!”

Problema ucraineană. În unul din discursurile sale, Vladimir Putin a spus că rușii și ucrainenii sunt, de fapt, același popor. Desigur, toată lumea știe că nu acesta-i adevărul, dar afirmația, spusă de un lider de talia președintelui Rusiei, are semnificația sa extrem de îngrijorătoare. Rusia s-a așteptat ca Ucraina să fie, în continuare, în eșalonul întâi strategic al marelui Est, adică al Federației Tuse, în apărarea împotriva expansiunii Vestului spre Est. Dar Ucraina a ales alt drum, cel

europăean. Era, desigur, dreptul ei să-și aleagă drumul. Dar, când ști în zona de siguranță strategică a unei mari puteri, trebuie să ții seama de acea mare putere. Altfel, colosul are toată grija să-ți facă zile fripte și chiar să te distrugă. Ucraina, în vreme Uniunii Sovietice, a fost una dintre țările cele mai puternice din Uniune, aflate tot timpul în grația Moscovei și beneficiind de toate avantajele posibile ale acelor vremuri. Schimbarea bruscă, la 180 de grade de cap compas, a generat o acțiune extrem de dură din partea Moscovei, ceea ce a dus, în cele din urmă, la redeschiderea războiului dintre Est și Vest, cu consecințe extrem de grave. Mulți cercetători obiective, printre care și John Mearsheimer, au atras atenția asupra poziției geostrategice delicate a Ucrainei, dar lipsa de flexibilitate deopotrivă a Estului și a Vestului, a dus, în cele din urmă, la redeschiderea faliei strategice de care vorbeam mai sus și la crearea unui mare pericol de război. Lumea s-a reîmpărțit din nou în două tabere – unii cu Estul, alții cu Vestul – iar adevărul a rămas, ca de fiecare dată, undeva, la mijloc. Prețul este însă imens: un război fratricid în Ucraina, re poziționarea, față în față, a forțelor NATO și a forțelor Rusiei și, mai ales, reînarmarea și situarea din nou pe poziții de forță a celor două superputeri nucleare și aliaților acestora.

Redefinirea unui concept european viabil de securitate și apărare se lasă încă așteptată, chiar dacă

Tratatul de la Lisabona fixează, de fapt, coordonatele esențiale ale acestui domeniu. Se pare că recomandările summit-ului NATO din Țara Galilor din 2014 ca țările membre ale Alianței să-și sporească cheltuielile militare, în următorii zece ani, la 2 la sută din PIB nu reprezintă o prioritate absolută pentru Uniune. În momentul de față, Uniunea Europeană, în pofida crizei ucrainene și politicii sancțiunilor împotriva Rusiei, are alte probleme mult mai presante, cum ar fi imigrația musulmană masivă, criza din Grecia și unele chestiuni care țin de implementarea corespunzătoare a strategiilor de securitate internă. De aceea, participarea țărilor Uniunii la rezolvarea crizei din Siria și din Orientul Mijlociu nu mai este una substanțială, chiar dacă dimensiunea euro-atlantică rămâne una esențială pentru echilibrul strategic al acestui început de secol.

Summit-ul NATO din Țara Galilor a aruncat întreaga vină a crizei din Ucraina pe Rusia. La această criză, oficialii NATO au adăugat și pericolul prezentat de Statul Islamic și alte pericole existente la ora aceea în lume. Dar nu toată lumea a fost de acord cu acuzarea unilaterală a Rusiei pentru criza ucraineană. John Mearsheimer, profesor universitar renumit și unul dintre reprezentanții importanți ai școlii neorealiste a teoriei relațiilor internaționale, compară, într-un articol publicat în *Foreign Affairs*, atitudinea Rusiei cu cea a Occidentului în problema crizei ucrainene. El

consideră că, de fapt, Occidentul este cel care a pus în aplicare o strategie pentru scoaterea Ucrainei de sub influența Rusiei și alipirea acesteia la arealul strategic occidental. Pentru aceasta, începând din 1991, Statele Unite au investit mai mult cinci miliarde de dolari în peste 60 de proiecte pentru facilitarea unui parcurs pro-occidental al Ucrainei⁶. Iar această atitudine nu avea cum să fie pe placul Rusiei. După opinia lui John Mearsheimer, Statele Unite și aliații europeni s-au confruntat și, desigur, încă se confruntă cu o alegere de răscruce: continuarea actualei politici, care va duce la exacerbarea ostilităților cu Rusia și la devastarea Ucrainei – un scenariu din care toată lumea va pierde –, sau crearea unei Ucraine neutre și prospere, care nu amenință Rusia, dar care nu aparține nici Occidentului. Totuși, Ucraina, mai puțin regiunile separatiste, a optat pentru un parcurs european, în timp ce Estul rebel a generat un vot masiv antieuropean și pro-Est. Cu alte cuvinte, Ucraina, cu atitudinea sa ambiguă nici pe deplin cu Vestul, nici pe deplin cu Estul, s-a autosfășiat. Estul cu Estul și Vestul cu Vestul.

Georgio Gallo, într-un articol intitulat „*La crise ukrainienne: empathie et dynamique*” consideră că extinderea spre Est a NATO este o eroare, întrucât, în generarea acestui proces, nu s-a ținut seama de înțelegerile care au dus la unificarea Germaniei și la reconfigurările geopolitice ulterioare. În aprilie 2008, cu prilejul summit-ului de la

București, Rusia s-a opus categoric aderării la Alianță a Ucrainei și Georgiei. Era prima expresie tranșantă a unei realități care, post-Vilnius, avea să explodeze. Mai mult, trupele rusești au intrat în Georgia în august 2008⁷.

Stephen F. Cohen atrage atenția că avem de-a face cu cea mai periculoasă confruntare între Rusia și Statele Unite, o angajare strategică de talia crizei rachetelor din 1962 din Marea Caraibilor. S-a declanșat o confruntare directă între NATO și Rusia, un nou Război Rece, mult mai grav decât cel precedent⁸, din care, considerăm noi, nu se poate ieși decât prin furia unui război dezastruos, care poate scăpa ușor de sub orice control, înțelegere rațională și acceptare reciprocă a celuilalt.

Pierre Van Grunderbeek crede că, în acest conflict extrem de periculos, aveam de-a face cu ultima provocare a ultraconservatorilor occidentali pentru realizarea dominației globale a Statelor Unite. Crimeea nu se mai poate întoarce însă la Ucraina decât cu prețul unui război foarte complicat, chiar nuclear. La urma urmei, trebuie să alegem între dreptul popoarelor la autodeterminare (Art. 1 din Carta ONU) și principiul inviolabilității frontierelor (*uti possidetis juris*)⁹. O soluție tranșantă, potrivit teoriei jocurilor strategice cu sumă nulă, nu există.

Problema musulmană. Una dintre cele mai grave probleme ale acestei epoci este cea musulmană.

Imigrația musulmană în Europa Occidentală și în Rusia reprezintă nu doar un episod dramatic al acestei populații extrem de numeroase, cu o natalitate explozivă, ci un eveniment extrem, cu repercusiuni extrem de periculoase. Chiar dacă Uniunea Europeană, cu bogățiile sale imense, ar putea face față acestui eveniment strategic esențial pentru începutul mileniului trei, integrarea acestei populații extrem de numeroase în sistemul valorilor europene este foarte problematică, dacă nu chiar imposibilă. Oarecum simetric, același fenomen se produce și în Est, adică în Rusia. Nu am găsit încă date foarte precise privind migrația musulmană în Rusia, dar cu certitudine o astfel de migrație există. Unii dintre experții americani cred că în Rusia există deja 19 la 20 de milioane de musulmani, ceea ce ar reprezenta aproape 15%, din totalul populației. Sunt și alți experți care arată că, în scurt timp, Rusia ar putea deveni un califat, întrucât populația sa de 142 de milioane de locuitori (din care în jur de 30-40 de milioane sunt musulmani) nu poate asimila o populație musulmană atât de numeroasă cu o rată demografică explozivă. Agenția Sputnik, contracarează aceste senarii exagerate și arată că, la recensământul din 2002, în Rusia au fost înregistrați 14,64 milioane de musulmani, adică ceva mai puțin de 10% din populația Federației (în iulie 2015, populația Rusiei se estima la 142.423.773 locuitori). Pew Research Center, un think-tank american specializat în

analiză demografică, estimează că, în 2030, în Rusia vor fi 18,6 milioane de musulmani, care vor reprezenta aproximativ 12% din cei 150 de milioane de locuitori ai Rusiei, cât va fi populația țării la acea dată¹⁰.

Este limpede că aveam de-a face și aici, în probleme statistice, cu un război Est-Vest privind pericolul musulman, dar de aici nu rezultă că, în Rusia, nu există o problemă musulmană. Sunt musulmani care trăiesc de secole în republicile musulmane ale Federației Ruse (Cecenia, Daghestan, Ingușeția, Adigeia, Altai, Bșcorostan, Buriatia, Kabardino-Balkaria, Karaciai-Cerchezia etc) și musulmani imigranți. Și chiar dacă ei nu formează o apă și un pământ, ci continuă încă să fie foarte divizați, această migrație masivă în Vest și în Est creează una dintre cele mai complexe probleme ale începutului de mileniu. Un ingredient care pune și mai mult paie pe foc în relația tensionată Est-Vest.

În loc de concluzii: Quo vadis?

1. Estul și Vestul nu au ajuns nici la unitate, nici la vreo înțelegere benefică durabilă și rațională, nici la acea conciliere minimă, atât de necesară conviețuirii în liniște pe planeta Pământ. Dimpotrivă, ambii poli (Rusia și SUA) s-au reînarmat și, într-un fel, au redeschis politicile și strategiile de confruntare. Aceasta

pare a fi realitatea îngrijorătoare a acestui început de secol. Desigur, dacă liderii de la Washington și de la Moscova nu și-au dat mâna, nu înseamnă că nu există nicio șansă să nu și-o dea în viitor. Acțiunea recentă a Rusiei în Siria nu s-a efectuat, probabil, fără cunoștința Washingtonului, așa cum, probabil, nici acțiunile unchiului Sam din zonele sale de interes strategic nu s-au derulat fără înțelegerea sau acceptarea tacită a Rusiei. Probabil că există un consens al marilor puteri strategice pentru distrugerea Statului Islamic și înlăturarea pericolelor generate de acesta, chiar dacă o astfel de formațiune a apărut datorită somnului rațiunii strategice și în Est și în Vest.

2. Reactivarea faliei strategice Marea Neagră – Marea Baltică constituie expresia tranșantă a unei realități de secole, caracterizată de imposibilitatea conexării extremelor și a respectării frontierelor geopolitice. De fapt, astfel de frontiere sunt extrem de fluide și de perverse. Trec totdeauna pe acolo pe unde triumfă rațiunea intempestivă și conjuncturală a intereselor și nu interesul rațiunii strategice suficiente. Iată că, la un sfert de veac după căderea cortinei de fier și a faliei strategice de pe Elba, această falie a renăscut în inima geografică a Europei, reostilizând Rusia, agasând Statele Unite și scoțând din confortul postbelic Uniunea Europeană, obligată să joace din nou, în pofida forței sale economice și financiare uriașe, între cele două extreme, cu

un ochi euroatlantic și cu altul european, rolul de pivot de granit între cei doi coloși nucleari.

3. Confruntându-se cu efectele crizei financiare declanșate pe Wall Street în 2008, Uniunea Europeană, forța teribilă a Vestului European, cu o populație de o jumătate de miliard de locuitori și un PIB de peste 17 mii de miliarde de dolari, este nevoită să accepte din nou o falie strategică imensă, extrem de periculoasă, care trece chiar prin inima geografică a continentului. Din nou vectorii nucleari își recalculează traiectoriile pe marile ținte la unui război teribil, care se desfășoară tacit, dar care poate trece foarte ușor, în doar o secundă, Rubiconul nuclear. Desigur, toată lumea speră că, și de data aceasta, rațiunea va triumfa, dar de aici nu rezultă cu necesitate că somnul rațiunii ar fi dispărut și că toate problemele lumii se vor rezolva de la sine. Sutele de mii de imigranți musulmani găsesc o Europă extrem de fragilă, desigur, capabilă să rezolve marile probleme pe care le generează acest fenomen, dar nu îndeajuns de capabilă pentru a soluționa și problemele sale interne, cum sunt cele referitoare la migrația internă, la sărăcirea artificială și extrem de periculoasă a unor țări foarte bogate, printre care se situează și România, la discriminarea politică și chiar strategică implicită, la discrepanțele, birocratismul exagerat, euroregionalizarea și la multe altele.

4. Rusia devine dintr-odată o mare putere nucleară disimetrică și foarte ofensivă, care iese la un atac hotărâtor, pe culoarul strategic al Mării Negre, lovind puternic Statul Islamic și opoziția siriană, în sprijinul interesat al guvernului Bashar El-Assad, adică exact contrarul a ceea ce a făcut SUA în criza siriană, înarmând, instruind și sprijinind rebelii anti-Assad. Rațiunile posibile ale Rusiei trec dincolo de principiul suficienței, demonstrând că forța acestei mari puteri nucleare este total diferită de cea cu care aceeași Rusie a combătut rebelii ceceni și care a invadat, în 2008, Georgia.

5. Înarmarea Rusiei cu mijloace foarte moderne, inclusiv douăzeci de submarine nucleare de ultimă generație, rachete de croazieră, sisteme de arme sofisticate, sisteme de război electronic deosebite, mai ales în ceea ce privește bruiatul, noi tehnologii stealth, tancuri, mașini de luptă și avioane de generația a 5-a și chiar a 6-a, dotate cu armament hipersonic, unele neintroduse încă în luptă, prezintă o Rusie gata de război, dar nu în sensul provocării unui conflict, ci în cel al descurajării celor care credeau că Rusia poate fi dezmembrată prin strategii de diversiune, presiuni și sancțiuni de tot felul. Această nouă realitate, care a redeschis, de fapt, falia strategică Marea Neagră – Marea Baltică, este deosebit de primejdioasă pentru România. Țara noastră nu se înscrie

în nici un fel în efortul modernizării forțelor sale armate, ci, dimpotrivă, prin iresponsabilitatea tradițională a celor care au condus țara în acest din urmă sfert de veac, distrugându-și industria de apărare și structurile de pregătire a populației pentru un posibil efort de război, s-a vulnerabilizat la maximum, în speranța că va face NATO ceea ce, în mod necesar, trebuie să facem noi, ca membrii cu drepturi și responsabilități depline ai Alianței.

6. Redeschiderea faliei strategice Marea Neagră – Marea Baltică readuce în prim-plan politicile și strategiile de confruntare, de disuasivitate și de refacere a zonelor de influență, concomitent cu reconfigurări și re poziționări geopolitice și geostrategice în vederea războiului viitorului, un război hibrid în adevăratul sens al cuvântului, care vizează puterea, influența, piețele, resursele, marile platforme geoeconomice și geoenergetice, spațiul geofizic și spațiul cibernetic. Războiul lumii nu a reînceput, pentru că încă nu s-a sfârșit, dar forțele, mijloacele și resursele care îl susțin și îl întrețin au toată grija să nu iasă din determinărilor lor geopolitice și geostrategice. Acestea este și rosul faliei strategice din inima civilizațiilor euro-asiatice – de fapt, din inima civilizației europene, care va continua să bată undeva între hiper-sistolii politice acute și preinfarct geostrategic.

Note

- ¹ Halford F. Mackinder, *Le pivot géostratégique de l'histoire*, publicé par l'Institut de Stratégie Comparée dans la revue *Stratégique*, http://egea.over-blog.com/pages/Mackinder_le_pivot_geographique_de_lhistoire_1904-481863.html (accesat la 09.10.2015).
- ² Rusia și Germania au fost, de-a lungul istoriei, „îngrădite” (îndiguite) în spațiul continental, iar aceste frustrări ale celor două țări au avut și au încă un efect cât se poate de complicat în bătăliile mai mult sau mai puțin văzute și cunoscute pentru configurația geopolitică a lumii.
- ³ *Rusii au lansat 26 rachete de croaziera din Marea Caspică, asupra țintelor ISIS*, <http://www.ziaruldegarda.ro/rusii-au-lansat-26-rachete-de-croaziera-din-marea-caspica-asupra-tintelor-isis/> (accesat la 12.10.2015)
- ⁴ Revista *Univers Strategic* nr. 20/2014, pp. 260-268, <http://iss.ucdc.ro/revista-pdf/us20.pdf> (accesat la 10.10.2015)
- ⁵ O zonă de siguranță strategică trebuie să fie suficient de mare, pentru a permite apărarea înaintată și, în acest cadru, manevra strategică pe linii exterioare, dar nu prea mare pentru a ridica pretenții de suveranitate și independență extreme sau pentru a deveni inamic pentru imperiul respectiv.
- ⁶ John Mearsheimer, *Why the Ukraine Crisis Is the West's Fault*, <http://www.foreignaffairs.com/articles/141769/john-j-mearsheimer/why-the-ukraine-crisis-is-the-west-s-fault>, accesat la 14 octombrie 2015.
- ⁷ Sursa: <http://blogs.mediapart.fr/blog/segesta3756/151114/la-crise-ukrainienne-empathie-et-dynamiques-de-guerre-de-giorgio-gallo>, accesat la 14 octombrie 2015.
- ⁸ Stephen F. Cohen, *Hérétiques contre faucons*: <http://www.monde-diplomatique.fr/2014/10/COHEN/50877>, accesat la 14 octombrie 2015.
- ⁹ Pierre Van Grunderbeek, *La Russie, l'Ukraine, la Crimée et la bague de fiançailles*, <http://www.mondialisation.ca/la-russie-lukraine-la-crimée-et-la-bague-de-fiançailles/5415269>, accesat la 14 octombrie 2015.
- ¹⁰ Alexandr Latsa, *Réflexions sur le péril démographique musulman russe*, http://fr.sputniknews.com/french.ruvr.ru/2014_02_05/Reflexions-sur-le-peril-demographique-musulman-russe-6550/ (accesat la 09.09.2015)

Bibliografie

- MUREȘAN, Mircea (General dr.), VĂDUVA, Gheorghe (general de brigadă (r) dr.), *Războiul viitorului, viitorul războiului*, ediția a II-a, Editura Universității Naționale de Apărare „Carol I”, București, 2006.
- VĂDUVA, Gheorghe, *Geopolitica. Teorii. Areele. Falii. Conexiuni*, Societatea Scriitorilor Militari, București, 2013.

Resurse electronice

COHEN, F. Stephen, *Hérétiques contre faucons*,

<http://www.monde-diplomatique.fr/2014/10/COHEN/50877>.

FRUNZETI, Teodor, MUREȘAN, Mircea, VĂDUVA, Gheorghe, *Război și haos*, Editura Centrului Tehnic-Editorial al Armatei, București, 2009.

GALLO, Giorgio *La crise ukrainienne : empathie et dynamiques de guerre*,

<http://blogs.mediapart.fr/blog/segesta3756/151114/la-crise-ukrainienne-empathie-et-dynamiques-de-guerre-de-giorgio-gallo>

GRUNDERBEEK, Van Pierre, *La Russie, l'Ukraine, la Crimée et la bague de fiançailles*,

<http://www.mondialisation.ca/la-russie-lukraine-la-crimée-et-la-bague-de-fiançailles/5415269>.

HALFORD, F. Mackinder, *Le pivot géostratégique de l'histoire*, publiée par l'Institute de Stratégie Comparée dans la revue *Stratégique*,

http://egea.over-blog.com/pages/Mackinder_le_pivot_geographique_de_lhistoire_1904-481863.html (accesat la 09.10.2015).

ISZURIN, Flavien, *Développement de la solidarité asiatique : le cas de l'Organisation de coopération de Shanghai*,

<http://blog-famgbf.com/dir/blog/developpement-de-la-solidarite-asiatique-le-cas-de-lorganisation-de-cooperation-de-shanghai/>

LATSA, Alexandr, *Réflexions sur le péril démographique musulman russe*,

http://fr.sputniknews.com/french.ruvr.ru/2014_02_05/Reflexions-sur-le-peril-demographique-musulman-russe-6550/.

Revista Univers Strategic, nr. 20/2014, <http://iss.ucdc.ro/revista-pdf/us20.pdf> (accesat la 10.10.2015).

Rusii au lansat 26 rachete de croaziera din Marea Caspica, asupra țintelor ISIS,

<http://www.ziaruldegarda.ro/rusii-au-lansat-26-rachete-de-croaziera-din-marea-caspica-asupra-tintelor-isis/> (accesat la 12.10.2015).

MEARSHEIMER, John, *Why the Ukraine Crisis Is the West's Fault*,

<http://www.foreignaffairs.com/article/s/141769/john-j-mearsheimer/why-the-ukraine-crisis-is-the-west-s-fault>.

**Securitatea statelor europene: anomie
vs asimetrie in strategii**
**(The security of the European states: anomaly
versus asymmetry in strategies)**

Titel Iulian IOVA

Abstract. *The summary analysis of the security programmatic documents reveals the presence of some new elements of the security environment called asymmetric risks, unconventional risks or new type risks. All these don't offers clues about the their nature and impact on the stability of states. The only common opinion relates to their novelty. In the same time, asymmetric risks are seen as a number of studies, even military ones, which are not developed in detail. I thought, in the same measure, that should be interesting and useful an approach which aim is to offer a deep explanation about this phenomenon. The utility is given by the possibility of using our study's conclusions in the design and development of the security strategies, including a sectoral vision that takes into consideration the real changes in the security environment and which ensures a coherent working mode of the security system in front of these new types of risks.*

Keywords: *risks, vulnerabilities, security strategies, environment security, anomia*

Introducere

Lucrarea noastră examinează documentele programatice de securitate ale unor democrații occidentale și investighează percepția riscurilor asimetrice și a mutațiilor mediului de securitate. În același timp, am analizat modul de abordare a noilor riscuri de către state din centrul și estul Europei și integrarea

elementelor strategiilor acestora în imaginea de ansamblu a securității europene.

O parte din riscurile actuale la adresa securității diferă în mod fundamental de cele de la sfârșitul secolului trecut. Bineînțeles, unele riscuri au capacitatea de a transcende istoria (războiul, riscurile epidemice etc.), dar și acestea își schimbă relevanța odată cu evoluția

societății. Discursul și acțiunea comunității internaționale se adaptează în mod continuu noilor realități. Provocările nu se rezumă numai la conflictele militare dintre state, ci sunt de natură mult mai complexă. Una din cauzele schimbării paradigmei riscurilor este dată de apariția, alături de actorii statali, a actorilor nonstatali. Pe fondul acestor schimbări, observăm apariția unui concept nou în literatura de specialitate și în diversele strategii de securitate – riscul asimetric.

Anomia riscurilor are implicații directe în domeniul securității naționale. Aceasta face ca identificarea obiectivă a riscurilor specifice unui anumit moment să fie dificilă și tributară atât subiectivismului cercetătorilor, cât și dependentă de contextul actual al securității.

Privite în mod sistemic, noțiunile supuse analizei se află întotdeauna într-un raport bine determinat. Pe perioada coexistenței lor, când prognozele în domeniul securității nu întrevăd eliminarea vreuneia prea curând, riscurile, amenințările și vulnerabilitățile pot funcționa după principiile jocurilor cu sumă nulă. Astfel, securitatea națională se poate asigura fie prin diminuarea vulnerabilităților, fie prin prevenirea amenințărilor sau micșorarea riscurilor. Aceasta determină orientarea strategiei de securitate națională care se poate concentra spre interior, încercând să reducă vulnerabilitățile statului, sau spre exterior, alocând forțe și mijloace pentru a acționa în mod direct sau nu asupra surselor de risc.

Considerăm că analiza mediului de securitate, așa cum este acesta perceput la nivel național, poate reliefa exprimarea (sub diferite forme), de către majoritatea statelor, a preocupării pentru prevenirea și gestionarea unei tipologii noi de riscuri, adesea prezentate sub forma de riscuri asimetrice, neconvenționale, de tip nou.

Viziunea democrațiilor occidentale privind transformarea mediului de securitate

Democrațiile occidentale, prin fundamentarea istoric- democratică a instituțiilor statale, prezintă avantajul unor sisteme de securitate exercitate, transparente și adaptabile la realitățile momentului. Economii dezvoltate permit finanțarea adecvată a sistemelor de securitate și alocarea de resurse pe termen lung pentru prevenirea, respectiv gestionarea riscurilor.

Considerăm oportună analiza documentelor programatice de securitate vest- europene prin prisma percepției mediului de securitate. Prezența riscurilor asimetrice în accepțiunea securității statelor europene poate duce la concluzii pozitive, pertinente ale demersului nostru științific. În același timp, modul de structurare a strategiilor de securitate exercitate ne pot oferi exemple de urmat în formularea unei viitoare strategii naționale de securitate.

Marea Britanie

O putere ambițioasă, Marea Britanie își denuște veleitar strategia de securitate: *O Britanie puternică într – un secol al incertitudinii*¹. Britanicii consideră că, într-o lume în continuă schimbare, principala îndatorire a guvernului o reprezintă asigurarea securității statului, acordând astfel o deosebită importanță prevenirii și gestionării riscurilor și amenințărilor curente. Prin strategia de securitate, se consideră că în Marea Britanie gradul de siguranță este mult mai ridicat decât în trecut față de riscurile și amenințările convenționale dar, dat fiind că este una din cele mai deschise societăți, aceasta este supusă direct riscurilor ce derivă dintr – o lume din ce în ce mai inter-relaționată.

Riscurile curente apreciate prin strategia de securitate britanică sunt mult mai dificil de evaluat și gestionat decât riscurile derivate din proximitatea unui război. Gama amenințărilor este extrem de largă și derivă dintr – o multitudine de surse. Sursele riscurilor și amenințărilor sunt constituite de către alte state, dar și de actori non – statali: organizații teroriste (atât interne, cât și externe), insurgenți și criminalitate organizată.

Britanicii apreciază că securitatea energetică este dependentă încă de folosirea combustibililor fosili, iar acești combustibili sunt localizați în unele din cele mai instabile locații de pe glob. O sursă

importantă de risc o reprezintă schimbările climatice la nivel global, precum și impactul direct asupra resurselor de apă și mâncare.

Analizând diferența dintre situația geografică insulară și poziționarea geopolitică de legătură vitală în economia globală, britanicii își evaluează vulnerabilitățile și consideră necesară o reevaluare a sistemului de securitate și politicilor implicite pentru a identifica, evalua și gestiona eficient riscurile și amenințările din acest *secol al incertitudinilor*.

Prin strategia națională de securitate, statul britanic evaluează contextul strategic și rolul distinctiv al Marii Britanii în arhitectura de securitate globală, face o analiza a riscurilor viitoare, punând accent pe probabilitatea și impactul acestora și estimează modalitățile cele mai eficiente de răspuns.

*Riscurile asimetrice sunt nominalizate direct în strategia națională de securitate britanică, sub aspectul reinventării, inovării mijloacelor de afectare a securității naționale britanice*². Mijloacele convenționale sunt simultane celor asimetrice, iar această simultaneitate se produce și în derularea conflictelor armate contemporane, manifestată prin prezența operațiilor de contrainsurgență.

Sub aspectul evaluării contextului strategic al securității Marii Britanii, documentul programatic al securității britanice accentuează necesitatea înțelegerii corecte a contextului de manifestare a

securității și prioritizarea riscurilor funcție de impactul și probabilitatea acestora. Riscurile asimetrice se regăsesc în una din categoriile mari de riscuri identificate de strategia de securitate. În altă ordine de idei, documentul stabilește priorități de gestionare a următoarelor riscuri³:

Grupul I: Riscuri cărora trebuie să li se acorde cea mai ridicată prioritate de către sistemul de securitate, ținând cont de probabilitatea și impactul acestora: terorismul internațional care afectează Marea Britanie sau interesele acesteia, incluzând atacuri teroriste de natură nucleară, bacteriologică sau chimică, precum și posibilitatea creșterii nivelului acțiunilor teroriste în Irlanda de Nord; acțiuni ostile manifestate în cyberspațiu de către alte state sau grupări mari de criminalitate informațională, accidente industriale sau de mediu, majore care necesită răspuns la nivel național (de exemplu inundații ale cel puțin două sau trei zone de coastă simultan, sau manifestarea unei pandemii la nivel național); o criză internațională de natură militară care atrage în conflict Marea Britanie sau aliații acesteia.

Grupul II: Riscuri cu prioritate ridicată, considerate în imediata apăsare a celor din *Grupul I*, având în vedere impactul și probabilitatea acestora: un atac asupra Marii Britanii sau asupra teritoriilor acesteia exercitat de către un alt stat și folosind mijloace chimice, biologice, radiologice sau nucleare; riscul unei instabilități majore,

insurgență sau război civil în afara teritoriului, care creează un mediu propice pentru acțiuni teroriste care vizează Marea Britanie; riscul creșterii majore a nivelului criminalității organizate, precum și riscul afectării volumului și calității informațiilor primite, transmise sau colectate de către sateliți ca efect al atacului deliberat de către un alt stat.

Grupul III: Riscuri cu prioritate de gestionare, imediat sub urgența și gravitatea riscurilor incluse în *Grupul II*: atacul major cu mijloace convenționale al Marii Britanii de către alt stat (fără folosirea de mijloace CBRN), care are consecințe grave prin numărul de victime și afectarea majoră a infrastructurii critice; creșterea majoră a traficului de bunuri ilicite, emigrării ilegale, criminalității organizate și a terorismului, concretizată în forțarea granițelor Marii Britanii; interferențe majore în aprovizionarea cu petrol sau gaze, cauzate de război, accidente ecologice, instabilitate politică sau manipularea de către producători; atac cu mijloace convenționale al unui stat membru NATO sau UE de către un alt stat, atac la care Marea Britanie este nevoită să răspundă; riscul unui atac asupra unui teritoriu al Marii Britanii ca urmare a unei dispute de suveranitate sau consecință a unui război; întreruperi pe termen scurt sau mediu în aprovizionarea cu resurse esențiale (minereuri, produse alimentare etc.)

Ierarhizarea realizată de strategia de securitate se bazează pe impactul

și probabilitatea riscurilor viitoare, reieșite din analiza evoluției factorilor de securitate la nivel global. Gruparea riscurilor vizează prioritizarea alocării resurselor în sistemul de securitate britanic și concretizarea politicilor de răspuns.

În mod pragmatic, strategia de securitate britanică evidențiază natura neconvențională, asimetrică a riscurilor viitoare, fără a neglija prezența factorilor de risc convenționali. Asimetria derivă atât din originalitatea mijloacelor folosite pentru concretizarea amenințărilor, cât și din diversitatea naturii riscurilor identificate de documentul programatic de securitate. Considerăm că sub aspectul posibilității combinării mai multor categorii de riscuri și manifestării acestora în același timp, sistemul de securitate britanic poate întâmpina dificultăți în abordarea riscurilor. Pentru a preîntâmpina aceasta, sistemul de securitate folosește resurse și domenii de răspuns convergente, implicând atât mijloace militare, cât și eforturi diplomatice, de asistență în dezvoltare durabilă, eforturi informative, precum și de sprijin militar sau informativ în zona generatoare de risc, pentru a preveni evoluția unui risc dintr – un grup inferior, într – unul superior⁴.

Franța

Carta Albă a Securității și Apărării Naționale a Franței definește securitatea națiunii franceze pe o perspectivă de cincisprezece ani și

reprezintă o abordare comprehensivă a securității, consecință a provocărilor actuale. Formulată în 2008, documentul reprezintă, la fel ca predecesoarele acestuia (1972 și 1984), baza planificării și bugetării multianuale a sistemului de securitate francez, în special cel privitor la programul de înzestrare al armatei franceze.

Argumentarea documentului programatic al securității franceze pleacă de la premisa că lumea a suferit o serie întreagă de transformări de la emiterea documentului precedent, în special sub impulsul globalizării (creșterea fluxului informațional, creșterea fluxului bunurilor și serviciilor, mărirea numărului și vitezei circulației persoanelor etc.). Aceste transformări au determinat modificări pozitive, dar și negative ale mediului politic, social și economic și o continuă modelare a ierarhiei puterilor în sfera relațiilor internaționale. Astfel, lumea este văzută nu neapărat ca un mediu ostil, dar este percepută ca un mediu instabil și mult mai dificil de anticipat⁵.

Documentul reliefează prezența riscurilor interconectate provenite din spațiul corespondent Orientului Mijlociu și Asiei de Sud – Est, accentuând terorismul inspirat de fundamentalismul islamic ce are ca țintă directă Franța și Europa. De asemenea se apreciază că până în anul 2025, spațiul francez și european poate fi în bătaia rachetelor cu rază mare de acțiune ce sunt dezvoltate în statele din spațiul

menționat. Nu sunt uitate nici riscurile ce derivă din acțiuni în cyberspațiu, precum nici efectele neintenționate derivate din degradarea biosferei.

Un aspect important în dezvoltarea strategiei naționale de securitate franceză considerăm a fi cel legat de abordarea cuprinzătoare, mult diferită de documentul anterior, prin analiza diversificată a unei game largi de riscuri, fără a se limita la cele de natură militară. Strategia națională de securitate este definită, conform documentului, *pentru a răspunde tuturor amenințărilor și riscurilor care pot amenința viața națiunii*.

Strategia de securitate franceză include cinci funcțiuni strategice care trebuie îndeplinite de către sistemul de securitate și apărare: cunoaștere și anticipare, prevenție, combatere, protecție și intervenție⁶.

Detaliind, documentul face aprecieri exacte asupra capacităților armate dorite, atât sub aspect numeric, cât și din punct de vedere a echipamentului necesar a fi operațional, cu trimiteri directe asupra efortului bugetar, etapizat în timp, necesar pentru implementarea capacităților operaționale⁷.

Fără a face o distincție clară, obiectivă, între vulnerabilități, riscuri și amenințări, Carta Albă a Securității Franței, identifică următoarele vulnerabilități majore: terorismul, cu capacitate de a provoca pagube majore; rachetele balistice și de croazieră; atacurile majore asupra sistemelor informatice; dezinforma-

mările și strategiile de influență pentru destabilizarea actorilor economici și individuali; criminalitatea organizată, cu accent pe narco – trafic și traficul cu bunuri contrafăcute; riscuri în domeniul sanitar; riscuri ecologice; creșterea numărului cetățenilor francezi care locuiesc permanent în afara granițelor (aproximativ 1 500 000 în anul 2008).

Observăm că la nivelul documentului programatic de securitate există o abordare echivocă la nivel conceptual, una din aceste confuzii fiind dată de includerea riscurilor în domeniul vulnerabilităților.

Din analiza documentului *constatăm o determinare interesantă referitoare la interconectarea riscurilor și amenințărilor de natură diferită, interconectare și intercondiționare care poate duce la o serie de crize în cascadă, foarte dificil de prevăzut și de gestionat*⁸. *Aceste intercondiționări sunt prezentate sub denumirea de parametri de securitate.*

Documentul face o analiză atentă, geografică, din punct de vedere al securității, reliefând sursele de risc în principalele zone de interes ale Franței: Africa sub – sahariană; Europa de Sud-Est; spațiul rusesc; zonele corespondente Asiei de Sud – Est; zonele de criză, vag determinate între Atlantic și Oceanul Indian.

Riscurile asimetrice nu sunt prezentate în documentul analizat. În urma analizei, constatăm că termenul de amenințare necon-

vențională a fost folosit doar pentru a desemna – în mod insuficient – riscurile de natură CBRN, sau și mai puțin relevant, pentru a desemna mijloace noi folosite de grupurile teroriste. Astfel, deși nu sunt direct explicitate, putem deduce că această tipologie de riscuri este introdusă discret în documentul programatic de securitate, deși rămâne suficient spațiu pentru dezvoltarea subiectului.

Documentul stabilește scopurile dezvoltării strategiei de securitate: apărarea populației și teritoriului, contribuția la securitatea europeană și internațională, precum și apărarea valorilor republicane (principiilor democratice). Pentru atingerea acestor scopuri, documentul programatic de securitate propune următoarele politici: politica apărării, politica securității interne și alte politici publice (diplomatie, economice etc.).

În final, Carta Albă a Securității și Apărării Naționale a Franței propune redefinirea structurilor politice din componența sistemului național de securitate pentru promovarea unitară a tuturor politicilor din domeniul securității naționale și stabilește competențele și atribuțiile acestora.

Olanda

Strategia de securitate olandeză a fost concepută în anii 2007 – 2008 plecând de la premisa că *securitatea reprezintă preocuparea fiecărui membru al societății*⁹. În motivarea

necesității strategiei se apreciază că urmările amenințărilor sunt mult mai reduse dacă se realizează o analiză precisă a riscurilor posibile la adresa securității regatului olandez. Dacă securitatea națională reprezintă atributul guvernului olandez, prin strategia de securitate se apreciază că un mediu de viață sigur în interiorul regatului se poate realiza doar prin cooperarea apropiată între instituțiile statale de toate nivelurile, elemente ale sectorului privat și ale societății civile.

Strategia de securitate pleacă de la nominalizarea intereselor naționale de protejat: securitatea teritorială, securitatea economică, securitatea ecologică, securitatea fizică și stabilitatea politică și socială¹⁰.

Metoda de lucru propusă integrează diversele procese și proceduri implementate sectorial de către instituțiile de securitate olandeze. Scopul propus este de a evita duplicarea responsabilităților, eliminarea informației redundante și eficientizarea răspunsului la crize.

Pentru a atinge dezideratele propuse mai sus, metoda de lucru are ca punct de plecare analiza și ierarhizarea riscurilor și amenințărilor la adresa securității Olandei¹¹. Astfel, responsabilitățile privind ierarhizarea riscurilor revin guvernului. După această etapă, același organism decide ce resurse sunt alocate pentru a gestiona riscurile identificate și ierarhizate, precum și dacă deține capacitățile necesare sau este necesar sprijin neguvernamental (comunitatea de afaceri, organizații

sociale, instituții internaționale de securitate etc.). Următoarea etapă o reprezintă luarea deciziei de către guvern privind eventuala necesitate de întărire a măsurilor privind securitatea națională. Aceasta alegere politică/administrativă este ulterior transpusă în politici, măsuri legislative și acțiuni concrete.

Având în vedere că multe amenințări nu își au originea pe teritoriul național, dar au consecințe în spațiul olandez, prin strategia de securitate se consideră că o abordare strict națională nu este eficientă. Țările au nevoie de cooperare în domeniul pentru creșterea nivelului de securitate. Este responsabilitatea guvernului de a evidenția problemele de securitate ce necesită o abordare internațională și de a dezvolta cooperarea în domeniul securității cu țările care au o abordare similară în domeniu. Pentru aceasta, guvernul olandez folosește pârghiile oferite de apartenența la Uniunea Europeană.

Fenomenele de multiplicare și diversificare a riscurilor la adresa securității naționale stau la baza rațiunii dezvoltării unei strategii de securitate a regatului olandez. Sunt evidențiate riscuri noi, actuale, în care componenta ecologică și sanitară (SARS, ridicarea nivelului mării) ocupă un loc important în preocupările sistemului de securitate național. Alte riscuri listate în strategia de securitate sunt: gripa aviară, terorismul, creșterea densității populației, dezastrul ecologic¹². *Observăm că principalele criterii de stabilire a riscurilor la*

adresa securității Olandei sunt determinate de potențialul de manifestare și vulnerabilitățile cunoscută (teritoriul olandez este sub nivelul mării), precum și de capacitatea de a produce victime (pandemiile) și mai puțin asociate unui domeniu distinct al securității.

Întărirea securității naționale olandeze presupune un ansamblu de măsuri derivat din întreg lanțul decizional din domeniul securității, de la acțiunile pro-active, de prevenție, trecând prin pregătirea răspunsului, răspunsul propriu-zis și până la managementul consecințelor. Metoda de lucru propusă are ca rezultat asigurarea direcțiilor de urmat în protejarea infrastructurii critice și în managementul crizelor. Mai mult decât atât, aceste două componente fac parte din sistemul național de securitate, cu accentul pe prevenție în protecția infrastructurii critice și pe pregătire, răspuns și gestionarea urmărilor în managementul crizelor.

Strategia de securitate stabilește o serie de incidente de securitate¹³ care pot reprezenta amenințări la adresa securității naționale a regatului. Sunt stabilite trei categorii mari de amenințări: clasice, socio-economice și ecologice. *Din analiza noastră, rezultă că termenul de incident de securitate, în accepțiunea olandeză reprezintă situații de risc care pot duce la materializarea unor amenințări directe sau indirecte. Documentul nu face referire explicită la riscuri neconvenționale sau asimetrice, ame-*

nințările clasice fiind o categorie largă, ce cuprind problematica de altă natură decât cea economică sau ecologică. Putem observa o preocupare atentă pentru analiza și gestionarea riscurilor socio-economice, precum și celor determinate de condiția geografică a țării.

Similar școlii de securitate franceze, strategia de securitate olandeză nu face o distincție clar între amenințări și vulnerabilități, riscurile fiind prezentate ca premise ale amenințărilor.

Analiza este bazată pe trei orizonturi de timp: termen lung (aproximativ 5 ani), termen mediu (până în 5 ani) și termen scurt (până la șase luni). Aceasta este reînnoită în fiecare an, printr-un document care prezintă rezultatele evaluării de către sistemului de securitate a scenariilor posibile de afectare a securității statului.

Italia

În mod particular, Italia nu are o strategie națională de securitate unitară care să integreze conceptual riscurile la adresa securității naționale cu modalitățile de răspuns instituțional. În locul unui singur document programatic de securitate, Italia a dezvoltat o serie de documente care reglementează responsabilitățile instituționale pentru dimensiunea externă – militară a securității și pentru dimensiunea internă – civilă a acesteia¹⁴.

Școala de studii de securitate italiană are, astfel, o abordare bidi-

mensională a securității, în care dimensiunea externă are drept obiect analiza și evaluarea amenințărilor externe sau cele manifestate din exterior, până la relevarea acestora la nivel național. Dimensiunea externă se suprapune, în mod tradițional, domeniului militar. Dimensiunea internă a securității tratează riscurile și amenințările interne, atât cele intenționate, cât și cele accidentale.

Prin atribuțiunile legale, instituțiile desemnate pentru gestionarea securității în dimensiunea externă au și atribuții specifice privind securitate națională internă (spre exemplu *Arma dei Carabinieri* are responsabilități majore privind ordinea și siguranța internă; componentele armatei au responsabilități bine definite pentru gestionarea situațiilor de criză internă etc.)

Riscurile sunt definite în documentele programatice ale securității italiene, fiind reliefate în *Carta Albă a Apărării*, din 2002, document elaborat în urma evenimentelor majore din 11 septembrie 2001 din Statele Unite. Pe lângă planificarea multianuală a apărării Italiei, documentul are rolul de a identifica modalitățile de anticipare și gestionare a riscurilor și amenințărilor la adresa securității statului, în special din perspectivă militară. Documentul menționat nu face o listare explicită a riscurilor la adresa securității naționale, riscurile fiind menționate ca fiind asociate unei game diverse și sofisticate de instrumente, nu doar cele care implică folosirea

de armament. Riscurile sunt definite, în accepțiunea italiană ca fiind rezultatul configurării unei pluralități de acțiuni asimetrice în combinații diverse. Terorismul este prezentat ca un factor catalizator și multiplicator al riscurilor¹⁵.

Amenințările asimetrice nu sunt definite în documentele programatice de securitate italiene, dar sunt menționate pentru a face referire la celelalte tipuri de riscuri și amenințări, în afara conflictului armat (Conceptul Strategic, 2004; Conceptul Strategic al Șefului Statului Major General italian, 2005).

Un alt document relevant în analiza noastră îl reprezintă *Rapporto 2020, le scelte di politica estera* (Raportul 2020, alegeri ale politicii externe), document elaborat în anul 2008 de către un grup de experți în securitate. Raportul a avut un impact important în definirea politicilor de securitate italiene prin stabilirea intereselor, obiectivelor și priorităților naționale în politica externă. Documentul identifică principalele riscuri și amenințări, prin enunțarea priorităților urmărite de statul italian în securitatea globală: lupta împotriva terorismului și proliferării armamentului de nimicire în masă, protecția mediului, securitatea energetică, managementul crizelor și efectelor acestora, promovarea drepturilor omului și principiilor democrației. Aceste priorități sunt văzute ca provocări ale politicilor de securitate italiene și presupun existența unor riscuri la adresa securității naționale și

individuale, care se pot materializa sub diferite forme: atacuri teroriste pe teritoriul național, piraterie pe rute maritime importante, criminalitate transfrontalieră, traficul ilicit de droguri, arme și persoane, imigrația clandestină. De asemenea, se apreciază că Italia rămâne una din destinațiile preferențiale ale imigrației clandestine, iar cetățenii italieni percep aceasta ca fiind principala amenințare la securitatea individuală, din punct de vedere al siguranței locurilor de muncă, social, economic și al creșterii criminalității¹⁶.

Principalii actori instituționali cu responsabilități legale și constituționale în domeniul *securității externe* sunt: Președintele statului, Consiliul Suprem de Apărare, Parlamentul, Primul Ministru (președintele Consiliului Miniștrilor), Ministrul Apărării, Șeful Statului Major General.

Principalii actori instituționali cu responsabilități legale și constituționale în domeniul *securității interne (civile)* sunt: Primul Ministru, Consiliul Miniștrilor, Comitetul Politic Strategic (Primul Ministru, Ministrul Apărării, Ministrul de Externe, Ministrul de Interne), Centrul Național Decizional.

Serviciile de informații italiene (AISE – informații externe, AISI – informații interne, sub coordonarea DIS – Departamentul de Securitate și Informații) au atenția concentrată asupra următoarelor riscuri și amenințări¹⁷:

- amenințări cu potențial letal, cu sfera de acțiuni atât externă, cât și pe teritoriul național (atacuri asupra personalului militar aflat în misiuni externe sau asupra civililor cu contracte de muncă în zone în aflate în criză,

- atacuri teroriste conduse de către fundamentalști islamici, acțiuni ale criminalității naționale și transnaționale),

- acțiuni cu risc potențial letal, dar sub nivelul celor menționate anterior, derivate din acțiuni subversive ale organizațiilor teroriste, sau consecință ale unor manifestații de stradă (de exemplu acțiuni violente ale unor grupuri extremiste interne sau acțiuni ale supporterilor unor echipe de fotbal),

- amenințări pe termen lung, cu consecințe potențial devastatoare, având ca surse alte state sau actori non – statali (proliferarea armamentului de nimicire în masă),

- riscuri ce pot acționa asupra proprietății (de natură informațional, asupra resurselor statului sau individuale, interferențe economice, spionaj, atacuri asupra sistemelor informatice). Principalul risc aflat în atenția serviciilor secrete italiene îl reprezintă criminalitatea organizată cu posibile ingerințe în zona economică.

În afara lipsei abordării unitare a problematicii securității, sistemul de securitate și apărare națională italian este caracterizat de un număr deosebit de mare de organisme instituționale cu atribuții în domeniul securității, ale căror compe-

tențe se pot suprapune: Președinția Consiliului de Miniștri, Departamentul de Protecție Civilă, Autoritatea Națională pentru Securitate, Ministerul Transporturilor, Ministerul de Interne, Oficiul de Sănătate, Oficiul Apărării, Poliția de Frontieră și Vamală, alte birouri și oficii locale¹⁸.

Strategiile de securitate ale țărilor din vestul Europei au unele puncte comune în identificarea categoriilor de riscuri și sugerează integrarea securității la nivelul UE. Simultan, fiecare stat a identificat riscuri specifice, neaplicabile în cazul unui terț, riscuri care rămân apanajul gestionării de către sistemul național de securitate. Acestea sunt tributare poziției geopolitice și geografice a statelor precum și determinărilor istorice.

Considerăm că efortul prevenirii și gestionării riscurilor are același punct de plecare în majoritatea strategiilor de securitate vestice și anume identificarea și analiza factorilor de risc, dar fiecare stat are metoda proprie de abordare a gestionării acestora (Olanda – cu accent pe metodă și cooperare cu societatea civilă, Franța – prin planificarea și bugetarea anuală a capacităților sistemului național de securitate, Anglia – prin gestionarea multisectorială a riscurilor și abordarea preventivă a acestora, Italia – prin compartimentarea bidimensională a securității).

Abordarea riscurilor de securitate de către statele din Europa Centrală și de Est

Sfârșitul războiului rece a deschis pentru statele din fosta zonă de influență sovietică posibilitatea de a – și reevalua opțiunile politice, opțiuni care au determinări directe în domeniul securității naționale. Intrarea în Uniunea Europeană și obținerea statului de membru NATO reprezintă factori suplimentari în definirea strategiei de securitate pentru aceste state, factori combinați cu percepția proprie a mediului de securitate global.

Polonia

Strategia de securitate națională curentă a Poloniei a fost adoptată în 2007 și reprezintă continuarea aspirațiilor poloneze în domeniul securității, deziderate prezente în strategiile adoptate anterior – în anul 1992, 2000, respectiv 2003.

Strategia de securitate națională a Poloniei este în directă corelare cu conceptele strategice ale NATO și cu Strategia de securitate a Uniunii Europene și formează fundamentul dezvoltării strategiilor sectoriale în domeniu, (de exemplu Directiva de Apărare Strategică), planurilor strategice în domeniul apărării și managementului crizelor, programelor pe termen lung de transformare a sistemului de securitate polonez, precum și planurilor de înzestrare a armatei¹⁹.

În analiza mediului internațional de securitate, documentul surprinde următoarele paradigme:

- afectarea securității naționale de dinamica proceselor și dezvoltarea regională, determinată de calitatea de membru al UE;
- rolul important al Statelor Unite ale Americii în garantarea securității internaționale, precum și dificultățile asociate războiului din Irak și luptei împotriva terorismului;
- tendința Federației Ruse de a-și întări poziția în plan supraregional, prin pârgăria prețurilor resurselor energetice, precum și prin poziții de forță, inclusiv militară. Documentul surprinde abordarea simultană a Rusiei de stabilire de relații apropiate cu țările vestice, cu impunerea de restricții și discriminarea unor membri NATO și UE. Aprecierea s-a dovedit corectă, prin acțiunile Rusiei pentru controlul Ucrainei, pretențiile asupra peninsulei Crimeea și împingerea influenței către granița estică a Poloniei;
- deteriorarea securității în Orientul Apropiat și Mijlociu prin creșterea influenței fundamentalismului islamic. Ambițiile nucleare ale Iranului și situațiile destabilizatoare din Irak și Afganistan sunt văzute, la fel ca și în documentele programatice de securitate a altor țări, ca factori multiplicatori ai riscurilor în domeniu;
- dimensiunea economică a securității, cu accent pe securitatea

energetică sunt prezentate ca fiind de maximă importanță în conturarea politicilor de securitate ale Poloniei. În această paradigmă sunt analizate tendințele de presiune prin intermediul prețurilor la energie stabilite de unele state și disputele privind rutele de tranzit a combustibililor²⁰;

- tendința în creștere de folosire, de către multe state, a forțelor armate în gestionarea amenințărilor asimetrice, în misiuni de menținere a păcii și în operații de stabilizare. Documentul apreciază că mediul de securitate în anumite zone ale globului este caracterizat de riscuri și amenințări determinate de conflicte armate înghețate, state care nu dețin controlul în propriul spațiu, terorism și criminalitate organizată, epidemii, migrații, accidente ecologice etc.

- creșterea diferențelor de dezvoltare dintre diferite regiuni ale lumii, ceea ce duce la alimentarea și creșterea tensiunilor în domeniul relațiilor internaționale²¹.

Documentul apreciază în mod obiectiv că, pe o perspectivă îndelungată, securitatea republicii poloneze depinde în mare măsură de abilitatea statului de a răspunde provocărilor care depășesc înțelegerea tradițională a riscurilor și amenințărilor. Astfel, se introduce categoria riscurilor asimetrice – rezultat al combinării proceselor politice, economice, sociale, demografice și de mediu, riscuri care adesea depășesc granițele statelor. Capacitatea de gestionare a acestor riscuri este apreciată ca depinzând de reducerea

diferențelor tehnologice dintre Polonia și statele vestice²².

Vulnerabilitatea determinată de decalajul economic între statul polonez și statele vestice este prezentată ca risc major pentru securitatea Poloniei. Aceasta este potențată de emigrație și îmbătrânirea populației, precum și de diferitele ritmuri de dezvoltare ale regiunilor Poloniei. *Emigrația și îmbătrânirea populației reprezintă, în accepțiunea poloneză, riscuri pentru toate statele europene forțând creșterea numărului de imigranți pentru menținerea ritmului dezvoltării economice. Aceasta necesită abordarea de politici și măsuri practice de integrare în societate a emigranților, concomitent cu politici de prezervare a culturii acestora, în scopul diminuării tendințelor negative de violențe sociale și imigrație ilegală. Considerăm că această abordare reprezintă o viziune pragmatică a școlii de studii de securitate poloneze, viziune neregăsită la același nivel de luciditate și pragmatism în unele strategii de securitate occidentale.*

Analiza riscurilor la adresa securității naționale poloneze prin prisma vulnerabilităților curente este reprezentată de dependența Poloniei de aprovizionarea externă cu resurse energetice – gaz natural și petrol. Acestei vulnerabilități i se adresează nevoia de a găsi surse alternative, diversificarea surselor de combustibili fosili, precum și creșterea capacității statului de a reacționa la modificări bruște ale pieței în

domeniul energetic. De asemenea, sunt subliniate ca fiind importante fluctuațiile de pe piața financiară și efectele negative ale integrării economice a Poloniei.

Documentul evidențiază ca amenințare la adresa securității naționale poloneze eventualele disfuncționalități în funcționarea UE, prin colapsul procesului de integrare ca rezultat al posibilelor deziderate ale unor state de a lua decizii potrivit strict intereselor naționale în scopul contrabalansării SUA, simultan cu inabilitatea de a construi politici comune în interiorul UE²³. Această abordare, concomitent cu menționarea autoritarismului în cadrul Uniunii, reprezintă o perspectivă unică în domeniul securității statelor europene și este rezultatul analizei funcționale de către școala de studii de securitate poloneză.

Similar tuturor strategiilor de securitate națională analizate, terorismul ocupă un loc important în ierarhia riscurilor identificate de statul polonez. Riscul este considerat amplificat de participarea Poloniei în campanii antiteroriste, atât sub aspectul războiului, cât și ca risc direct pentru trupele poloneze aflate în teatrele de operații. Un alt risc comun îl reprezintă criminalitatea organizată. În documentul programatic de securitate polonez se apreciază că aceasta este potențată de locația Poloniei ca zonă de tranzit către interiorul UE, dar și surse din interior legate de depozitarea de substanțe periculoase, provenite din

unele state membre²⁴, criminalitate informatică etc.

O ultimă categorie de riscuri menționată în strategia de securitate națională a Poloniei este cea corespondentă dimensiunii ecologice a securității, ca o consecință directă a folosirii eronate a progresului tehnologic și deteriorarea echilibrului om – natură. În domeniul securității interne, scopul strategiei de securitate națională îl reprezintă protecția cetățenilor, legii și a proprietății naționale împotriva consecințelor dezastrelor naturale și accidentelor tehnologice²⁵.

Strategia acordă egală importanță următoarelor domenii cheie: securitate civilă, socială (politici sociale și de muncă, știință, educație etc.), securității economice, securității ecologice, securității informatice și a telecomunicațiilor, precizând direcțiile strategice de transformare a sistemului național de securitate.

Observăm un mod de abordare interesant în strategia de securitate poloneză a riscurilor și amenințărilor, abordare prin intermediul analizei vulnerabilităților constatate la nivel statal, precum și modul de răspuns la majoritatea riscurilor identificate prin măsuri de diminuare sau anulare a vulnerabilităților interne.

Menționarea în strategia de securitate națională a presiunilor politico-economice din spațiul Federației Ruse și a țărilor din Europa Centrală și de Est reprezintă concluzii reieșite din poziția geopolitică și din lecțiile învățate de – a lungul istoriei de către polonezi.

Slovacia

În anul 2005, Republica Slovacă definește principalele strategii relevante în domeniul securității: Strategia de securitate națională și Strategia de apărare națională. Am ales modelul slovac pentru originalitatea ideilor cuprinse în cele două documente, dar și pentru relevanța abordării studiilor de securitate în Europa Centrală.

Din introducere, documentul afirmă direct o serie de principii pe care se fundamentează: suveranitatea Slovaciei, integritatea teritorială, respectul față de suveranitatea și integritatea celorlalte state, lipsa oricăror revendicări teritoriale și lipsa percepției unei amenințări militare directe²⁶.

Analiza mediului de securitate are ca punct de pornire vecinătatea imediată a statului, prin evidențierea calității de membru NATO și UE a Poloniei, Ungariei și Cehiei, calității de membru al Uniunii Europene a Austriei și evidențierea tendințelor de integrare euro-atlantică a Ucrainei.

Tendința de bază a mediului de securitate surprinsă este aceea de creștere a instabilității și incertitudinii și de scădere a predictibilității, datorate creșterii numărului de state eșuate și a influenței actorilor non-statali. Răspunsul general al comunității internaționale este de căutare de măsuri comune preventive și măsuri active.

Riscul cel mai important, cu cele mai devastatoare consecințe pentru securitatea națională slovacă îl

reprezintă *achiziționarea de către arme de nimicire în masă* de către state eșuate sau grupări teroriste.

Terorismul reprezintă un risc strategic global pentru securitatea Slovaciei. Documentul reliefează caracteristicile actuale ale terorismului și accentuează că unele state europene reprezintă potențiale ținte ale terorismului, iar spațiul aferent Uniunii Europene constituie, în același timp, bază pentru rețele teroriste²⁷.

Un risc important pentru securitatea națională a statului slovac este reprezentat de *statele eșuate*²⁸. Acestea sunt în incapacitate de a asigura funcțiunile de bază ale unui stat: garantarea propriei securități, respectul pentru drepturile omului și libertatea propriilor cetățeni, respectarea obligațiilor internaționale. Aceasta înseamnă că ele reprezintă un pericol pentru statele vecine și contribuie la deteriorarea securității regionale. Premisele create de către statele eșuate conduc la crearea condițiilor pentru abuzul de putere, incitare la intoleranță etnică, suprimarea democrației, violarea drepturilor și libertăților umane, corupție, trafic de ființe umane și arme. Sub acest aspect, statele eșuate reprezintă adesea baze pentru rețelele teroriste și grupurilor extremiste, pentru crima organizată și surse de emigrație ilegală²⁹.

Conflictele locale reprezintă un risc major atât asupra stabilității regionale proxime, cât și asupra securității euroatlantice. Acestea se dezvoltă, adesea, din conflicte inter-

ne și sunt colaterale manifestărilor extremiste, eforturilor de achiziționare de armament, sărăciei și migrației masive (de exemplu, Libia, 2012).

Strategia de securitate slovacă percepe, în perspectivă temporală, conflictele locale ca risc major la adresa securității regionale, apreciind că lipsa de reacție a comunității internaționale poate conduce la subminarea încrederii în sistemul de securitate internațional.

Crima organizată reprezintă un risc direct la adresa securității slovace, amplificat de capacitățile oferite de progresul tehnologic și al comunicațiilor. Riscul menționat se concretizează în potențator amplificator al unor vulnerabilități sau altor riscuri specifice (corupție, respectiv economie ilegală).

Spectrul riscurilor ecologice cuprinde dezastre naturale, accidente și catastrofe care pot influența semnificativ sistemul social slovac din cauza naturii impredictibile și a consecințelor distrugătoare. Strategia de securitate slovacă identifică nu doar riscurile ecologice directe, ci și pe cele indirecte, latente, globale, care pot determina schimbări ale paradigmei securității naționale: schimbările climaterice, poluarea aerului, lipsa apei potabile și distrugerea ecosistemelor naturale.

Domeniul social al securității este prefigurat prin menționarea dezechilibrului în dezvoltarea demografică. Acest risc are un impact negativ de lungă durată asupra siste-

mului social, amenințând stabilitatea socială a țării. Migrația reprezintă o consecință directă a dezechilibrului demografic, iar riscurile epidemiologice sunt asociate acesteia.

Considerăm că documentul programatic de securitate slovac reprezintă o apreciere practică, particulară, a riscurilor și amenințărilor, sub aspectul determinării dinamicii și inter-relaționării acestora, capacității de schimbare continuă și sub aspectul ierarhizării lor la nivel local, regional și global.

Strategia de securitate a Slovaciei se bazează în gestionarea riscurilor, inclusiv a celor noi, pe capacitatea aparatului de stat, pe efortul național de afirmare pe plan internațional, pe capacitatea de cooperare între diferitele autorități naționale și autoritățile locale, precum și cu asociațiile neguvernamentale, cu persoane fizice și juridice.

Fundamentul politicii de securitate slovace îl reprezintă sistemul de securitate. Acesta reprezintă un complex cuprinzând politica externă, economia, apărarea, afacerile interne, sistemul social, serviciile de căutare-salvare, instrumentele de protejare a mediului și cele asociate celor menționate.

Instrumentele proprii de implementare a politicilor de securitate sunt reprezentate în mod tradițional de corpul diplomatic și forțele armate. Celelalte instrumente constă în serviciile secrete, serviciile de securitate armate³⁰ (poliție, poliția transporturilor, sistemul penitenciar, sistemul de pază judiciară), unitățile

de securitate (unitățile vamale), serviciile de salvare și evacuare (pomieri, salvare, descarcerare, salvatori, salvamont, serviciile medicale de urgență), entitățile de mobilizare a economiei, entitățile financiar-bancare (bănci, piața de capital, asigurări) și instituțiile responsabile cu protejarea informațiilor clasificate.

Instrumentele externe ale securității slovace sunt considerate a fi instituțiile și asociațiile internaționale și regionale, în care republica Slovacă este membră (ONU, UE, NATO, OSCE, Consiliul Europei, Grupul de la Visegrad, Inițiativa Central – Europeană etc.).

Ungaria

În primăvara anului 2004, guvernul maghiar a adoptat Strategia de Securitate Națională, document ce a înlocuit documentul anterior datat din 2002³¹. Documentul este prezentat sub auspiciul existenței unei securități sigure a statului maghiar, securitate derivată din dubla integrare în UE și NATO. Se apreciază că Ungaria nu este amenințată de un conflict militar sau de altă natură convențională. În același timp, documentul programatic de securitate atrage atenția asupra apariției unor categorii de riscuri la care nu se poate asigura un răspuns eficient decât printr-o abordare unitară a statului, flexibilitate și cooperare internațională.

Documentul formulează principiile securității și apărării națio-

nale formulate clar în acord cu Conceptul Strategic al NATO din 1999 și cu Strategia de Securitate Europeană din 2003. Scopul acestuia este de a identifica măsurile și mijloacele necesare pentru garantarea intereselor naționale luând în considerație valori și principii, analiza mediului de securitate și identificarea riscurilor și provocărilor³².

Sectoarele cărora se adresează strategia națională a Ungariei sunt următoarele: domeniul militar, siguranță națională, respectarea legii, economie și finanțe, dezvoltarea resurselor umane, sisteme informaționale și protecția acestora, intervenția la dezastre, securitate ecologică și lupta împotriva terorismului.

În analiza riscurilor și amenințărilor, școala maghiară apreciază creșterea numărului actorilor cu relevanță în domeniul securității, prin creșterea importanței actorilor non-statali (organizații internaționale, companii multinaționale, asociații nonguvernamentale, grupări criminale și organizații teroriste). *Un aspect accentuat în documentul programatic de securitate îl reprezintă semnalarea unei noi categorii de riscuri, altele decât cele tradiționale, care se pot dezvolta în scop și formă până la proporții globale. Aceste noi tipuri de riscuri sunt multidimensionale, mai puțin vizibile și mai puțin predictibile. Deși nu sunt nominalizate ca fiind riscuri asimetrice, din analiza documentului considerăm că tipologia acoperă spectrul de riscuri menționat.* O ten-

dință specifică a riscurilor menționată de strategia de securitate este dată de delimitarea din ce în ce mai puțin vizibilă a factorilor de risc externi de cei interni³³.

Ierarhizarea riscurilor, conform documentului analizat se face din perspectiva amplitudinii manifestărilor acestora, acestea fiind diferențiate în provocări globale, regionale și interne.

Provocările globale sunt date de: terorism (accentuându-se schimbarea paradigmei securității după atacul terorist din septembrie 2001, precum și posibilitatea determinării de crize politice, economice, comerciale, de migrație masivă sau sănătate); proliferarea armelor de nimicire în masă (simultană cu răspândirea cunoștințelor tehnice în domeniu, precum și interdependența cu terorismul); regiuni instabile/stare eșuate (determinând posibile legături cu dezvoltarea criminalității organizate, terorismului, migrația ilegală, traficul de arme și droguri); migrația ilegală (documentul face referire și la „situația specială” a minorității maghiare din țările vecine); instabilitatea economică (determinată de posibile efecte negative ale globalizării și accentuând importanța securității energetice a țării); provocări la adresa securității informaționale (virusi, supraîncărcarea rețelelor informatice, degradarea și îmbătrânirea echipamentelor) și dezastre globale ecologice, sanitare, sau create de om (accentuează riscurile de inundații, poluarea aerului sau apei, în special

provenite din țările din arcul carpatic).

Provocările regionale menționate de strategia de securitate a Ungariei sunt analizate atent pe regiuni: Europa Centrală, Europa de Sud-Est, Comunitatea Statelor Independente, spațiul mediteranean, Orientul Apropiat și Mijlociu³⁴, *construind zonele de interes ale statului și – într-o formă neexplicită-complexele de securitate determinante pentru securitatea Ungariei.*

Strategia de securitate maghiară nu identifică riscuri relevante, cu bază de plecare în Europa Centrală. Provocările originare Europei de Sud - Est sunt considerate ca având ca sursă ritmul încet de schimbare politico-socială și economică, corupția sistemică, structurile politice și economia nefuncțională a anumitor regiuni, contracțiile sociale și problemele etnice și religioase nerezolvate ale minorităților. Acestea creează condițiile apariției următoarelor riscuri: apariția unor forme variate de terorism și criminalitate organizată, traficul de droguri, armament și ființe umane.

Spațiul Comunității Statelor Independente este analizat funcție de importanța componentei acestuia, strategia de securitate acordând interes Ucrainei, Rusiei și spațiului caucazian, precum și statelor din Asia Centrală. Principalele riscuri relevate sunt reprezentate de terorism, criminalitate organizată, destabilizarea regională datorită unor regimuri autocrate, crize de natură politică, economică, socială sau

ecologică, precum și conflicte militare înghețate.

Pe plan intern, strategia de securitate a Ungariei accentuează riscuri asociate crimei organizate, economiei subterane și corupției, traficului de droguri, extremismului politic și religios, precum și riscuri derivate din situația demografică a țării. În plan demografic, documentul atrage atenția asupra balanței grupelor de vârstă, luând în calcul îmbătrânirea populației cu consecințe directe în plan economic și social.

Strategia de securitate națională stabilește direcții în plan diplomatic, precum și în cooperarea cu țările vecine, accentuând importanța sprijinirii etnicilor maghiari din alte state³⁵.

O provocare deosebită percepută la adresa securității naționale este dată de fluxul migraționist înregistrat recent de către Ungaria, în special prin prisma folosirii spațiului ecesteia ca punct de acces. Oricât de discutabilă ar fi problematica măsurilor adoptate de statul maghiar privind restricționarea fizică a accesului migranților pe teritoriul său, aceste măsuri sunt în concordanță cu planurile naționale de securitate, precum și în accord cu obligațiile de stat membru al spațiului Shengen. Moralitatea construirii de garduri la graniță poate reprezenta subiectul unei alte tematici decât cea a securității.

Prin documentul programatic de securitate al Ungariei, se stabilesc politici, direcții și sarcini ale sistemului de securitate în prevenirea și

gestionarea principalelor riscuri identificate, accentuând necesitatea cooperării în domeniu în plan extern și reliefând importanța politicilor naționale specifice în plan intern.

Bulgaria

Deși a constituit subiectul mai multor încercări, până în anul 2011, Bulgaria nu a avut o doctrină cu privire la securitatea națională. Ultimul document programatic de securitate data din 1998, cu toate că mai multe proiecte au fost concepute pentru a fi supuse dezbaterei parlamentare³⁶. Un punct distinct, inovator al *Strategiei Naționale de Securitate a Bulgariei* în vigoare, în comparațiile cu proiectele anterioare, este reprezentat de referirea în premieră la securitatea individuală a cetățenilor.

Încă din preambul, documentul programatic de securitate accentuează integrarea conceptului de securitate națională în efortul Uniunii Europene și al NATO de extindere a zonei de stabilitate, cooperare și prosperitate prin eliminarea amenințărilor și implicare activă în soluționarea problemelor globale³⁷.

În analiza contextului securității naționale se apreciază că linia de demarcație între securitatea internă și cea externă este din ce în ce mai vagă, iar interdependența între securitatea națională, regională și globală este accentuată. *Strategia de securitate bulgară reliefează natura asimetrică a riscurilor și amenin-*

țărilor, cu impact crescut la nivel regional și global.

Riscurile și amenințările la adresa securității naționale sunt grupate funcție de mediul de proveniență, având surse externe și interne.

Contextul securității externe este marcat de impactul globalizării și sunt subliniate posibila schimbare a centrului de greutate al creșterii economice dinspre vest spre est, creșterea importanței actorilor nestatali (incluzând corporațiile și entitățile religioase), dezvoltări și mutații în spațiul energetic, creșterea ponderii problemelor sociale date de migrațiune, sărăcie și dezvoltare, precum și de schimbările climatice.

Din riscurile asimetrice, documentul accentuează importanța acordării unei atenții deosebite terorismului internațional (atentatul cu bombă din Burgas, 2012), proliferării armelor de nimicire în masă, conflictelor regionale (proximitatea conflictului din spațiul iugoslav), criminalității cibernetice, precum și activităților asociate criminalității transfrontaliere.

Principalul risc asimetric extern evaluat în sfera securității externe este cel al terorismului³⁸ accentuat de conflictele regionale și crizele economice și sociale. Descentralizarea structurilor teroriste, capacitatea de infiltrare în societățile democratice și posibilitatea folosirii de materiale radioactive sau agenți toxici și biologici, precum și posibilitatea accesului la baze de date sau folosirea de echipamente sofisticate ridică acest risc – în accepțiu-

nea bulgară – pe prima poziție în ceea ce privește capacitatea de a produce efecte asupra securității naționale.

Proliferarea armelor de nimicire în masă este accentuată de faptul că diferite state urmăresc achiziționarea acestora. Menținerea unor stocuri importante de materiale de această natură reprezintă un factor de risc important considerat de strategia de securitate bulgară.

Problematika activităților asociate criminalității este reliefată ca factor de risc important. Sub acest aspect se detaliază criminalitatea organizată transfrontalieră ca risc direct asupra cetățenilor și fundamentului democratic al securității. Aceasta cuprinde infrațiuni economice, producerea și traficul ilicit de droguri, exploatarea și traficul de ființe umane, contrabanda, contrafacerea și punerea în circulație de monedă falsă, spălarea de bani și activități asociate crimei cibernetice.

Impactul distructiv al crimei informatice asupra sistemelor individuale și rețelelor informatice poate produce o criză majoră prin perturbarea sau paralizarea funcționării sistemelor critice pentru economie, rețelelor financiare informatice sau sistemelor aparținând unor instituții ale statului. Pirateria și răpirea echipajelor vaselor comerciale în largul coastelor Africii și Asiei de Sud-Est reprezintă un risc curent atât la adresa securității indivizilor, cât și privind funcționarea normală a rutelor comerciale³⁹.

Statele eșuate, prin lipsa controlului legal asupra propriilor teritorii, reprezintă surse de risc pentru securitatea națională a Bulgariei. În combinație cu nivelul crescut al sărăciei populației și instabilitatea politică, reprezintă un factor generator al migrației cu impact asupra securității țării, prin poziționarea acesteia la granița Uniunii Europene.

Riscurile privind securitatea ecologică a Bulgariei sunt variate, fiind reprezentate de emisii de substanțe periculoase, poluarea transfrontalieră a aerului și apei, precum și a coastelor maritime ale țării. Se apreciază că protejarea intereselor corporatiste poate agrava consecințele riscurilor la adresa securității naționale⁴⁰.

Securitatea energetică este fundamentală pentru securitatea națională și stabilitatea economică. Interdependența statelor privind accesul la resurse și materii prime este direct proporțională cu probabilitatea emergenței crizelor transfrontaliere. Acest raport este potențat de nivelul dezvoltării economice al unui stat și volumul de materii prime de care dispune.

În analiza mediului *securității interne*, documentul accentuează rolul pozitiv al democratizării instituțiilor și procedurilor. Integrarea și armonizarea legislației interne cu documentele specifice ale ONU și UE au dus la implementarea măsurilor pozitive privind respectarea drepturilor omului și libertăților fundamentale⁴¹.

Principala amenințare internă este reprezentată de corupție (*similar tuturor țărilor din regiune*). Vulnerabilitățile potențatoare ale acestei amenințări sunt identificate ca fiind: lipsa de transparență în modul de schimbare/ vânzare/ transmitere a proprietății, insuficienta dezvoltarea normativă a relațiilor socio-economice, controlul insuficient și probleme privind administrarea corectă a justiției. La rândul ei, corupția amenință existența și aplicarea regulilor sociale, legale și morale, potențează dezvoltarea crimei organizate, subminează credibilitatea instituțiilor statului, slăbește capacitatea de funcționare a acestora și încetinește aplicarea reformelor sectoriale.

Criminalitatea organizată este un risc importat din mediul extern de securitate în spațiul securității naționale interne. Aceasta este asociată cu traficul ilicit de droguri și își găsește spațiu de manevră și în „economia gri”, având un impact devastator asupra bugetului public prin folosirea de scheme ingenioase de spălare de bani. În afara criminalității, siguranța cetățenilor este apreciată ca fiind afectată de proasta guvernare, birocratie, managementul defectuos al bunurilor deținute de autoritățile centrale și locale.

Strategia de securitate detaliază riscurile interne la un nivel extrem de pragmatic, mergând până la includerea consecințelor accidentelor rutiere⁴², în scopul asigurării fundamentelor legislației specifice și strategiilor sectoriale.

Sub aspectul sănătății publice, sunt detaliate aspecte privind lipsa de calificare și educare a unor grupuri largi ale populației. Această tendință este accentuată de problemele de integrare în societate ale unor comunități etnice (minoritatea turcă?). Stratificarea exagerată a societății în adâncime este văzută ca fiind intolerabilă, deoarece creează premisele dezintegrării sociale și subminează autoritatea statului.

O serie de vulnerabilități specifice sunt reliefate în documentul programatic al securității bulgare, fiind analizate în contextul general al securității interne: dependența energetică, starea infrastructurii de transport, comunicații și energetice, lipsa finanțării corespunzătoare a diferitelor programe naționale, incertitudinile sociale și stratificarea excesivă a societății, precum și lipsa de coerență și de orizonturi de timp precise în restructurarea diferitelor componente ale sistemului național de securitate.

Mediul de securitate este caracterizat, în accepțiunea bulgară, de următoarele caracteristici generale: suprapunerea unor factori multipli asimetrici, dinamism înalt în evoluția mediului de securitate, ambiguitate în definirea riscurilor, dificultăți în previzionarea acestora. Posibilitatea izbucnirii unor crize multiple, simultan în diferite părți ale globului, întărește necesitatea conjugării eforturilor Bulgariei în direcțiile generale ale Uniunii Europene și NATO. Având în vedere caracteristicile riscurilor la

adresa securității, este necesară abordarea conjugată, suprastatală a securității, în care instituțiile internaționale de securitate (NATO, UE, OSCE⁴³) au un rol important în diplomația preventivă, managementul crizelor, stabilitatea post-conflict, promovarea democrației și respectul pentru drepturile omului și față de lege.

Concluzii

Democrațiile occidentale au dezvoltat strategii de securitate pragmatice, bazate pe experiența exercițiului democratic, pe ființarea unor instituții experimentate și pe cunoașterea profundă a intereselor naționale de protejat.

Statele central-europene beneficiază de avantajul geografic, dar pot dezvolta sisteme de securitate naționale viabile, bazate pe documente programatice ale securității cu un grad ridicat de ancorare la realitățile mediului de securitate.

Statele est-europene se prezintă cu sisteme de securitate care au nevoie de o elasticitate deosebită în adaptarea la fluctuațiile mediului de securitate. Adesea moștenitoare ale unor vulnerabilități istorice, acestea și-au adaptat strategiile de securitate la realitatea apartenenței la spațiul comunitar.

Putem concluziona că riscurile asimetrice sunt prezente sub menționări diverse în majoritatea strategiilor de securitate analizate. Acestea sunt menționate direct – ca

riscuri asimetrice sau indirect, sub forma de: riscuri neconvenționale, riscuri de tip nou, dar prezentând aceleași caracteristici. *În gestionarea riscurilor asimetrice considerăm ca fiind importantă dimensiunea preventivă, anticipativă a strategiilor de securitate, față de dimensiunea activă, care urmărește gestionarea consecințelor. Aceasta are beneficii multiple: resursele necesare sunt mai reduse decât cele eventual folosite pentru lichidarea consecințelor, caracterul anticipativ are rolul de a preveni pierderile de vieți omenești și bunuri materiale, consecința directă este de stabilitate a sistemului de securitate și a celorlalte sisteme.*

Strategia de securitate a Marii Britanii menționează direct riscurile asimetrice. Aceasta este orientată spre riscuri viitoare și nu riscuri curente, caracterul anticipativ al documentului fiind accentuat. În categoria riscurilor specifice din atenția strategiei de securitate britanice sunt evidențiate cele conexe spațiului Irlandei de Nord. Strategia de securitate britanică are un caracter pragmatic pronunțat, gruparea riscurilor fiind făcută funcție de orizontul de așteptare și consecințele estimate.

Franța include riscurile, amenințările și vulnerabilitățile în aceeași categorie conceptuală. Riscuri specifice identificate de documentele programatice ale securității franceze sunt date de rachetele cu rază mare de acțiune și fundamentalismul islamic. Strategia de securitate franceză

este orientată spre planificarea și bugetarea apărării și securității. Franța pentru gestionarea riscurilor la nivel superior-european, în scopul eficientizării răspunsului și economisirii resurselor. *Documentele franceze menționează necesitatea creării de legături pentru promovarea unei concepții unitare/ școală de studii de securitate europeană, fiind singurul stat care surprinde importanța formării educației de securitate.*

Statul italian are o strategie de securitate națională integrată în mai multe documente. Acesta folosește un document unitar pentru definirea unei strategii de securitate, ci utilizează un instrumentar complementar derivat din politicile, doctrinele și programele sectoriale. Forțele armate au rol important în cele două dimensiuni ale securității. Imigrația clandestină este identificat ca risc specific prioritar.

Olanda este centrată pe metoda de lucru în domeniul securității și pe cooperarea cu mediul civil privat și social. Sub acest aspect, constatăm că statul olandez prezintă o unicitate în strategiile de securitate analizate, prin incluziunea participativă a întregii societăți în gestionarea problemelor securității naționale. Riscul specific identificat de strategia de securitate națională olandeză este cel al inundațiilor, fiind determinat direct de caracteristicile fizico – geografice ale țării. Ca o consecință directă, riscurile ecologice reprezintă o prioritate în preocupările privind securitatea națională.

Statul ungar a adoptat o abordare pragmatică, fluentă, dar care acordă atenție excesivă minorității maghiare din statele vecine, fără a nominaliza, însă statele vizate. Analiza riscurilor este făcută pe paliere de interes și are determinări preponderent geografice funcție de spațiul de proveniență al factorilor de risc.

Accentuarea protejării minorității maghiare și includerea în preocupările privind securitatea națională are beneficiile asigurării suportului public pentru strategia de securitate, dar considerăm că are dezavantajul complicării înțelegerii mediului de securitate, deoarece necesită includerea riscurilor specifice altor state în documentele programatice ale securității naționale și în consecință dezvoltarea de politici și programe suplimentare.

Mediul de securitate perceput de Polonia este tributar moștenirii geopolitice. Considerăm de interes afirmarea îndrăzneală a unor riscurilor potențiale din interiorul

Uniunii Europene. Printre principalele preocupări ale statului polonez sunt pentru securitatea energetică văzută prin prisma dependenței de gazele naturale rusești conjugată cu relațiile tradițional tensionate cu Federația Rusă. Strategia de securitate poloneză se distinge prin o abordare originală a riscurilor și amenințărilor prin intermediul vulnerabilităților identificate la nivelul național.

Strategia de securitate slovacă se înscrie în trendul strategiilor statelor din centrul Europei. Slovacia accentuează ca risc specific cel asociat activității serviciilor secrete străine pe teritoriul național.

Interesele naționale ale statelor europene au o componentă comună, derivată din valorile democratice comune, din proximitatea geografică și istorică împărtășită, dar și din valorile europene comune și din principiile Strategiei de Securitate a Uniunii Europene.

Note

¹ *Strategia Națională de Securitate Britanică, Guvernul Majestății Sale, London, 2010, p. 1* în <http://merln.ndu.edu/whitepapers.html>, (accesat la 23.11.2012)

² *Ibidem*, p. 17.

³ *Ibidem*, p. 27.

⁴ *Ibidem*, p. 28.

⁵ *Carta Albă a Securității și Apărării Naționale a Franței*, Odille Jacob, La documentation Francaise, New York, 2008, p. 2

în <http://merln.ndu.edu/whitepapers.html>, (accesat la 28.11.2012).

⁶ *Ibidem*, p. 5.

⁷ *Ibidem*, p. 9.

⁸ *Ibidem*, p.17.

⁹ Primul ministru olandez J.P. Balkende, în introducere la *Strategia Națională de Securitate*, 2007, Broese and Peerebom, Breda, p. 7.

- ¹⁰ *Strategia Națională de Securitate olandeză*, Broese and Peerebom Publishing, Breda, 2007, p. 9 în <http://merln.ndu.edu/whitepapers.html>, (accesat la 29.11.2012).
- ¹¹ *Ibidem*, p. 10 .
- ¹² *Ibidem*, p. 13 .
- ¹³ *Ibidem*, p. 18 .
- ¹⁴ Federica di Camillio, Lucia Marta, *Cazul Italiei*, working paper nr 39, Real Instituto Elcano, 2009, p. 1.
- ¹⁵ *Italian Strategic Concept*, Roma, 2004, p.6.
- ¹⁶ *Ibidem*, p.15.
- ¹⁷ *Report on Intelligence Policy for Security, Information and Security Department*, Roma, 2007, p. 12.
- ¹⁸ *Italian Strategic Concept*, Roma, 2004, p.17.
- ¹⁹ *Strategia de securitate națională a Poloniei* (traducere certificată), Varșovia, 2007, p. 3 în <http://merln.ndu.edu/whitepapers.html>, (accesat la 17.10.2012).
- ²⁰ *Ibidem*, p. 4 .
- ²¹ *Ibidem*, p. 7 .
- ²² *Ibidem*, p. 8 .
- ²³ *Ibidem*, p. 9 .
- ²⁴ *Ibidem*, p. 9 .
- ²⁵ *Ibidem*, p. 14.
- ²⁶ *Strategia de securitate a Republicii Slovacia*, Bratislava, 2005, p. 1 în <http://merln.ndu.edu/whitepapers.html>, (accesat la 24.10.2012).
- ²⁷ *Ibidem*, p. 4 .
- ²⁸ *Ibidem*, p. 7 .
- ²⁹ *Ibidem*, p. 5 .
- ³⁰ *Ibidem*, p. 8 .
- ³¹ *Rezoluția Nr. 2073/ 2004 III.31 a parlamentului Ungariei*.
- ³² *National Security Strategy of the Republic of Hungary*, Budapesta, 2004, p. 1 în http://www.kulugyminiszterium.hu/archivum/Kulugyminiszterium/EN/Ministry/Departments/NATO/National_Security_Strategy.htm, (accesat la 13.11.2012).
- ³³ *Ibidem*, p. 3.
- ³⁴ *Ibidem*, p. 7 .
- ³⁵ *Ibidem*, p. 13 .
- ³⁶ analiză a evoluției strategiilor naționale de securitate bulgare, în <http://bnr.bg/sites/en/Lifestyle/Life/Pages/2302securitystrategy.aspx>, accesat la 17.10.2012
- ³⁷ *Strategia Națională de Securitate a Bulgariei*, Sofia, 2011, p. 1 în <http://merln.ndu.edu/whitepapers.html>, (accesat la 03.11.2012).
- ³⁸ *Ibidem*, p. 5 .
- ³⁹ *Ibidem*, p. 8 .
- ⁴⁰ *Ibidem*, p. 5 .
- ⁴¹ *Ibidem*, p. 9 .
- ⁴² *Ibidem*, p. 7 .
- ⁴³ *Ibidem*, p. 8 .

Bibliografie

- Di CAMILLIO, Federica; MARTA, Lucia, *Cazul Italiei*, working paper39, Real Instituto Elcano, 2009.
- Carta Albă a Securității și Apărării Naționale a Franței*, Odille Jacob, La documentation Francaise, Paris, 2008.
- Conceptul Strategic al Șefului Statului Major General Italian*, 2005.
- Rezoluția Nr. 2073/ 2004 III.31 a parlamentului Ungariei*.
- Strategia Națională de Apărare a Slovaciei*, Bratislava, 2005.
- Strategia Națională de Securitate a Bulgariei*, Sofia, 2011.

Strategia Națională de Securitate Britanică, Guvernul Majestății Sale, Londra, 2010.

Strategia Securității Naționale a Republicii Moldova, Chișinău, 2011.

Strategia Națională de Securitate olandeză, Broese and Peerebom Publishing, Breda, 2007.

Strategia de securitate națională a Poloniei, Varșovia, 2007.

Strategia de securitate a Republicii Slovacia, Bratislava, 2005.

Strategia Națională de Securitate a Republicii Ungaria, Budapesta, 2004.

Resurse electronice

<http://www.kulugyminiszterium.hu/archivum/Kulugyminiszterium/EN/>

<http://www.bnr.bg/sites/en/Lifestyle/Life/Pages/2302securitystrategy.aspx>

<http://www.president.gov.ua/en>

<http://www.doctrine.quantico.usmc.mil/>

<http://www.zdnet.com/articles>,

<http://www.independent.co.uk>

<http://www.dw.de>

<http://www.hiik.de>

Strategii de PR în retorica electorală din Parlamentarele - 2014, Republica Moldova vs „revoluția crizantemelor”, octombrie 2015

(PR strategies in the electoral rhetoric during the parliamentary elections in 2014, Republic of Moldova vs "the chrysanthemums revolution", october 2015)

Aurelia PERU-BĂLAN

Abstract: *In this article the author approaches the trends of the electoral rhetoric during the parliamentary elections that were held on 30th of November. The article determines which are the most used campaign issues with a mobilizing effect on the voters; among these - the external path of the Republic of Moldova. During the last five years, the right and center-right wing parties have chosen the EU integration, the left-wing parties - the Eurasian Union. The contribution also analyzes the most relevant special events organized by the political parties' staffs in order to create an image well covered by the media and favorable for the political actors.*

Keywords: *elections, public relations, events, political parties, Republica Moldova.*

Iluzii electorale spulberate: „revoluția crizantemelor”

La aproape un an după alegerile parlamentare din 30 noiembrie 2014, sistemul politic din Republica Moldova atinge un nivel de destabilizare și erodare imagologică fără de precedent. Calificativul „stat captiv” este preluat din textele ziaristice în declarațiile publice ale formatorilor de opinie și ale liderilor politici din țară. Mai mult, înalți

funcționari europeni se pronunță public vizavi de controlul instituțiilor de stat concentrat în mâinile oligarhilor moldoveni.

Intr-un articol de opinie publicat în cotidianul *New York Times*, Thorbjorn Jagland, Secretar general al Consiliului Europei, afirmă că Moldova se află pe marginea prăpastiei și riscă să devină următoarea criză de securitate în Europa, cu consecințe potențiale departe de frontierele ei. „În ultimii șase ani a

fost făcut prea puțin pentru a se dezvolta economia și instituțiile țării. Corupția rămâne endemic și statul este în continuare în mâinile oligarhilor... Mulți privesc încă spre Bruxelles pentru răspuns, în timp ce alții cred că prosperitatea este legată de Uniunea Economică Euroasiatică, condusă de Rusia. Ceea ce unește cele două tabere este resentimentul lor palpabil față de elitele venale. Scandalul băncilor, masiva fraudă bancară, interferența politică subterană trebuie eliminată din sistemul judiciar, trebuie scarte monopolurile în domeniul media. Statul se poate transforma. Dar, înainte, acest stat captiv trebuie înapoiat cetățenilor săi¹”.

Vrem țara înapoi! – s-a transformat într-un *snout-bites* al protestatarilor din Piața Marii Adunări Naționale din Chișinău.

Despre fenomenele și tendințele amenințătoare din sistem a atenționat și ex-premierul Chiril Gaburici în Scrisoarea sa adresată Președintelui Republicii Moldova, Președintelui Parlamentului și plasată, cu o săptămână până la demisie, pe pagina sa de Facebook, în care acesta cere demisia conducerii Procuraturii, CNA, BNM².

Imediat după scrutinul parlamentar din 30 noiembrie, presa națională și blogosfera au început să facă dezvăluiri despre colapsul din sistemul financiar-bancar, cauzat de devalidarea celor trei bănci – Banca de Economii a Moldovei, Banca Socială, Unibanc. Acest fapt a mobilizat societatea civilă pentru a

declara categoric puterii legitimitate că este una coruptă, că oligarhii au acaparat statul, că justiția este controlată, iar instituțiile puterii au devenit nefuncționale. Cetățenii nu mai au încredere în cei cărora le-au delegat puterea în noiembrie 2014.

Comunicarea electorală în Parlamentarele 2014

Repere contextuale

Alegerile parlamentare din toamna 2014 s-au desfășurat în contextul retoricii dure dintre valorile occidentale, promovate de actorii politici pro-europeni – PLDM, PL PDM, și nostalgia după tutela URSS, alimentată de ofertele electorale ale partidelor de stânga – PSRM, Partidul Nostru etc. Alte aspecte contextuale au vizat evenimentele tragice din Ucraina și alegerile prezidențiale din România. De remarcat că factorul extern, mediul internațional, tradițional, au un impact substanțial asupra dispoziției electoratului și a comportamentului principalilor actori ai sistemului politic moldovenesc.

Publicitatea politică reprezintă un domeniu distinct al comunicării politice. Stafurile electorale alocă, de regulă, cele mai mari surse financiare anume pentru publicitatea electorală. Deși unii politicieni sunt sceptici vizavi de impactul mobilizator al unui mesaj publicitar, niciun actor politic nu se lansează în

campania electorală fără de publicitate politică.

În campaniile electorale, publicitatea este aidoma indicatorilor rutieri într-un sector aglomerat, având sarcina de a ajuta alegătorii să se orienteze în multitudinea de mesaje lansate de actorii politici. Rosser Reeves, inițiatorul conceptului de marketing „propunere unică de vânzare”, afirma că dacă spoturile comerciale pot vinde produse, pot vinde și politicieni³.

Robins K., Wester F. sugerează că aplicarea tehnicilor de publicitate la procesul politic este un simbol al modului în care politica se schimbă, devenind o problemă de a vinde idei și a procura alegători⁴.

Publicitatea este un domeniu de activitate de sine statător care, prin intermediul unei comunicări de tip persuasiv, încearcă să inducă atitudini favorabile ale receptorilor în raport cu anumite produse, servicii sau idei⁵.

Vectorul extern al țării – disputat între opțiunile proeuropene și cele proruse a constituit tema dominantă în ofertele concurenților electorali din acest scrutin. Evoluția tragicelor evenimente din Ucraina vecină a alimentat temerile autorităților de la Chișinău în legătură cu o posibilă imitare a scenariului de pe Maidan în Piața Marii Adunări Naționale.

Partenerii de dezvoltare, instituțiile europene au sprijinit Guvernul de la Chișinău în perioada campaniei electorale. Totodată, presa a mediatizat intens informația despre suportul financiar acordat

Republicii Moldova pentru continuarea reformelor pro-europene și a cursului european al țării. Astfel, potrivit Memorandumului de Înțelegere, Republica Moldova urma să beneficieze, în următorii trei ani, de un sprijin de până la 410 milioane de euro din partea UE, pentru reforma administrației publice, dezvoltarea agricolă și rurală, reforma poliției și managementul frontierei⁶.

Două evenimente de rezonanță au contribuit la consolidarea capitalului de imagine a elitei politice guvernatoare. Începând cu 27 aprilie 2014, a fost obținut regimul liberalizat de vize pentru cetățenii moldoveni, iar la 27 iunie 2014, la Bruxelles, a fost semnat Acordul de asociere Republica – Uniunea Europeană. La 2 iulie 2014, Parlamentul Republicii Moldova a ratificat Acordul de Asociere cu Uniunea Europeană. Din cei 101 deputați, la începutul ședinței au fost prezenți 93 de deputați. Întru susținerea ratificării s-au expus 59 de deputați. Opoziția comunistă a părăsit sala plenului, înainte ca proiectul să fie supus votului; 0 au votat „contra” deputații socialiști⁷.

Comunicarea electorală media-tică, în acest scrutin, a fost una deosebită de cele anterioare. Astfel, liderii principalelor partide politice au boicotat dezbaterile televizate, delegând reprezentanți din centura a II-a, a III-a din rândul formatorilor de opinie favorabilă unui sau altui partid politic. În acest scrutin s-a dat prioritate itinerarelor liderilor de partid sau așa-numitelor tennici

electorale „candidatul în acțiune”. Unii lideri politici, care nu au dispus de canale media de comunicare, în special audiovizuale, au fost motivați să-ți petreacă campania în satele moldovenești. La fel au procedat, însa, și liderii partidelor politice care au avut televiziuni, presă scrisă docile. Unicele emisiuni televizate la care s-au produs actori politici de prim rang au fost talk-show-urile politice, în cadrul cărora aceștia au răspuns la întrebările moderatorilor, fără participarea oponenților politici sau conectarea telefoanelor în direct. Ne referim la emisiunile: *Moldova în direct* (Moldova1), *Puterea a IV –a* (N4), *Politica* (TV7), *Fabrica* (Publika), *Te votez la PRO TV* (PRO TV).

În timpul campaniei electorale este mult mai probabil ca politicianii să folosească televiziunea ca o metodă de persuadare a alegătorilor decât ca un mijloc prin care își argumentează validitatea punctului lor de vedere⁸. În aceste alegeri a fost extinsă baza emițătorilor de mesaje. Cu un apel de responsabilitate civică, cu ocazia alegerilor din 30 noiembrie, s-a adresat ÎPS Mitropolit al Moldovei Vladimir. Indubitabil, autoritățile au încercat și prin autoritatea ÎPS să asigure prezența la urnele de vot. ÎPS Mitropolit Vladimir îndeamnă cetățenii să-și exercite dreptul fundamental așa cum le dictează conștiința și memoria vrednicilor înaintași, care cu neprecupețire au luptat pentru triumful Evangheliei

lui Hristos și a dragostei frățești între semenii⁹.

Preț-publicitate

Tradițional, și în această cursă electorală, staffurile partidelor politice au cheltuit cei mai mulți bani pentru publicitate. Lideri la acest capitol au fost PD și PLDM, care au investit peste 19 milioane de lei. Urmează „Patria” cu 7,7 milioane de lei, PSRM cu 5,72 milioane de lei. Pentru publicitate, PCRM a cheltuit 2,21 de milioane de lei, iar PL – aproape un milion de lei¹⁰.

Pseudoevenimentele

Acestea au dat tonul tendințelor PR în campania pentru alegerile parlamentare din 30 noiembrie din Republica Moldova. Pseudoevenimentele se fabrică pentru consumul mediatic. Totodata, discursurile politice ținute în contextul pseudoevenimentului trebuie să conțină câteva *soundbites*-uri – cuvinte care devin ușor memorabile publicului și devin „nada” pentru mass-media. Se pot organiza evenimente la scară mică, cum ar fi conferință de presă, până la pseudoevenimente de amploarea mitingurilor electorale.

De fapt, pseudoevenimentele de amploare au marcat un trend al marketingului electoral în Moldova odată cu „oligarhizarea” politicului, adică începând cu anul 2009. Principalele partide politice și-au înviorat agenda publică și, în

special, cea electorală, cu pseudo-evenimente PR, care au capacitatea de a crește nivelul de expunere mediatică.

Evenimente speciale sau pseudoevenimente organizate de PDM:

Sloganul central de campanie – *Creștem Moldova!*

Am considerat motivat să numim tactica utilizată de PDM în acest scrutin – *tactica „lumânării”* – start incendiar și final incendiar, cu rezonanță. Această tactică și-a găsit materializare în organizarea a doua acțiuni de amploare, cu vastă acoperire mediatică:

I. Alegerile primare interne;

II. Acțiunea culturală (*pseudo-eveniment*), care a durat 2 zile, cu genericul *Zilele Brâului moldovenesc* – un concert cu cele mai mari vedete ale estradei europene (în prima zi) și ale *show-biz*-ului rus (în ziua a doua). PDM a anunțat că va forma lista electorală prin mecanismul alegerilor directe ale candidaților. Votul s-a desfășurat pe 28 septembrie, iar până atunci, stafful PDM a organizat o campanie de informare privind procedura de vot, invocând că este un exercițiu democratic care va apropia politicienii de alegători. Liderii de partid au făcut o referință la practica SUA în acest sens, unde mecanismul de *primaries* este folosit pentru a alege *unicul candidat* din cadrul partidului.

În această campanie PDM a fost lider în ce privește organizarea de evenimente speciale. Printre acestea:

a) *„expresul PDM”* - o acțiune similară agitației electorale, dar cu vădite elemente de PR;

b) *Conferința „Miniștrii PD la răspuns”*;

c) *Zilele brâului moldovenesc. „Miniștrii PDM la răspuns”* reprezintă o serie de conferințe de presă- maraton, în care cei șase miniștrii din PDM au făcut o trecere în revistă a realizărilor de la ministerele pe care le conduc. Pe parcursul zilei, fiecare ministru a prezentat raportul său individual, preț de 30 de minute, care a putut fi urmărit în regim online.

Stafful PDM a extins acțiunile de PR cu tentă electorală prin raportarea la zilele cu roșu din calendar. Astfel, duminică, 14 septembrie, de Ziua Familiei, democrației au organizat într-un parc din Chișinău acțiunea „Familia Moldovei”, anunțând că PDM se angajează să facă o prioritate națională din interesele familiilor din Moldova: „Creștem Moldova pentru a crea condiții de trai mai bune pentru fiecare familie”. Liderul democraților, Marian Lupu, a fost prezent la eveniment împreună cu soția sa, iar președintele de onoare al PDM, Dumitru Diacov, a urcat în scenă cu doi dintre nepoții săi.

FAMILIA a constituit elementul strategic de comunicare al PDM în agitația electorală. Stafful a lansat 5 angajamente pentru familiile din Moldova:

1. PDM va munci pentru bunăstarea fiecărei familii.
2. PDM va ocroti copiii, susținându-i pe ei și pe părinți.
3. PDM va ajuta familiile tinere și pe cele care au mulți copii.
4. PDM va lupta ca să țină familiile din Moldova unite, aici acasă.
5. PDM va îmbunătăți locul și rolul femeii în comunitățile noastre.

Femeia a avut un rol central în strategia de comunicare a Partidului Democrat. Partidul a explorat, în acest sens, și imaginea charismatică a doamnei ministru a Culturii, Monica Babuc. Pe parcursul anului au fost organizate mai multe expoziții-târguri a obiectelor populare, cum ar fi Festivalul Iei, alte evenimente organizate sub egida Ministerului Culturii și mediatizate intens de mai multe televiziuni din țară.

Un alt eveniment organizat în contextul comunicării electorale a fost ședința Clubului tinerilor antreprenori democrați, la care a fost prezent și prim-vicepreședintele PDM, Vladimir Plahotniuc, câțiva miniștri democrați, care le-au vorbit celor prezenți despre ingredientul principal al reușitei: munca în echipă. Plahotniuc, ad-hoc, crează *mitul* despre succesele partidului pe care îl reprezintă, afirmând că „despre PDM este o legendă care spune că suntem o echipă puternică. Este adevărat! Și în business, la fel ca și în politică, nu vei face nimic fără echipă. Nici în familie, nicăieri, nu reușești să faci nimic dacă nu ești

într-o echipă”, a afirmat V. Plahotniuc¹¹.

Plahotniuc a utilizat eficient blogul personal în scopul autopromovării electorale – <http://plahotniuc.blogspot.com/p/fundatia-edelweiss.html>, unde au fost postate articole despre activitatea sa și a Fundației de caritate pe care o conduce *Edelweiss*, impresiile acestuia.

Conform datelor statistice, în Republica Moldova numărul utilizatorilor de internet este de peste 40%.

Unul dintre pilonii strategiei de megacomunicare a fost *Campania socială „Renaștem Moldova”*, inițiată de Vlad Plahotniuc și susținută de Fundația de Caritate *Edelweiss* în scopul colectării de fonduri pentru modernizarea maternității Institutul Mamei și Copilului. Campania a dat startul în aprilie 2014, la ea alăturându-se un număr mare de cetățeni, precum și personalități din Moldova și din străinătate, printre care președintele Nicolae Timofti, Guvernul României, oameni de afaceri și de cultură. Campania a fost finalizată la sfârșitul campaniei electorale cu un telemaraton care a durat 12 ore. Vedeta de televiziune, româncă Andreea Marin, a fost cea care a găzduit *Telemaratonul Renaștem Moldova*. La final, în aceeași seară, vedeta de televiziune și Vlad Plahotniuc au mers împreună la Institutul Mamei și Copilului pentru a înmâna conducerii maternității certificatul cu suma colectată duminică – 1 milion de euro pentru lucrările de modernizare și dotare cu tehnică medicală. Intuim

că acesta a fost obiectivul autorului proiectului. Or, pentru rotunjirea sumei evocate, 500 de mii de euro, au fost oferite de V.Plahotniuc¹².

„Așa vom crește Moldova, cu fapte concrete, cu beneficii directe pentru oameni, nu cu discursuri și promisiuni!”. Acesta a fost mesajul lansat de Plahotniuc în cadrul telemaratonului. Un eveniment care s-a încadrat perfect sub sloganul de campanie „*Creștem Moldova*”:

Construcțiile lingvistice *Renaștem Moldova! Creștem Moldova!* au devenit *soundbites-ul* campaniei promovate de democrați.

Comunicarea contra PR-negru

Staff-ul PDM a identificat o tactică originală de contracarare a PR-ului negru. În sfera publică națională V. Plahotniuc mai este supranumit *păpușarul*, fiind asociat cu persoană care trage de sforile scenei politice moldovenești. În ultima fază a campaniei electorale, fotografia lui Vladimir Plahotniuc este postată pe coperta revistei *VIP Magazin* într-o ipostază inedită, simulând un veritabil păpușar de la Teatrul Republican de Păpuși „*Licurici*”¹³. Astfel, prin utilizarea sarcasmului și afecțiunii, a fost neutralizată dimensiunea peiorativă a păpușarului politic.

Pe copertă *VIP Magazin* poate fi văzută imaginea lui V. Plahotniuc între păpuși de teatru și titlul: „Vlad Plahotniuc, în vizită la adevărații

păpușari”. În interviu, politicianul face dezvăluiri despre viața și activitatea sa, vorbește despre familie, despre echipa lui, despre business, despre politică și despre viitorul Moldovei. Un exemplu elocvent când autocritica și umorul poate să aibă un succes exorbitant în presă. El vorbindu-le cu umor jurnaliștilor de la VIP despre porecele președinților din toată lumea, despre porecla de păpușar și despre cine sunt cei care dau porecle¹⁴.

O altă tehnică de „umanizare” a imaginii *păpușarului* a coincis cu momentul când acesta și-a demonstrat abilitățile muzicale, cântând la trompetă, în Scurarul Catedralei, piesa din repertoriul lui Julio Iglesias „*Mammy Blue*”, fiind acompaniat de Chișinău – Youth Orchestra. Astfel, apare imaginea liderului romantic, sensibil, creând o stare de liniște și admirație¹⁵.

Deși este o tehnică folosită și de mulți politicieni de-a lungul anilor, printre care Richard Nixon, Bill Clinton și Vladimir Putin, aceasta s-a dovedit a fi o premieră pentru Moldova. Pentru consolidarea dimensiunii internaționale a imaginii PDM, în noiembrie 2014, *a semnat, la București, un acord de colaborare cu PSD din România*. Mai mult, PDM îl sprijină deschis pe Victor Ponta la prezidențialele din 2 noiembrie 2014. Pentru comparație, *în 2010, PDM avea să semneze un tratat de colaborare cu „Edinnaia Rossia*”¹⁶.

„*Zilele brâului moldovenesc*” - sub acest generic s-a produs punctul

de culminație în strategia de comunicare PR, adoptată de stafful PDM pentru scrutinul din 30 noiembrie. În ultimele 2 zile de campanie (vineri și sâmbătă) au fost organizate concerte cu participarea vedetelor de muzică de estradă din Europa (vineri) și din Rusia (sâmbătă). Aceasta a fost simbolistica centriștilor democrați și mesajul de deschidere și spre vest și spre est.

Ce este mai important în publicitate – imaginea sau informația?

Teme de campanie ale PDM

Familia - prioritate națională

Femeia

Locuri de muncă

Cât de important este mesajul (textul) în spotul electoral? Cacioppo și Petty, referindu-se la ruta centrală de persuasiune, au descoperit că indivizii se deosebesc prin efortul intelectual pe care-l fac pentru a se implica în mesaj sau ceea ce ei numesc *nevoie cognitivă* (NC). Oamenilor cu o puternică NC le place să rezolve probleme dificile, să caute indicii, să facă distincții subtile și să analizeze diferite situații.

Pentru a fi persuasiv, un mesaj ar trebui să facă apel la valorile culturale pe care le susține auditoriul vizat¹⁷.

Spoturile electorale ale PDM

Spot nr. 1 (Anexa1)

„AICI, ACUM. Creștem Moldova. Lideri pricepuți. Economisti de succes din toată Moldova propuși de cetățeni. Cresc economia, ocrotesc familiile, respectă tradițiile. Oameni de cuvânt, de bună credință. PDM: Creștem Moldova!”

În spot lipsesc protagoniștii, fețele liderilor politici. Miza este textul publicității. Este destinat receptorilor cu *necesități cognitive* (NC) mai mari¹⁸.

Pe planul de final al spotului apare brâul moldovenesc. Aceasta ne duce la ideea că stafful PDM, incluzând simbolul brâului moldovenesc în publicitatea electorală – stradală și audiovizuală – a prevăzut și genericul pentru concertele din zilele de vineri și sâmbătă în ajunul scrutinului. În campanie nu a fost nimic improvizat. Primul spot este unul de consolidare a echipei, adică spotul care poziționează produsul politic, îi arată avantajele, noutatea, îl face marcă.

Spot nr. 2

Un alt spot este elaborat după modelul *vox-populi* sau spotul recomandare. Vorbitorii din acest spot, exponenți ai diferitor segmente sociale, diferite publicuri-țintă: doi pensionari, un politolog, un psiholog, un medic și 4 juriști, care-și exprimă susținerea pentru PDM. Cu toate că acest gen de spot are impact minimal, deoarece se știe despre angajarea protagoniștilor, se con-

sideră printre cele mai uzuale tipuri de reclamă politică (și cel mai ieftin). „PDM cunoaște afacerile (vorbește un pensionar), PDM va face lucruri reale (un tânăr jurist), un nivel mai înal de trai (un psiholog), familii puternice, schimbare adevărată (un politolog). Viitorul este PDM (un medic). Eu cred în PDM. Ei ascultă. PDM pentru locuri mai bune de muncă. PDM: locuri de muncă bine plătite, familii ocrotite. Creștem Moldova!”¹⁹

Spot nr. 3

PDM creează locuri de muncă pentru Moldova, ajută agricultorii, sprijină afacerile de familie. Cu PDM tinerii primesc șansa de a se realiza aici, în Moldova. PDM este SINGURUL PARTID care vine cu un plan serios de creștere a Moldovei. Locuri de muncă bine plătite, familii ocrotite. Veniți alături de PDM! Creștem Moldova!²⁰

Familia și femeia ocrotită sunt două teme de campanie, două subiecte electorale prezente în toate spoturile PDM. Prin selectarea acestor simboluri s-a urmărit atragerea cât mai extinsă a potențialilor votanți – familia completă, prietenii familie etc.

Spot nr.4

În imagine: o tânără gospodină ține în mână o ceașcă de ceai și meditează în voce:

„Nu prea cred în politicieni. Problemele femeilor au fost ignorate până acum. Dar PDM m-a convins. Ei vin cu soluții pentru femei. PDM va pedepsi violența domestică

asupra femeii. Ei vor crea condiții să muncim acasă. Să ținem familiile unite. Ei sunt garantul păcii și al dreptății. Ei opresc extremismul și protejează familiile. Acum eu votez Partidul Democrat. PDM. Creștem Moldova!”²¹.

Toate spoturile PDM au aceeași coloană sonoră. Un trend recunoscut și eficient pe piața politică publicitară.

În campania de comunicare PDM declarară familia *prioritate națională*.

Partidul Liberal-Democrat din Moldova

Sloganul central de campanie – „*Înainte, Moldova!*” „*Înainte, spre un viitor european!*” PLDM s-a poziționat în fază preelectorală cu proiectul politic *Planul 2020*. La 13 iunie, președintele PLDM, Vlad Filat, și alți lideri de opinie din partid au prezentat în cadrul unui eveniment special *Planul 2020 pentru o Moldovă europeană*. Acesta prevede ca, până în 2017, Republica Moldova să obțină statutul de țară-candidat la aderare la UE, iar până în 2020 să devină țară membră a UE.

Cea mai de amploare acțiune organizată de stafful PLDM a avut loc duminică, 7 septembrie, prin desfășurarea unui eveniment de rezonanță în PMAN – mitingul electoral „*PLDM pentru Europa!*”. La eveniment au participat peste 100 de mii de simpa-

tizanți. Acțiunea trebuia să transmită mesajul că PLDM este axa, principalul partid în coaliția pro-europeană.

Mitingurile electorale au un rol deosebit în campanie, comunicarea în timpul acestora având o încărcătură magnifică. Un miting bine organizat poate edifica cea mai eficientă dominantă în campania de publicitate. De regulă, acestea au un final emoțional, care se memorează pentru mult timp de către cei prezenți. Este important când își face apariția liderul de partid, care gestionează evenimentul în cauză. Principalul instrument de influențare a electoratului în timpul unui miting este, desigur, discursul politic al liderului. Transpunând *teoria ofertei comerciale unice* la domeniul publicității politice, R. Reeves scria: „Ceea ce ați memorizat despre orator – haina lui, exteriorul, încrederea – este imaginea mărcii, conținutul discursului – oferta comercială (politică) unică”²².

Partidul Liberal Democrat din Moldova s-a lansat oficial în campania electorală pentru alegerile parlamentare din 30 noiembrie în ziua de 12 octombrie. Evenimentul a avut loc la Sala Polivalentă din Chișinău și a întrunit peste 6 mii de membri și susținători ai PLDM. Sloganul PLDM anunțat în cadrul evenimentului special – „ÎNAINTE, spre un viitor european!”.

O acțiune originală de PR a fost organizarea în ziua de 13 noiembrie - forumul dedicat tinerilor liberal-democrați și înmânarea așa-numi-

tului *pașaport al tânărului european*. Actul de identitate improvizat conține o trecere în revistă a realizărilor liberal-democraților din ultimii ani în domeniul politicilor de tineret, cum ar fi egalarea practicii în timpul studiilor cu stagiul de muncă, acordarea burselor în baza meritelor, modificarea metodologiei de admitere în universități și obligarea instituțiilor de stat să ofere locuri de practică tinerilor specialiști. Dat fiind faptul că publicul-țintă sunt tinerii, acestea au fost distribuite în incintele universităților din capitală, împreună cu pixurile și brățările cu simbolul PLDM.

Se cuvine să ne referim încă la un eveniment care a contribuit la consolidarea imaginii liderului PLDM și a partidului, implicit. Cu câteva zile înainte de scrutin, la 25 noiembrie, Traian Băsescu, președintele României, spre sfârșit de mandat, i-a conferit liderului PLDM, Vlad Filat, Ordinul Național „Serviciul Credincios” în grad de *Mare Cruce*. Distanța i-a fost acordată în semn de înaltă apreciere a întregii activități pusă în slujba dezvoltării, pe multiple planuri, a relațiilor dintre Republica Moldova și România, pentru abnegația cu care a promovat valorile democrației și parcursul european al Republicii Moldova²³.

Un element specific de campanie pentru liderii moldoveni este *transferul de imagine*. În acest sens, întrevederile cu oficialii europeni aduc totdeauna un plus de imagine în campanie. În timpul campaniei

electorale, președintele Partidului Liberal Democrat din Moldova, Vlad Filat, a avut, la Bruxelles, o întrevedere cu președintele Partidului Popular European. Joseph Daul a promis că colegii din PPE vor lucra cot la cot cu PLDM la scrutinul parlamentar și că va veni la Chișinău pentru a fi alături de Vlad Filat la alegerile din 30 noiembrie. (Totuși, liderul PPE nu a sosit la Chișinău în perioada campaniei electorale)²⁴.

Vineri, 28 noiembrie, înainte de alegerile parlamentare, la Chișinău, sosește într-o vizită de o zi, Claus Iohannis, Președintele ales al României. Iohannis a venit cu un mesaj pentru menținerea cursului pro-european al Republicii Moldova și după scrutinul parlamentar. Remarcabil că, briefingul de presă, Președintele României l-a susținut alături de Vlad Filat, în sediul PLDM. În acest fel s-a evidențiat și sprijinul special pentru această formațiune politică.

Vizita în cauză a dat o notă de finalitate campaniei PLDM. Charisma proaspăt alesului președinte a asigurat un transfer de imagine pozitivă și asupra liderului liberal-democraților moldoveni.

Temele de campanie ale PLDM:

Viitorul european al Republicii Moldova (Acest subiect a fost cel mai prezent în retorica electorală a liberal-democraților)

Oportunitățile semnării Acordului de Asociere și Liber Schimb

Reforma învățământului

Reforma ministerului de Interne

Spoturi electorale ale PLDM (anexa2)

Spot nr. 1

A fost spotul central, de consolidare a imaginii PLDM. Partidul a pus accentul pe viitorul european al Moldovei, al copiilor. Această structură lingvistică – *viitor european* – rasună de 5 ori în textul cu o durată de 30 de secunde.

Narator este însuși președintele PLDM, Vlad Filat: *Pace, bunăstare, locuri de muncă, o viață sigură pentru copiii noștri. [...] . Iată viitorul european al țării. Am semnat Acordul de Asociere și Liber Schimb cu UE.A mai rămas să facem un pas, să asigurăm viitorul european al copiilor noștri. Veniți cu noi să mișcăm Moldova înainte.* PLDM²⁵.

Sarcina staffului a fost de a aminti electoratului semnarea Acordului de Asociere UE-RM, a fost posibilă, în special, grație eforturilor întreprinse de miniștrii din echipa PLDM: premierul Iurie Leancă (la acel moment) și ministrul de Externe și Integrării Europene, Natalia Gherman, care a devenit membră a partidului chiar în timpul campaniei electorale.

Alte 4 spoturi s-au axat pe teme electorale mai înguste, fiecare rezumându-se la prezentarea contribuției miniștrilor PLDM la procesele de modernizarea Republicii Moldova în domeniile justiției, educației, sănătății – adică ministerele care le-au revenit liberal-democraților.

Ultimul spot este unul de mobilizare a votanților PLDM. Textul se rezumă la întrebarea retorică a naratorului: *Ce ne dorim noi? Probabil, suntem în fața celei mai importante alegeri de la independență încoace. Acum e momentul să răspundem și noi la întrebare – încotro mergem? Pășim cu încredere în viitor sau ne întoarcem în trecut? Un trecut care era gata să împuște în copiii noștri.*

Autorul folosește aluzia ca instrument de persuasiune a alegătorului. Este o referință la avertizarea făcută de Zinaida Greceanăi (premierul moldovean în perioada guvernării comuniste) în timpul evenimentelor din 5-7 aprilie 2009, adresată părinților de a nu le permite copiilor să iasă în Piața Marii Adunări Naționale, unde ar putea fi folosite armele.

Apoi urmează codificarea mesajului electoral: *În permanență șantaj, amenințări cu frigul, cu foamea? (embargourile impuse de Federația Rusă) Vrem iarăși război la noi acasă sau merităm o soartă mai bună? (Războiul de pe Nistru) În pace și liniște să ne construim viitorul.*

În numele părinților tăi, în numele copiilor tăi, în numele fraților tăi, surorilor tale, în numele

*tău, Moldova, ieși la vot, votează pentru un viitor european! Votează PLDM!*²⁶

Robert Gass și John Seiter afirmă că în procesul de persuasiune, în politică, sunt potrivite asocierile pozitive. Astfel, sloganele atribuite produselor (actorilor politici) capătă trăsături pozitive, care în timp se instalează în mintea receptorilor²⁷.

Astfel, spoturile PLDM redau parcă o altă Moldova – una modernă, prosperă, cu școli și spitale bine echipate, oameni deschiși și senini în privire. Aceasta a fost strategia echipei care s-a ocupat de mesajul publicitar – a transmite un mesaj pozitiv despre rezultatele reformelor europene, a reda o viață frumoasă, evitându-se peisajul sumbru al cotidianului, pe care „l-au explorat” alți competitori electorali în scopuri persuasive.

În acest context, găsim relevante afirmațiile lui Michael Schudson, potrivit căruia, publicitatea nu pretinde că prezintă realitatea așa cum este, ci realitatea așa cum trebuie să fie, viața și vieți care merită imitare²⁸. Această paradigmă din publicitatea comercială a fost pliată și la publicitatea politică. În acest sens sunt relevante și sloganurile din campaniile anterioare:

Sloganurile PLDM 2010, 2014
2010

Moldova fără sărăcie!

2014 Înainte pentru Moldova!
Înainte spre un viitor european pentru copiii noștri!”

În alegerile parlamentare anticipate din 2009 sloganul PLDM a fost *Moldova fără comuniști, Moldova fără Voronin!*

Partidul Socialist din Republica Moldova

După alegerile parlamentare din 30 noiembrie 2014, PSRM devine partidul cu cea mai numeroasă fracțiune din Parlamentul de la Chișinău – 24 de mandate.

Sloganul central de campanie - *Moldova are nevoie de Altceva. Guvernare incoruptă, Viață demnă – O Moldovă nouă!* /Din platforma electorală a PSRM/.

PSRM s-a poziționat distinct ca unic opozant al opțiunii de aderare a Republicii Moldova la spațiul UE. *Altceva* – ar vrea astfel să presupună aderarea Moldovei la Uniunea Vamală, iar „Rusia puternică să redevină un partener strategic pentru Republica Moldova”. Anticipând sufragiul, începând cu primăvara 2014, socialiștii au reușit să colecteze peste un milion de semnături în sprijinul aderării Moldovei la Uniunea Vamală. În ultimele două luni până la data sufragiului au fost organizate adunări ale cetățenilor în peste 550 de localități ale țării și adoptată Declarația „Pentru Uniunea Vamală”.

În principalul billboard și spot electoral al socialiștilor liderul partidului, Igor Dodon, și Zinaida Greceanîi, apar alături de Preșe-

dintele Rusiei, Vladimir Putin. Stafful PSRM a utilizat strategia transferului de imagine pentru a consolida autoritatea și popularitatea liderului de partid, dar și a formațiunii, în ansamblu. Această tehnologie a fost una de impact, dat fiind că sondajele de opinie au arătat că cel mai credibil președinte pentru moldoveni este Vladimir Putin.

Pentru a transmite un mesaj clar electoratului pro-rus, la 3 noiembrie, la Moscova, Igor Dodon participă la recepția oferită cu prilejul Zilei Unității Naționale în Rusia. În aceeași zi liderul socialiștilor a avut o întrevedere cu președintele Federației Ruse, Vladimir Putin. Presa socialiștilor scria că în cadrul întrevederii s-a discutat una dintre cele mai actuale probleme pentru moldoveni – cea a migranților moldoveni în Federația Rusă, precum și problema revenirii produselor moldovenești pe piețele rusești.

Pseudoevenimentul de consolidare organizat de liderii PSRM, a fost Marșul „Pentru Moldova în Uniunea Vamală”, care s-a desfășurat în ziua de 14 septembrie. Scopul organizatorilor a fost de a arăta că „Moldova are nevoie de altceva, că Moldova are nevoie de o altă guvernare, că viitorul Moldovei este alături de Rusia puternică, în cadrul Uniunii Vamale”. În seara aceleiași zile, în Piața Marii Adunări Naționale, marșul s-a încheiat cu un recital susținut de cunoscutul interpret rus,

dar și deputat în Duma de Stat, Iosif Kobzon.

Socialiștii au organizat mai multe evenimente PR, care aveau ca scop poziționarea identității lor politice. În ziua de 23 iunie, Partidul Socialiștilor din Republica Moldova, în colaborare cu Fondul Internațional pentru Unitatea Popoarelor Ortodoxe, organizează, la Chișinău, Conferința Internațională științifico-practică cu genericul „Civilizația ortodoxă și lumea modernă”. În cadrul Conferinței, organizate în preajma semnării de către conducerea Republicii Moldova a Acordului de Asociere cu UE, participanții au punctat: influența și propaganda valorilor europene asupra lumii ortodoxe și distrugerea moralității tradiționale a societății; integrarea europeană a țărilor ortodoxe și amenințările la adresa identității ortodoxe²⁹.

La 5 septembrie 2014, socialiștii organizează o conferință științifică internațională cu prilejul marcării a 655 ani de la fondarea Statului Moldovenesc³⁰. În ziua de 24 octombrie, Igor Dodon a efectuat o vizită de lucru la Moscova, în cadrul căreia a participat la Liturghia consacrată aniversării a 700-a de la nașterea lui Serghie de la Radonej, iar la finalul acesteia a avut o întâlnire cu Patriarhul Kiril. La întoarcere din Rusia, Igor Dodon aduce la Chișinău icoana Sfântului Serghie de la Radonej și fragmente ale moaștelor acestuia. Timp de o lună, icoana și moaștele s-au aflat în eparhiile Moldovei, după care vor

reveni la Lavra Sfintei Treimi din Serghie Posad³¹.

Aceste evenimente organizate de stafful PSRM au avut ca obiectiv punerea în valoare a opțiunilor politice ale socialiștilor și simpatizanților lor. Remarcăm, în context, că toate evenimentele au fost atractive pentru mass-media, fapt important pentru a transmite un mesaj electoral în spațiul public.

28 septembrie a avut loc congresul partidului, prin care s-a lansat oficial în campanie. Rezoluția congresului stipula și:

- *Angajamentele electorale ale socialiștilor:*
- *promovarea identității moldovenești;*
- *aderarea Moldovei la Uniunea Vamală;*
- *conomie puternică orientată spre rezolvarea problemelor sociale și o politică de stat orientată spre fiecare cetățean al țării;*
- *denunțarea Acordului cu UE este prioritatea numărul unu pentru societatea moldovenească.*

Identitatea moldovenească – a fost axa centrală în retorica socialiștilor. Socialiștii optează și promovează identitatea moldovenească, istoria Moldovei și limba moldovenească prin toate metodele posibile. Ei cer introducerea, în școli, a obiectelor „Limba moldovenească” și „Istoria Moldovei”, organizează mai multe acțiuni în cadrul campaniei „*Jubesc Moldova*”. În retorica lor electorală, socialiștii au învinuit guvernarea pro-europeană („eurounioniștii de la putere”)

de faptul că percepe Moldova ca un proiect temporar pe harta lumii și sistematic întreprinde acțiuni de dispariție a țării, prin fuziunea cu statul vecin.

Spoturi electorale

Staff-ul PSRM a elaborat 16 spoturi electorale. A fost cel mai masiv lot de publicitate electorală.

Sloganul – *Moldova are nevoie de Altceva!*

Unul dintre cele mai persuasive este spotul nr.14, construit pe principiile argumentării în publicitate. Naratorul spune că există trei motive pentru care merită a fi votat acest partid: programul electoral puternic; echipa de profesioniști; susținerea din partea Președintelui Federației Ruse, Vladimir Putin. „Suntem unicul partener de încredere al Rusiei”. (În imagine – I. Dodon, Z. Grceanâi, V. Putin). Aceste imagini au avut un efect persuasiv rezonabil grație tehnicii transferului de imagine: Putin – Dodon³².(Anexa3)

În publicitatea electorală, stafful PSRM a făcut deseori referință la Guvernul Greceanâi, pe care l-a prezentat ca pe unul foarte profesionist.

În primul spot al socialiștilor, Zinaida Greceanâi, utilizând date statistice, demonstrează că „interesul economic primordial al Republicii Moldova este în Uniunea Vamala, exporturile tradiționale sunt pe piața rusească”³³.

O altă temă de campanie, care nu a lipsit din spoturile electorale a fost *identitatea națională*. Astfel, în spotul nr.12, se pune în prim-plan identitatea moldovenească și suveranitatea Republicii Moldova. Oferte electorale: *limba moldovenească, istoria Moldovei, o singură cetățenie, o Moldovă puternică!*³⁴.

Dintre strategiile cu impact persuasiv accentuat, trebuie să distingem *strategia disocierii*. Această strategie este foarte des întâlnită în reclamele făcute produselor cosmetice sau detergenților³⁵. Strategia disocierii este una eficientă și în publicitatea politică. Prin această modalitate reclama pune în evidență avantajele produsului/serviciului oferit, defavorizând orice altă alternativă.

Exemplu:

Spot nr. 16.

„Cei care au organizat dezordinea din 7 aprilie, cei care au adus țara în marginea prăpastiei, astăzi aflându-se la guvernare, încearcă să aprindă spiritele, să sperie oamenii și să discrediteze opoziția. Nu le va reuși acest lucru. Spre deosebire de copiii lor, ai noștri trăiesc și învață în Republica Moldova. Spre deosebire de ei, noi, socialiștii, credem că Moldova independentă are viitor. La 3 noiembrie vom vota pentru pace, dreptate socială și guvernare fără oligarhi”³⁶.

Un alt mesaj anti-alianță de guvernare democratică a vizat oligarhizarea elitei politice de la Chișinău, care este una compromisă și coruptă. Într-un spot-*testimonial*,

politologul Bogdan Țârdea, deputat socialist, afirmă că, „Partidul Socialiștilor este unica forță politică care nu este controlată de oligarhi”³⁷.

Vom remarca că prin retorica electorală anti-oligarhica PSRM se apropie esajul de campanie al PCR. M.

Partidul Liberal din Moldova

Poziționare:

Partidul Liberal este partidul cu cel mai complet discurs pro-occidental – integrarea în UE și NATO. Este singurul partid care abordează fățiș tema unificării națiunii române, separate în 1939 în consecința Pactului Ribbentrop-Molotov. Îndepărtarea PL de la guvernare (februarie 2012) cu aproape doi ani până la alegerile parlamentare, i-a permis acestei formațiuni să debiteze o retorică critică la adresa partidelor democratice din AIE-2, suspectate de tranzacții ilicite la Banca de Economii și darea în concesiune a Aeroportului Internațional Chișinău.

Această retorică electorală s-a menținut și în spotul central al liberalilor, care este unul de modelul informativ-cognitiv.

Spot nr. 1 (36 sec.)

Partidul Liberal este un partid autentic liberal. PL se bazează pe principiile de identitate națională, libertate și demnitate, responsabilitate, onestitate și toleranță,

*economie de piață și stat de drept. PL (în imagine – președintele PL M. Ghimpu, primarul Chișinăului, D. Chirtoacă) va asigura pacea, stabilitatea și bunăstarea în afara fricii și a represiunii. În securitate – cu PL – în familia NATO și UE!*³⁸

PL vine în campanie cu oferta politică unică – aderarea la Blocul Nord-Atlantic, idee respinsă de alte partide politice parlamentare.

În celelalte spoturi – construite pe principiul comparației și disocierii – este omniprezent *dușmanul*, la care se face referință prin imagini simbolice – regimul sovietic cu fenomenele sociale inerente: sărăcie, umilință, lipsa demnității umane. Chiar în primul spot sunt incluse secvențe de la marșul simpatizanților Partidului Liberal cu pancarde: „28 iunie – Ziua ocupației sovietice”³⁹.

La 28 iunie 2014, mai mulți membri și simpatizanți ai Partidului Liberal, alături de liderii partidului, au pichetat Ambasada Federației Ruse în Republica Moldova de Ziua Ocupației Sovietice. Manifestanții au scandat „Libertate!”, „Armata rusă afară!”, „Jos Putin!”, „Jos ocupația!”, „Vrem în NATO!” etc.

Partidul Comuniștilor din Republica Moldova

Sloganul central de campanie: „Doar PCR! Doar Voronin!”

În opinia noastră, sloganul este o replică la sloganul liberal-demo-

craților din 2009 „Moldova fără comuniști, Moldova fără Voronin!”.

În campania din 2014, comuniștii pledează pentru eliminarea oligarhilor care au ajuns în politica moldovenească, compromițând-o totalmente.

Acest mesaj este transmis în unul din spoturile electorale:

Spot nr. 7.

„Nu banditismului și corupției! Nu mafiei și oligarhilor! Nu raiderilor și contrabandișilor! Corupții vor fi trași la răspundere. Noi vom demonta sistemul oligarhic din Republica Moldova.”

Tematica socială a fost una dominantă în campania de comunicare electorală a comuniștilor.

Astfel, într-un alt spot (nr.9) comuniștii promet:

„Îndemnizații pentru nașterea și îngrijirea copiilor de șase ori mai mari! Salariu mediu lunar va fi de patru ori mai mare decât minimul de existență, iar pensiile de două ori, bursele vor echivala cu minimul de existență, pensiile vor fi indexate de două ori pe an.”

Stafful PCRM a recurs la *ironie* ca strategie de comunicare politică persuasivă.

Astfel, în unul din cele 13 spoturi electorale, Vlad Filat este numit regele contrabandei, Plahotniuc – păpușar, numai că nu o face naratorul, ci sunt folosite secvențe din declarațiile protagoniștilor (Filat face declarații despre Plahotniuc, Plahotniuc despre Filat), aflați în război verbal.

Spot nr. 2, 41 sec.

„Plahotniuc: *Filat – regale contrabandei;*

Filat: Papușarul nu se liniștește;

Narator: Băncile și aeroportul le partajează între ei:

În imagini: *convorbire telefonică Filat-Vicol, șef IFS.*

Voci în stradă: „*Vorî, juliki;*”
Ne-au promis de toate, dar la urmă n-au făcut nimic!

Vocea naratorului: *Să oprim degradarea! Doar PCRM! Doar Voronin!*”⁴⁰.

Ironia utilizată pentru denigrarea oponentilor politici este prezentă și în spotul nr. 3. Secvențe din mesajul Valentinei Buliga, ministrul Muncii și protecției sociale, membră a PDM:

„Acesta este scopul nostru. Să asigurăm majorității populației o pensie decentă”.

În imagine: bătrâni cerșind în stradă.

Într-un apartament, o familie de pensionari discută:

„– Pâine avem acasă?”

– Stai să mă uit! Pâinea s-a terminat, dar pensia numai pe data de 17... Va trebui să vindem iarăși ceva din casă...”

Pe fundal sonor – declarația președintelui PDM, Marian Lupu: „Partidul Democrat a contribuit la modul cel mai direct și cel mai serios la majorarea pensiilor”.

Mini-scenetele din spoturile electorale ale comuniștilor nu sunt o noutate în mecanismele de comunicare electorală, utilizate de actorii

politici moldoveni. Nu putem afirma că este un model perfect de publicitate electorală, dar are un impact mai mare asupra percepției de către electorat și oferă mai multe oportunități pentru a fi discutate.

Concluzii

Publicitatea asigură diseminarea informației despre programul candidatului sau partidului. Totodată, aceasta trebuie să convingă electoratul. Anume diseminarea și convingerea îi oferă politicianului avantaje clare. În cazul publicității, însuși actorul politic deține controlul editorial, nu canalul media care o difuzează, doar. Publicitatea poate exagera punctele tari ale candidatului și pune în evidență punctele slabe ale oponentilor politici. Publicitatea este modelul de comunicare politică controlat integral de politicieni.

În aprilie 2015, au fost votate noi modificări la Codul Electoral al Republicii Moldova. Concurenților electorali li se interzice să implice în acțiuni de agitație electorală persoane care nu dețin cetățenia Republicii Moldova. Această inițiativă legislativă a fost înaintată de PLDM și PD. Niciun stat străin, nicio persoană particulară străină nu are dreptul să se implice în procesele electorale din Republica Moldova. În caz contrar, ar fi grav sfidată suveranitatea națională și voința poporului. Legislația electorală deja prevede interdicții și sancțiuni dure

în cazul finanțării din străinătate a concurenților electorali. Recent, s-a introdus prohibiția ca în imaginile din publicitatea electorală să nu apară personalități străine.

De remarcat că și în campania de alegere a bașcanului Găgăuziei, din 23 martie 2015, au fost implicați actori politici din Federația Rusă. Pe unul din billboarduri, candidatul independent Irina Vlah apare în imagine alături de Valentina Matveenko, președintele Dumei de Stat din Federația Rusă.

„Democrația corturilor” la Chișinău

Toamna politică s-a dovedit a fi una fierbinte în Moldova. PMAN s-a transformat în piața protestelor împotriva guvernării megacorupte de la Chișinău.

Din primavara-toamna 2015, Platforma Civică „Dreptate și Adevăr” (DA) a organizat șase mitinguri de amploare, la care au fost revendicate demisia Președintelui RM, Președintelui Parlamentului, șefului CNA și desfășurarea alegerilor parlamentare anticipate. Circa 100.000 de mii de susținători au participat la mitingul de protest din 6 septembrie. În aceeași zi s-a decis instaurarea corturilor în *Orașul Demnității*. Peste 300 de corturi au fost instaurate în câteva zile în fața sediului Guvernului. Corturile din PMAN devenind un simbol al nesu-

punerii civice față de puterea politică coruptă și compromisă.

În ziua de 6 octombrie începe *revoluția crizantemelor*, în Moldova. Revendicările principale ale protestatarilor:

- Organizarea alegerilor parlamentare anticipate libere, sub egida instituțiilor internaționale și a unui Guvern al încrederii naționale.

- Demisia Președintelui Republicii Moldova, Nicolae Timofti, pentru incapacitatea de a reacționa adecvat și competent la informațiile oferite de instituțiile abilitate pentru a stopa jaful din sistemul bancar; demisia președintelui Parlamentului ca exponent direct al oligarhiei.

Anticipând mitingul de protest din 4 octombrie, la 1 octombrie, liderii Alianței pentru Integrare Europeană - 3 își reconfirmă printr-o declarație comună angajamentele asumate în fața cetățenilor. După aproximativ două luni de la constituirea AIE - 3, partidele componente au respins orice tentative de destrămare a majorității parlamentare. Aceștia au condamnat „trauseismul politic, scenariile și solicitările cu caracter radical și distructiv, promovate recent în spațiul public de către forțe politice netransparente, care ar risca intrarea Republicii Moldova într-o spirală periculoasă a tensiunilor de stradă și într-o criză politică și instituțională”⁴¹. Și tot la 1 octombrie, Președintele Nicolae Timofti se adresează cu un Mesaj către cetățeni, în care face o evaluare asupra

stării politice, sociale și economice din țară.

Șeful statului declară că este necesară luarea unor decizii neîntârziate de remediere a gravelor erori admise la nivelul unor instituții financiar-bancare și de drept, care au cauzat această stare de revoltă și de incertitudine. Funcționarii și demnitarii care au administrat treburile statului cu rea-voință sau cu neglijență trebuie să-și prezinte demisia. Ei trebuie cercetați și trași la răspundere.

Președintele constată că pe lângă instabilitatea din regiune, embargourile comerciale la care este supusă țara noastră, există și alte provocări la adresa securității noastre: urmărim activizarea forțelor revanșarde, neo-sovietice, care doresc să profite de situația creată pentru a încerca să ne oprească din drumul nostru natural către Uniunea Europeană.

Concomitent cu acțiunile coordonate de Platforma Civică DA, presiunea asupra puterii oligarhice de la Chișinău vine și din partea partidelor de stânga pro-ruse: Partidul Socialiștilor, condus de Igor Dodon, și Partidul Nostru, condus de primarul orașului Bălți, omul de afaceri, Renato Usatfi. De data aceasta corturile protestatarilor din orașul numit simbolic *Orașul Victoriei* sunt instalate în fata Parlamentului Republicii Moldova.

Capitala Moldovei este împânzită de corturi. Acestea rămân deocamdată un simbol al luptei cetățenilor împotriva corupției la nivel foarte

înalt, care identifică, actualmente, autoritățile de la Chișinău. Liderii Platformei Civice „Demnitate și Adevăr” cer judecătorilor de la Curtea Constituțională să recunoască uzurparea puterii în stat de către actuala guvernare.

La 15 octombrie, este convocată ședința plenară a legislativului. Procurorul general, Corneliu Gurin, vine la ședința Parlamentului cu solicitarea de a ridica imunitatea liderului PLDM, Vlad Filat și a face posibilă tragerea la răspundere a acestuia. Corneliu Gurin declară de la tribuna centrală că CNA dispune de probe concludente cu privire la implicarea domnului Vlad Filat în fraudă bancară. Prejudiciul este estimat la sute de milioane de dolari. Este vorba de o crimă deosebit de gravă, influențarea martorilor, distrugerea probelor”.

Potrivit lui Gurin, în perioada 2010-2013, Filat, exercitând funcția de prim-ministru, a extorcat și a primit de la directorul SRL „Dufremol”, Ilan Shor, mijloace financiare, bunuri și servicii în sumă de 60 milioane de dolari, iar în intervalul 2013-2014, susținând că are influență asupra persoanelor publice a pretins și primit de la Ilan Shor bani, servicii și alte bunuri și avantaje în sumă de peste 190 de milioane de dolari SUA⁴².

Astfel, cu 79 de voturi, este ridicată imunitatea deputatului liberal - democrat Vlad Filat. Chiar dacă pentru ridicarea imunității era suficientă simpla majoritate - 51. Voturile aparțin deputaților socialiști,

fracțiunii Partidului Comuniștilor, deputaților Partidului Liberal și deputaților neafiliați (grupul Leancă).

Fostul premier Vlad Filat a fost reținut de colaboratorii CNA, pe un termen de 72 de ore, imediat după ședința plenară a legislativului. Duminică, 18 octombrie, judecătorii au decis arestarea preventivă a ex-premierului pentru 30 de zile. Începe procesul de demolare a PLDM, până nu demult cel mai puternic partid politic din Republica Moldova. Ultimul sondaj de opinie din octombrie a arătat că rata de credibilitate a liderului PLDM a coborât până la 1 %.

În aceeași zi, Vlad Plahotnic, se autosuspendă din funcția de prim-vicepreședinte al PDM și se retrage temporar din rândurile partidului. Prin acest gest s-a transmis un mesaj clar către opinia publică: Plahotniuc nu are nevoie de imunitate parlamentară și, detașându-se de activitatea politică, nu va influența mersul anchetei în cazul Filat. Pe pagina sa de Facebook acesta postează următorul anunț:

„Având în vedere necesitatea ca ancheta în cazul BEM să fie în afara oricăror suspiciuni legate de eventuale influențe externe instituțiilor de drept, dar având în vedere și acuzațiile care mi se aduc, chiar dacă nu au fost niciodată probate și sunt nefondate, consider că este oportun să mă autosuspend din funcția de prim-vicepreședinte al Partidului Democrat din Moldova. De asemenea, mă autosuspend din calitatea de

membru de partid, până la clarificarea anchetei în cazul BEM”⁴³.

Plahotniuc spune că face acest gest pentru a nu afecta imaginea PDM. În timpul ultimului discurs din legislativ, Filat a declarat că Plahotniuc deține controlul asupra Procuraturii Generale, CNA și întregului sistem judecătoresc, cu ajutorul cărora îi manipulează pe mulți deputați și nu doar⁴⁴.

Prin urmare, Republica Moldova se transformă rapid dintr-o poveste de succes într-un stat capturat. Lucru recunoscut atât de către cetățenii țării, cât și de principalii lideri ai instituțiilor democratice din Europa.

La 29 octombrie 2015, în cadrul sesiunii Parlamentului, este demis prin moțiune de cenzură, cu 65 de voturi, pentru suspiciuni de corupție, Cabinetul Streleț. Acesta nici nu a ajuns la simbolicele primele 100 de zile de mandat, fiind inaugurat la 30 iulie 2015. Cu 10 zile mai longeviv a fost Cabinetul precedent. Guvernul Gaburici a fost investit în 18 februarie 2015, iar la 12 iunie 2015 acesta își anunță demisia.

Prin urmare, trebuie să constatăm că rezultatele alegerilor parla-

mentare din noiembrie 2014 au generat mai multe vulnerabilități în sistemul politic al Republicii Moldova. Tendința de modernizare politică și continuare a parcursului european, anunțată de partidele din coaliția proeuropeană în campania electorală, a fost compromisă atât de fenomenul corupției care a penetrat adânc în sânul elitei politice naționale, dar și de acutizarea concurenței între cei doi cei mai influenți lideri politici din țară – Vlad Filat și Vlad Plahotniuc.

La etapa actuală, în Moldova, democrația nu presupune o concurență loială dintre ideologii și partidele purtătoare de astfel de ideologii, o luptă acerbă între liderii care provin dintr-un domeniu unde funcționează alte reguli de joc decât cele ale jocului democratic – supraviețuirea makiavelică în afaceri.

În Republica Moldova criza de moralitate în politică a atins dimensiuni uriașe, punând în dificultate evoluția proceselor democratice, dar și consolidarea culturii politice în țară.

Note

¹<http://www.europalibera.org/content/article/27181572.html>

² http://www.realitatea.md/chiril-gaburici-cere-demisia-conducerii-bnm--a-procuraturii-generale-si-a-cnspf--in-caz-contrar-pleacael_21850.html, 6 iunie 2015

³ B. McNar, *Introducere în comunicarea politică*, Iași, Polirom, 2007, p.133

⁴ K. Robins, F. Wester, *The Revolution of the Fixed Wheel, Information, Technology and Social Taylorism, în Television in Transition*, BFI, Londra, 1985. p.53

- ⁵ Remus Pricopie, *Relațiile publice, evoluție și perspective*, București, ed. Tritonic, 2005, p.190
- ⁶<http://www.nou.md/news/read/59975-440-mln-euro-UE-extinde-asistena-pentru-modernizarea-rui-noastre.html>
- ⁷<http://www.nou.md/news/read/59975-440-mln-euro-UE-extinde-asistena-pentru-modernizarea-rui-noastre.html>
- ⁸ J.G Blumer , M. Gurevith , S. Hess , *The Government/Press Connection*, Washington, DC: Brookings Institution, 1984., p.489
- ⁹ ÎPS Mitropolit Vladimir a lansat un Apel de responsabilitate civică pentru credincioși cu ocazia alegerilor parlamentare ce vor avea loc la 30 noiembrie, 2014. www.tibuna.md
- ¹⁰ <http://agora.md/stiri/4871/de-trei-ori-mai-mult-cat-a-cheltuit-fiecare-concurent-electoral-pentru-atragerea-unui-vot-in-aceasta-campanie>
- ¹¹<http://www.pdm.md/ro/noutati/stiri/legenda-despre-pdm-este-adevarata-suntem-o-echipa-puternica-spune-vlad-plahotniuc>
- ¹²<https://www.facebook.com/plahotniuc>
- ¹³ Vlad Plahotniuc în vizită la adevărații păpușari, pe http://www.vipmagazin.md/stiri/Vlad_Plahotniuc_%C3%AEn_vizit%C4%83_la_adev%C4%83ra%C5%A3ii_p%C4%83pu%C8%99
- ¹⁴ *Ibidem*.
- ¹⁵ <http://diez.md/2014/08/22/foto-video-vlad-plahotniuc-canta-la-trompeta-alaturi-de-chisinau-youth-orchestra/> , accesat la 30 august 2014.
- ¹⁶ <http://www.e-democracy.md/parties/events/pdm/2010/>
- ¹⁷<http://www.scriub.com/sociologie/psihologie/Atitudinile244842312.php>
- ¹⁸<https://www.youtube.com/watch?v=4KvrhhlFAvg>
- ¹⁹<https://www.youtube.com/watch?v=K6SwaegfbRo>
- ²⁰<https://www.youtube.com/watch?v=VRe5TPaheHg>
- ²¹<https://www.youtube.com/watch?v=BOQB4E9rm4w>
- ²² Р. Ривз Реальность в рекламе. М. 1983 p.57
- ²³ Vlad Filat a fost decorat de către Traian Băsescu. www.unimedia.md
- ²⁴ <http://unimedia.info/comunicate/ppe-va-fi-alaturi-de-pldm-in-alegerile-din-noiembrie-5791.html>
- ²⁵ <https://www.youtube.com/watch?v=UbmCxBmWyTc>
- ²⁶ <https://www.youtube.com/watch?v=5a1Yte6Jflk>
- ²⁷ Gass Robert, Seiter John, *Manual de persuasiune*. Iași: Polirom, 2009, p.73
- ²⁸ Schudson M., *Advertising, the Uneasy Persuasion, its Dubious Impact on American Society*, Basic Book, 1984
- ²⁹ <http://unimedia.info/comunicate/lachisinau-va-avea-loc-conferinta-internationala-stiintifico-practica-civilizatia-ortodoxa-si-lumea-moderna-4721.html>
- ³⁰ <http://unimedia.info/comunicate/socialistii-organizeaza-o-conferinta-stiintifica-internationala-cu-prilejul-marcarii-a-655-ani-de-la-fondarea-statului-moldovenesc--5550.html>
- ³¹ <http://infoprut.ro/32483-dodon-vine-de-la-moscova-cu-o-icoana-si-fragmente-de-moaste.html>
- ³² https://www.youtube.com/watch?v=ojHXe2_CJWQ&index=3&list=P

- Lxat_ntzOqQabz7LEFgFDnycyk_hANxcD
- ³³ https://www.youtube.com/watch?v=BYMG8CfMJ1k&list=PLxat_ntzOqQabz7LEFgFDnycyk_hANxcD&index=16
- ³⁴ https://www.youtube.com/watch?v=jkowk997BdE&list=P Lxat_ntzOqQabz7LEFgFDnycyk_hANxcD&index=5
- ³⁵ Ogilvy David, Ogilvy and advertising, Prion, London, 1999, p.89
- ³⁶ https://www.youtube.com/watch?list=PLxat_ntzOqQabz7LEFgFDnycyk_hANxcD&v=3ZlvBB0giYY
- ³⁷ https://www.youtube.com/watch?v=QPcckRk5qLE&index=15&list=P Lxat_ntzOqQabz7LEFgFDnycyk_hANxcD
- ³⁸ https://www.youtube.com/watch?v=BkdOc7G5H_A
- ³⁹ https://www.youtube.com/watch?v=BkdOc7G5H_A
- ⁴⁰ <https://www.youtube.com/watch?v=L3hyd4Vka0A>
- ⁴¹ <http://unimedia.info/stiri/doc-declaratie-comuna-aie-3-si-a-reconfirmat-angajamentele-asumate-in-fata-cetatenilor-101861.html>
- ⁴² http://www.realitate.md/bomba--procurorul-general--vlad-filat-a-furat-sute-de-milioane-de-euro-de-la-bem_28286.html
- ⁴³ http://www.publika.md/anunt-de-ultima-ora-vlad-plahotniuc-isi-autosuspenda-calitatea-de-membru-al-pdm_2424691.html
- ⁴⁴ <http://unimedia.info/stiri/vladimir-plahotniuc-se-retrage-din-partidul-democrat-102698.html>

Bibliografie

- BĂLĂNESCU, Olga, *Tehnici discursive, publicitice și publicitate*, Aridna, București, 2006.
- BLUMER, Jay G., GUREVITCH Michael, HESS Stephen, *The Government/Press Connection*, Washington, DC: Brookings Institution, 1984.
- DEFAYS, Jean-Marc, *Comicul*, Institutul European, Iași, 2000.
- GASS, Robert, SEITER, John, *Manual de persuasiune*, Polirom, Iași, 2009.
- McNAR Brian, *Introducere în comunicarea politică*, Polirom, Iași, 2007.
- OGILVY, David, *Ogilvy and advertising*, Prion, London, 1999.
- ПОСЕР РИВЗ, *Реальность в рекламе*, Mockva, 1983.
- PRICOPIE, Remus, *Relațiile publice, evoluție și perspective*, ed. Tritonic, Iași, 2005.
- ROBINS, Kevin, WEBSTER, Frank, "The Revolution of the Fixed Wheel, Information, Technology and Social Taylorism", în Drummond, Phillip, *Television in Transition*, BFI, Londra, 1985.
- SCHUDSON, Michael, *Advertising, the Uneasy Persuasion, its Dubious Impact on American Society*, Basic Book, 1984.
- Resurse online**
- <http://www.nou.md/news/read/59975-440-mln-euro-UE-extinde-asistena-pentru-modernizarea-rii-noastre.html>
- <http://unimedia.info/stiri/video-acordul-de-asociere-rm-ue-a-fost-ratificat-de-parlamentul-de-la-chisinau--cum-a-votat-fiecare-deputat-78803.html>, accesat 2 iulie 2014

- ÎPS Mitropolit Vladimir a lansat un Apel de responsabilitate civică pentru credincioși cu ocazia alegerilor parlamentare ce vor avea loc la 30 noiembrie, 2014. www.tibuna.md
- <http://www.pdm.md/ro/noutati/stiri/legenda-despre-pdm-este-adevarata-suntem-o-echipa-puternica-spune-vlad-plahotniuc>
- <http://agora.md/stiri/4871/de-trei-ori-mai-mult-cat-a-cheltuit-fiecare-concurent-electoral-pentru-atragerea-unui-vot-in-aceasta-campanie>
- <https://www.facebook.com/plahotniuc>
Vlad Plahotniuc în vizită la adevărații păpușari, pe http://www.vipmagazin.md/stiri/Vlad_Plahotniuc_%C3%AEn_vizit%C4%83_la_adev%C4%83ra%C5%A3ii_p%C4%83pu%C8%99
- <http://diez.md/2014/08/22/foto-video-vlad-plahotniuc-canta-la-trompeta-alaturi-de-chisinau-youth-orchestra/>, accesat la 30 august 2014.
- <http://www.scritub.com/sociologie/psihologie/Atitudinile244842312.php>
- <https://www.youtube.com/watch?v=4KvrhhlFAvg>
- <https://www.youtube.com/watch?v=K6SwaegfbRo>
- <https://www.youtube.com/watch?v=VR e5TPaheHg>
- https://www.youtube.com/watch?v=FsVMXw_Wqr0
- <https://www.youtube.com/watch?v=BOQB4E9rm4w>
- Vlad Filat a fost decorat de către Traian Băsescu. www.unimedia.md
- <http://unimedia.info/comunicate/ppe-va-fi-alaturi-de-pldm-in-alegerile-din-noiembrie-5791.html>
- <https://www.youtube.com/watch?v=UbMCxWmWyTc>
- <https://www.youtube.com/watch?v=5a1Yte6Jflk>
- Raportul PLDM Moldova fără sărăcie, pe <http://www.timpul.md/articol/raportul-pldm-moldova-fara-saracie-a-ramas-doar-slogan-electoral-63099.html?action=print>
- <http://unimedia.info/comunicate/la-chisinau-va-avea-loc-conferinta-internationala-stiintifico-practica-civilizatia-ortodoxa-si-lumea-moderna-4721.html>
- <http://unimedia.info/comunicate/socialis-tii-organizeaza-o-conferinta-stiintifica-internationala-cu-prilejul-marcarii-a-655-ani-de-la-fondarea-statului-moldovenesc--5550.html>
- <http://infoprut.ro/32483-dodon-vine-de-la-moscova-cu-o-icoana-si-fragmente-de-moaste.html>
- https://www.youtube.com/watch?v=fU4rZvEoKrY&list=PLxat_ntzOqQabz7LEFgFDnycyk_hANxcD&index=4
- https://www.youtube.com/watch?v=ojHXe2_CJWQ&index=3&list=PLxat_ntzOqQabz7LEFgFDnycyk_hANxcD
- https://www.youtube.com/watch?v=BYMG8CfMJ1k&list=PLxat_ntzOqQabz7LEFgFDnycyk_hANxcD&index=16
- https://www.youtube.com/watch?v=jkawk997BdE&list=PLxat_ntzOqQabz7LEFgFDnycyk_hANxcD&index=5
- https://www.youtube.com/watch?list=PLxat_ntzOqQabz7LEFgFDnycyk_hANxcD&v=3ZIVBB0giYY
- https://www.youtube.com/watch?v=W34OHB_mF64&list=PLxat_ntzOqQabz7LEFgFDnycyk_hANxcD&index=7
- https://www.youtube.com/watch?v=QPcckRk5qLE&index=15&list=PLxat_ntzOqQabz7LEFgFDnycyk_hANxcD

https://www.youtube.com/watch?v=BkdOc7G5H_A

https://www.youtube.com/watch?v=BkdOc7G5H_A

<https://www.youtube.com/watch?v=L3hyd4Vka0A>

<https://www.youtube.com/watch?v=EDbnuD7tW3k>

<http://www.jurnal.md/ro/politic/2015/4/9/agitatiea-electorala-cu-cetatenii-straini-interzisa-in-rm-nu-vor-mai-veni-kirkorovi-si-blesteasii-nici-putin-nici-basescu/>, 9aprilie 2015.

Anexe

Anexa 1. Spotul PD

Anexa 2. Spotul PLDM

Anexa 3. Spotul PSRM

Regele Mihai între „est” și „vest”.
Percepții, poziționări, simboluri
(King Michael between east and west. Perceptions,
positionings, symbols)

Alexandru MURARU

Abstract: *The article investigates three strategic directions within the political perceptions of Romanian King Michael involving the East/West paradigm. The article will try to highlight the main positioning, both in Exile and the complicated recent history, immediately after the December 1989 events. King Michael's relations with Western powers and attitude throughout Romania after 1989, the fate of Bessarabia as a direct „confrontation” between East -West and the significances of the „August 23” Act in reshaping the post-revolutionary memorial debate, represent three fundamental perspectives in understanding the "East" and "West" thinking of the Romanian monarch. These three themes, rich in meanings, have three major connotations: moral, geographic and memorials. Each of them are explained and decrypted with many examples, quotes, and historical and geographical references.*

Keywords: *King Michael, East and West, Yalta, Bessarabia, Ribbentrop-Molotov Pact, August 23, 1944, Marshall Ion Antonescu.*

Introducere

Prăbușirea monarhiei constituționale și invazia comunismului au transformat clivajul Est-Vest într-o temă predilectă. Pentru actorii politici, pentru cetățeni, pentru exil. Din postura specialiștilor în științe politice, acest clivaj definește diferența dintre două lumi, dintre două tipuri de civilizație, dintre două paradigme discursive, simboluri și

concepte ale puterii și, în majoritatea cazurilor, sintetizează pentru cazul regional un dialog despre legitimitate ori legalitate. Incidența limbajului despre clivajul Est-Vest are conotații vaste, atât de cuprinzătoare, încât nuanțele s-au transformat uneori în adevărate teme, iar altele însăși tema Vestului a fost folosită fie pentru a simboliza direcția autentică, sigură, dătătoare de speranță, o adevărată religie și un

panaceu pentru toate problemele națiunilor din Est. Din perspectiva alternativelor politice din Est, care se revendicau de la valorile apusene, Vestul a reprezentat o permanentă sursă de inspirație, de dialog politic real sau imaginar, de continuă raportare.

Prin statutul său, monarhia constituțională, în imaginarul politic și simbolic românesc, a fost într-o congruență perfectă cu valorile politice, sociale, economice, culturale aparținătoare Occidentului. Din perspectivă politică, monarhia constituțională era forma de stat cu vaste ramificații și legături care „unea” civilizația românească de lumea occidentală, producând o îndepărtare controlată de simbolurile răsăritene, balcanice și chiar otomane. Pentru că schimburile de idei și curente, care a început la mijlocul secolului al XIX-lea, a adus în principatele române, zestrea unor simboluri aproape nostalgice, care au transformat civilizația vestică într-un reper inconfundabil și aproape incomparabil. Monarhia constituțională a fost legată de la momentul ideii prințului străin de Vest, așa cum constituția de la 1866, de inspirație belgiană, catalogată de mulți istorici și constituționaliști ca fiind una dintre cele mai liberale de la acea vreme din Europa, era o opțiune categorică de a importa norme și proceduri sau ritualuri occidentale. Totodată, forța simbolică a actului fundamental de la 1923 apare ca fiind un fundament al spațiului vestic și o garanție a

legăturii cu vechea Europă: „Ea (Constituția de la 1923 – n.n.) a fost aliata prețioasă a Occidentului, apărătoarea valorilor creștine și europene, în colțul nostru de continent”¹.

Modernizarea României, perioada interbelică, și actul de la 23 august, au fost, rând pe rând, asimilate unei orientări pro-vestice a țării. De toate se leagă regalitatea și formulele sale politice. Ultimul rege al României a făcut, prin vocația sa, discursul său și prin opțiunea de a se stabili definitiv după exil într-o țară ancorată profund în valorile occidentale, un arc peste vremuri identificându-se pe deplin cu „Vestul”. La 88 de ani de când a urcat pentru prima dată pe tronul României, 71 de ani la abolirea monarhiei constituționale, la 25 de ani de la prăbușirea comunismului, Mihai I este un apologet al valorilor vestice și un exponent, chiar o traumă istorică personificată, în clivajul Est-Vest. Articolul de față încearcă să identifice câteva teme exponențiale, percepții, teme, poziționări și simboluri privind raportarea ultimului rege al României la clivajul dintre Est și Vest. Materialul va încerca să evidențieze principalele poziționări, atât din perioada exilului, cât și din complicata istorie recentă, imediat după evenimentele din decembrie 1989. Raporturile regelui cu puterile Vestice și atitudinea față de parcursul României după 1989, soarta Basarabiei ca o consecință directă a confruntării Est-Vest, precum și ponderea actului de la 23 August în reconfigurarea memorială

postrevoluționară și în clivajul Est-vest reprezintă trei perspective semnificative ale monarhului în deciptarea relației sale cu „Estul” și „Vestul”. Istoricul Alexandru Zub spunea că judecata Regelui asupra ultimei jumătăți de secol este „aspră și plină de melancolie. Românii au luptat pentru țara lor la Est, ca și la Vest, au adus jertfe considerabile la reconstrucția postbelică (...), însă nimeni nu voia să mai audă, în Occident de război”².

Regele Mihai și emigrația sau „Vestul” între refugiu politic și abandon

Teza Regelui Mihai cu privire la atitudinea Vestului față de Est a variat, în funcție de situația internațională, de relațiile și contactele directe ale suveranului cu lideri ai lumii, de dialogul continuu sau întrerupt și de locul la care s-a raportat. Cele mai elocvente sunt poziționările lui Mihai I prin intermediul mesajelor sale, o oglindă științifică asupra temelor hermeneutice care au însoțit comunicarea cu țara³.

Această temă a fost una complicată și pentru că România, separată prin *corina de fier* de lumea democratică, continua să existe, în mod distinct prin elitele sale din lumea liberă, care reușiseră să plece din țară, înainte de 1947. *Comitetul Național Român* a fost formula care individualiza, prin instituționalizare – ca simbol al

continuității de stat și ordine democratică – „gândit ca un guvern în exil”⁴, două lumi despărțite de libertăți civile, drepturi democratice, valori bine definite de modelele politice la care se raportau, Estul, respectiv, Vestul. Regele exilat, ca lider onorific al emigrației politice, s-a aflat constant în preajma Comitetului Național Român⁵, care a funcționat după 1947 la nivel mondial pentru reprezentarea românilor din Diaspora, până în 1975. Europa de Est fusese, după terminarea războiului într-o situație foarte complicată, unde contextul militar și politic al fronturilor Alianților, împărțirea sferelor de influență, staționarea forțelor armate, propaganda, implicarea agenților de influență și staționarea sub pretextul asigurării păcii și stabilității, a fracturat continentul și a mărit clivajul dintre Est și Vest. Regele Mihai definea, în 1992, astfel situația, cu accent pe relația Est-Vest, încercând să sublinieze atitudinea Occidentului față de statele din Europa de Răsărit: „(O) catastrofă (postbelică). În țările *apusene* se sfârșea războiul, în celelalte începea unul ascuns, care a durat până zilele noastre și în unele locuri mai durează încă. Războiul comunismului împotriva oamenilor. Asta nu e o vorbă, e o realitate. Noi ne aflăm acum în aceeași situație în care se aflau unele țări *apusene* după război, dar ne e de două ori mai greu dacă te gândești că războiul împotriva oamenilor a durat patru decenii și jumătate”⁶. Perspectiva

unui război rece cu împărțirea sferelor de influență este o paradigmă frecventă în științele politice și relațiile internaționale, folosită în special în discursurile publice din postcomunismul românesc, ca o formă de explicație și înțelegere a rolului modest jucat de elitele politice refugiate în Vest.

Interpretările lui Mihai I cu privire la guvernul României din exil vin să întregescă un model solitar de referință pentru ceea ce se întâmpla în Europa Occidentală cu cei care încercau să formeze o opoziție politică autentică pentru sensibilizarea opiniei publice internaționale și nașterea unui val de mobilizare necesar unei eventuale intervenții. Monarhul apreciază, în relatările sale despre perioada exilului, poziționarea Vestului cu privire la existența unui organism care să păstreze vie, nealterată, națiunea și valorile sale. Trimiterea la acceptarea de către Marea Britanie a unui Guvern francez în exil, în timpul celui de-al doilea război mondial, este de natură să sublinieze că ocupația nazistă și sovietică nu era, din punctul de vedere al Alișilor, asimilată aceluiași încălcări de drepturi civile și libertăți politice: „În ruptul capului, însă, nu ar fi permis (britanicii – n.n.) pe teritoriul lor un guvern al vreunei țări ocupate de ruși. Ca și cum ocupația rusească, ar fi fost cu ceva mai bună decât ocupația nazistă”. În același timp, există o diferență conceptuală în gândirea regelui Mihai cu privire la

informarea adecvată asupra realităților din Est, odată cu instalarea comunismului în Europa Centrală și de Răsărit. Mihai I era de părere că „oamenii politici știau totul”, diferențindu-se – în opinia sa – de cetățenii de rând care puteau să nu cunoască realitățile comunismului din Răsărit. Judecata monarhului aduce în discuție simbolistica legată de împărțirea sferelor de influență și ignorarea unui *guvern în exil* asumat de către elitele politice românești refugiate în Vest: „Ștuseră (oamenii politici din Vest – n.n.) tot adevărul despre Rusia încă de dinainte de război și acum erau informați de tot ce se petrece în țările socialiste. Așa că nici vorbă de un *guvern în exil* recunoscut cu nume de vreuna din puterile aliate⁷”.

Teza abandonării de către Vest este reluată în nenumărate materiale de opinie, interviuri, mesaje sau declarații ale regelui Mihai. Ele trădează o traumă majoră, însoțită de o culpabilizare a Vestului, mai ales pentru un personaj istoric care a pus la dispoziție propriul destin politic și propriul statut de monarh în funcțiune pentru soarta continentului și a conflagrației care a lovit Europa și lumea în ansamblu. Simbolul întâlnirii de la Ialta a rămas pentru ultimul rege al României imaginea unei nedreptăți majore și a unei înțelegeri ilegitime făcute între Aliși, care punea Estul, pentru multă vreme, în postura unei creații inverse a valorilor vestice occidentale. Regele aprecia faptul că Ialta – ultima mare conferință inter-

aliată de dinainte de sfârșitul celui de-al doilea război mondial, care a statuat unele transformări vitale pentru Europa de Est și statele Baltice, printre care crearea unei zone tampon, sacrificând astfel libertatea statelor din Răsăritul Europei pentru stabilitatea occidentului – a însemnat o „cedare” de către americani și britanici, acordul semnat fiind văzut de Suveran și printr-o cheie morală. În același timp, alte elemente și declarații de politică externă invocate de Suveran vin să evidențieze că acordul era un sacrificiu pe care Occidentul îl asumase, o negociere care părea, în ochii Vestului, meritată din perspectiva securității Europei de Apus: „Însă, în același an (1949 – n.n.), în Adunarea generală a Națiunilor Unite, Ernest Bevin, care era ministrul de externe al Marii Britanii, a spus, cum mai spusese și altă dată, că e gata oricând să cumpere securitatea vestului european, lăsând pentru asta Estul la voia rușilor”⁸. Mai mult, înțelegerea dintre liderii învingători și invocata împărțire a sferelor de influență este prezentată de Mihai I ca fiind ulterioară momentului propriu-zis, în vreme ce multe alte amănunte ar fi fost aflate de către acesta după părăsirea României, din ianuarie 1948. „Adevărul crud l-am aflat mult mai târziu și anume că la Ialta noi am fost cedați de Churchill rușilor în proporție de 90%, ca atare englezii și americanii erau foarte timizi față de ruși, preocupați doar să nu-i supere prea mult”. Totodată, acordul de la Ialta, ca despărțire a

Vestului de Est, aprecia regele Mihai, era sinonim cu un transfer total de autoritate și control din partea Occidentului către Uniunea Sovietică. Procentele de la Ialta apar ca o abandonare totală, o „cedare” care atinge dimensiunea unui control absolut în ochii monarhului: „Cele 10 procente nu au avut nicio importanță practic! Noi, de fapt, la Ialta, am fost cedați Rusiei lui Stalin nu în proporție de 90%, ci în proporție de 100%”⁹.

Mihai I, în interviurile pe care le-a acordat de-a lungul timpului - o sursă de informație neprețuită în lipsa unor memorii care să clarifice opțiunile și rememorările sale cu privire la evenimentele care au marcat pentru jumătate de secol relația dintre Est și Vest – insistă pe modul de acțiune a liderilor din cele două lumi, pe raportarea lor la valorile adevărului, ale cuvântului dat, a respectării înțelegerilor formale sau informale, cu consecințe grave, profunde pentru națiuni și comunități întregi. Trimiterile legate de soarta Europei de Est, văzută prin cheia acordurilor postbelice, subliniază faptul că „englezii și americanii aveau și ei mentalitatea că, dacă au semnat ceva, trebuie să respecte aiudoma ce au semnat”, în timp ce „rușii niciodată nu au respectat ceva”; „Aici (problema semnării acordului în urma Conferinței de la Ialta (sau Conferința din Crimeea, 4-11 februarie 1945) dintre Uniunea Sovietică, Marea Britanie și Statele Unite ale Americii), de fapt, se ascunde o mentalitate pe care mulți

nu o înțeleg. Când rușii semnează ceva, acest lucru nu are nici măcar valoarea hârtiei pe care au semnat! În schimb, englezii și americanii, cu mentalitățile lor, ei când semnează și acceptă ceva, se țin de acest lucru morțiș! De aici au decurs atâtea buclucuri și greutăți pentru noi!”. Dezamăgirea și frustrarea legată de lipsa ajutorului pe care Occidentul nu l-a mai acordat României este reiterat și resimțit pe toată perioada exilului. Mărturie stau, de asemenea, declarațiile sale cu privire la lipsa de interes și de implicare a Vestului în operațiunile care vizau destabilizarea regimului comunist pro-sovietic și preluarea puterii. Acțiunile sporadice paramilitare de la începutul anilor '50 din România nu au avut anvergura și suportul Vestului, astfel încât – relatează regele – „fără un sprijin masiv din partea Occidentului, iar Occidentul nu dorea acest sprijin, era imposibil să obținem atunci sprijinul Occidentului pentru răsturnarea comuniștilor din România”. Teza abandonării României de către Vest apare frecvent și culpabilizează aliații euro-atlantici pentru soarta postbelică a României, individualizând victimele directe și colaterale: „Acești oameni (grupurile parașutate după 1948 – n. n.) nu au putut fi salvați, din cauza nepăsării totale a Occidentului. (...) Occidentul era total nepăsător și, din această cauză, nu am putut să-i salvăm pe acești oameni (...)”¹⁰.

Europa de Răsărit și evenimentele care s-au succedat instalării

comunismului după cel de-al Doilea Război Mondial au transformat granița dintre Est și Vest într-un puternic simbol al războiului rece, al confruntării dintre două lumi, două tipuri de regimuri politice. Consecințele politice, sociale, economice ale confruntărilor din spatele *Cortinei de Fier* sunt evaluate de ultimul rege al României în raport cu poziționarea Occidentului. Mihai I remarcă faptul că însăși semnificațiile evenimentelor care au dus la victoria Alianților în cel de-al doilea război mondial au avut parte de o deturnare a sensului inițial, prin abilitatea sovieticilor și aparatul de propagandă specific. Schimbarea radicală a semnificațiilor inițiale și, în fond, a realității istorice a generat un tip de acțiune care a avut o consecință esențială în simbolistica specifică confruntării Est-Vest – propagarea ideii comunismului drept un sistem de succes: „Rușii au reușit să transforme victoria mai multora în propria lor victorie. Au reușit chiar să demonstreze că a învins nu atât un popor, ci un sistem politic care-și dovedea astfel superioritatea. (...) rușii au deturnat sensul victoriei aliate, așa încât pentru o grămadă de lume comunismul părea să fie o soluție greu de pus la îndoială”¹¹.

Peste teza abandonării se suprapune o alta, cea legată de pozițiile Occidentului în urma unor evenimente tragice, cu încărcătură simbolică aparte, precum revoluția din Ungaria din 1956 sau intervenția sovietică din Cehoslovacia din 1968. În viziunea lui Mihai I, atitudinea

Vestului față de Est a fost consecința nu doar a timidității și a fricii, ci și a lipsei de leadership, a consecvenței. Mai mult, regele face trimitere la „înșelarea” Occidentului în cele două momente care ar fi putut să provoace o răsturnare a situației din Europa, în raporturile dintre Est și Vest. Totodată, retragerea sovietică din 1958 și politica externă duplicitară a României comuniste a folosit, din perspectiva regelui, unui climat de înșelare continuă a Occidentului, culminând cu transformarea dictatorului Nicolae Ceaușescu într-un privilegiat al Vestului¹². În aceeași măsură, poziționările din ce în ce mai evident favorabile ale Occidentului în raport cu România, ca actor distinct în fostul spațiu sovietic, vin să întărească tezele abandonării, ale sacrificării Estului și, mai ales, a înșelării Occidentului. De exemplu, oferirea titlului – Clauza Națiunii celei mai Favorizate – în 1975, prin oferirea unor avantaje de tip economic sau investițional din partea SUA, îl fac pe monarh să trateze acest eveniment drept o înșelare de proporții a Vestului prin ratarea obiectivelor programului, o sporire a terorii, o pierdere a autorității Occidentului în fața regimului comunist, o sumă de privilegii adjuocate de nomenclatură și o înfrângere simbolică majoră pentru emigrație: „(...) din clauza națiunii celei mai favorizate a avut de câștigat numai regimul. Bani câștigați n-au intrat în casele oamenilor, pentru viața și sănătatea lor, represiunea a crescut în schimb,

a crescut și numărul privilegiaților. Așa da, s-au îmbogățit vârfurile. Iar exilul a primit poate cea mai puternică lovitură de la constituirea lui. Atunci am știut că indiferența față de țările din Răsărit a foștilor aliați e un rău ușor de trecut față de încercarea lor de-a repara ceva în țările respective”¹³.

Indignarea față de ajutorul economic al Vestului este și mai profundă și ea demonstrează că viziunea regelui asupra acelor evenimente este de natură să creeze o culpă imensă asupra Occidentului, nu numai în raport cu consecințele imediate privind crearea unei imagini favorabile asupra comunismului, ci mai ales în raport cu prăbușirea unui speranțe privind o eventuală intervenție a Vestului și abandonarea unui front de luptă simbolică și diplomatică, pe care exilul îl practica în Apus, față de toate regimurile ilegite și criminale din Est: „(...) politicienii din Occident n-au vrut să-l supere pe Stalin și (nici pe) conducătorii de la București, de la Sofia, de la Praga, de la Varșovia etc. Când Occidentul a intrat în relații economice cu țările socialiste, nimeni nu s-a gândit la binele populațiilor de aici, la copiii subnutriți, la muncitorii care lucrau în condiții subumane, la muncitorii deznădăjduți. Relațiile acestea, cu totul vinovate, au salvat de la prăbușire sistemul comunist, l-au ajutat să supraviețuiască. (...) Asta a demoralizat și mai mult pe oamenii de bună-credință din țările socialiste”¹⁴.

Basarabia, ca victimă a confruntării dintre Est și Vest

Una dintre cele mai grave teme, în gândirea politică a Regelui Mihai, a fost chestiunea Basarabiei, cea mai mare pierdere teritorială suferită de România după încheierea ostilităților celui de-al doilea război mondial. Problema teritoriului dintre Prut și Nistru a căpătat, în viziunea Suvranului, ample semnificații politice, istorice, sociale, etnice, mai ales că prăbușirea frontierelor României a conexas, în mentalul colectiv, această tragedie cu o perioadă de mari derapaje democratice, culminând cu abdicarea Regelui Carol al II-lea, tatăl lui Mihai I. Importanța și simbolistica temei privind destinul Basarabiei au fost date de câteva elemente majore. Basarabia a fost, de-a lungul timpului, cheia relațiilor româno-sovietice în perioada interbelică, un lung șir de câștiguri și pierderi teritoriale, o epopee istorică tragică. Între cele două războaie mondiale nu mai puțin de 200 de incidente au transferat tensiunea în morți și răniți, dând astfel Basarabiei aura de teritoriu râvnit, disputat între Est și Vest. Provincia istorică Basarabia a reprezentat simbolul major al confruntării cu puterea de la Răsărit de-a lungul secolelor, astfel încât, în nenumărate rânduri, pierderi și cuceriri teritoriale au diminuat, respectiv reîntregit, teritoriul românesc. Simbolistica spațiului din stânga Prutului este dată, în actuala temă tratată, de teritoriul fostului Imperiu Otoman și ulterior a Uniunii

Sovietice. Ambele reprezentări au fost echivalente cu delimitarea spațiului Estic și cu ipostazierea clivajului dintre Est și Vest.

Problema Basarabiei apare ca o temă centrală pentru că aceasta reprezintă mai mult decât un subiect istoric. Basarabia a reprezentat un ideal național pe care România l-a clamat încă de la venirea lui Carol I, iar odată cu realizarea Marii Uniri, aceasta a fost, cel puțin declarativ, un simbol al recâștigării unor ținuturi istorice și al readucerii populației românești la hotarele naționale. De asemenea, numeroasele minorități etnice au dat acestui teritoriu mai multă libertate de expresie, mai multă „culoare”, mai mult spațiu de expresie într-o Românie conservatoare, prizonieră prejudecăților și mai puțin emancipată, cu toate că ce avea să se întâmple imediat după vara lui 1940, apoi după recucerirea din 1941, iar apoi după 1944, nu a reprezentat altceva decât fragmente distincte dintr-o operă de purificare etnică și genocidală pusă în aplicare și de către autoritățile sovietice și de către cele românești, deopotrivă. În tot acest context istorico-politic, Mihai I vede în Basarabia o rană deschisă, o pierdere substanțială care îl determină să proiecteze acest subiect în cheia victimelor colaterale pe care cel de-al doilea război mondial și împărțirea sferelor de influență între Est și Vest le-a generat.

În nenumăratele luări de poziție, ultimul rege al României a făcut trimitere la acordul din 23 august

1939, semnat între Germania nazistă și Uniunea Sovietică, cunoscutul *pact Ribbentrop-Molotov*. Acesta era, după cum se știe, documentul în baza căruia sovieticii, plănuseră, ocuparea teritoriului dintre Prut și Nistru. Pactul avea o semnificație specială pentru modul în care românii și alte popoare, precum cele Baltice, au perceput această înțelegere. În fond, dezvăluirea acestuia nu venea decât să întărească teza potrivit căreia, o sumă de înțelegeri nelegitime, transformaseră și decisese pentru jumătate de secol destinul popoarelor din Estul Europei. Într-un mesaj din septembrie 1991, regele făcea un apel la Occident, comunitatea internațională pentru a accepta declarația de independență a Republicii Moldova, în special la foștii Aliați; din mesaj se remarcă și o definiție implicită a „Vest”-ului, ipostaziat de S.U.A. și U.E.: „Occidentul – Comunitatea Europeană și Statele Unite, care au recunoscut (și nu prea devreme) independența Țărilor baltice – nu poate să nu fie de acord cu aceeași recunoaștere și pentru frații noștri de peste Prut. El nu poate uita că Basarabia (împreună cu Bucovina de nord și Herța) a fost anexată cu forța de către Uniunea Sovietică în urma unui pact încheiat între Stalin și Hitler”¹⁵.

Problema Basarabiei este, pentru Regele Mihai, mult mai complexă pentru că ea circumscrie, într-un anume fel, și românitatea celor care s-au aflat la modul propriu sub U.R.S.S. – și care, datorită cir-

cumstanțelor politice internaționale, au devenit mai repede emancipați politic și național – unei evoluții diferite în raport cu implicarea reparatorie a Vestului în Europa de Răsărit. Într-un mesaj „solemn” adresat basarabenilor, în iunie 1990, la împlinirea a jumătate de secol de la evenimentele care au marcat cedarea teritoriului către Uniunea Sovietică, Mihai I vorbește despre un adevărat „miracol” prin care românii de peste Prut au reușit, în numai doi ani, să restabilească limba română, simbolurile naționale, datinile, „surse de inspirație” pentru românii din interiorul hotarelor României și de pretutindeni, pentru modul în care au reușit să își ia soarta în propriile mâini. Comemorarea unei jumătăți de secol de la pierderea provinciei istorice îl determină pe ultimul șef al statului în viață, sub care Basarabia a fost parte a teritoriului național, să reamintească opțiunile strategice ale națiunii, ferm asumate, încă din primul război mondial, adevărate garanții de securitate la hotarele Europei, dar, în același timp, să reafirme frustrarea și nedreptatea pricinuite de abandonarea României: „De la sfârșitul Primului Război Mondial și în toată epoca unității noastre naționale, România a rămas credincioasă aliaților săi și, în special, Marii Britanii și Franței. Decisă să apere pacea europeană, ea conta pe garanțiile internaționale pentru respectarea integrității teritoriului său. Evenimentele au luat însă o altă cale. România, ca și

celelalte țări din Europa de Est, a fost abandonată și lăsată să înfrunte singură dușmani mult mai puternici decât dânsa”¹⁶.

Referirile Regelui la Basarabia sunt ample și ele evidențiază atât contextul istoric, circumstanțele în care provincia a fost pierdută, precum și întrebările retorice legate de o eventuală ripostă armată împotriva U.R.S.S. Mihai I distinge între latura morală a acestui demers (acela de a folosi forța armată pentru a apăra hotarele naționale) și dimensiunea disproporționată a celor două armate, opinând că oamenii politici care au hotărât atunci, în vara lui 1940 acest lucru, probabil, evaluând situația, au decis că „erapoate mai bine să accepte o situație umilitoare și să salvgardeze independența restului țării”¹⁷.

Statutul actual al Republicii Moldova, de stat aspirant la calitatea de membru al Uniunii Europene, este pentru Mihai I o garanție asupra coordonatelor democratice și a reînnoșării legăturii profunde și directe, instituționale, cu Europa. Suveranul spunea, în 2009, la aproape două decenii de la declararea independenței fostei provincii românești, că românii din Basarabia sunt cei care au sarcina și datoria de a decide, cu adevărat, cât de profund și de angajant este drumul spre „Vest”. Totodată, din perspectiva Regelui, Republica Moldova este privită ca o nevoie firească a Uniunii Europene de a întregi solidaritatea sa și de a reconstrui granițele sale. Relația cu Occidentul apare, în

viziunea lui Mihai I, și ca o formă unilaterală, ca o garanție, ca o măsură de a testa consecvența și voința Uniunii Europene, acesta întrebându-se retoric „cât de departe sunt dispuși să meargă” (oficialii și decidenții UE – n.n.). Opțiunea pro-Vest a Republicii Moldova și, în același timp, a Europei, pentru a aduce fosta republică sovietică alături de familia europeană, nu apare ca fiind congruentă, sinonimă, bilaterală. Regele se arată sceptic față de constanța și soliditatea acțiunilor UE, mai ales că prejudecata monarhului pleca de la modul în care Occidentul tratase Europa de Est vreme de jumătate de secol. În același timp, monarhul este contrariat de atitudinea UE: „Pentru că, în mod inexplicabil pentru mine, există încă un fel de fascinație pe care Rusia o emană”. Perspectiva integrării Republicii Moldova în Uniunea Europeană este pusă, așadar, în oglindă, cu atitudinea rezervată a UE și a relației “nefirești” de bune pe care europenii ar dezvolta-o cu Federația Rusă : “(...)desigur, e o țară enormă și uneori occidentalii nu pun piciorul în prag așa cum ar trebui. Ei ar trebui să încerce să aducă Basarabia înapoi în Europa”. Teza Regelui cu privire la apartenența istorică, geografică și politică a teritoriului basarabean la UE face apel la configurația Europei antebelice, găsind în acest fel o legitimitate istorică puternică, asumată: “Nu ar fi vorba de schimbarea frontierelor deocamdată, dar Basarabia e parte a

Europei pentru că a fost parte a Europei”¹⁸

Pactul Ribbentrop-Molotov rămâne cheia relațiilor morale dintre Est și Vest. Dezavuarea sa apare ca fiind fundamentală pentru recunoașterea de către Federația Rusă a declanșării de către U.R.S.S. a unei politici genocidale, care a violat grav suveranitatea statelor, a pulverizat comunități întregi și a călcat în picioare drepturile omului. La 9 mai 2005, cu ocazia împlinirii a 60 de ani de la înfrângerea Germaniei naziste, Regele Mihai a fost decorat președintele rus, Vladimir Putin, cu *Medalia aniversară a 60 de ani de la sfârșitul războiului* pentru recunoașterea efortului său la eliberarea națiunilor europene¹⁹. Prezența regelui la ceremonia din capitala rusă, venea după un turneu personal de cinstire a soldaților români, căzuți pe frontul de vest, pentru eliberarea unor vaste teritorii din Cehia și Slovacia de astăzi, în martie 1945. Mihai I a pledat atunci pentru condamnarea de către Rusia a pactului care a dus la pierderea Basarabiei: “(...) aș fi vrut ca ea să recunoască faptul că unele dintre acțiunile Uniunii Sovietice au fost deosebit de îngrozitoare pentru români și, firește, aș dori condamnarea oficială a Pactului Ribbentrop-Molotov”²⁰.

Opiniile ultimului monarh al României cu privire la Basarabia au evoluat de-a lungul timpului, în funcție de modificările geopolitice, de evoluțiile regimurilor politice de la Est și Vest, în funcție de relațiile structurale dintre Apus și Occident

și de statutul provinciei, respectiv al României. La începutul anilor '90, în interviurile acordate scriitorului Mircea Ciobanu, regele este foarte vehement cu privire la distincția dintre Basarabia și Republica Moldova, arătând că realizarea unei analogii între soarta altor state și a provinciei dintre Prut și Nistru este complet nepotrivită pentru că „Altfel, se creează impresia că Basarabia trebuie să-și poarte singură de grijă, ca o țară de sine stătătoare, care în urma pactului amintit și-ar fi câștigat autonomia. Este absurd (...)”. În același registru, regele readuce în discuție atitudinea noilor lideri de la București, imediat după înlăturarea regimului Ceaușescu, din decembrie 1989, care declaraseră public faptul că nu aveau niciun fel de pretenție teritorială de la Uniunea Sovietică. Ori acest gen de declarație, care se referea în chip direct la fosta provincie românească dintre Prut și Nistru, reprezenta, în sine, și o poziționare de politică externă și geostrategică pro-Est. La nivelul anilor 1991-1992, regele vedea în recunoașterea independenței Republicii Moldova o formă de abandonare a acesteia (România a fost primul stat al comunității internaționale care a recunoscut independența fostei republici sovietice – n.n.) și o șansă ratată de a dezavua pactul prin care soarta acesteia fusese decisă în august 1939. Prezența Armatei Roșii pe teritoriul Moldovei era la începutul anilor '90, în opinia regelui de, o dovadă incontestabilă a unei situații grave, a

unui îngheț geopolitic ce afecta, deopotrivă, atât Republica Moldova cât și România. Totodată, Mihai I vede inacceptabilă situația în care independența Republicii Moldova este declarată, nu și cucerită, „dovadă că pe teritoriul ei staționează o armată antrenată de la începuturi să nu apere interesele naționale. Dacă nu ai o armată proprie, îți lipsește însușirea independenței”. Considerațiile monarhului fac, de asemenea, trimitere și la modelul celor două Germanii, ca o regăsire firească între granițele Comunității Europene, în contradicție cu modelul românesc; Mihai I concluziona că o eventuală unire nu poate veni decât din interiorul țării²¹.

Sintagma „Două Români” este exclusă de către Regele Mihai din discuție. Acesta nu concepea, la începutul anilor '90, existența a două state românești de o parte și de alta a Prutului. Regele vedea, în acei ani, o problemă colosală în atitudinea guvernanților, care gestionau „dosarul Basarabia”, atât în relația cu noul stat creat, cât și cu Occidentul, o problemă morală, gravă, care ținea de identitatea națională și de parcursul european al României: „Și până când la București nu se vor rupe sigiliile de pe Dosarul Basarabia și nedreptatea ce ni s-a făcut prin pactul Ribbentrop-Molotov nu va fi reclamată în fața instanțelor internaționale, până atunci autoritățile românești vor da dovadă că participă, cu o lipsă de patriotism fără precedent, la adâncirea sciziunii dintre cele două pământuri românești”²².

Actul de la 23 August și antiteza cu mareșalul Ion Antonescu, ca paradigmă a valorilor occidentale

Între temele și simbolurile care definesc gândirea politică a ultimului rege al României, actul de la 23 august 1944 poartă, poate, cel mai privilegiat loc din perspectiva semnificațiilor profunde și a modului în care a rămas un pilon definitoriu al valorilor și opțiunilor sale de conștiință. Pentru că poziționarea față de momentul în care România a revenit în tabăra Alianților în timpul celui de-al doilea război mondial consfințește, de fapt, cel mai important moment politic din cele două domnii ale regelui și din întreaga sa viață. Momentul renunțării la alianța cu Germania nazistă are semnificații profunde prin modul în care monarhul a înțeles să reconecteze România la Europa, să salveze pierderea definitivă a teritoriului sub invazia Armatei Roșii, să repună în drepturi ordinea constituțională a României, să îndepărteze de la putere pe dictatorul Antonescu și să scurteze astfel desfășurarea unor ostilități militare care ar fi îngreunat victoria Alianților și ar fi mărit dimensiunea distrugerilor și a numărului de victime pe continentul european. Actul de la 23 august 1944 a rămas punctul strategic, de cotitură, în raportarea elitelor românești la cel de-al Doilea Război Mondial și asupra modului în care istoricii au ajuns să evalueze parcursul României din perioada

1938-1947. După ultimii ani de domnie dezastruoasă a regelui Carol al II-lea, România a ieșit din familia europeană. Suspendarea Constituției de la 1923, desființarea Parlamentului și a partidelor politice, folosirea asasinatului politic pentru controlul și îndepărtarea adversarilor, crearea unei camarile politico-financiare, toate acestea au adus o faimă extrem de negativă asupra rolului monarhului pe plan național și au antrenat ideea potrivit căreia țara avea nevoie de un „conducător”. Pierderea provinciilor românești în 1940 a găsit România în situația de a fi împărțită între interesele sale naționale și intrarea într-o alianță care o arunca în afara valorilor occidentale, o aducea la periferia Europei din punct de vedere geopolitic și ideologic.

Antiteza dintre regele Mihai și mareșalul Ion Antonescu²³ a fost un adevărat studiu de caz pentru perioada tranziției, pentru modul în care apare translația dinspre un personaj istoric în unul politic și despre cum este folosită distorsionat istoria recentă într-o proximă bătălie politică. Propaganda deșănțată și manipularea au făcut ca valorile vestice, occidentale, reconectarea la Europa să fie asumate în mod diferit de cei care susțineau reabilitarea fostului mareșal al României și de către cei care vedeau cu adevărat integrarea țării în Comunitatea Europeană și asumarea unei opțiuni euro-atlantice ferme. Bătălia memorială dintre ultimul rege al României și dictatorul Antonescu a avut

valențe istorice, politice, diplomatice. Reverberațiile acestui fenomen nu au afectat doar dezbaterile politice sau memorială, ci a condus la o oglindă fidelă în plan internațional a opțiunilor de facto pe care le aveau guvernării de la începutul anilor '90. Procesul de culpabilizare a regelui Mihai și de reabilitare a lui Ion Antonescu a fost provocat de neo-stalinismul de sfârșitul anilor '70, concomitent cu „instaurarea” proletcultismului. Apelul la reconstruirea și revalorizarea imaginii lui Ion Antonescu de către regimul comunist avea implicații importante în politica externă și acest fenomen era în consonanță cu atitudinea lui Nicolae Ceaușescu atât față de Est, cât și față de Vest. Readucerea unui personaj pe care Europa l-a catalogat ca fiind unul dintre cei mai mari criminali de război și pe care rușii l-au repudiat de la bun început, a servit ca operă de eroizare și gloriificare a românilor și a istoriei recente în raport cu U.R.S.S. și cu puterile occidentale. Regele Mihai a continuat să fie în timpul perioadei comuniste pus într-o antiteză colosală cu dictatorul Antonescu. Însuși regele Mihai afirma că, cu privire la actul de la 23 August 1944, că „niciunul dintre evenimentele istorice din viața poporului nostru nu a fost atât de profund falsificat ca Actul de la 23 August 1944. S-au produs munți de literatură în scopul de a povesti sau inventa ceea ce s-a întâmplat, ceas cu ceas, în acea zi”²⁴.

Raportarea la Occident a fost făcută de către regele Mihai încă din ziua de 23 august 1944. Proclamația către țară făcea, în mod expres, trimitere la alăturarea de Națiunile Unite, și ea consfințea faptul că actul de la 23 august 1944 a fost un „gest politic de o enormă responsabilitate” care avea să restabilească prestigiul țării față de Marea Britanie, Franța și SUA. Recunoașterea meritelor regelui din partea liderilor occidentali a transformat din punct de vedere istoric, memorial și ideatic actul de la 23 august într-un creuzet al opțiunilor monarhului. Aceste confirmări au venit de la liderii politici europeni și americani. Istoricul Victor Neumann remarca faptul că însuși, comandantul Suprem al forțelor Aliate în Europa din timpul celui de-al doilea război mondial, generalul Dwight D. Eisenhower, aprecia că „regele Mihai și România și-au câștigat un loc aparte printre membrii Națiunilor Unite care au participat la cruciada democrației pentru a elibera Europa”. Scurtarea războiului „cu aproximativ șase luni” și recunoașterea meritelor pentru operațiunile militare la care România a contribuit prin eliberarea unor vaste teritorii din Europa Centrală au fost confirmate prin cele mai valoroase ordinele, medaliile și decorațiile primite de rege de la Guvernele francez, britanic, american și sovietic. Regele a fost numit Comandor-Șef al legiunii de Merit de către președintele american Harry S. Truman, dar a primit și ordinul Sovietic al Victoriei. Acesta din

urmă a fost acordat pentru „actul curajos al schimbării radicale a politicii României prin ruperea de Germania hitleristă și alierea cu Națiunile Unite, într-un moment când nu exista încă un semn clar al înfrângerii Germaniei”²⁵.

Actul de la 23 august a reprezentat așadar centrul acțiunilor politice, istorice și simbolice a regelui Mihai în raportarea dintre Est și Vest. Istoricul Nicolae Șerban Tanașoca subliniază faptul că evenimentul care a schimbat soarta României și a Europei, făcut doar tânărul monarh și o mână de colaboratori, cu partidele politice cvasi-abandonându-l, a fost „doar începutul unei acțiuni dificile și îndelungate de rezistență față de încercările de sovietizare și bolșevizare a României declanșate cu brutalitate de agenții intereselor sovietice”²⁶.

Desfășurarea actului de la 23 august 1944 a fost un subiect colosal în interpretările pe care Mihai I le-a dat evenimentului în sine și în reconstituirile pe care istoricii, sub forma unor analize ample sau note biografice neoficiale ale monarhului, le-au realizat²⁷. Regele nu a caracterizat niciodată această acțiune într-o notă politică, partizană, de cucerire a puterii, ba chiar a precizat că niciuna din interpretările date evenimentului din august 1944 nu este potrivită. Monarhul a concluzionat că acesta a fost o acțiune urgentă și grava care trebuia realizată: „Era ceva care trebuia făcut ca să scape țara românească de tăvălugul armatelor

sovietice! Politic apoi s-a întâmplat ce știm cu toții, dar nu am fost singurii. Polonia, Ungaria, Cehoslovacia și alții au avut aceeași soartă ca noi. De aceea apreciez că 23 August era absolut necesar care trebuia făcut și s-a făcut ce trebuia!”²⁸

În aproape toate relatările despre eveniment, Mihai I vorbește despre atașamentul față de valorile democratice europene și spune că opțiunea României cu politica lui Antonescu era una strâmbă, nefirească. Distincția dintre „naziști” și „germani”, ca și cea dintre „sovietici” și „ruși” este de natură să particularizeze culpa pentru ororile acelor regimuri, și nu a națiunilor în genere: „Trebuie să fim cu băgare de seamă când folosim anumite cuvinte. Nu nemții au făcut aceste atrocități, ci naziștii! Noi, la 23 August 1944 nu am luptat contra nemților, contra Germaniei, ci contra naziștilor! Nu este vorba despre același lucru”. Nuanțele regelui cu privire la acul de la 23 August ajung, evident, în mod inevitabil, la atitudinea Occidentului față de atrocitățile comise de sovietici după 1944. Dezamăgirea Regelui, la fel cum am demonstrat și în prima parte a acestui articol, a fost legată reacția slabă a Vestului în raport cu acordurile stabilite în urma conferințelor de pace post-belice dar și în privința atitudinilor generale de după 1944 și, mai ales, după 1947. Acuzațiile și consternarea regelui de la începutul anilor '90 privesc dublul standard al Occidentului, atunci când vine vorba

de compararea regimurilor politice: „Dar când este vorba despre atrocitățile comise de comuniști, atunci Occidentul închide ochii, spune «să lăsăm lucrurile să meargă încet» și așa mai departe. Chiar și acum se procedează la fel. Pentru mine sunt lucruri de neînțeles. (...) poporul român și țara românească au suferit și suferă în continuare din cauza lipsei de înțelegere și activitate din partea Occidentului. Este cert acest lucru! Chiar și acum, văd că Occidentul a lăsat-o foarte încet față de România, nu înțelege aspirațiile poporului român...Este foarte greu”²⁹.

Mesajele regelui prilejuite de marcarea momentului de la 23 August 1944 au adus mereu în discuție asocierea față de Europa, prin aceasta înțelegând, evident, Europa Occidentală și valorile și principiile guvernării democratice. Primul mesaj de acest tip după 1989 este amplu și el demontează întreaga simbolică denaturată pe care regimul comunist a folosit-o cu arsenalul ideologic, politic și științific specific pentru a lega actul istoric de instaurarea comunismului. Monarhul respinge categoric această teză, subliniind că simbolurile naționale, în totalitate, fără excepții, au fost supuse unui proces de compromitere, astfel încât, pe lângă ziua națională, stema, tricolorul și altele au fost modificate brutal; de aceea – consideră regele – prăbușirea comunismului trebuie să fie sinonimă cu un proces urgent de recâștigare a adevărului și, mai

precis, actul de la 23 august, trebuie să treacă printr-un proces de „curățare de minciuni și falsificări grotești”³⁰.

Raportarea la Est și Vest din perspectiva actului de la 23 August 1944 apare acum, pentru români, România și monarh și din postura de victime a inacțiunii Occidentului până la debarcarea lui Ion Antonescu. Regele ține să precizeze că noi teorii care criticau deciziile sale de la 1944 sunt născute fie din necunoașterea exactă a situației militare și internaționale de la acea vreme, cât și din dorința de a denigra politic un act istoric. Invazia Armatei Roșii apare ca inevitabilă în condițiile în care, spunea Mihai I – soarta României era „clară și neomenoasă și fusese pecetluită”. Regele, în acest mesaj din 1990, argumentează „culpa” Națiunilor Unite care amânaseră noi operațiuni militare, ce ar fi putut schimba prelungirea agoniei României în alianța cu Germania nazistă și, implicit, soarta Europei de Răsărit: „(...) hotărârea Marii Britanii și a Statelor Unite de a tergiversa deschiderea celui de al doilea front împotriva Germaniei, în vestul Europei. Aceasta a făcut ca întreaga Europă de Est, deci, și România, să cadă pradă Armatei Roșii”. Totodată, rememorarea actului de la 23 August îl determină pe rege să vorbească despre „hotărârea Alianților apuseni de a plasa țările din Estul Europei în sfera de influență și de control a Uniunii Sovietice”, insistând pe faptul că România a fost «vândută» Uniunii Sovietice la Ialta. Peste

toate acestea, Mihai I concluziona că „În cele din urmă, România a contribuit la victoria Alianților împotriva Germaniei naziste și Armatei române i-a revenit menirea de a elibera pământul nostru strămoșesc al Transilvaniei. Faptul că am fost trădați la Conferința de Pace de la Paris și că am fost subjugăți nu a putut fi împiedicat, cum nu au putut fi împiedicate tragedia cehilor, a slovacilor sau a polonezilor”³¹.

Dezbaterea din primul deceniu postdecembrist cu privire la semnificațiile actului de la 23 August 1944 au articulat o chestiune istorică într-una politică. Miza discursivă a fost monopolul asupra dovezilor istorice privind reintegrarea țării în Europa și, din această cauză, evenimentul din 1944 căpătase o aură semnificativă. Desprinderea de Germania nazistă era, pentru rege și susținătorii săi, dovada incontestabilă a opțiunilor pro-vestice ale monarhului, în timp ce pentru contestatari, acest eveniment era mereu dus în zona speculațiilor legate de generarea unei ocupații sovietice și a unui proces de comunizare. Au existat în anii '90 numeroase accente istorice și politice care au potențat dezbaterea despre „23 August”. Filme documentare, analize istorice și jurnalistice ample, simpozioane, demonstrații și manifestații publice, toate acestea marcau un clivaj puternic legat de modul în care trecutul era utilizat în dezbaterea despre orientarea țării: spre Est sau spre Vest. Istoricul Maria Bucur aprecia,

plecând de la un asemenea exemplu, că tendința istoric-politică din acei ani a fost să reconstruiască mitul victimizării românilor în cel de-al doilea război mondial pentru generațiile de după 1989³². Astfel, în contrast cu Mihai I, mareșalul Antonescu era prezentat ca un salvator care se luptase pentru binele țării, atât cu Estul cât și cu Vestul.

Un episod semnificativ care a implicat raportarea regelui la clivajul Est-Vest prin utilizarea memoriei asupra actului de la actul de la 23 August 1944 s-a petrecut în preajma împlinirii unei jumătăți de secol de la ruperea alianței cu Germania nazistă și aliații săi. Revenirea regelui în țară a implicat momente conflictuale nenumărate, dar revenirea aceasta ar fi dat ocazia, în percepția autorităților, ca Mihai I să devină un personaj istoric, validat politic într-un context în care România, deși devenise membru al Consiliului Europei, avea probleme structurale, iar perspectiva integrării în structurile euro-atlantice era aproape inexistentă. Regele călătorea mult în spațiul european și american și astfel vorbea deschis despre reconectarea țării la lumea liberă și valorile Occidentale, o continuare simbolică a opțiunii de la 23 August 1944. În acest context, un semnal semnificativ a venit de peste Atlantic. Congresul Statelor Unite ale Americii a marcat, în mod oficial, la 23 august 1994, recunoașterea rolului jucat de rege cu 50 de ani în urmă. Monitorul Oficial al Congresului a publicat în deschi-

derea sa decretul de decorare a monarhului de către președintele Truman. Evenimentul a fost văzut ca având semnificația unei duble recunoașteri de către S.U.A.³³. Mai mult, istoricul Ivor Porter³⁴ a relatat că, în ciuda piedicilor puse de către autoritățile române, recunoașterea meritelor Regelui pentru victoria Alianților, s-a produs și în mai 1995, prin invitarea acestuia la ceremoniile care au sărbătorit 50 de aniversări de la sfârșitul războiului în Europa. Astfel, atât participarea în sine, cât și presa britanică, au evidențiat întreaga simbolică europeană pe care o întruchipa ultimul șef de stat în viață, participant efectiv la ostilitățile celui de-al Doilea Război Mondial.

Concluzii

Clivajul Est-Vest este unul definitoriu pentru gândirea politică, demersul istoric și poziționarea simbolică pe care regele Mihai le-a parcurs de-a lungul carierei și vieții sale. Poate nici un alt reper al personalității ultimului monarh al României nu putea fi redat atât de bine precum perspectiva față de simbolistica, acțiunile și valorile pe care le-a pus în ecuația dintre Răsărit și Apus. Raporturile sale cu puterile și valorile Estului și Vestului apar în cele trei dimensiuni expuse în analiza noastră: 1) demersurile din exil, atitudinea și acțiunile puterilor occidentale față de Mihai I și formula de organizare

politică a guvernului din Exil – *Comitetul Național Român*; 2) Basarabia, ca ipostaziere istorică, a confruntării dintre Est și Vest, ca formulă distinctă a consecințelor pactului Ribbentrop-Molotov, cu toate dimensiunile sale postbelice și postcomuniste (inclusiv crearea noului stat și pozițiile privind legitimitatea în raport cu România, Europa, „Vestul”) și 3) ponderea actului de la 23 August 1944 în dezbaterile istorică, politică, ideologică, pro sau anti-occidentală privind soarta României după 1944, respectiv 1947 și articularea sa în lumina democrației de după 1989 și a orientării oficiale, geopolitice și geostrategice, a statului român.

Deși a variat, în funcție de perioade istorice și evenimente majore care au modificat poziționările sale, Mihai I a transpus într-o notă critică atitudinea Vestului față de soarta României. Teza abandonului este frecventă, așa cum și teoria încălcării tratatelor internaționale de către U.R.S.S. sau a sacrificării Europei de Est în favoarea asigurării securității părții de Apus a continentului, sunt teorii predilecte. Fenomenul „Ialta” se menține pe toată perioada exilului și a primului deceniu postcomunist iar, de la caz la caz, cultivarea unor relații a S.U.A., Franța sau Marea Britanie este criticată vehement. Instaurarea regimurilor politice în Est apar în cheia unor înțelegeri ilegite și a unor violări flagrante a normelor internaționale. Totodată, regele constată că duplicitatea comu-

nismului a ajuns să schimbe în Occident inclusiv percepțiile asupra semnificațiilor evenimentelor care au precedat și urmat instalării *Cortinei de Fier*. Prima temă are o profundă dimensiune caracterologică, morală, etică, principială.

Problema Basarabiei este un pentru Mihai I o chestiune grav, o nedreptate a istoriei, o consecință care demonstrează încă faptul că multe dintre nedreptățile, abuzurile și fărădelegile sovieticilor au rămas în picioare. Regele vede în continuare o urgență din condamnarea Pactului Ribbentrop-Molotov, ca o formă de reîntregire a Europei. Independența republicii Moldova este inițial negată, dezavuată, existența a „două români” este respinsă. Ulterior, pozițiile monarhului se nuanțează. Raporturile cu Uniunea Europeană dau, din perspectiva lui Mihai I, măsura adevăratului drum firesc, normal al viitorului fostei provincii românești. Cu toate acestea, regele nu vede cu ochi buni relația privilegiată a Federației Ruse cu UE. „Dosarul Moldova” rămâne pentru Mihai I o ipostaziere perfectă a politicii nefaste a Occidentului față de Europa de Est. A doua temă este percepția unei dimensiuni spațiale, geografice.

Actul de la 23 August și propagarea memorială a acestuia în politica de după 1989 este o temă simbolică esențială în înțelegerea importanței deciptării relației autorități-rege/Est-Vest și a orientării oficiale a României în prima parte a anilor '90. Reabilitarea marelui

Ion Antonescu cu sprijinul clasei politice, a avut rolul de a politiza o dezbatere istorica și de a o transforma într-o armă împotriva regelui și a unui demers identitar de recunoaștere a erorilor și ororilor istoriei. Punerea în antiteză avea rolul de a glorifica un personaj condamnat pentru crime de război și de a-l prezenta un salvator național. În contrast puternic cu recomandările și tendințele europene, această dezbatere a fost un turnesol semnificativ care a arătat valorile vestice îmbrățișate de rege și derapajele democratice grave pentru clasa politică din postcomunism. „23 August” rămâne cea mai importantă probă a atașamentului la valorile occidentale pe care Mihai I le-a asumat ferm de-a lungul tragicei sale vieți. Această ultimă temă conține o

dimensiune memorială majoră, fundamentală pentru istoricitate.

În concluzie, analiza construiește trei perspective semnificative ale ultimului rege al României în decriptarea relației sale cu „Estul” și „Vestul”. Astfel, pentru Mihai I, „Vestul” este sinonim cu Națiunile Unite, cu Comunitatea Europeană, S.U.A. și în general cu valorile democratice, drepturile și libertățile civile, în timp ce „Estul” rămâne ancorat într-o dimensiune post-belică, o victimă a Vestului, un sacrificiu și un cataclism al U.R.S.S. Întreaga paradigmă este înțeleasă prin prisma unor înțelegeri ilegitime care au despărțit continentul pentru jumătate de secol. Cele trei teme, bogate în semnificații, au, la rândul lor, trei conotații majore: *caracterologice, spațiale și memoriale.*

Note

- ¹ „Mesajul adresat de Regele Mihai cu prilejul zilei de 10 Mai”, în Liviu Vălenaș, *Regele Mihai printre noi (1989-1999)*, Prefață de Liviu Antonesei, Ars Longa, Iași, 1999, pp. 331-333.
- ² Alexandru Zub, „În loc de prefață”, în Mircea Ciobanu, *Regele Mihai și Exilul Românesc*, Princeps, Iași, 1994, p. 7.
- ³ Pentru o analiză a acestora, vezi Alexandru Muraru, „Mesaje pe calea undelor. Elemente de hermeneutică în discursurile Regelui Mihai către români (1948-1989)”, *Analele Universității Alexandru Ioan Cuza, Serie nouă*, Editura Universității Alexandru Ioan Cuza, Științe

Politice, tom IV, anul V (2009); Mircea Ciobanu, *Convorbiri cu Mihai I al României*, Humanitas, București, 1991, pp. 300-331.

- ⁴ Mircea Ciobanu, *Regele Mihai și Exilul Românesc*, ed. cit., p. 14.

- ⁵ Comitetul Național Român a fost un organism de coordonare și înlesnire a dialogului emigrației politice românești de după 30 decembrie 1947. Funcționând ca un guvern în exil, a fost finanțat (în secret) de Departamentul de Stat al SUA, însă sumele alocate s-au dovedit a fi insuficiente. Mai mult, fondul depus de Mihai Antonescu în timpul războiului (aproximativ opt milioane de franci elvețieni) – destinat să

- „folosească pentru o rezistență organizată în exil, în caz că țara ar fi fost ocupată de sovietici” – a fost blocat de Ana Pauker, în calitate de ministru de Externe. Cea mai intensă activitate a fost aceea din timpul președinției fostului premier Nicolae Rădescu și a lui Constantin Vișoianu. În a doua parte anilor '60, CNR își va înceta activitatea în primul rând din cauza implicării Securității. (Cf. Liviu Vălenaș, *op. cit.*, pp. 118-119; pentru detalii legate de tentativa de reorganizare a CNR, vezi Armand Goșu, „Tentativa grupării Rațiu-Serdici de reorganiza a Comitetului National Român”, *Dosarele Istoriei*, an VII, nr. 3(79), 2003, pp. 49-55.).
- ⁶ Mircea Ciobanu, *Nimic fără Dumnezeu: Noi Convorbiri cu Mihai I al României*, Humanitas, București, 1992, p. 10.
- ⁷ *Ibidem*, p. 19; Potrivit altor surse, noul guvern din exil, născut în 1948, a fost, după discursul celebru al lui Churchill din Fulton (Missouri), recunoscut de către autoritățile americane din timpul administrațiilor Truman și Eisenhower (Vezi spre exemplu Victor Neumann, „Laudațio”, în *Principele Radu al României* (ed.), *Lumea Regelui (The King's world)*, Polirom, Iași, 2011, pp. 210-219).
- ⁸ *Ibidem*, p. 52.
- ⁹ Liviu Vălenaș, *op. cit.*, pp. 66-67.
- ¹⁰ *Ibidem*, pp. 91, 106, 108, 121.
- ¹¹ Mircea Ciobanu, *Regele Mihai și Exilul Românesc*, ed. cit., p. 24.
- ¹² *Ibidem*, pp. 125-126.
- ¹³ Mircea Ciobanu, *Regele Mihai și Exilul Românesc*, ed. cit., p. 99.
- ¹⁴ *Idem*, *Convorbiri cu Mihai I al României*, Humanitas, București, 1997, p. 173.
- ¹⁵ „Mesaj al regelui Mihai, cu ocazia festivității de la Pavilionul Regal, Paris”, în Liviu Vălenaș, *op. cit.*, pp. 343-347.
- ¹⁶ „Mesaj adresat de Regele Mihai românilor din Basarabia”, în *Ibidem*, pp. 300-301.
- ¹⁷ Regele Mihai I al României, *Basarabia e parte a Europei pentru că a fost parte a Europei* (interviu cu Mihai Tomescu), accesibil online la adresa <http://www.europalibera.org/content/article/1811256.html> (15 aprilie 2010).
- ¹⁸ *Ibidem*.
- ¹⁹ Regele Mihai este singurul șef de stat decorat atât de sovietici, cât și de către Statele Unite ale Americii cu cele mai înalte distincții, pentru întoarcerea armelor împotriva Germaniei naziste și alăturarea țării sale de către alianța Națiunilor Unite. Cele două distincții au fost – din partea URSS, „Ordinul Victoria” dat la 2 iulie 1945 și, din partea SUA, Legiunea de Merit în Grad de Șef Comandor, acordată de Harry Truman la 20 martie 1946.
- ²⁰ Andrei Bădin, „Regele Mihai cere Rusiei condamnarea Pactului Ribbentrop-Molotov!” în *Evenimentul Zilei*, 7 mai 2005, disponibil online la adresa <http://www.princeradu.ro/news/986/18/Presa-despre-Turneul-Familiei-Regale-pentru-cinstirea-soldatilor-romani-3-9-mai/> (17 aprilie 2010).
- ²¹ Mircea Ciobanu, *Convorbiri cu Mihai I al României*, ed. cit., pp. 317-347.
- ²² *Idem*, *Nimic fără Dumnezeu: Noi Convorbiri cu Mihai I al României*, ed. cit., p. 151.
- ²³ Pentru detalii și pentru o amplă descriere a acestui fenomen vezi

- Alexandru Muraru, *Cum supraviețuiește monarhia într-o republică? Regele Mihai, românii și regalitatea după 1989*, Prefață de Emil Hurezeanu, Curtea Veche Publishing, București, 2015, pp. 78-96.
- ²⁴ „Din partea Biroului de Presă al Majestății Sale Regelui Mihai”, *Revista* 22, anul I, nr. 34, 7 septembrie 1990, p. 16.
- ²⁵ Victor Neumann, „Laudație”, ed. cit., pp. 210-219; Roger Griffin, „A monarch for all seasons”, în *Ibidem*, pp. 110-119.
- ²⁶ Nicolae-Șerban Tanașoca, „La aniversarea Regelui”, în *Ibidem*, pp. 202-209.
- ²⁷ Arthur Gould Lee, *Coroana contra secera și ciocanul: Povestea regelui Mihai al României*, trad. de Maria Bica, ediția a II-a, Humanitas, București, 2001, pp. 87-103; Mircea Ciobanu, *Convorbiri cu Mihai I al României*, ed. cit., pp. 18-36; M.S. Regele Mihai I al României, *O domnie întreruptă*, Convorbiri cu Philippe Viguié-Desplaces, trad. de Ecaterina Stamatina, Libra, București, 1995, pp. 89-96; Liviu Vălenaș, *op. cit.*, pp. 34-54; Neagu Djuvara, *O scurtă istorie a românilor*, Humanitas, București, 1999, pp. 205-206; Ecaterina Rădoi, *Viața Regelui Mihai I*, Editura Mașina de scris, București, 1998, pp. 165-183;
- Ioan Scurtu, *Istoria românilor în timpul celor patru regi*, Volumul IV: *Mihai I*, ediția a II-a, Editura Enciclopedică, București, 2004, pp. 57-93; Guy Gauthier, *Acvile și lei: O istorie a monarhiilor balcanice*, trad. de Ludovic Skultéty, Humanitas, București, 2004, p. 213; Ion Mamina, *Regalitatea în România*, Compania, București, 2004, pp. 176-179; Keith Hitchins, *Românii: 1866-1947*, trad. de Delia Răzdolescu, Humanitas, București, 2004, pp. 569-570 ș.a.
- ²⁸ Liviu Vălenaș, *op. cit.*, p. 46.
- ²⁹ *Ibidem*, pp. 52-53.
- ³⁰ Vezi în acest sens, spre exemplu, „Mesaj adresat de regele Mihai Țării, cu ocazia împlinirii a 46 de ani de la actul de la 23 august 1944”, în Liviu Vălenaș, *op. cit.*, pp. 302-308.
- ³¹ *Ibidem*.
- ³² Maria Bucur, *Heroes and Victims: Remembering War in Twentieth-Century Romania*, Indiana University Press, Bloomington, 2009, pp. 232-234.
- ³³ Vezi facsimilul în Andrei Bădin, „Congresul Statelor Unite omagiază rolul Regelui Mihai în înfrângerea Germaniei naziste”, *România Liberă*, Serie nouă - nr. 1357, 12 septembrie 1994, p. 3.
- ³⁴ Ivor Porter, „Un mare dar de la Dumnezeu” în Principele Radu al României (ed.), *op. cit.*, pp. 132-141.

Bibliografie

- „Din partea Biroului de Presă al Majestății Sale Regelui Mihai”, *Revista* 22, anul I, nr. 34, 7 septembrie 1990.
- BUCUR, Maria, *Heroes and Victims: Remembering War in Twentieth-Century Romania*, Indiana University Press, Bloomington, 2009.
- CIOBANU, Mircea, *Nimic fără Dumnezeu: Noi Convorbiri cu Mihai I al României*, Humanitas, București, 1992.

- CIOBANU, Mircea, *Regele Mihai și Exilul Românesc*, Princeps, Iași, 1994.
- CIOBANU, Mircea, *Convorbiri cu Mihai I al României*, Humanitas, București, 1997.
- DJUVARA, Neagu, *O scurtă istorie a românilor*, Humanitas, București, 1999.
- GAUTHIER, Guy, *Acvile și lei: O istorie a monarhiilor balcanice*, trad. de Ludovic Skultéty, Humanitas, București, 2004.
- GOȘU, Armand „Tentativa grupării Rațiu-Serdici de reorganizare a Comitetului National Român”, *Dosarele Istoriei*, an VII, nr. 3(79), 2003, pp. 49-55.).
- GOULD LEE, Arthur, *Coroana contra secera și ciocanul: Povestea regelui Mihai al României*, trad. de Maria Bica, ediția a II-a, Humanitas, București, 2001.
- HITCHINS, Keith, *Românii: 1866-1947*, trad. de Delia Răzdolescu, Humanitas, București, 2004.
- MAMINA, Ion, *Regalitatea în România*, Compania, București, 2004.
- MIHAI I al României, M.S. *Regele, O domnie întreruptă, Convorbiri cu Philippe Viguié-Desplaces*, trad. de Ecaterina Stamatina, Libra, București, 1995.
- MURARU, Alexandru, „Mesaje pe calea undelor. Elemente de hermeneutică în discursurile Regelui Mihai către români (1948-1989)”, *Analele Universității Alexandru Ioan Cuza*, Serie nouă, Științe Politice, Editura Universității Alexandru Ioan Cuza, tom IV, anul V (2009).
- MURARU, Alexandru, *Cum supraviețuiește monarhia într-o republică? Regele Mihai, românii și regalitatea după 1989*, Prefață de Emil Hurezeanu, Curtea Veche Publishing, București, 2015
- RADU, Principe al României (ed.), *Lumea Regelui (The King's world)*, Polirom, Iași, 2011.
- RĂDOI, Ecaterina, *Viața Regelui Mihai I*, Editura Mașina de scris, București, 1998.
- SCURTU, Ioan, *Istoria românilor în timpul celor patru regi*, Volumul IV: Mihai I, ediția a II-a, Editura Enciclopedică, București, 2004.
- VĂLENAȘ, Liviu, *Regele Mihai printre noi (1989-1999)*, Prefață de Liviu Antonesei, Ars Longa, Iași, 1999.

Resurse electronice

- BĂDIN, Andrei „Regele Mihai cere Rusiei condamnarea Pactului Ribbentrop-Molotov!” în *Evenimentul Zilei*, 7 mai 2005, accesibil online la adresa [http://www.princeradu.ro/news/986/18/Presă-despre-Turneul-Familiei-Regale-pentru-cinstirea-soldatilor-romani-3-9-mai/ \(17 aprilie 2010\).](http://www.princeradu.ro/news/986/18/Presă-despre-Turneul-Familiei-Regale-pentru-cinstirea-soldatilor-romani-3-9-mai/ (17 aprilie 2010).)
- MIHAI I, Rege al României, *Basarabia e parte a Europei pentru că a fost parte a Europei* (interviu cu Mihai Tomescu), accesibil online la adresa [http://www.euopalibera.org/content/article/1811256.html \(15 aprilie 2010\).](http://www.euopalibera.org/content/article/1811256.html (15 aprilie 2010).)

INTERVIU

Klaus IOHANNIS, Președintele României

„În gestionarea oricărei crize sau a oricăror evenimente politice avem doi piloni majori pe care ne putem baza, două repere fundamentale la care ne putem întoarce mereu: cadrul constituțional și dialogul autentic”

(“When managing any crisis or unexpected political events, there are always two fundamental landmarks we can always go back to and rely on: the Constitutional framework and authentic dialogue”)

Domnule Președinte, cum este văzută astăzi România de către partenerii ei străini după tragedia de la „Colectiv”? Măcinată de corupție, copleșită de ineficiența sistemului politic și administrativ, cu un guvern înlăturat de presiunea străzii, este România în continuare un partener de încredere pentru UE, NATO, SUA și pentru țările din regiune?

Vreau să vă mărturisesc, înainte de toate, că am fost profund impresionat de gesturile și mesajele de solidaritate care au venit din toată lumea față de victimele tragediei de la „Colectiv”. Partenerii noștri din întreaga lume i-au plâns, împreună cu noi, pe cei care și-au pierdut viața în tragicul accident și s-au alăturat

eforturilor noastre de a-i salva pe supraviețuitori.

Ca să răspund la întrebarea dumneavoastră, nu cred că din perspectiva partenerilor străini există vreun motiv de îngrijorare. Dimpotrivă. România este și va continua să fie un partener de încredere pentru aliații săi în cadrul organismelor europene și a celor internaționale din care face parte. Țara noastră este o democrație solidă, cu mecanisme și instituții democratice funcționale. În gestionarea oricărei crize sau a oricăror evenimente politice avem doi piloni majori pe care ne putem baza, două repere fundamentale la care ne putem întoarce mereu: cadrul constituțional și dialogul autentic, comunicarea. Asta am și făcut și am

găsit o soluție general acceptată de către partide și de către societate.

Evenimentele recente, începând cu protestele publice și demisia guvernului Ponta și continuând cu formarea unui nou guvern cu miniștri independenți politic, sunt părți ale unui proces de transformare a modului în care se face politică și în care arată politica românească. Este o etapă dureroasă, accelerată de niște evenimente tragice, dar în cadrul unui proces la care ne-am angajat în urmă cu un an. Clasa politică va trebui să înțeleagă că nu are altă soluție decât să se ridice la înălțimea așteptărilor firești ale oamenilor și să răspundă unei realități. Această realitate este că societatea românească s-a schimbat. Cetățenii noștri vor lucruri foarte simple, dar puternice: corectitudine și transparență, respect pentru ei și pentru lege, instituții care să lucreze în serviciul lor și politicieni responsabili care să îi reprezinte.

Societatea românească este vie, nu resemnată, oamenii știu ce își doresc, știu că au un cuvânt de spus. Există o conștiință civică și o dorință de participare, care nu pot să fie altfel decât benefice pentru democrația românească. În aceste vremuri complicate, cetățenii noștri arată că sunt atașați de niște valori.

Este posibil ca noul guvern de la București să redefinească proiectele de țară cele mai importante ale României în interiorul Uniunii Europene?

România este un partener credibil și predictibil, care pledează consecvent pentru adâncirea proiectului european, pentru respectarea principiilor și valorilor fundamentale ale Uniunii Europene. Nu există niciun dubiu în acest sens. Avem toate premisele pentru a ne consolida poziția în interiorul UE, astfel încât vocea noastră să fie mai puternică în procesul decizional la nivel european. Iar acțiunea noastră comună va fi în această direcție.

Valul migraționist reprezintă una dintre cele mai complexe provocări, căreia Uniunea Europeană și implicit România trebuie să-i facă față. Suntem pregătiți să gestionăm problematica asociată sutelor de mii de refugiați care au călcat deja pe pământul bătrânului continent sau a celor care se pregătesc să se îndrepte spre noi?

Poziția României s-a întemeiat de la bun început pe un principiu: responsabilitate. Chiar dacă România nu este nici țară de tranzit și nici de destinație pentru acest flux de refugiați, am fost încă din prima clipă, și dorim să fim și în continuare, parte a soluției. România este solidară cu celelalte țări membre ale UE pentru că provocările cu care ne confruntăm în prezent au nevoie de un răspuns solidar, coordonat și cuprinzător, care trebuie însă să ia în calcul realitățile specifice din statele membre.

După cum știți, România nu a fost de acord cu sistemul cotelor. Suntem solidari cu statele din Uniunea

Europeană, dar pe de altă parte nu suntem de acord cu o abordare contabilă, ci trebuie să ținem cont de realități. Ideea relocării în sine pune foarte multe probleme. De pildă, cum respectăm dreptul la liberă circulație, cum le asigurăm refugiaților integrarea nu doar din punctul de vedere al drepturilor sociale, ci și sub aspect cultural, educațional, pe termen lung. Poziția noastră a fost foarte nuanțată.

Pe de altă parte, suntem preocupați să eficientizăm cooperarea dintre state și să gestionăm mai bine granițele externe ale UE. România și-a arătat disponibilitatea de a crește nivelul de implicare în acțiunile „Frontex”, agenție europeană la care țara noastră este al doilea contributor, după Germania. Tot noi am propus sprijin sporit pentru Grecia, o mai bună cooperare cu Turcia și o mai bună cooperare între statele aflate pe ruta din Balcanii de Vest.

Pe termen mediu și lung, este foarte important să se lucreze la cauzele acestui fenomen, fie că vorbim de sărăcia din țările din Africa, fie că facem referire la conflictul din Siria. Există încă o problemă asociată fenomenului migraționist pe care trebuie să o amintesc: acum, când mii de refugiați bat la porțile continentului nostru, tentațiile populismului și rasismului riscă să renască. Împreună cu statele Europei, avem datoria de a le respinge. Sunt convins că putem să depășim împreună această situație complicată, să fim mai puternici și mai uniți în urma acestei experiențe.

Din perspectiva paradigmei de securitate națională extinsă, cât de limpede este linia de demarcație dintre responsabilitățile nord-atlantice și cele locale în asigurarea securității României? Când vă întrebăm acest lucru, avem în vedere faptul că în „Strategia Națională de Apărare” s-a făcut referire și la amenințări, riscuri și vulnerabilități care țin de politica internă a țării noastre.

Evoluțiile din regiune au readus în atenție îndeplinirea misiunii fundamentale a NATO, aceea de apărare colectivă. Astăzi securitatea națională nu mai poate fi asigurată individual de niciun stat. Evenimentele recente din regiune, dar și creșterea impactului unei amenințări precum terorismul, ne-au demonstrat că securitatea nu e un dat de la sine înțeles și că trebuie să investim în ea încredere, resurse și credibilitate. Consolidarea parteneriatului strategic cu Statele Unite ale Americii, întărirea profilului României în NATO și în UE, aprofundarea cooperării cu statele vecine și cu cele din flancul estic al NATO și intensificarea cooperării regionale se numără printre obiectivele naționale de securitate pe care Strategia Națională de Apărare le afirmă. Garantul principal al securității României este Alianța Nord-Atlantică.

România este la rândul ei puternică într-o Alianță Nord Atlantică puternică și într-o Uniune Europeană puternică. Angajamentul tuturor partidelor politice de a crește

bugetul pentru apărare la 2% până în 2017 este semnalul că România înțelege cerințele momentului și își asumă responsabilitatea de a fi un furnizor de securitate, nu doar un beneficiar, o țară care proiectează securitate și stabilitate în zonă. Pe lângă apartenența noastră la NATO, trebuie să dovedim că avem capacitățile necesare pentru a participa la apărarea colectivă.

Pornind de la schimbările de paradigmă la nivel global, de la starea de fapt existentă și de la evaluarea amenințărilor, riscurilor și vulnerabilităților, *Strategia Națională de Apărare* aduce câteva noutăți. Ea operează cu un concept de „securitate națională extinsă”, în acord cu principiile europene. Există astăzi interese multiple care converg spre asigurarea securității naționale. În afara elementelor care țin de apărare, de ordine publică sau de activitatea de informații și contrainformații, securitatea nu mai poate fi separată de un mediu economic competitiv, de stabilitatea financiar-bugetară, de existența unor sisteme publice – educație, sănătate, pensii – funcționale și adaptate schimbărilor, de protecția infrastructurilor critice sau de capacitatea de a răspunde la problemele de mediu. Este momentul ca în perioada următoare să construim consens politic în jurul acestor teme esențiale, un consens politic care să producă în mod real reformă și legislație durabilă.

Cel mai important partener al țării noastre în domeniul securității

este, indiscutabil, SUA. Există perspective ca acest parteneriat să devină, în scurt timp, mai consistent din punct de vedere economic, investițional?

Parteneriatul strategic cu Statele Unite ale Americii constituie, alături de apartenența la NATO și la UE, un reper fundamental al politicii externe și de securitate a României. Mai mult, relația privilegiată între SUA și România este o garanție solidă pentru stabilitatea întregii regiuni, mai ales în contextul evoluțiilor îngrijorătoare din vecinătatea estică. România dorește ca dialogul politic cu SUA să continue în toate domeniile de cooperare.

Dimensiunea politico-militară și de securitate este componenta cea mai vizibilă și cea mai dinamică a parteneriatului strategic. Proiectul de la Deveselu va încununa eforturile comune și va reprezenta o construcție extrem de valoroasă pentru securitatea transatlantică. România va continua să fie același partener solid și de încredere al SUA în misiuni internaționale, inclusiv sub egida NATO.

Dimensiunea economică poate să devină motorul principal de creștere al parteneriatului strategic dintre România și SUA. Ne dorim ca SUA să se afle între primii 10 investitori din România. Investițiile americane nu reprezintă doar o sursă de finanțare, ci și un instrument de modernizare pentru țara noastră. Dincolo de dimensiunea deloc de neglijat a pieței românești, economia

românească are de oferit multe oportunități de afaceri. Domenii precum energia, infrastructura strategică, IT-ul ar trebui să fie prezente pe o listă scurtă de arii prioritare. Orice avans în acest sens va veni în întâmpinarea așteptărilor cetățenilor români și va contribui la crearea de noi locuri de muncă și, evident, la creșterea bunăstării acestora.

Cât de multă nevoie avem de explorarea și exploatarea gazelor de șist în România? Care sunt principalele direcții de acțiune pe termen scurt ale României în domeniul energetic?

Am spus mereu că nu voi accepta ca proiecte precum „Roșia Montană” și „gazele de șist” să fie promovate peste noapte și în condiții care pun în pericol oamenii și mediul. De la frământările publice pe aceste teme, lucrurile s-au schimbat radical și deja exploatarea gazelor de șist, cel puțin în zona noastră, nu cred că mai este în zona rentabilității. Impresia mea este că acum, în această etapă, interesul pentru gazele de șist este în scădere.

Prețul ridicat al gazului și cheltuielile suportate de populație și de consumatorii industriali vor putea fi reduse prin crearea unei Uniuni a Energiei la nivelul statelor membre ale Uniunii Europene. România susține crearea unei Uniuni a Energiei, bazată pe cele cinci dimensiuni propuse de Comisia Europeană: securitatea energetică; piața internă a energiei; eficiență energetică; pro-

tecția mediului; cercetarea, inovarea și competitivitatea în domeniu. Prin dezvoltarea unei Piețe Interne în domeniul energiei, vom valorifica mai eficient resursele de energie din țările noastre, vom economisi mai mult, vom diversifica sursele și rutele de aprovizionare cu energie și, dezvoltând infrastructura, vom avea o mai bună conectare între statele membre ale Uniunii. Astfel, costurile pentru cetățenii UE vor scădea odată cu dependența de presiunile politice de pe piața energiei.

România este interesată de perspectiva efectuării unor exporturi de energie electrică către Serbia, respectiv către piața regională din sud-estul Europei. Exportul se poate realiza prin intermediul companiilor specializate care activează pe cele două piețe. Aș relua, vorbind despre strategia noastră energetică, o idee la care am făcut mai devreme referire, și anume aceea că România poate deveni un hub al investițiilor americane în regiune în domeniul energiei.

Un alt partener privilegiat al României este Republica Moldova. Sunt ultimele evoluții politice de peste Prut de natură a compromite drumul european al Republicii Moldova?

România are o datorie de necontestat față de Republica Moldova: constituirea unui spațiu comun de democrație, stabilitate și prosperitate pentru cetățenii români și pentru cetățenii moldoveni. Iar unul dintre obiectivele principale ale politicii

noastre externe este susținerea în cel mai clar mod cu putință a parcursului european al Republicii Moldova.

Republica Moldova traversează în prezent o perioadă dificilă pentru perspectiva agendei de reforme, pentru consolidarea parcursului european și, mai ales, pentru stabilitatea sa de ansamblu. Este esențial ca forțele politice din Republica Moldova să acționeze cu maturitate și responsabilitate, în conformitate cu așteptările cetățenilor așa cum au fost exprimate la alegerile legislative din 30 noiembrie 2014.

Indiferent de succesiunea guvernelor, parcursul european al Republicii Moldova trebuie să continue. La fel, trebuie continuate eforturile de reformă, de consolidare a instituțiilor statului de drept, de soluționare a problemelor socio-economice ale actualității. Din această perspectivă, Republica Moldova are nevoie de un guvern stabil și deplin angajat să acționeze cu energie în toate aceste direcții.

Țara noastră este, fără nicio îndoială, o ancoră de stabilitate în regiune și un partener solid al statelor vecine – Republica Moldova și Ucraina – în calea lor spre Europa. Sperăm ca toți cetățenii Moldovei să vadă la rândul lor în România un partener de încredere, loial și de lungă durată.

Cum ați caracteriza foarte pe scurt primul an de mandat?

A fost un an dificil, cu multe provocări, cu o dinamică destul de

complicată și în plan intern și în plan extern. Prima promisiune pe care am făcut-o în campanie a fost un alt fel de a face politică: fără scandal, cu seriozitate și respect. Cred că din acest punct de vedere întregul climat politic a început să se schimbe. De la nivelul instituției prezidențiale nu se mai generează tensiune și conflict, ci dialog și colaborare instituțională corectă.

Sunt apoi o serie de alte proiecte care au fost duse la bun sfârșit și a căror adoptare nu era neapărat predictibilă, ținând cont de opiniile diferite din mediul politic dar și de experiența anilor trecuți, marcați de conflicte și de absența dialogului chiar și în probleme fundamentale pentru România. Avem o nouă *Strategie Națională de Apărare*, care a fost adoptată în termen de 6 luni, avem o nouă legislație electorală și o lege a votului prin corespondență. Sunt angajamente pe care le-am asumat la începutul acestui an și care s-au realizat. Aș menționa totodată consolidarea statului de drept și faptul că în această perioadă lupta împotriva corupției a continuat, România devenind din acest punct de vedere un model în regiune.

Fără îndoială, mai sunt multe de făcut. Important este însă că lucrurile s-au mișcat și că procesul de reformare profundă a modului în care arată politica românească intră pe o traiectorie ireversibilă.

Interviu realizat de Sabin DRĂGULIN
& Luminița KOHALMI

VARIA

The Electoral Republic of Romania. Arguments about the need for an analysis regarding the Romanian participatory culture

Bogdan TEODORESCU
Dan SULTĂNESCU

Abstract. *For Romania, the 90's have been the decade of transition to a democratic political system (with everything it implies: more parties, free elections, the separation of powers, rights and political freedoms etc.). But has taking this institutional model also lead to acquiring the underlying values that support it? How far has Romania come on the road to a participative democracy, to a society that has a strong civic culture, as defined by classical authors such as Almond and Verba? How many of the traits of social capital, as defined by Putnam, can be found in the post-revolutionary public space? We knew, from research, that this democratic system was desirable (there is no need to enumerate the many research papers, in particular Euro-barometer surveys, which referred to Romanians' support for democracy, rule of law and economic freedom). But beyond the rhetoric, which was and is, in fact, the real situation? If we take the statements into account, Romanians are participative, want political pluralism and many parties and want support elements of liberal democracy – but do they take advantage of these rights? Are they active citizens, organized in a dynamic civil society? Do they engage with public decisions and policies even after the election period? Are we a society where politics matter only in election years or one in which political and civic participation is stimulated and active the rest of the time? Research helps us in this regard. In this article we present conclusions supported by surveys conducted in recent years by the InfoPolitic Center for Studies and Research (SITC), for the Multimedia Foundation for Local Democracy. The list of questions is extensive because it takes into account a huge dissonance noticed during the 90s by people in our generation – the great distance from words to actions! Romanians received rights and freedoms which, from our point of view, they have rarely used – and without impact. Political Romania has been active only in election years, which is why the profile of stimulated civic participation is extremely fragile.*

Keywords: *public communication, civic culture, civic participation, Romanian elections, Romanian history, electoral campaign.*

Introduction

In search of an explanatory paradigm about the construction of the democratic Romanian society after 1989, we want to offer an alternative explanation, different from those who usually put forth arguments related to political or economic power. The alternative vision that we propose refers to a feature of the Romanian participatory culture developed in this first post-89 democratic quarter century, respectively to the “electoralism” of the Romanian society.

Before anything else, Romania is a country dominated by an obsession with public image – it is important, because it is a decisive element in the only confrontation that can generate strong public participation - electoral participation. The post `89 history of Romania is more than a history of political and economic relationships – it is a history of the relationships generated by electoral moments. This perspective is not only a result of the explanatory view that the authors go by (which is worth more than a limited scientific approach, such as the one included in this article), but comes from the results of extensive, measurable and verifiable research through which we have tried to give a concrete

dimension to the participatory culture in Romania in recent years.

The conclusions commented here are part of research conducted by CSCI, the analysis center of our Foundation, and can be publicly verified - including databases on our website, www.infopolitic.ro. The recommendations also come from a large collective experience of a team (the Multimedia Foundation) which has been active in the political and social analysis field during the past 20 years.

Where did we start? The first steps of democratic participation...

The political class that gained access to power after the 1989 Revolution has been challenged since its appearance by a core group of protesters, minor in terms of numbers, but loud and very visible, which from the beginning assumed an anticommunist vocation reclaimed either from the historical parties reborn after decades of prohibition, or from younger generations who feel they have not been contaminated by the Soviet ideology¹.

Meanwhile, the political opposition that was then born also had its

challengers, more consistent in terms of numbers, who discovered links with the Legionary Movement, the Hungarian irredentism or the international occult, and identified its main goal as the territorial division of Romania. Legionnaires versus Communists, traitors versus traitors, fellows versus comrades - the first moments of the new Romania were marked by an imago-logical fight above all else.

The explosive development of media², consumed in huge quantities by the new "free" citizen, and right to attack your political leader were the ingredients that hampered the new rulers mission the most. The undeniable reality is that many of those who took government seats at the beginning of democracy knew how politics worked from the time of the Central Committee; they also knew what buttons to push, which reports to read and what were the uses of the different colored phones left in the offices. But none of them knew how is it to be insulted by a columnist that you can't „touch” or how it feels like to be booed by thousands of people gathered outside the ministry, knowing that there is no way to disperse the crowd.

As always in history, the system which faces a new challenge, after a usually unsuccessful try to annihilate it, ends up embracing it and using it for itself. Attacked by independent media, it will build its own media and will try to control the message of the other side as much as possible. Harassed by other

groups' propaganda, it will generate an equal and opposite propaganda. With the establishment of an alternation in government and when all parties have been both in power and in opposition, the permanent clash of public image becomes the key to the entire domestic political construct. In numerous memoirs of politicians who have taken part in Governments we can identify the obsession with the media, a sometimes excessive concern about how journalists reflect their actions³. Furthermore, the analysis of both the performance of the political actor and his opportunities ends up being, at one point, focused solely on media perception.

Citizen participation in political life is often reduced only to the consumption of media, the crystallization of a point of view based on a received message and then converting it in an electoral option expressed at first in the polls and then at the voting booth. But there are several ways to participate which must exist in order to support a genuine civic culture, one that contributes to the strengthening of democratic values and institutions. Except that, as discussed below, other types of non-electoral participation can only be observed sporadically, as exceptions. The rule in post-89 Romania is non-participation (as in the past, such features have an extremely high rate of inertia).

The emergence of Facebook and social networks (the technological

revolution of the last decade) in which the carrier of information is no longer directly the media, but the subjective media consumer (including the possibility to participate directly in the construction of the message and to interact directly), but also of other components of online communication complement the panorama of the phenomenon. The perpetual unrest in the Romanian public space generates the false impression of an important civic participation, but the study conducted by the Multimedia Foundation shows the opposite - the national profile is rather one of non-participation. Romanians are the type of people that show very little civic, community and political involvement.

8 years after the European integration, Romanian society is still a traditional one. Romanians rather have survival values, not self-fulfillment or status values. Our civic profile is one of non-participation, distinctive from the Western model. Romanian citizens are available for participation and information, the figures of intent are very high, but this intention does not translate to effective participation. We have the speech, but we don't act! That means there is a rift between the social and the political and there is a perpetual confused pattern: new generations do not get involved even though they say they want to participate, because there are no mechanisms to support this intention.

What are the four types of participation in Romania?

An important civic culture, as assessed by classic authors, is defined as an attribute of a community and implies a high level of citizen involvement in the life of the city. Such a civic culture implies several conditions:

- a consensus on the legitimacy of political institutions;
- high tolerance towards political pluralism and seeking peaceful resolutions of conflicts;
- a high sense of political competence (knowledge of the mechanisms and actors involved in policy decisions);
- and mutual trust between citizens and institutions and collaboration within the community.

These conditions are necessary, in addition to the economic development of a community. A democratic system is supported not only by a strengthening economy, but above all by an increased civic participation. For Romania, the accession to European and Euro-Atlantic institutions based on democratic values is not a sufficient condition for strengthening its civic culture – it is a prerequisite, such as another useful condition related to economic development. But for a naturalization of democratic values an increased civic participation is required.

In sociological research coordinated by the Infopoliticteam (2011-2013), we defined four

different types of participation in public life, according to two criteria - on the one hand, the distinction between political and non-political participation; on the other hand, we evaluated the intensity of participation. After applying these criteria, the result was 4 different types of participation:

- Civic participation – formal or informal collaboration within communities based on interests rather than territory (like civic, cultural, environmental, sporting, professional associations etc.). A person with a high level of civic participation trusts other people, has secondary groups to call on in case of need (friends, colleagues), is tolerant of other cultures, religions or ethnicities, appreciates NGOs and participates/ wants to participate in civic activities.

- Community participation – formal or informal collaboration between members of rather closed local, religious or employment communities (like religious, community associations, cooperatives, unions etc.). A person with a high degree of community participation trusts people, is prone to involvement in the community, is caring and helps relatives or neighbors, often discussed local projects with friends, is willing to get involved in local activities.

- Electoral participation – it is easy to understand (it refers not only to turnout, but also to participation in elections by running for office or involvement in the campaign). A

person with a high degree of electoral participation has confidence in the electoral process, is knowledgeable about candidates and programs, knows the rules of the process, has a clear political opinion and is an active participant in elections, which he considers useful to society.

- Political participation – manifests itself in a general way, with low intensity, takes the form of supporting some candidates, political party affiliation or participation in political actions. A person with high degree of political participation has political knowledge, considers politics an important area, feels comfortable engaging in discussions on the subject or actions and thinks he can influence political decisions through his involvement.

By simplifying our research results, which can be studied in more details (including access to databases of measurements taken and all research reports) at the <http://www.infopolitic.ro> site, we can observe the level of participatory culture in Romania, through aggregated scores of this culture (measured on a scale of 1-100, where 100 is a maximum / optimum participation). Thus, for each of the four types of participation, the scores are:

- Community participation–national score of 35 / 100. More common in the in NE and NW regions of Romania, with very low scores for younger generations and people without education.

- Civic participation – national score of 30/100! More frequent in the Centre, Bucharest and SE regions, less present in the South. Education influences participation, so does age (younger people are more participative).

- Electoral participation – national score of 57/100, the only category where the score is higher than average - the highest score of the measurements. Younger generations have lower scores than older ones.

- Political participation – national score of 32/100. Higher values in Bucharest and the West region. Also, younger generations have lower scores.

Lack of participation in the Romanian society

The facts measured in recent years there has been valid throughout the first 25 years of democracy. They showed the non-involvement in NGO's actions – be they for protecting the environment, human rights and animal rights – to the non-involvement in political action or protest. One of the reasons for the closure of the Romanian society derives from another conclusion of this study - the traditional, family-oriented nature of society. The Romanian citizen primarily considers himself/herself responsible for his/her family and shows a high level of trust towards it.

At the same time citizens strengthen their place within the walls of their homes and in the safety of blood ties, a total distrust anyone else develops (the figures are incredibly high - above 90% in terms of lack of trust in other people). From compatriots - known or not – to democratic institutions. Of course, there are institutions that people trust – like the Orthodox Church and the Romanian Army - but their place has come rather based on tradition and are not necessarily characterized as democratic institutions.

In the previous communist era, the individual took refuge in the family in order to withstand economically, especially from an alimentary point of view, and to be able to share information or considerations regarding the surrounding reality with someone he trusted. In the past, we have presented specific figures showing that the family has always been a substitute for social insurance for Romanians, taking into account that the government allocated and spent very little on social policy, compared to other European countries (something that also applies to the communist period, despite rhetoric that tried to define this era as one marked by social spending)⁴.

From this point of view few things seem to have changed. Otherwise, December 1989 and the following years have generated multiple shocks for Romanian society, which has coped by preserving the family

and its inevitably closed world. In Romania, there was no transition from the "family" (as a central institution, value and function) to other forms of community (state or non-state). Associativity has long remained low and the State has failed to play a role that society sees as important (in the communism era, the prevalent role of the State was accepted due totalitarian mechanisms, but this acceptance was only partly internalized). After 1989, alongside the transformation crisis the State went through and after the exposure of Romanians to Western ideologies (marked by liberal values), the alternative to the family became the „individual”, even in an aggressive manner. Unlike Western societies, where there are four distinct forms of institutions that offer solutions and perspectives for citizens (family, individualism, community, society / state), post-89 Romania saw only two of these types of institution (family and individual; community and society has not developed yet, because of the lack of a participatory culture)⁵.

The move was from a one party system to political pluralism, from a centralized economy to a market economy, from the unidirectional propaganda to open multichannel communication. The consequences of these changes are numerous and will not be developed here, but at the level of participation and interest in association the developments are very slow.

As noted above, the national scores of community participation, civic participation or political participation are somewhat equal, between 30% and 35%, with one exception, namely the national average of electoral participation - up to 57%. Electoral participation is therefore one of the major changes that the Romanian public has gone through since 1989. And this is all the more interesting because, once again, the national score for political participation is only 32%. We can consider that the citizen is more interested in the electoral system than in the political system, is more informed about candidates in elections than political actors within specific organizations and better knows electoral bids than ideological offers and positions. Simply put, the Romanian citizen who is more interested in who reaches an office than what he later does in that position! The citizen takes part in the voting process, but not in politics. And, besides these moments of effective participation, the interaction with social life is done by „simulating participation”, achieved through media channels (especially TV for 20 years and the internet during the last 5 years).

Moreover, there is limited knowledge of the institutional mechanisms of democracy. For example, only 40% of the population (with a minimum of 35% in the Central region) knows that the County Council President is elected directly and not through the vote of county

councilors. And only 44% of the population (with a minimum of 37% in the West Region) knows that Parliament is the main legislative institution in Romania. Regarding the definition and understanding of a democratic system, for a significant majority - 54% at the national level - the cornerstone is freedom of expression, while political pluralism is at 6%, the freedom to choose a representative and to be elected is at 15%, the right to criticize and protest at 9% and so on.

Why is the citizen more interested in voting than in capitalizing on the vote results?

An explanation comes from the fact that 45% of the population thinks that the election results do not change anything, while 23% believe that elections are more or less rigged. Then why do they even vote? 66% believe voting is a required duty. Although the majority believes that nothing will change, although 85% of citizens believe that authorities disregard the popular point of view and although 75% think they have no means to influence decisions taken at national level - during the last 25 years the vote has carried a multitude of meanings, so no matter how disappointed the Romanian population is in the democratic process, it does not abandon this ritual. But this is not by chance ... obsessed by image

and consumed by a constant electoral struggle, parties and their leaders have aggressively instilled the need of rallying to the vote.

The failure of the trade union movement, the apparent isolation of the "intelligentsia" (which has not found an active role - neither during communism, nor in the post-communist era⁶) and of civil society structures, the lack of debate outside elections have both led to a permanent polarization of society and to an increasing simplification of the message put forth during public debate. It is a known fact that the electoral message must be easy to communicate in order to be catchy. Therefore, it is mandatory to be so designed as to be understood and picked up by a larger number of citizens. It should not be neither comprehensive, nor scientifically exact. An election message should mobilize and stimulate the intention to vote, not solve the problems of an area of activity or, even worse, of a nation (the government is - or should be - the one that offers effective solutions for a country's problems, not the campaign!). Normally the campaign occurs every four years and in the meantime society and its actors have enough time and space required to develop concepts and complex theories encompassing the more subtle forms of reality - and then to achieve the consensus required for decisions through which the solutions are implemented. But if the election campaign never stops, then

everything that comes from the political class is inevitably lacking depth! We have talks, but no action - precisely because public discourse is better suited to a society where the only thing that works is electoral participation. Action should work in a society with functioning mechanisms that generate solutions and the consensus needed to implement these decisions.

The public debate on almost any subject in Romania is biased and superficial; more so, advocacy groups from classical media or the online environment amplify the aggressiveness of the camps, so that the citizen spends every moment of his/her life in another chapter of the electoral campaign. It is an endless battle that assumes that the opponent can never be right and that every moment is a good one to defeat him/her along with his/her supporters. This perpetual battle generates social tension that inevitably will be discharged at the voting booth.

The election campaign does not reflect a continuation of discussions and of modernization and development projects, but marks a endless repetition of the same themes and the same stereotypes that plague communication. Therefore, every time there are election we see that the teams who govern are generally not assessed for what they have specifically done during their mandate - the evaluation and comparison is based on themes related to communication and media

agenda, in a very limited extent correlated with the real agenda of the citizens.

Another reason for having an important electoral participation, although there is clearly a sense of disappointment and disengagement from the political phenomenon and also from other participative phenomenon of a modern society, could be based on the intense communication that the Romanian society has developed in this direction during the last 23-25 years. There has not been even one electoral moment when one of the main themes of communication for all actors, directly or indirectly involved in the process, did not need the argument of turnout as a corollary of the existence of a democratic state and as a testimony to the civic responsibility of the individual.

The vote itself, in public communication, acquired:

- Judicial traits (Let's make them pay through our vote),
- Punitive traits (Let them hurt as we have),
- National traits (Let's show them how Romanians, Hungarians etc. vote),
- Constructive economic traits (Let's vote for the continuation of ...),
- Messianic traits (Vote to save yourself),
- Mercantile traits (Vote to have a better life),
- Traits of resistance against lawlessness (They can't steal as much as you can vote),

- Responsibility traits (Vote to show that you care),
- Family traits (Vote if you care about your children's future *or* vote for the safety of your parents and grandparents),
- Strategic and continental traits (Vote so that Europe will see our numbers),
- Restrictive traits (If you don't vote you should stop crying),
- Insidious traits (If you do not vote it means that you enjoy how you live now)...

The examples could go on. We should recall that prizes have been repeatedly awarded to those who have voted, by accepting people on the basis of their stamped voting bulletin at parties, concerts and raffles. Also, but this time outside the law, there have been different types of „prizes” awarded that have created certain electoral practices characterized by vote buying either with money or with certain types of products.

In Romania there has been almost an obsession of convincing people who have never voted and generally stay away from the booths to take part in the process. Many electoral strategies have been based on percentages plucked from non-participants, as a miraculous solution for overthrowing election predictions. Last but not least, the party propaganda has tried to downplay the importance of unfavorable polls, always referring the mass of citizens who did not express their choices and whom, if they were to

vote, would alter the existing balance. However, this obsession to mobilize non-voters has never actually materialized.

Turnout and the vote itself have been considered the centerpiece of the new democratic process on whose behalf Romanians died in 1989 – and also for the above mentioned freedom of expression. All components of the public space have sent messages about the importance of voting. But unfortunately for the current situation, they stopped there, in the sense that there was very limited communication regarding the need to also follow the consequences of the vote. Very little was invested to educate citizens about how to exercise their fundamental rights, other than free speech and the right to vote.

There was no communication campaign dedicated to civic or political association that has ever come close in intensity to those that encourage people to vote. And, most certainly, there has been no similar effort to explain the functioning of the institutions that are populated through votes or to clarify the real relationship between citizenship rights and these institutions.

An explanation of this distinction has to do with the source of these types of participation – electoral participation is encouraged (and required) by political parties, while the other three types we defined should be desired by civil society! Or, here we see the major failure of civil society. Parties are interested in

electoral participation to legitimize their existence and to gain power (the essential function of their existence), and are willing to do anything (including actions that are borderline illegal or beyond) to be effective. And they are!

The parties cannot be interested in increasing political participation, because it would create unnecessary competition and would transform parties from exclusive structures to inclusive structures – or, this is what citizens and the civil society want and it is not a goal for parties (nor for their leaderships). Similarly, civic participation (essential for the life of civil society) or community participation (essential for the cohesion of local communities) should be functions and purposes for civil society, not for parties.

So, if we see that only electoral participation works and the other do not, it means that we see a performance evaluation for institutions that support different types of participation – as cynical as it may seem, these indicators shows the performance of the political parties in a society without civil society .

The assault of the anti-corruption battle in recent years, which also leads to a revolution of the mechanisms of electoral participation (limiting the mechanisms used in recent years), will not lead to a replacement of voter participation based on corruption or uncompetitive actions with a natural and dynamic civic participation (which had been blocked until now by the

parties). However, it will most likely lead to a lower level of electoral participation, down at the real level of civic participation in Romania - leading to a further discrediting of democratic political institutions.

Today we find that the citizen is involved in electoral processes that generate the political phenomenon, but does not understand the rules and does not foresee any utility for his personal agenda. The Romanian citizen chose democracy 25 years ago in response to communism and, for the sake of democracy, he/her chose to participate in the vote as a major and basically unique form of involvement. It can be considered that for many Romanians the democratic essence of the phenomenon is given only by the vote expressed in various elections.

Although there have been heated discussions about democracy during these years, there has been no consolidated action to explain its mechanisms and rules. Democracy has been promoted as a form of struggle against communism, the antithesis of it – and that's it! Just as the first right-wing parties in Romania united around anticommunism, (targeting the FSN as a continuation of the Communist Party) without generating its own ideology and its own vision of the future. The message was eventually very simple and efficient: *FSN (and all the other names it took) is communism, we are anti-FSN, democrats. If you do not want a return of communism, vote for us!*

This has been the ideology used successfully by the Democratic Convention in the 90s against the Iliescu regime (much more easily perceived as a continuation of communism due to its origins). But we must not forget that both Traian Băsescu in 2009 and Klaus Johannis in 2014 used the same communicational construct in their campaigns. Being born from denial and ultimately becoming the faceless antithesis of a hateful regime, democracy has become a form without substance, just like other concepts recently placed in the public space. It has become a shell in which a skillful communicator is able to place anything: a call to battle, an apology, an explanation ... and eventually just a slogan. Each political party has used it, every presidential candidate, local councilor and mayor has acted on behalf of democracy and called on Romanians to vote for it.

Simplifying communication is a logical step in election campaigns – it is in fact fundamental to their success. However, presenting reality in stereotypes and simplifications between campaigns generates a problem - the Manichaeian style of communication is maintained and dialogue is inhibited. And without dialogue there is no real participation. Discourse is not transformed into action and those who could give substance to the speech and subsequent actions either do not perceive the situation or explicitly choose not to get involved.

Daniel Barbu shows that such an obsession with putting "speech" before "action" has existed in Romania even since the interwar period (if not sooner), when the elites saw modernization as having „power over words”⁷. The theory of forms without substance is well known in Romania - it refers, in our case, to the acquisition of democratic institutions without them having a support in the realities of Romanian society, while hoping that in time the shapes will create the substance. From this perspective, the Romanian modernization process has always been one in which the forms prefaced the basis (whether economic, social or cultural). Barbu describes the lack of Western values in Romanian society and hence the lack of a personal vision on the modernization of Romanian. Without having a clear basis of support, modernization becomes only an element of discourse. And those most able to sustain this discourse are those who dictate in society. “Modernity is not lived as a culture of experience, founded on the dynamics of economy and on social foresight, but as a culture of discourse in which the present is based on historical values and is subjected to irradiation from the European democratic model”. Modernization is a form of conversion of the prerogatives of power, exercised through political discourse. Politics therefore does not reflect decision making space about a vision of development, but a place

where, through discourse, Romanians discover their modernity based on what they know (the past, for example). Modernity in interwar Romania was not debated in order to be adapted to reality, but was disputed by those who claimed power or legitimacy either from the Western model (that hat to be applied automatically, without adjustments) or from traditionalist, historical, national, or modern roots (which led to the creation of the Romanian nationalist discourse). There was no dialogue or consensus regarding a vision of modernization and a strengthening of institutions and social values. Does this sound familiar? Does it resemble post-89 Romania? Of course, as long as the mechanisms are the same - we have discourse (sometimes excessively), but speech is not transformed into action.

Conclusions

Over time, trust in political parties has steadily declined, at about the same pace as confidence in Parliament. As expected, the fundamental institution of democracy has paid the price of the citizen misunderstanding its rules and real stakes. Protected by electoral competition and the routine of participation in elections, parties have managed to gather followers convinced that only political opponents are bad and dangerous. In a society where politics is just about elections, the

parties and their candidates are fundamental parts without which the entire scaffolding would collapse. A political debate can take place without any candidate being present, even without having politicians even present (in the case of contemporary news television). An electoral debate would be devoid of substance without candidates and parties. So, although the institution that gathers all elected representatives under the same roof collapses every year in terms of confidence and although the party structures are also collapsing, each has managed to keep turnout score at over 50% until now, through mechanisms of electoral communication and by organizing to ensure voter participation.

Lately, state institutions have begun to investigate the ways in which political structures generate turnout. Starting with the „Quality Trophy” case and arriving at the (currently not final) conviction in the „Referendum” case, numerous court actions have been related to electoral campaigns and the methods used by parties and politicians. It remains to be seen in 2016, during the next elections, to what extent the electoral participation score remains constant, taking into account the circumstances in which, predictably, party members will engage much less in the actual campaign, but also in boosting the presence of citizens at the voting booths.

Meanwhile, we are left with the reality that, of the many teachings that the new political leadership of

Romanian has to disseminate to a population that has a background of 42 years of communist totalitarianism, the only one that can be considered useful was the electoral participation. The rest -

political participation and especially civic participation - remain at a very, very low level. Romania therefore remains an Electoral Republic above all else...

Notes

- ¹ Several authors have defined this first rift (essential for understanding the post '89 Romanian political dynamics) as the communism-anticommunism divide. For example, Cristian Pîrvulescu, Vladimir Pasti, Cristian Preda etc. This phenomenon has also been theorized by analysts who have tried to reflect how social rifts (initially defined by Rokkan, in the first half of the 20th century) have adapted to the realities of the fall of communism, post 1989, in Central and Eastern Europe. For example: De Waele, Jean-Michel (2003) "Democratic consolidation, parties and cleavages in Central and Eastern Europe", in De Waele, Jean-Michel (ed.) *Political parties and democracy in Central and Eastern Europe*, Bucharest: Humanitas
- ² In particular, the explosive development of print media, built as an alternative to the formal channel of communication – the Public Television. Subsequently, the advent of private TV stations (mid-90s), then of private news TV stations (2000s) and, finally, the technological revolution brought by the Internet and social networks (during the last 5 years) - all are steps that led to a democratization of communication.
- ³ Political leaders express this state in autobiographical works - *Ion Iliescu in talks with Vladimir Tismaneanu (The grand shock at the end of a short century)*. Publisher: Enciclopedica, Bucharest, 2004); Ion Diaconescu in the volume *After the Revolution*, Nemira, 2003; Adrian Nastase in talks with Alin Teodorescu (*From Karl Marx to Coca-Cola*, Nemira, 2004). The list is long - such concerns have been also expressed by Emil Constantinescu or Petre Roman.
- ⁴ In "*12.XII: The Orange Revolution in Romania*", Bucharest, Pro Institute, 2006, we have public spending averages based on Eurostat data showing that Romania uses only half of the proportion of GDP that other EU states use. This subject is also extensively analysed by Catalin Zamfir in his work (ie – "*Social Policies in Romania from 1990 to 1998*", Bucharest, Expert, 1999)
- ⁵ The volume coordinated by Adrian Neculau, "*Everyday life under communism*", Polirom, Iași, 2004 - presents examples of practices used to adapt to life under a totalitarian regime, which excluded participation and community values.
- ⁶ Vladimir Pasti theorizes this relatively dramatic conclusion for

Romanian intellectuals in works such as *"The New Romanian capitalism"*, Polirom, Iasi, 2006. Similar problems are also highlighted by Easter, Miroiu, Codita in *„Romania –Starea de fapt”*, Volume 1, Nemira Bucharest, 1997. Dragos Sdrobis talks about the same crisis of

"meritocracy", but in the period between WW1 and WW2, in *"Meritocracy limits in an agrarian society"*, Polirom, Iasi, 2015.

⁷ Daniel Barbu, *Byzantium against Byzantium. Exploring the Romanian political culture*, Bucharest, Nemira, 2001 (p 264).

Bibliography

- ALMOND, Gabriel, VERBA, Sidney, *The Civic Culture*, Princeton NJ, Princeton University Press, 1963.
- BARBU, Daniel, *Bizanț contra Bizanț. Explorări în cultura politică românească*, București, Ed. Nemira, 2001.
- CASTELLS, Manuel, *Communication Power*, New York, Oxford University Press, 2009.
- De WAELE, Jean-Michel, *Partide politice și democrație în Europa central și de est*, Bucuresti, Ed. Humanitas, 2003.
- DIACONESCU, Ion, *După Revoluție*, Bucuresti, Ed. Nemira, 2003.
- DRAGOMAN, Dragoș, *Capital social și valori democratice în România*, Iași, Ed. Institutul European, 2010.
- NĂSTASE, Adrian, *De la Karl Marx la Coca-Cola - Dialog deschis cu Alin Teodorescu*, Bucuresti, Ed. Nemira, 2004.
- NECULAU, Adrian, *Viata cotidiană în comunism*, Iași, Ed. Polirom, 2004
- PASTI, Vladimir, MIROIU, Mihaela, CODITA, Cornel, *Romania – starea de fapt*, volumul 1, Bucuresti, Ed. Nemira, 1997.
- PASTI, Vladimir, *Noul capitalism românesc*, Iasi, Ed. Polirom, 2006.
- PUTNAM, Robert, *Cum funcționează democrația?*, Iasi, Ed. Polirom, 2001.
- ROKKAN, Stein, LIPSET, Seymour Martin (eds), *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*, New York, Free Press, 1967.
- SDROBIS, Dragos, *Limitele meritocrației într-o societate agrară*, Iasi, Ed. Polirom, 2015.
- TEODORESCU, Bogdan, SULTANESCU, Dan (coord), *12.XII: Revoluția portocalie în România*, Bucuresti, Ed. Institutul PRO, 2006.
- THOVERON, Gabriel, *Comunicarea politică azi*, Bucuresti, Ed. Antet, 1996
- TISMĂNEANU, Vladimir, ILIESCU, Ion, *Marele șoc-din finalul unui secol scurt. Ion Iliescu în dialog cu Vladimir Tismăneanu*, Ed. Enciclopedică București, 2004.
- VERBA, Sidney, NYE, Norman H., KIM, Jae-on, *Participation and political equality*, Chicago, The University of Chicago Press, 1978.
- ZAMFIR, Cătălin, *Politici sociale în România 1990-1998*, București, Ed. Expert, 1999.

România – o economie „planificată” de la distanță (Romania - another kind of "planned" economy)

Ion-Lucian CATRINA

Abstract. *Among all the Eastern European countries that joined the EU after 2000, Romania delayed for several years the economic reforms in order to ensure the transition to free market economy. 25 years after the fall of communism, most of the components of free market are not yet entirely developed: the full restitution of private property is not completed; national capital is still underdeveloped and is strongly dependent on Western European capitals; the lack of loyal competition is almost generalised; most of the gross value added derives from the activities of foreign investors and from a weak agricultural production; foreign trade structure is highly vulnerable to external shocks, while exports are less diversified, both as main branches and orientation to foreign markets; the demographic structure and the low employment rate generate major imbalances in public finances and pensions system. In this context, this paper aims to demonstrate that the transition of Romania to free market economy has not yet been finished, that the 90s economic policies caused a brutal imbalance of the industrial structure and that in the absence of a strong national capital, the domestic production is vulnerable and on the hands of foreign investors who took command of what and how to produce ... The paper also aims to demystify the intuitive idea that a state company is a priori an inefficient and uncompetitive one and should be automatically privatized. We wish to draw up some recommendations in order to improve the management of companies still held by the Romanian state.*

Keywords: *transition, interdependencies, trade, FDI, free market.*

Introducere

În anul 2004, chiar înaintea încheierii negocierilor de aderare la Uniunea Europeană, România a primit din partea Comisiei Europene un calificativ artificial – „economie de piață funcțională” – care ar fi

trebuie să reprezinte satisfacerea criteriului economic stabilit la Copenhaga în 1993 pentru fostele state comuniste, cu economii puternic centralizate, care își exprimaseră entuziasmul și intenția de a adera la Uniune. Este de domeniul evidenței faptul că, în evaluările

progreselor înregistrate de România, accentul Comisiei Europene și al raportorilor europeni a căzut mai degrabă asupra îndeplinirii criteriului politic, care ar fi trebuit să se concretizeze în reforme politice ireversibile: pluripartidism și competiție politică reală; schimbarea politică pe calea alegerilor libere; cadru constituțional compatibil cu valorile democratice europene. Astfel, criteriului administrativ, dar, mai ales, criteriului economic li s-au acordat un rol marginal, deși cele trei criterii se interconstrâng și interconstrâng reciproc, fiind într-o relație strictă de interdependență.

Lucrarea de față își dorește, așadar, să clarifice din punct de vedere științific mai multe aserțiuni care s-au propagat în opinia publică și care și-au făcut chiar loc și în mediul științific, cu privire la managementul restructurărilor economice din România din perioada post-decembristă. De pildă, lucrarea de față dorește să infirme ipoteza potrivit căreia companiile care au capital integral sau majoritar de stat au fost și sunt, prin definiție, ineficiente, nerentabile, necompetitive, incompatibile cu economia liberă și orientate exclusiv către pierderi și ineficiență economică. Mai mult, ne propunem să demonstrăm că managementul defectuos al activelor din industrie au produs puternice dezechilibre economico-sociale și chiar perioade de criză politică și instituțională. De asemenea, volumul investițiilor străine provenite din vestul conti-

nentului, dar mai ales structura și diversificarea acestora, fac din economia României o economie puternic dependentă de opțiunile și planurile de afaceri ale companiilor „mamă” din occident. Lucrearea de față își propune să elaboreze și un set de recomandări privind managementul companiilor care încă se mai află în proprietatea statului român.

Divergențe teoretice cu privire la implicarea statului în economie

Din păcate, majoritatea disputelor academice sau mai puțin academice cu referire la prezența statului în economie, mai ales în calitate de agent economic, încă sunt încorsetate în argumentele care țin mai degrabă de epoca industrializării și imediat după aceasta.

Ceea ce se pierde cu totul din vedere este faptul că actualul context economic este cu totul diferit de cel în care liberalii clasici anticipau statul cu funcții și implicații minime în economie, dar și de cel din perioada post New Deal, în care prescripțiile lui J.M. Keynes funcționau cu mare exactitate în cadrul economiilor închise, protecționiste. Contextul economic actual este diferit chiar și față de momentul prăbușirii comunismului, impunându-se adecvarea abordărilor teoretice la noile realități economice, sociale și politice. Lumea economică actuală este marcată de salturi

spectaculoase ale progresului tehnologic care nu se mai lovesc de barierele frontierelor naționale, informația circulă cu viteza undelor electromagnetice, iar indivizii iau decizii cu mult mai mare viteză decât în urmă cu doar câteva zeci de ani. Pentru Paolo Savona cele patru caracteristici principale ale economiei începutului secolului XXI: liberalizare, finanțare, informatizare și globalizare, fug de sub controlul statului, ce „a rămas teritorial, în vreme ce bogăția a devenit nomadă”¹. De asemenea, bogăția, dincolo de a se fi deteritorializat, s-a dematerializat și a devenit foarte volatilă. Companiile transnaționale nu au nici o dificultate în a emigra, abandonând *vaporul* care se scufundă. Ele pot investi propriile capitaluri sau pot delocaliza industriile lor în zonele care le oferă cele mai bune condiții de profit – ca de pildă Sud-Est-ul asiatic sau zona statelor Mercosur.

Comerțul mondial este marcat de tot mai multe parteneriate sau acorduri de liber schimb sau uniuni vamale, aducând oportunități uriașe pentru producători și consumatori, dar și provocări uriașe în cazul producerii unor șocuri externe ale căror efecte se pot propaga mai repede decât efectele oricărei decizii s-ar putea lua la nivel național.

Așadar, fără a minimiza contribuțiile deosebite ale paradigmatelor clasice la a defini actualul context economic, trebuie să ținem cont de faptul că termeni precum *market share*, *competitiveness* sau *brent oil*

price au devenit atât de importanți pentru economiile naționale și mediul de afaceri actual, încât deciziile actorilor economici și politici sunt practic ghidate de orice fluctuație semnificativă în acești parametri. Așadar, pentru a înțelege mai bine actualul context economic și răspunsurile pe care ar trebui să le ofere agenții economici și statele naționale, ar trebui să valorizăm teoria din sfera relațiilor comerciale internaționale (M. Porter) din zona integrării economice interstatale (D. Miron; C. Păun) din zona așa-numitei noi economii (J. Gadrey; K. Ohmae) sau din zona geoeconomiei (E. Luttwak, P. Lorot).

Managementul restructurărilor din economia României

Managementul reformelor structurale din România, mai ales la începutul anilor '90, confirmă faptul că a existat o opoziție, aproape vădită, a noii puteri politice instalate la București de a face rapid transferul activelor viabile create în comunism și aflate în domeniul public către piață, către sectorul privat, către proprietatea privată. Opoziția a venit atât din partea guvernelor politice, cât și din partea administratorilor activelor de stat, care au obținut avantaje patrimoniale importante din gestiunea ineficientă a acestora. Această atitudine managerială a fost caracterizată de J. Kornai prin *soft*

*budget constraints*², stare care poate fi descrisă ca o reminiscență a modului comunist de administrare a afacerilor.

Odată cu prăbușirea relațiilor de comerț derulate în cadrul CAER, era ușor de anticipat că reorientarea surselor de import și a piețelor de desfacere pentru exporturi se va resfrânge direct asupra producției industriale românești, asupra comenzilor din industrie și, mai ales, asupra numărului de angajați din principalele întreprinderi de stat.

În condițiile în care echipamentele și utilajele de producție din întreprinderile românești nu suferiseră retehnologizări de peste două sau chiar decenii, produsele nu prezentau competitivitate nici prin costuri, nici prin gradul de inovație încorporat în produs și nici prin

diferențiere de produs³ în noua piață europeană extinsă, costul cu flexibilitatea cea mai mare a fost reprezentat de muncă, factor de producție sacrificat prin reducerea treptată a numărului de angajați, cu ponderi între 30% și 100%. Astfel, dezechilibrele economice ale întreprinderilor au fost transferate direct în piața muncii și în raportul nesustenabil dintre numărul de angajați și numărul de pensionari. Centralizând evoluția numărului de angajați dintr-un număr de 104 de întreprinderi românești, se poate constata că numărul de angajați a scăzut de la aproximativ 305 mii în anul 1992, la puțin peste 88 mii în 2004, evoluția negativă continuând până în prezent, dar pentru care nu am reușit să obținem toate datele necesare.

Tabel 1: Evoluția numărului de angajați în primele 100 companii de stat
(date colectate din surse multiple: Ministerul Economiei, Registrul comerțului etc)

Nr. crt.	COMPANIA	NUMĂR DE ANGAJAȚI (MII)									
		1992	1994	1996	1998	2000	2002	2004			
1	Aerostar Bacău	6,4	5,3	4,5	4,4	3,5	2,2	2			
2	Agrotransport Arad	0,2	0,16	0,01	0,05	0,04	0,04	0			
3	Alor Oradea	1,2	1,2	1,1	1	0	0	0			
4	Alprom Pitești	4	4	3,7	3,4	3	2,8	2,5			
5	Ampelum Zlatna	2,5	2,5	2,5	1,8	1	1	0,2			
6	Apulum Alba Iulia	2,5	2,5	2,3	2,2	2	1,7	1,4			
7	Arca Botoșani	1,2	1,1	0,96	0,46	0,03	0,055	0,06			
8	Archim Vladimirescu	0,28	0,16	0,14	0,11	0,04	0,02	0,003			
9	Ardeleana Alba Iulia	2	2	1,7	1,4	0,6	0,6	0,5			
10	Ario Bistrița	1,07	1,04	1,02	1,04	0,9	0,9	0,55			
11	Armonia Botoșani	1,2	1,3	1,1	0,1	0,015	0,004	0			
12	ARO Câmpulung	11,5	10,6	8,1	4,5	3,5	3,5	1,1			
13	Arpechim Pitești	8	8	8	-	-	-	-			
14	Astra Vagoane Arad	7,3	6,3	5,3	3,5	2,1	2	2			
15	Atlas Brăila	0,18	0,15	0,15	0,08	0,05	0,04	0,04			
16	Automobile Dacia	16	16	28	14	11,5	13,8	8			
17	Autotransport Marfă Botoșani	0,1	0,08	0,08	0,05	0	0	0			
18	Avi Sun Prod Bistrița	0,6	0,57	0,42	0,1	0,05	0	0,004			
19	Avicola Alba Iulia - Sântimbru	0,5	0,5	0,5	0,25	0	0	0			
20	Avicola Bistrița	0,4	0,4	0,4	0,3	0,2	0,01	0,01			
21	Avicola Botoșani	0,48	0,44	0,45	0,36	0,25	0,05	0,05			
22	Bere Malt Bistrița	0,3	0,26	0,26	0,2	0,17	0,17	0,002			
23	Bihoreana Oradea	1,4	1,37	1,1	0,9	0,9	0,87	0,6			
24	Carbis Bistrița	0,26	0,11	0,08	0,009	0,006	0,006	0,008			
25	Carriere Isom Măgura Ilvei	0,3	0,3	0,27	0,25	0,01	0	0			
26	Carom Onești	5,3	4,6	4,1	2,6	2,2	2	1,6			
27	Celhart Donaris Brăila	3,7	2,3	2,3	1,6	1,6	1,5	0,8			
28	Celohart Zărnești	2	1,9	1,7	1,15	1,1	0,3	0,25			
29	Ceprohart Brăila	0,4	0,4	0,33	0,28	0,23	0,19	0,16			

Nr. crt.	COMPANIA	NUMĂR DE ANGAJAȚI (MII)							
		1992	1994	1996	1998	2000	2002	2004	
30	Ceramica Brăești	0,38	0,3	0,26	0,11	0,08	0,07	0,07	
31	Ciserom Alba	2,8	2,7	2,6	2,1	1,7	1,3	1	
32	Comelf Bistrița	2,3	2,1	2,2	1,6	1,1	1,2	1,1	
33	Covoare Beclean	0,97	0,82	0,25	0,03	0	0	0	
34	Dunacor Brăila	5,7	1,6	2,5	0,28	0,23	0,11	0,02	
35	Elco Bistrița	0,1	0,1	0,1	0,07	0,065	0,056	0,065	
36	Electroarșeș Curtea de Argeș	2,4	2,3	2,1	2	1,2	1,2	1,3	
37	Electrocontact Botoșani	3	3	2,8	1,1	0,5	0,4	0,25	
38	Electroprecizia Săcele	6	6	6	5,2	3,4	3	3	
39	Filatura Botoșani	1,1	0,64	0,5	0,18	0,017	0,006	0	
40	Filatura Bumbac Flămânzi	0,5	0,22	0,26	0,25	0,004	0	0	
41	Firmelbo Botoșani	1,47	1,53	1	1	0,6	0,55	0,17	
42	Foraj Sonde Zădăreni	0,7	0,7	0,6	0,5	0,17	0,13	0,11	
43	Fortus Iași	7,3	6,7	6,5	4,4	3,8	3,3	2,1	
44	Hidrotehnica Galați	1,8	1,9	0,9	0,8	0,6	0,55	0,5	
45	Iamu Blaj	0,3	0,3	0,6	0,6	0,7	0,6	0,6	
46	ICMRS Galați	8,3	7,8	8,6	7,6	4,2	1,6	1,5	
47	ICPE Bistrița-Năsăud	0,06	0,06	0,06	0,05	0,024	0,024	0,03	
48	Imudo Botoșani	0,47	0,22	0,18	0,05	0,03	0,004	0	
49	Indor Dorohoi	0,28	0,29	0,32	0,32	0,29	0,25	0,25	
50	IUS Brașov	1,5	1,5	1,5	1,4	1,1	0,9	0,85	
51	Laminorul Brăila	2	2	2	1,6	0,75	0,9	0,6	
52	Laminorul Galați	2	1,8	1,8	1,6	0,9	0,7	0,4	
53	Legume-fructe Botoșani	0,25	0,16	0,11	0,08	0,02	0	0,001	
54	Letea Bacău	3,5	3,3	2,7	1,6	1,6	1,3	0,9	
55	Mașini unelte Bacău	1,8	1,1	1,1	1,2	0,5	0,5	0,5	
56	Mebis Bistrița	0,9	0,16	0,5	0,5	0,48	0,5	0,45	
57	Mecanex Botoșani	1,3	1	0,87	0,48	0,35	0,32	0,35	
58	Mehid Galați	0,9	0,8	0,8	0,77	0,44	0,36	0,2	
59	Menarom Galați	3,3	2,5	2	1,7	1	0,8	0,6	
60	Metaltica Oradea	2,2	2	1,4	0,7	0,5	0,4	0,3	
61	Metalurgica Aiud	4,3	4,2	3,9	2	1,3	1,4	1	
62	Mitramonia Făgăraș	5,1	4,9	4,4	2,6	2	2	0,5	

Nr. crt.	COMPANIA	NUMĂR DE ANGAJAȚI (MII)							
		1992	1994	1996	1998	2000	2002	2004	
63	Moldopan Botoșani	0,6	0,55	0,53	0,35	0,13	0,14	0,12	
64	Moldova Botoșani	2,3	1	0,8	0,47	0	0,02	0,003	
65	Nicolina Iași	3	2,7	2,3	1,7	1	0,8	0,7	
66	Oil Terminal Constanța	1,7	1,7	1,5	1,5	1,3	1,3	1,3	
67	Olimpia Oradea	3,7	2,3	2	1,6	0,6	0,4	0,06	
68	Pambac Bacău	1,3	1,15	1,15	1	0,7	0,8	0,8	
69	Pescogal Galați	0,4	0,25	0,26	0,15	0	1	0	
70	Petromin Constanța	3,5	3,4	3	2,4	0,3	0,05	0,085	
71	Port Bazin Nou Galați	0,8	0,75	0,83	0,86	0,69	0,6	0,6	
72	Prodalcom Botoșani	0,5	0,5	0,6	0,2	0,11	0,05	0,03	
73	Promex Brăila	10	8,8	5,8	1,8	1,6	1,8	1,5	
74	Radiatoare aluminiu Bistrița	0,37	0,37	0,38	0,48	0,48	0,6	0,83	
75	Rafo Onești	3,8	3,8	3,8	3,1	2,5	3	2,6	
76	Rapid Bistrița	0,3	0,27	0,25	0,22	0,18	0,12	0,08	
77	Robinete industriale Bacău	2,2	1,5	1,9	1,3	0,8	0,7	0,5	
78	Rolast Pitești	3,6	3,4	3,2	2,5	1,8	1,3	1	
79	Roman Brașov	18	17,7	14	10	9,1	6,6	0,8	
80	Rombat Bistrița	0,8	0,8	0,7	0,66	0,6	0,5	0,5	
81	Romportmet Galați	1	1	1	0,6	0,2	0,25	0,25	
82	Rulmentul Brașov	7,4	6,8	6,7	5,2	4,7	4,5	3,3	
83	Santierul Naval Constanța	4,3	4,2	4,3	3,6	2,9	2,6	2,1	
84	Saturn Alba	1,1	1,1	1,2	1,2	0,9	0,6	0,6	
85	Savconf Saveni	0,7	0,7	0,6	0,6	0,6	0,6	0,33	
86	Scudas Pașcani	1,2	1	0,8	0,5	0,36	0,43	0,4	
87	Sidex Ispat Galați	37,6	36,8	36,3	35,9	27,7	25,2	18,5	
88	Silcom Cîrtea de Argeș	0,7	0,5	0,4	0,37	0,18	0,03	0,001	
89	Sinmatex Bistrița	0,49	0,42	0,29	0,27	0,11	0,1	0,1	
90	Siretu Bucecea	0,54	0,54	0,47	0,35	0,38	0,24	0,07	
91	SNG Damen Galați	6,9	6,7	5,9	5,5	4	3,5	3	
92	Subansamble Auto Pitești	1,6	1,5	1,3	1,4	0,8	0,76	0,5	
93	Suinprod Bucecea	0,12	0,06	0,025	0,008	0	0,004	0,002	
94	Sutcom Botoșani	0,34	0,22	0,2	0,19	0,1	0,07	0,03	

Nr. crt.	COMPANIA	NUMĂR DE ANGAJAȚI (MII)							
		1992	1994	1996	1998	2000	2002	2004	
95	Șantierul Naval Brăila	4,2	4,1	3,8	3,4	3	2,6	2	
96	Tractorul Brașov	19,4	18,7	14,7	12,4	5,4	7	3,3	
97	Transmixt Dorohoi	0,14	0,11	0,08	0,03	0,004	0,003	0	
98	Transiera Botoșani	0,11	0,08	0,05	0,03	0,015	0	0	
99	UAMT SA Oradea	2,5	2,5	2,6	2,3	1,3	1	1	
100	Vinalcol Botoșani	0,9	0,9	0,15	0,11	0,08	0,06	0,03	
101	Vitimas Tecuci	0,6	0,5	0,5	0,4	0,22	0,2	0,2	
102	Zahar Teiuș	0,2	0,2	0,2	0,12	0,02	0,004	0,001	
103	Zahărul Oradea	0,09	0,15	0,4	0,4	0,44	0,4	0,3	
104	Zalec Lechinia	0,12	0,09	0,17	0,19	0,02	0	0	
	Total	305,37	280,05	267,12	195,92	139,96	128,12	88,08	

Analizând datele prezentate în tabel, se poate cu ușurință observa că unele companii, care au fost privatizate, au înregistrat inițial o contracție a utilizării forței de muncă, după care, extinderea afacerilor a redresat și chiar depășit numărul de angajați pe care i-au avut inițial (Automobile Dacia cu peste 17 mii angajați în prezent). Valurile succesive de concedieri colective de la sfârșitul anilor '90 a reprezentat cauza principală a crizelor sociale, având în vedere formarea profesională extrem de restrânsă a angajaților disponibilizați și lipsa de soluții furnizate de piața muncii și sistemul național de formare profesională continuă. Este drept că tranziția de la economia planificată la economia liberă a reprezentat o necunoscută chiar și pentru experții europeni: „transformarea unui sistem excesiv verticalizat, pentru a-i impregna o coerență orizontală”⁴ fiind un proces lăsat exclusiv pe seama statelor naționale. Așa se explică demararea timidă și cu relativă întârziere a unor programe de asistență tehnică și financiară în scopul sprijinirii restructurărilor economice⁵. Mai trebuie adăugat faptul că, spre deosebire de state precum Polonia, Cehia, Ungaria, care beneficiaseră de o minimă liberalizare economică chiar și anterior căderii regimurilor comuniste, economia României prezenta un puternic caracter centralizat chiar și după căderea comunismului, la care se adaugă întârzierile în retrocedarea proprietății private.

Nimeni nu poate contesta faptul că procesul de aderare a României la Uniunea Europeană a reprezentat factorul cel mai important de accelerare a unor reforme economice și de recuperare a unor decalaje. Din păcate, după obținerea statutului de membru, ritmul progreselor nu a mai fost susținut, ci dimpotrivă, pe anumite sectoare dacă nu au existat regrese, s-au înregistrat cel mult stagnări.

Mituri legate de companiile de stat

Nu este de foarte mare noutate afirmația potrivit căreia „statul este cel mai prost administrator” al activelor din domeniul public. Dezbateri asupra prezenței statului în economie, fie direct, ca furnizor de bunuri publice, fie ca agent economic, s-au purtat încă din anii de după cel de-al Doilea Război Mondial și, cu precădere, în anii '60, în rândul economiștilor americani. Rezultatele disputelor teoretice, dar, mai ales, exemplele provenite din realitatea economică, nu au făcut decât să infirme această teorie. În același sens au mers și teoriile potrivit cărora inclusiv statul națiune nu ar mai fi astăzi de prea mare interes pentru mediul de afaceri și companii. De pildă, Kenichi Ohmae⁶ anticipa că statul ar trebui să renunțe la obsesia de a proteja industria autohtonă, ba chiar să renunțe la a finanța sănătatea, cultura și alte sectoare tradițional subvenționate,

pentru că firmele private vor prelua acest rol, în interesul cetățeanului-consumator, statul continuând a percepe taxe, ce vor fi folosite la finanțarea de sectoare neproductive. Într-o lume a concurenței libere, cetățenii însăși vor face presiuni asupra guvernelor pentru ca acestea să se retragă din subvenționarea economiei și a afacerilor, pentru ca ei, consumatorii vor cumpăra ce e mai ieftin și mai bun calitativ, fără să țină seama de proveniența bunurilor. În *borderless world/borderless economy* Ohmae considera că economia mondială își urmărește propria logică și propriile interese, care coincid foarte rar cu frontierele naționale.

În contextul actual al încetinirii economiilor sud-est asiatice și al accelerării discursului public asupra necesității reindustrializării economiilor europene, aceste ipoteze pierd tot mai mulți aderenți în favoarea celor care privesc statul național ca unica salvare pentru funcționarea competitivă a companiilor.

Încercând să sintetizăm o parte dintre disputele teoretice contemporane, observăm că ideea dominantă se referă la faptul că acele companii care obțin randamente în creștere și poziții competitive pe piețele globale o fac pentru că avantajele naționale dintr-un sector sunt influențate pozitiv de creșterile din sectoare conexe, iar intervenția statului este esențială. Astfel, statele naționale sunt cele care oferă avantaje competitive unor anumite sectoare, iar productivitatea și

standardul de viață al populației depind de capacitatea de menținere a unei poziții competitive pe piața internațională sau la nivel regional. Michael Porter, de exemplu, deși recunoaște că importanța apartenenței naționale a companiilor scade, insistă asupra faptului că aceasta nu alterează faptul că respectivele corporații au un „cămin național”, unde, ca regulă, este înfăptuită principala activitate: unde avantajele competitive sunt create și dezvoltate, unde este creată strategia de bază a companiei. În acest context, nu putem face abstracție de faptul că mediul politic, cel instituțional și economic joacă un rol crucial în crearea și susținerea unei industrii naționale competitive.

O analiză, chiar și sumară, a celor mai profitabile companii transnaționale care dețin active și în România respinge *de facto* ipoteza ineficienței companiilor cu capital de stat. De exemplu, dacă ar fi să analizăm performanțele economice exprimate prin profitul net ale unor companii străine cu capital majoritar sau integral de stat care operează în România, precum OMV, Erste Bank sau Gdf Suez, putem infirma în totalitate ipoteza imposibilității obținerii unor performanțe economice de către o companie la care statul este acționar majoritar sau integral. Un exemplu mult mai covingător îl reprezintă chiar CEC Bank, bancă deținută în integralitate de statul român, care, după recapitalizare și implementarea unui management corporatist performant, obține

constant profituri la nivelul zecilor de milioane de euro, concurând cu succes în fața unor companii transnaționale de dimensiuni mondiale. Atunci, dacă o companie de stat poate fi profitabilă, care sunt condițiile care fac diferența între faliment și profitabilitate?

În anul 2011, Guvernul României, sub presiunea finanțatorilor externi (Fondul Monetar Internațional, Comisia Europeană și Banca Mondială), a adoptat un act normativ (O.U.G. nr. 109/2011) privind guvernarea corporativă a întreprinderilor publice⁷, în scopul asumării principiilor managementului privat în cadrul regiilor autonome și a societăților comerciale la care statul român deține participații majoritare sau integrale. Acest act normativ ar fi trebuit să conducă la rentabilizarea majorității companiilor de stat și transformarea lor sistemică, în sensul creșterii competitivității și implementării culturii organizaționale din sectorul privat în companiile de stat. Din păcate, prevederile acestei norme legale generoase nu a reprezentat decât argumentul major prin care partidele politice au desemnat pseudo-manageri sau chiar membri de partid în conducerea companiilor deținute de stat. Este motivul pentru care, în prezent, cele 299 de companii vizate de guvernarea corporativă, înregistrează încă rezultate modeste în planul performanțelor economice⁸.

Interdependențe sau doar dependențe economice

Accelerarea proceselor integraționiste, creșterea ponderii comerțului internațional în totalul activităților producătoare de valoare adăugată, creșterea volumului și vitezei fluxurilor investiționale au determinat o adâncire a interdependențelor economice internaționale, nu numai la nivelul comerțului cu bunuri și servicii (import vs export), nu numai la nivelul aprovizionării cu materii prime și materiale, nu numai la nivelul transferului tehnologic, ci și la nivel social, politic și spiritual.

În România, lipsa progreselor în sfera politică și socială din anii '90, fragilitatea instituțională și instabilitatea guvernamentală au reprezentat motive temeinice pentru o neîncredere generalizată a piețelor financiare și a investitorilor străini. Abia după ce România a reușit să convingă mediul internațional de ireversibilitatea aderării la Uniunea Europeană și la NATO, investițiile străine directe străine au început să traverseze frontierele naționale. Din păcate, foarte puține dintre analizele asupra investițiilor străine directe s-au concentrat asupra structurii și calității acestora, cunoscându-se efectul benefic asupra productivității și amplificării ritmului de convergență. Datele puse la dispoziție anual de Banca Națională a României reflectă o structură extrem de volatilă a investițiilor străine venite în România, în principal din

spațiul Uniunii , într-o pondere de peste 40% din total (imobiliare 10,7%, comerț 11,4%, intermediari financiare 18,2%), într-o ameliorare cu peste 5% față de anul 2009⁹. Celelalte componente ale investițiilor străine directe care au venit în România, chiar și cele de tipul *greenfield*, au reprezentat și reprezintă subcomponente ale producției industriale din țări terțe comunitare: industria textilă și electronică bazată pe *lohn*, servicii auxiliare producției IT&C, producția de componente pentru industria de autoturisme sau producția de materii prime agro-alimentare. Într-un astfel de context investițional, efectul denumit *crowding in* pe care îl au investițiile străine directe asupra investițiilor autohtone nu s-a produs decât în mod izolat, în jurul marilor investiții străine directe: Automobile Dacia, Achelor Mittal etc. Așadar, capitalul autohton orientat către dezvoltarea producției industriale nu a mai putut beneficia nici de sprijin guvernamental, ajutorul de stat fiind acordat doar cu acceptul Comisiei Europene, și nici de efectele benefice pe care l-ar fi produs o structură sănătoasă a fluxului investițiilor străine directe.

Luând în considerare cele enumerate mai sus, putem explica cu mai mare ușurință situația în care se află astăzi producția industrială din România: comenzile industriale sunt direct legate de cererea și evoluțiile sectoarelor industriale din statele din care provin investițiile străine; incapacitatea industriei care beneficiază

de participare străină de a se dezvolta pe orizontală; productivitate scăzută; transfer tehnologic redus; o dezvoltare modestă a capitalului autohton.

Mai mult, nu ar trebui să se uite prea ușor experiența/lecția anilor 2008-2010, atunci când, din cauza unei structuri slab calitative a investițiilor străine prezente în România, relocarea lor către țările de origine a produs o cădere economică abruptă, de peste 7% din PIB.

Concluzii

În loc de concluzii considerăm că ar fi mult mai interesant și productiv să încercăm să creionăm câteva dintre soluțiile posibile pentru o dezvoltare armonioasă a valorii adăugate brute pe care o poate produce economia României pe termen mediu și lung. Evident că, recomandările nu pot face abstracție de următoarele două obiective: valorificarea înzestrării cu factori de producție a economiei naționale; creșterea competitivității intra și extra-comunitară a producției românești. De asemenea, re/industrializarea României nu se poate face fără intervenție etatică directă și precisă, cu obiective strategice de dezvoltare asumate la nivel național pe termen lung.

Astfel, procesul de privatizare nu ar trebui să ia în considerare acele ramuri ale industriei care pot determina riscuri sistemice pentru economia românească în cazul

deciziei acționarului majoritar de a reloca investiția. Ele trebuie să rămână în acționaritul integral sau majoritar covârșitor al statului român. În acest sector intră, chiar și la o sumară evaluare, producția și transportul de energie electrică, în special cea hidro, transportul de gaze naturale, o parte din industria metalurgică, companii care administrează infrastructura de transport, în special feroviară, una sau mai multe bănci cu capital integral de stat, prin care să se deruleze politicile economice și comerciale ale guvernului. Managementul corporatist, chiar și de o manieră rudimentară, a demonstrat în cazul companiei Hidroelectrica că rentabilizarea unei companii de stat se poate realiza și într-un orizont de timp mai scurt de 24 de luni, doar prin evidențierea în cadrul *cash-flow*-ului atât a costurilor reale, cât și a încasărilor competitive din vânzările de energie.

Chiar dacă nu pot produce riscuri sistemice, companii precum Poșta Română, Tarom ... sunt companii în care statul poate ceda acțiuni, rămânând acționar majoritar, astfel încât să controleze decizia, dar să fie obligat către rentabilizare de către ceilalți proprietari.

Recomandările devin mai nuanțate, în schimb, în cazul celorlalte companii, care nu prezintă risc sistemic. Este de domeniul evidenței că, orice întârziere în adoptarea unor decizii asupra companiilor de stat produce deteriorare tot mai accentuată a activelor deținute de acestea,

inclusiv pierderea personalului calificat în activitățile specifice. În cazul acestora, privatizarea ar trebui stimulată urgent, iar obiectivul urmărit nu ar trebui să fie prețul obținut prin privatizare, din evaluarea activelor, ci *business plan*-ul la care se angajează noul proprietar majoritar, într-unul dintre domeniile de competitivitate deja reflectate de OECD și Comisia Europeană pentru România.

Așadar, guvernele vor trebui să stimuleze prin toate pârghiile un flux „sănătos” al investițiilor străine directe către România, însă stimularea trebuie să țintească nu doar aspectele cantitative, ci și pe cele calitative. În opinia noastră, investițiile străine care ar trebui să beneficieze de sprijin și facilități etatice ar trebui: să aducă cu ele transfer tehnologic și *know how*; să pună bazele unor afaceri autonome, independente de alți centri de decizie în managementul afacerilor; să crească ponderea industriei în totalul valorii adăugate brute naționale; să preia oportunitățile oferite de piețele tradiționale ale comerțului românesc.

Pentru ca toate politicile economice să conducă la o creștere sustenabilă, este nevoie de adoptarea unui model de creștere bazat pe investiții și pe exporturi care să încorporeze o valoare adăgată și un grad de inovație important, dar și de configurarea unei strategii naționale pentru dezvoltare și creștere care să orienteze economia României către obiective externe și nu doar către

obiective interne imediate, care se sting odată cu cliclurile electorale.

Note

- ¹ Savona Paolo, Jean Carlo, *Geoeconomia: lotta per il dominio sullo spazio economico*, F. Angeli, Milano, 1995.
- ² Janos Kornai, "The soft budget constraint", *Kyklos* 39.1, 1986, 3-30.
- ³ Principalele dimensiuni ale competitivității ramurilor industriale reflectate de Michael Porter, *The Competitive Advantage of Nations*, MacMillan Press, Londra, 1982.
- ⁴ Marco Franco, interviu în Drevet Jean-François, *L'élargissement de l'Union Européenne, jusqu'où?*, L'Harmattan, Paris, 2001.
- ⁵ PHARE (*Poland and Hungary: action for the restructuring economy*), a demarat inițial pentru cele două țări, iar apoi a fost extins la toate statele asociate. Obiectivul PHARE a fost acela de a contribui cu asistență tehnică la tranziția statelor din Europa Centrală și de Est către economia de piață, deși inițial nu se știa precis ceea ce trebuie finanțat cu prioritate. Abia în anul 1997, PHARE a fost împărțit în 2 categorii de cheltuieli: o prioritate investițională (70%) în sectoarele importante pentru însușirea acquis-ului comunitar și pentru dezvoltarea economică și, o nouă prioritate, *institution building*, (30%) destinată consolidării capacității administrative a statelor.
- ⁶ Kenichi Ohmae, *The Borderless World. Power and Strategy in the Interlinked Economy*, Harper Books, New York, 1999.
- ⁷ Repertoriul legislativ: http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.frame
- ⁸ Raportul anual pentru 2014: http://discutii.mfinante.ro/static/10/Mfp/legislatie/patrimoniupublic/RAPORT_PRIVIND_ACTIVITATEA_IP_2014.pdf
- ⁹ Rapoartele anuale ale Băncii Naționale a României accesibile la următoarea adresă electronică: <http://www.bnr.ro/PublicationDocuments.aspx?icid=9403>

Bibliografie

- DREVET, Jean-François, *L'élargissement de l'Union Européenne, jusqu'où?*, L'Harmattan, Paris, 2001.
- GADREY, Jean, *Nouvelle économie, nouveau mythe?*, Flammarion, Paris, 2000.
- KENICHI, Ohmae, *The Borderless World. Power and Strategy in the Interlinked Economy*, Harper Books, New York, 1999.
- KOK, Wim, *Extinderea Uniunii Europene. Realizări și provocări*, raport prezentat Comisiei Europene, 19 martie 2003.
- KORNAI, Janos. "The soft budget constraint." *Kyklos* 39.1 (1986): 3-30.

- Lorot, Pascal, *Introduction à la Géoeconomie*, Economica, Paris, 1999.
- LUTTWAK, Edward, *Turbo-Capitalism: winners and losers in the global economy*, Weidenfeld & Nicolson, London, 1998.
- MIRON, Dumitru, DIMA, Alina (coord.), *Mutații în structurile concurențiale în condițiile globalizării pe fond de regionalizare*, Editura ASE, București, 2006.
- PORTER, Michael, *The Competitive Advantage of Nations*, MacMillan Press, Londra, 1982.
- SOLOW, Robert, *Lezioni sulla teoria della crescita endogena*, La Nuova Italia Scientifica, Roma, 1994.

**Alfabetizare politică prin lexic, instituții și modele teoretice
englezești: România în a doua jumătate
a secolului al XIX-lea**

**[Political Literacy through English Lexic, Institutions and Models.
Romania in the Second Half of the 19th Century]**

Roxana PATRAȘ

Abstract. *The present article endeavours to explore the political terminology of Anglo-Saxon origin, as well as to emphasize the influence of the Anglo-American political model through the analysis of some speeches delivered in various political contexts by the most appreciated Romanian orators of the 19th century. The assumption that, besides the interactions with French and German models, a third influence (the English, the British or the American) may be taken into consideration has been already suggested by several historians' research. However, our hypothesis is that the Anglo-Saxon model can be emphasized not only in the "archives" of immediate economic or diplomatic interests, but as a cultural „mediator" between the French culture's "modelling influence" and the German culture's "catalytic influence" (according to Lucian Blaga's theories). The relationship between the beginning of the Romanian political civilization (the stage of political literacy) and the Anglo-Saxon tradition shall be inquired from three perspectives: 1. As a step-by-step evolution; 2. As an ideal standard of political civilization; 3. As a mediation formula between opposite realities and principles (absolutism – democracy/ constitutional monarchy; centralisation – local autonomy/ federalism etc.). In the first part of the article, I propose a list of English words that are imported in the Romanian language of the 19th century and are put into circulation by the speeches delivered in the Romanian Parliament. In complementarity with the lexicographic analysis, I will emphasize the fragments where works by Edmund Burke, Benjamin Disraeli, William Ewart Gladstone, Thomas Babington Macauley, Thomas Hare, James Stuart Mill, Henry Wheaton and others are mentioned by the Romanian orators, and follow the track of their dissemination through either English originals or Romanian/ French translations.*

Keywords: *political literacy, Romanian oratory, English lexic, Anglo-Saxon cultural model, 19th century.*

Introducere: către un al treilea model cultural

De-a lungul secolului al XIX-lea, procesul modernizării vine la pachet cu o paradoxală uitare a trecutului recent reprezentat de domniile regulamentare și fanariote. Memorialiști precum Nicolae Suțu, Radu Rosetti, Rudolf Suțu, Constantin Bacalbașa sau Sabina Cantacuzino adevăresc sentimentul acut al iminenței prezentului și al inconsistenței amintirilor¹. În accelerația vremurilor noi, se pierd nu numai obiectele și obiceiurile traiului domestic din prima jumătate a veacului – ibrice de alamă, afumători, ciubuce, narghilele, caftane, ișlicuri, șalvari, benișuri, conteșe etc.², ci și un anumit mod „ritualic” de raportare la transcendența puterii³.

În lipsa reperelor materiale precum clădirile, instituțiile, lucrările de specialitate, textele de legi etc., oamenii moderni se trezesc în ipostaza de indivizi fără memorie politică. Cadrele ideologice importate din Occident se greșesc acum pe un discurs al puterii destul de imprecis, nevoit să recurgă la legitimi literare și la figuri retorice⁴. Nu întâmplător, se va constata mai târziu că melanjul de noțiuni politice și memorie literară degenerază în verbiage sau în ceea ce se va defini, destul de precis, prin termenul de „politicianism”.

Necesitatea inițierii în treburile statului se desprinde nu numai din idealul emancipării și cultivării claselor de jos, cât mai ales din

idealul profesionalizării, în vederea ocupării noului aparat administrativ, a unor elite politice care să fie diferite de vechea *protipendă* boierească. Pe fondul memoriei fanariote „inhibate”, oamenii timpurilor noi au nevoie în primul rând de ceea ce s-ar putea numi „alfabetizare politică”. Într-adevăr, pe măsură ce oratorii parlamentari deprind „alfabetul” politicii, vom putea observa o mai bună focalizare a temelor de dezbateră, o mai precisă definire a termenilor și o preferință clară pentru anumite izvoare ale filosofiei/teoriei politice.

Studiul de față își propune explorarea *terminologiei de proveniență anglo-saxonă* și reflectarea *influențelor modelului politic englez/american* în câteva dintre cele mai percutante discursuri ale secolului al XIX-lea. Prezumția că un al treilea model cultural – **modelul cultural englez** – mediază între influența franceză „modelatoare” și cea germană „catalizatoare”⁵ se sprijină pe cercetările unor istorici precum Valeriu Florin Dobrinescu, Dumitru Vitcu, Constantin Ardeleanu sau Paul Cernovodeanu⁶, care au avut în vedere o inventariere arhivistică a interacțiunilor economice și diplomatice dintre cele două culturi. Precum dovedește bibliografia de specialitate, o atenție deosebită a fost îndreptată spre relațiile româno-britanice dintre cele două state în jurul celui de-l Doilea Război Mondial⁷. Totuși, cercetarea influenței culturale a modelului politic anglo-saxon (englez/ britanic/

american) în România secolului al XIX-lea nu a fost racordată unui *studiu lexicografic* care să surprindă gama largă a terminologiei politice importate din tradiția sus-amintită. Mai mult, nu s-a realizat încă un *studiu imagologic* care să reflecte cum se raportează tânărul Stat român la un standard al orânduirii politice considerat, datorită caracterului său incorporant, „ideal”. Relația dintre începuturile civilizației politice românești (stadiul de *alfabetizare politică*) și tradiția anglo-saxonă ar putea fi urmărită din trei perspective pe care deocamdată le vom prezenta într-o schiță de parcurs: 1. ca evoluție în trepte; 2. ca standard ideal al civilizației politice; 3. ca formulă de mediere între contrarii (absolutism – democrație/monarhie constituțională; centralizare – autonomie locală/ federalism etc.). În complementaritatea studiului lexicografic, se va urmări circuitul scrieri/ ideii lansate de Benjamin Disraeli, William Ewart Gladstone, Thomas Babington Macauley, James Stuart Mill, ș.a. – fie în textul original, fie în traduceri franceze – în discursurile politice ale unor oratori români din secolul al XIX-lea.

Către o precizare a noțiunii de „alfabetizare politică” (*political literacy*)

Chiar dacă jocul lexical pornind de la construcția „alfabetizare politică” (de aici, „analfabetism

politic”, „alfabet politic” ș.a.m.d.) poate fi tentant, se cuvine să ne întrebăm dacă o translație⁸ a noțiunii *political literacy* se justifică printr-o carență conceptuală în studiul discursului politic românesc din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În cazul în care abordarea s-ar încadra în limite funcțional-pragmatice (analiză retorică, analiză a discursului), problema „alfabetizării politice”, *i. e.* a modului în care se impune un cod și un vocabular al vieții publice, interesează mai puțin. Totuși, dacă acceptăm ipoteza uitării memoriei politice fanariote și pe aceea a ascendentului literaturii (occidentale) asupra vieții publice românești din secolul al XIX-lea, trebuie să ne întrebăm în ce măsură anumite practici textuale – lectură, interpretare, decupaj, traducere, citare – contribuie la fixarea unui nou alfabet politic.

Trebuie să ne întrebăm mai întâi dacă se poate transfera formula *political literacy*, decantată într-o cultură mare, bazată pe o solidă tradiție democratică, între realitățile socio-economice ale unei țări mici, prinsă între interesele Orientului și Occidentului și abia pornită pe calea democratizării. Apoi, trebuie să cercetăm dacă aceasta poate fi lărgită și pusă în afara determinărilor sale contextuale. Se poate adapta un concept apărut după așa-zisul „sfârșit al istoriei” și după disoluția ideologiei la atmosfera „gândirii tari” a secolului al XIX-lea, marcată de tendințe doctrinare clare precum

naționalismul, liberalismul, conservatorismul sau socialismul?

Ca să răspundem celor două întrebări, suntem nevoiți să schițăm un scurt istoric al termenului și să decidem care dintre sensurile atribuite de diferiți teoreticieni poate să ne intereseze în cazul de față. Ideea de *political literacy* apare pe fondul unor statistici din anii '60' ai secolului trecut privind „implicarea” sau „angajamentul” unor anumite grupe de vârstă în viața politică a Statelor Unite⁹. Datele au dus desigur la considerații despre raportul direct proporțional dintre „implicarea politică” și „sofisticarea elitelor” sau la generalizări despre felul în care capacitățile politice ale civilizației occidentale au fost antrenate de cotele tot mai înalte ale nivelului de educație. În anii '80, cercetătorul britanic Bernard Crick aduce noțiunea în sfera pedagogiei/ didacticei, punând problema „predării și învățării” democrației în școli. Semn că o și mai aplicată circumscriere era necesară în domeniul educației, același cercetător este însărcinat două decenii mai târziu să alcătuiască un Raport unde așa-zisa *political literacy* este inclusă între „competențele civice” pe care generația „mileneristă” – reacționând destul de apatic, cinic și dezimplicat la treburile publice – trebuie să și le însușească. Raportul lui Crick instituie sinonimia între „alfabetizarea politică” și „educația politică”, punând-o la baza noilor idei despre convertirea *democrației reprezentative* în *democrație participativă*.

Ca atare, o persoană „alfabetizată politic” este cineva care poate folosi o terminologie specifică, fiind capabilă să înțeleagă evenimente, gesturi și comportamente cu semnificație politică¹⁰. Observăm, pentru moment, că nu numai culturile tinere, ci și marile tradiții democratice resimt – în diferite paliere sociale și în anumite momente ale evoluției lor – nevoia „alfabetizării politice”. Iar aceasta se petrece mai ales în acele momente când formula chimică a politicului se dezechilibrează ori în favoarea teoriei, ori în favoarea practicii.

Este meritul unui specialist în retorică precum C. H. Knoblauch acela de a stabili, în funcție de poziționările și atitudinile ideologice, o taxonomie a „alfabetizărilor”. El distinge între „alfabetizările conservatoare”, „alfabetizările liberale” și „alfabetizările stângiste”¹¹. Knoblauch nu definește însă „alfabetizarea politică”, ci situarea și intenționalitatea esențial politică a oricărei „alfabetizări”. Cercetări recente au stabilit că la un oarecare nivel de „alfabetizare politică” se poate ajunge mai ales pe calea *mobilizării cognitive*¹². De unde și importanța unor științe-mediatore precum *istoria* sau *economia* în dezvoltarea facultăților de înțelegere practică a vieții cotidiene și de recunoaștere/ acceptare imediată a proximității conflictului.

Revenind acum la situația României veacului al XIX-lea, vom descoperi că există o relație directă între nivelul de alfabetizare

politică și gradul de „mobilizare cognitivă”: educația politică nu se poate face în absența curiozității (suscitate de presa internațională sau de limbajul specializat al teoriei politice) și a reflecției filosofice. Totuși, doar o mică parte a vechii boierimi se interesează de afacerile externe și poate exprima o poziție personală față de acestea: simpatizează sau nu cu unioniștii italieni; aprobă sau nu „cezarismul” lui Napoleon al III-lea. De pildă, în jurul anului 1865, la curtea lui Răducanu Rosetti de la Căiuți se citea *Indépendance Belge, Débats, Figaro, La Liberté, Gaulois, La Revue des Deux Mondes, La Revue de Paris, L'Illustration, Neue Freie Presse, Illustrated London News* etc. însă relevanța și obiectivitatea informației se judecă adesea conform „imaginației idilice”¹³ dezvoltate de acești cititori decalați de... întârzierea curierului¹⁴.

Lexic, instituții și modele teoretice englezești: o schiță

Știrile externe se bucură de o reală difuziune abia în momentul în care oratorii parlamentari aleg să devină ei înșiși îndrumătorii „profesioniști” ai opiniei publice, adică imediat după consacrarea unor publicații oficiale ca suport de înregistrare a vieții politice românești. Nu de puține ori Titu Maiorescu, Take Ionescu, N. Fleva sau N. Blaremburg citează și traduc simultan fragmente din presa

internațională, știind precis că acestea vor fi preluate, la rândul lor, de harnicii stenografi angajați la *Monitorul Oficial al României*. Treptat, această gazetă devine o lectură obligatorie, „un abecedar”, atât pentru comunitatea parlamentarilor români, cât și pentru alegătorii acestora. Tinerii educați în străinătate par dispuși să iasă din apatia generațiilor trecute. Printr-un efort intelectual dublat de imaginație estetică și morală, aceștia își vor mobiliza resursele cognitive spre a înțelege și importa o serie de concepte destul de abstracte, relativ îndepărtate de realitățile locale: „republică”, „democrație”, „monarhie constituțională”, „constituție”, „parlament/ adunare legiuitoare”, „libertate”, „egalitate”, „opinie publică” etc. De pildă, libertatea nu are, nici pe departe, o formulă extremist-revoluționară, ci una negociată, consacrată de scrierile lui John Stuart Mill. Epuizate prin mimetism, modelele Franței, Belgiei, Germaniei sau Rusiei se arată a fi uneori neconvingătoare, așa că referințele la Anglia sau America par să vizeze dezamorsarea unor tensiuni geopolitice imediate. Modelul anglo-american apare în discursurile unor oratori ca o soluție salvatoare, o cale de mijloc atât din punct de vedere cultural, cât și din punct de vedere ideologic. Pe de altă parte, din pricina distanței culturale, anglofilia/americanofilia se manifestă, de cele mai multe ori, ca un efect retoric, de unde și proiecția utopică asupra

climatului politic insular sau asupra „lumii noi”.

Supărat pe adversarii literari și politici, însuși Maiorescu declară la un moment dat că vrea „să-și ia câmpii în America”. Cu mult înaintea lui, Manolache Costache Epureanu ia ca martor în „chestia locuitorilor rurali” un străin, nu întâmplător, un „englez” care este investit *ab initio* cu trăsătura „obiectivității”¹⁵. Mihail Kogălniceanu face dese referiri la principul auto-guvernării, numindu-l ca atare, în limba engleză (*self government*): „O țară merge spre progres cu cât ministeriile se desărcinează mai mult de competența de a interveni în trebile individuale, lăsând interesele locale în apreciația autorităților locale și mărgininu-se numai de a exercita o salutară privighere asupra mersului trebilor publice. Numai așa se poate ajunge la cea mai bună formă de administrație, la cea ce se numește în Englitera *self-government*”¹⁶. Și Nicolae Fleva alege să păstreze termenul original într-un citat din Ferron pe care îl tălmăcește totuși în limba română: „Națiunile sunt supuse în politică la ceea ce se numește legea reacțiunilor. Această lege se manifestă liber în țările de *self-government*; nu tot astfel în țările centralizate. Pentru ce? Pentru că centralizarea dă în mâna guvernului prea multe puteri; acesta le conduce să facă greșeli și să persevereze într-însele. Centralizarea are ca consecință fatală candidaturile oficiale. Cu *self-government* se răstoarnă un guvern

la fiecare 5 ani; cu centralizarea se face o revoluție la fiecare 15 sau 20 de ani”¹⁷. În 1876, Nicolae Blaremburg definește politica aventuroasă cu un termen englezesc (*steepchase*): „Fiind date evenimentele, fiind dată acea tendință cunoscută și generală, mi-e teamă să nu vedem deodată stabilindu-se un fel de concurență între diferiții noștri oameni politici, un fel de *steepchase* în sensul unei politici aventuroase, astfel încât care de care să supraliciteze asupra exagerațiilor celuilalt, spre a dovedi că e omul situației, fără preocuparea în toate acestea de soarta ce se face astfel țării”¹⁸. Termenul este preluat de Titu Maiorescu într-un discurs din 1885, unde pomenește despre „patria constituționalismului”, i.e. Stale Unite ale Americii: „Cine e acela pentru care, dacă e un proces important, se face un *steepchase* (cuvânt englez, dar lucrul nu este din patria constituționalismului), cine să-l aibă mai întâi, și nefericitul împlicinat, când vine în aldoilea rând, aleargă disperat la ușa tuturor celorlalți avocați ca să caute o contrabalansare a influenței”¹⁹.

Într-un corpus de 94 de texte (rostite de 35 de oratori consacrați în secolul al XIX-lea) pe care l-am constituit în vederea publicării²⁰, referințele la protocolul parlamentar westminsterian și la *Parlamentul* englez ca instituție de prestigiu sunt mult mai frecvente decât cele care au în vedere *Adunarea națională* franceză. De asemenea, precizăm că

ocurențele cuvintelor „Francia/Franța”, „francez” și, respectiv, ocurențele cuvintelor „Englitora/Anglia”, „englez” se află într-o situație de aproximativă paritate. Astfel, „Francia” apare de 47 de ori, „Franța” de 21 de ori, „francez” apare de 72 de ori, în timp ce „Englitora” apare de 30 ori, Anglia apare de 32 de ori iar „englez” de 27 de ori (la un volum de 444 811 cuvinte). În sensul creionat mai sus, ne propunem ca în viitor să lărgim analiza cantitativă, care poate deveni relevantă pentru argumentarea ipotezei ca, în ciuda îndepărtării geografice și lingvistice, „alfabetizarea politică” în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea se face prin influența consistentă a tradiției anglo-saxonă.

Precum demonstrează și bibliografia de specialitate, veștile din Regatul Unit, acțiunile sale de politică internă/ externă, precum și întreaga tradiție a instituțiilor politice engleze se constituie, pentru o lume românească prinsă între Orient și Occident, într-un standard de civilizație politică la care statul nou constituit, tânăra clasă politică și opinia publică românească aspiră și vor să-l atingă. Personalități precum Ion Ghica, Manolache Costache Epureanu, P.P. Carp, Titu Maiorescu, Take Ionescu, Nicolae Fleva, Nicolae Blaremburg, Ion I.C. Brătianu (care se afirmă ca politician încă de la finele secolului al XIX-lea, după ce, la îndemnul tatălui său, își face studiile în Anglia, la fel ca mulți alții) nu sunt străine de tradiția

politică anglo-saxonă, drept care aduc mereu în discuție modelul britanic. Apoi, grupări precum *Juna Dreaptă*, *Junimea*, *Liberalii Sinceri* etc. sunt inițiați în principiile unor autori politici precum Edmund Burke, Benjamin Disraeli, William Ewart Gladstone, Thomas Babington Macaulay, Thomas Hare sau Henry Wheaton sau în ideile „doctrinarilor” francezi care preluau, la rândul lor, calea „bunului-simț” (*common sense* devine *le juste milieu*) provenită din lucrările unor filosofi pragmatici precum Thomas Reid, Dugald Stewart sau David Hume. Putem observa, de asemenea, că și din filosofia politică franceză, oratorii români aleg cel mai adesea citate de autoritate din autori recunoscuți pentru admirația lor față de orânduirea din Regatul Unit sau SUA: Montesquieu, Voltaire, Pierre Beaumarchais, Alexis de Tocqueville, François Guizot, Victor de Broglie, Théodore Simon de Juffroy și Pierre-Paul Royer-Collard ș.a.

S-a observat că unii politicieni români – I.C. Brătianu²¹ și, pe urmele sale, *constituționaliștii* de la „Junimea” – preferă să împingă dezbaterile parlamentare în spațiul conceptual și oarecum securizat al temei constituționale, eludând realitățile imediate: împrumutarea țăranelor, legea tocmelilor agricole, legea domeniilor coroanei etc. Deși poate fi considerată și ca o formă de precauție electorală, opțiunea pentru discursivizarea unor chestiuni abstracte precum regimul

constituțional sau protocolul parlamentar se justifică, fără îndoială, și în precara alfabetizare politică a elitelor conducătoare. Maiorescu însuși se vede nevoit să suporte acida ironie a lui Delavrancea, care observă tendința liderului junimist de a ridica discuția concretă la înălțimea „gândirii filosoficești”²². Semnalată ca patologie a discursului public la începutul secolului al XX-lea, „politicianismul”²³, „limbuția”²⁴ sau „politica de vorbe”²⁵ decurg și din insuficiența educare a patimilor, și din etichetarea imprecisă a realităților politice.

Insuficient pregătiți pentru o lectură politică a vieții obișnuite, unii politicieni se definesc exclusivist, după model englezesc, ca oratori „parlamentari”: P.P. Carp, Titu Maiorescu și, înaintea lor, Barbu Katargiu subliniază faptul că ei nu vorbesc oamenilor de pe „uliți”. Alții declară explicit că modelele politice din proximitatea lingvistică sau geografică (francez, german, rus) sunt insuficiente pentru în raport cu aspirațiile tânărului stat din sud-estul Europei.

*

Vom observa deîndată că, în ciuda ideilor despre influența „modelatoare”²⁶ și covârșitoare a culturii franceze, multe referințe vin direct din spațiul anglo-saxon. Alteori, modelată de intermediarul francez, terminologia politică englezească ajunge la noi într-o formă deja „negociată” ca înțeles.

Un clasic precum John Stuart Mill, de pildă, este tradus cu *On Liberty* abia în 1902²⁷, cărțile sale fiind citite în secolul al XIX-lea în original sau în tălmăcirii franceze sau italiene²⁸. Karl Marx este tradus în română abia după al Doilea Război Mondial, deși Kogălniceanu vorbește despre „comuniști” încă din anul 1861, iar Take Ionescu, Titu Maiorescu, Nicolae Filipescu, Barbu Ștefănescu Delavrancea ș.a. nu sunt străini de lucrările ce nutresc mișcările socialiste din întreaga Europă a veacului lor. Autori esențiali precum Jeremy Bentham sau Thomas Hobbes circulau în original și în traducere franceză²⁹, precum o dovedește fondul BCU „Mihai Eminescu” Iași.

Precizăm că în același fond de carte am putut descoperi trei romane semnate de Benjamin Disraeli în ediții din secolul al XIX-lea: *Lothair* (1870), *Coningsby* (1853) și *Henrietta Temple* (1859)³⁰, ceea ce dovedește că scrierile omului de stat englez aveau, în Iașul secolului al XIX-lea, un public cititor, care le putea înțelege în original. Unele discursuri ale lui Gladstone pot fi găsite, de asemenea, în ediții englezești din jurul anului 1875. De asemenea, operele lui Thomas Babington Macauley circulau atât în original³¹, cât și în traduceri franceze a lui Guillaume Guizot. Traducerea pe care Anghel Demetrescu³² o face unor fragmente din opera lui Macauley confirmă că, la momentul apariției sale (1898), modelul oratorului și omului de stat

englez devenise unul destul de cunoscut pentru publicul românesc.

Concluzii

Pe scurt, alfabetizarea politică a *oamenilor noi* se poate schița ca un mănunchi de procese jalonate de lexicul, instituțiile și modelele politice englezești: 1. afilierea ideologică (după epuizarea entuziasmului național-liberal pașoptist și a celui unionist, reformele lui Cuza conduc la dizolvarea unanimităților, catalizând mesajele doctrine ale conservatorilor, ale liberalilor radicali și ale liberalilor de centru); 2. legitimarea istorică a doctrinelor (înființate în 1875 și, respectiv, 1880, PNL și PC se definesc nu prin doctrine, ci prin calitatea lor de „partide istorice” și printr-o terminologie politică importată în special din spațiul anglo-saxon: „constituționaliști”, „dinastici”/ „monarhici”, „liberali sinceri” etc.); 3. simbolizarea experiențelor și destinelor individuale (biografiile oamenilor de stat se scriu în strânsă legătură cu biografia ideii de stat); 5. uzajul și interpretarea codurilor puterii (monarhia constituțională, dinastia, guvernământul reprezentativ, viața parlamentară, ideea federalistă etc.); 6. în fine, edificarea, prin mijloace discursive, a unei identități naționale care se proiectează în modelul închis al

insulei britanice (și românii se definesc ca o „insulă de latinitate” în marea slavă) sau în formula incorporantă a cetății Albionului/*republica Anglorum* (democrație și absolutism, autonomie și descentralizare etc.).

Așa cum se petrece cu orice proces de „alfabetizare”, la lectura cursivă și la înțelegerea termenilor importați se ajunge numai prin automatism, ceea ce presupune imitarea, repetarea și apoi crearea unor figuri retorice adecvate. Formându-și un set de figuri, diseminate apoi în întreaga rețea a dezbaterilor publice, oratorii politici români devin și principalii vectori ai alfabetizării. Prin noțiunea de „alfabetizare politică”, am încercat să înțelegem cum s-au fixat, prin traduceri și scrieri originale, anumite noțiuni și idei politice în rândul elitelor din a doua jumătate a secolului a XIX-lea și care este rolul tradiției politice englezești în constituirea alfabetului politic românesc (i.e. a terminologiei politice de bază). Necesitatea de a învăța, perfecționa și aplica unui nou alfabet politic vine pe fondul dispariției accelerate a memoriei politice premoderne (fanariotă și nu numai), fenomen asupra căruia ne atrage atenția Radu Rosetti: nici una dintre națiunile europene nu pare să fie atât de dispusă să-și facă trecutul *tabula rasa* anume spre a asimila tradiția occidentală.

Note

- ¹ Nicolae Suțu, *Memoriile Principelui Nicolae Suțu, mare logăfăt al Moldovei (1789-1871)*, Editura Humanitas, București, 2014, p. 37, 81: „Printre însușirile cu care providența a fost zgârcită față de mine – spune Nicolae Suțu – cea pe care am regretat-o cel mai adesea a fost memoria”; „Am regretat întotdeauna lipsa memoriei, această facultate care înlocuiește atât de lesne învățătura. Sânguința la lucru mi-ar fi economisit două treimi din necazuri dacă și memoria mi-ar fi venit în ajutor”
- ² Radu Rosetti, *Amintiri. Ce am auzit de la alții. Din copilărie. Din prima tinerețe*, prefață de Neagu Djuvara, Editura Humanitas, București, 2013, p. 17: „Nu cred să fie altă țară în care toată viața publică și privată să se fi schimbat mai repede și mai desăvârșit decât la noi și mai ales în care orice urmă a unui trecut, relativ foarte apropiat, să se fi strâns atât de complet și de răpede de la noi”.
- ³ Vezi ritualul investiției domnilor fanarioți în Nicolae Suțu, *op. cit.*, p. 63-68.
- ⁴ Vezi Roxana Patraș, „Consecvență doctrinară și libertate estetică în dezbaterile publice românești din a doua jumătate a secolului al XIX-lea”, în Irina Frasin & Daniel Șandru (coord.), *Repere ale comunicării interculturale*, Editura ProUniversitaria, București, 2015, pp. 183-218;
- ⁵ Lucian Blaga, *Spațiul mioritic (Trilogia culturii)*, cap. „Influente modelatoare și catalitice”, Humanitas, București, 1994, pp.192-220.
- ⁶ Constantin Ardeleanu, *Evoluția intereselor economice și politice britanice la gurile Dunării (1829-1914)*, Istros, Brăila, 2008; Paul Cernovodeanu, *Relațiile comerciale româno-engleze în contextul politicii orientale a Marii Britanii (1803-1878)*, Cluj-Napoca, Dacia, 1986; Dumitru Vitcu, *Modernizare și construcție statală în România. Rolul factorului alogen*, Iași, Junimea, 2002; *idem*, *Lumea românească și Balcanii în reportajele corespondenților americani de război*, Iași, Junimea, 2005; *idem*, *Relațiile româno-americane timpurii. Convergențe-divergențe*, Editura Albatros, București, 2000.
- ⁷ Vezi Valeriu Florin Dobrinescu, *Anglia și România între anii 1939-1947*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1992; *idem*, *Diplomația României. Titulescu și Marea Britanie*, Moldova, Iași, 1991 (ed. a II-a 2010); Marusia Cîrstea (coord.), *Relații economice româno-britanice (1919-1939)*, Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2013; David Britton Funderburk, *Politica Marii Britanii față de România (1938-1940). Studiu asupra strategiei economice și politice*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983; Joseph F. Harrington, *Relații româno-americane (1940-1990)*, Institutul European, Iași, 2002.
- ⁸ Sintagma *political literacy* ar putea fi tradusă prin „alfabetizare politică”, „educație politică”, „lecturabilitate politică” sau chiar prin „literație politică”. Cu toate că sună destul de stângaci în limba română, pentru studiul de față am

- optat să folosim prima variantă și să sacrificăm deocamdată subtilitățile traductologice.
- ⁹ Vezi lucrări precum cele semnate de Angus Campbell, Philip E. Converse *et alii* (eds.), *The American Voter*, Wiley, New York, 1960; Philip E. Converse, *The nature of belief systems in mass publics*, în David E. Apter (ed.), *Ideology and Discontent*, Freepress, Glencoe, 1964.
- ¹⁰ V. Bernard Crick & Alex Porter, *Political Education and Political Literacy*, Longman, London, 1978; Crick Report: *Education for Citizenship and the teaching of democracy in schools. Final Report on the Advisory Group on Citizenship*, Qualification and Curriculum authority, London, 1998; Bernard Crick, *Essays on Citizenship*, Bloomsbury Academic, London, 2000.
- ¹¹ C. H. Knoblauch, *Literacy and the Politics of Education*, în Andreea A. Lunsford, Helen Moglen & James Slevin, *The Right to Literacy*, New York, MLA, 1990, p. 74-80 și C. H. Knoblauch & Lil Brannon, *Critical Teaching and the Idea of Literacy*, Portsmouth, NH, Boynton, 1993. Prima categorie ar include „alfabetizarea funcțională”, care este întotdeauna „alfabetizare în vederea unei activități/ pentru ceva” (e.g. alfabetizare medicală, alfabetizare statistică, alfabetizare digitală, alfabetizare militară etc.), și „alfabetizarea culturală”, care se întemeiază pe o concepție mecanicistă privind existența unor valori perene transmise prin mijloacele discursivizării tradiției; a doua categorie ar include „alfabetizarea în vederea dezvoltării personale”, care se întemeiază pe miturile americane ale libertății și ale oportunității de exprimare individuală pe căi precum scrisul expresiv/ creativ, programe de lectură personalizate și figuri simbolice ale auto-determinării; a treia categorie ar include „alfabetizarea critică”, concepție bazată pe gândire critică, pe o cultură a opoziției și pe conștientizarea că orice tip de „inițiere” reprezintă o modalitate de a accede la putere.
- ¹² Carol A. Cassel & Celia Lo, *Theories of Political Literacy*, în „Political Behaviour”, Vol. 19, no. 4, 1997, p. 317-352.
- ¹³ Virgil Nemoianu, *Micro-armonia. Dezvoltarea și utilizarea modelului idilic în literatură*, traducere de Manuela Cazan și Gabriela Gavril. Iași: Polirom, 1996.
- ¹⁴ Radu Rosetti, op. cit., p. 450.
- ¹⁵ Manolache Costache Epureanu, *Chestiunea locuitorilor privită din punctul de vedere al Regulamentului Organic și al Convenției*, Tipografia Albinei, Iași, 1860, pp. 6-20.
- ¹⁶ Mihail Kogălniceanu, *Apărarea ministerului din 30 aprilie 1860 înaintea Adunării Elective din Iași* (16-17 februarie 1861), în *Discursuri parlamentare din epoca Unirii. 22 septembrie 1857-14 decembrie 1861*, Ediție de Vladimir Gh. Diculescu, studiu introductiv de V. Rață, Editura Științifică, București, 1959, p. 230-308.
- ¹⁷ N. Fleva, *Regim autocratic. Politica centralizatoare a guvernului conservator Lascăr Catargiu. Interpelare dezvoltată în ședințele din 22 și 23 februarie a Adunării Deputaților*, București, Tipografia „Voința Națională”, 1893, p. 57.

- ¹⁸ Nicolae Blaremburg, *Discursul din Ședința Camerei Deputaților din 25 noiembrie 1876*, în *România și rezebelul actual sau guvernării și guvernării*, traducție din limba franceză tipărită din inițiativa unui iubitor de adevăr, Noua Tipografie a Laboratorilor Români, București, 1878, pp. 51-75.
- ¹⁹ Titu Maiorescu, *La Adresă. Nemulțumirea în țară. Necesitatea unei magistraturi mai independente* (Ședința Camerei de la 27 noiembrie 1885), în *Opere III. Discursuri parlamentare*, ediție îngrijită, prefată, note și bibliografie de D. Vatamaniuc, Introducere de Eugen Simion, Fundația Națională pentru Știință și Artă-Univers Enciclopedic, București, 2006, pp. 930-945.
- ²⁰ *Oratorie politică românească (1847-1899)*, ediție îngrijită de Roxana Patraș, selecția textelor, nota asupra ediției, comentarii, prezentarea autorilor, indice de nume și bibliografia generală a temei de Roxana Patraș, în *curs de apariție* la Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- ²¹ Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 396: „Voi observa că partidul liberal muntean, pe cât îi era cu putință, se ferea să se ocupe de chestia țărănească. Chiar când a fost chemat la putere, și-a concentrat eforturile mai ales asupra chestiunilor constituționale, cum erau: dreptul la vor și libertatea presei”.
- ²² Barbu Ștefănescu Delavrancea, *Monitorul oficial; Dezbaterele Adunării deputaților*, 23 decembrie 1894, în Barbu Ștefănescu Delavrancea, *Discursuri*, antologie, postfață și bibliografie de Constantin Călin, Minerva, București, 1977, pp. 53-67.
- ²³ P. P. Carp, *Ordinea socială* (13 martie 1881), în P. P. Carp, *Discursuri parlamentare*, ediție îngrijită de Marcel Duță, Ed. Grai și suflet - Cultura Națională, București, 2000, pp. 114-117; P. P., Carp, *Era nouă* (4 decembrie 1884), în *Discursuri*, Volumul I (1868-1888), Editura Librăriei „Socec”, București, 1907, pp. 325-339; C. Dissescu, *Opiniunea publică* (27 februarie 1885), Haimann, 1885, București, p. 1-40.
- ²⁴ Titu Maiorescu, *Oratori, retori, limbuți*, în *Opere II. Discursuri parlamentare*, FNȘA – Univers Enciclopedic, București, pp. 686-724.
- ²⁵ Simion Mehedinți, *Politica de vorbe*, în *Omul Politic și politica de vorbe*, Viața românească, București, 1920.
- ²⁶ Lucian Blaga, *op. cit.*; Pompiliu Eliade, *Influența franceză asupra spiritului public în România: originile*, Institutul Cultural Român, București, 2006; Fotius, Matthieu, *L'influence française sur les grands orateurs politiques roumains de la seconde moitié de 19-eme siècle (1857-1900)*, f.e., București.
- ²⁷ John Stuart Mill, *Disertație asupra libertății*, traducere de Carola Ungath, Independence Roumaine, București, 1902.
- ²⁸ John Stuart Mill, *Dissertations and discussions political, philosophical and historical*, vol. 1-3, Longman, London, 1875; *idem*, *Le gouvernement représentatif*, Guillaumin, Paris, 1862, 1877; *idem*, *La liberté*, Guillaumin, Paris, 1860.
- ²⁹ Jeremy Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, Wilson, Londra, 1823; *idem*, *Théories des peines et des*

- récompenses*, Bossange Frères, Paris, 1825-1826 etc.
- ³⁰ Benjamin Disraeli, *Henrietta Temple. A Lovestory*, Tauchnitz, Leipzig, 1859; *idem*, *Coningsby or the new generation*, Bryce, London, 1853; *idem*, *Lothair*, vol 1-2, Tauchnitz, Leipzig, 1870.
- ³¹ Thomas Babington Macaulay, *Speeches. Corrected by himself*, vol. 1-2, Tauchnitz, Leipzig, 1853.
- ³² Thomas Babington Macaulay, *Discursuri de Macaulay*, trad. de Anghel Demetrescu, Motzătzeanu, București, 1895.

Bibliografie

- ARDELEANU, Constantin, *Evoluția intereselor economice și politice britanice la gurile Dunării (1829-1914)*, Istros, Brăila, 2008.
- BENTHAM, Jeremy, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, Wilson, Londra, 1823.
- BENTHAM, Jeremy, *Théories des peines et des récompenses*, Bossange Frères, Paris, 1825-1826.
- BLAGA, Lucian, *Spațiul mioritic (Trilogia culturii)*, cap. „Influențe modelatoare și catalitice”, Humanitas, București, 1994.
- BLAREMBERG, Nicolae, *Discursul din Ședința Camerei Deputaților din 25 noiembrie 1876, în România și rezebelul actual sau guvernarea și guvernării*, traducție din limba franceză tipărită din inițiativa unui iubitor de adevăr, Noua Tipografie a Laboratorilor Români, București, 1878.
- CAMPBELL, Angus, CONVERSE, Philip E. et alii (eds.), *The American Voter*, Wiley, New York, 1960.
- CARP, P. P., *Ordinea socială* (13 martie 1881), în P. P. Carp, *Discursuri parlamentare*, ediție îngrijită de Marcel Duță, Ed. Grai și suflet - Cultura Națională, București, 2000, pp. 114-117.
- CARP, P. P., , *Era nouă* (4 decembrie 1884), în *Discursuri*, Volumul I (1868-1888), Editura Librăriei „Socec”, București, 1907, pp. 325-339; C. Dissescu, *Opiniunea publică* (27 februarie 1885), Haimann, 1885, București, p. 1-40.
- CASSEL, Carol A. & LO, Celia, *Theories of Political Literacy*, în „Political Behaviour”, Vol. 19, no. 4, 1997, p. 317-352.
- CERNOVODEANU, Paul, *Relațiile comerciale româno-engleze în contextul politicii orientale a Marii Britanii (1803-1878)*, Cluj-Napoca, Dacia, 1986.
- CÎRSTEA, Marusia (coord.), *Relații economice româno-britanice (1919-1939)*, Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2013.
- CONVERSE, Philip E., *The nature of belief systems in mass publics*, în David E. Apter (ed.), *Ideology and Discontent*, Freepress, Glencoe, 1964.
- COSTACHE EPUREANU, Manolache, *Chestiunea locuitorilor privită din punctul de vedere al Regulamentului Organic și al Convenției*, Tipografia Albinei, Iași, 1860.
- CRICK REPORT: *Education for Citizenship and the teaching of democracy in schools. Final Report on the Advisory Group on Citizenship*, Qualification and Curriculum authority, London, 1998; Bernard Crick, *Essays on*

- Citizenship*, Bloomsbury Academic, London, 2000.
- CRICK, Bernard & PORTER, Alex, *Political Education and Political Literacy*, Longman, London, 1978.
- DISRAELI, Benjamin, *Coningsby or the new generation*, Bryce, London, 1853.
- DISRAELI, Benjamin, *Henrietta Temple. A Lovestory*, Tauchnitz, Leipzig, 1859
- DISRAELI, Benjamin, Lothair, vol 1-2, Tauchnitz, Leipzig, 1870.
- DOBRINESCU, Valeriu Florin, *Anglia și România între anii 1939-1947*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1992.
- DOBRINESCU, Valeriu Florin, *Diplomația României. Titulescu și Marea Britanie*, Moldova, Iași, 1991 (ed. a II-a 2010).
- ELIADE, Pompiliu, *Influența franceză asupra spiritului public în România: originile*, Institutul Cultural Român, București, 2006.
- FLEVA, N., *Regim autocratic. Politica centralizatoare a guvernului conservator Lascăr Catargiu. Interpelare dezvoltată în ședințele din 22 și 23 februarie a Adunării Deputaților*, București, Tipografia „Voința Națională”, 1893.
- FOTIUS Matthieu, *L' influence française sur les grands orateurs politiques roumains de la seconde moitié de 19-eme siècle (1857-1900)*, f.e., București.
- FUNDERBURK, David Britton, *Politica Marii Britanii față de România (1938-1940). Studiu asupra strategiei economice și politice*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983.
- HARRINGTON, Joseph F., *Relații româno-americane (1940-1990)*, Institutul European, Iași, 2002.
- KNOBLAUCH, C. H. & BRANNON, Lil, *Critical Teaching and the Idea of Literacy*, Portsmouth, NH, Boynton, 1993.
- KNOBLAUCH, C. H., *Literacy and the Politics of Education*, în Andreea A. Lunsford, Helen Moglen & James Slevin, *The Right to Literacy*, New York, MLA, 1990, p. 74-80
- KOGĂLNICEANU, Mihail, *Apărarea ministerului din 30 aprilie 1860 înaintea Adunării Elective din Iași*(16-17 februarie 1861), în *Discursuri parlamentare din epoca Unirii. 22 septembrie 1857-14 decembrie 1861*, Ediție de Vladimir Gh. Diculescu, studiu introductiv de V. Rață, Editura Științifică, București, 1959, p. 230-308.
- MACAULAY, Thomas Babington, *Discursuri de Macaulay*, trad. de Anghel Demetrescu, Motzätzeanu, București, 1895.
- MACAULAY, Thomas Babington, *Speeches. Corrected by himself*, vol. 1-2, Tauchnitz, Leipzig, 1853.
- MAIORESCU, Titu, *La Adresă. Nemulțumirea în țară. Necesitatea unei magistraturi mai independente* (Ședința Camerei de la 27 noiembrie 1885), în *Opere III. Discursuri parlamentare*, ediție îngrijită, prefață, note și bibliografie de D. Vatamaniuc, Introducere de Eugen Simion, Fundația Națională pentru Știință și Artă-Univers Enciclopedic, București, 2006, pp. 930-945.
- MAIORESCU, Titu, “Oratori, retori, limbuți”, în *Opere II. Discursuri parlamentare*, FNȘA – Univers Enciclopedic, București, pp. 686-724.
- MEHEDINȚI, Simion, „Politica de vorbe”, în *Omul Politic și politica de vorbe*, Viața românească, București, 1920.

- MILL, John Stuart, *Disertație asupra libertății*, traducere de Carola Ungath, Independence Roumaine, București, 1902.
- MILL, John Stuart, *Dissertations and discussions political, philosophical and historical*, vol. 1-3, Longman, London, 1875.
- MILL, John Stuart, *Le gouvernement représentatif*, Guillaumin, Paris, 1862, 1877; *idem*, *La liberté*, Guillaumin, Paris, 1860.
- NEMOIANU, Virgil, *Micro-armonia. Dezvoltarea și utilizarea modelului idilic în literatură*, traducere de Manuela Cazan și Gabriela Gavril, Polirom, Iași, 1996.
- PATRAȘ, Roxana, „Consecvență doctrinară și libertate estetică în dezbaterile publice românești din a doua jumătate a secolului al XIX-lea”, în Irina Frasin & Daniel Șandru (coord.), *Repere ale comunicării interculturale*, Editura ProUniversitaria, București, 2015.
- ROSETTI, Radu, *Amintiri. Ce am auzit de la alții. Din copilărie. Din prima tinerețe*, prefață de Neagu Djuvara, Humanitas, București, 2013
- SUȚU, Nicolae, *Memoriile Principelui Nicolae Suțu, mare logăfăt al Moldovei (1789-1871)*, Humanitas, București, 2014.
- ȘTEFĂNESCU DELAVRANCEA, Barbu, „Monitorul oficial; Dezbaterele Adunării deputaților”, 23 decembrie 1894, în *Discursuri*, antologie, postfață și bibliografie de Constantin Călin, Minerva, București, 1977, pp. 53-67.
- VITCU, Dumitru, *Lumea românească și Balcanii în reportajele corespondenților americani de război*, Iași, Junimea, 2005.
- VITCU, Dumitru, *Modernizare și construcție statală în România. Rolul factorului alogen*, Iași, Junimea, 2002.
- VITCU, Dumitru, *Relațiile româno-americe timpurii. Convergențe-divergențe*, București, Albatros, 2000.

The communist censorship and the reception of Dostoevsky in the Romanian literary consciousness

Mihai VACARIU¹

Abstract. *During the communist regime, the process of translating, publishing and interpreting Dostoevsky's works has been heterogeneously: decades of being almost forbidden have alternated with moments when his novels have been widely published and promoted. However, particularly in the first two-three decades after the instauration of the communist regime, but later as well, we can notice a predominant paradigm of referring to and interpreting Dostoevsky's writings by the literary exegetes. Using the content analysis and the comparative Marxist approach of Dostoevsky's works in Romania. The interest is also to understand how communist censorship acted in different periods of time.*

Keywords: *Dostoevsky, communist regime, censorship, Marxist interpretation, content analysis.*

Introduction

The premise of the present analysis is that the reception and interpretation of the works of great Russian writer was partially distorted because of the communist censorship. Particularly in the first decades of the communist era, Dostoevsky's writings have been interpreted from a Marxist-Leninist perspective. Thus, it is necessary that the paradigm to be reported to its historical sources and motivations, which in turn, can be decoded and viewed as a preliminary horizons of comprehension².

The communist censorship acted directly or indirectly in all areas of information (newspapers, television, and radio) and also in the field of literature, music, art and even in science. The main require was that all the messages, ideas and concepts should not contradict in any way the communist ideology.

The things became more difficult with Dostoevsky's works, as his views and ideas were considered reactionary by the communist authorities. However, as he was hailed by the Western critics as one of the greatest writers of all times, his work could not be ignored

anymore, both in the Soviet Union and Romania. Consequently, after an initial period of silence, Dostoevsky's writings were reconsidered, but only from a Marxist-Leninist perspective. In Romania, during the first two decades after the instauration of the communist regime, there were published only few of his novels, and the critical texts which accompanied the novels were crowded with ideological references, many of which being actually translations of the Soviet critics. The year 1956 represented a turning point, with the commemoration of 75 years after the author's death when there were published many of his novels along with numerous exegetical texts. However, towards the end of the '70s, there was again a difficult period regarding the publication of Dostoevsky's novels. In some respect, the situation in Romania was similar with what happened in the Soviet Union:

„A Russia (Soviet) scholar looking back from the perspective of 1993 at the history of Dostoevsky's reception in Soviet Russia sums up the trends in Soviet Dostoevsky scholarship as follows: '[First] Dostoevsky was [seen as] a writer bound to the destinies of the Revolution... [then he was seen as] the creator of the counter-revolutionary Devils and an almost pro-fascist thinker ... then [came] the period when it was totally prohibited to even mention his name (during the dramatic years of 1949-1954) –

and [then came] the touching return to him, marked by a flood of monographs and articles about the difficult, controversial, but on the whole, "our" writer both during and after the anniversary year of 1956. [Finally, sometime in the middle of the 1960^s, Dostoevsky was almost completely rehabilitated..."]³.

Dostoevsky and the paradigmatic Marxist perspective

Towards the end of the nineteenth century, Constantin Dobrogeanu-Gherea published the first serious text on Dostoevsky. However, as a well-known socialist, the Romanian author approaches Dostoevsky's work in a biased and subjective way, trying to emphasize those aspects in the life of the Russian author which would be ideologically convenient. In a paper published in *Românul*, in spite of the critic's respect for Dostoevsky's great oeuvre, he dismisses writer's political, religious and social ideas criticizing his conceptions about socialists expressed in the novel *The Demons*: "Dostoevsky's great novel devoted to Russian revolutionary movement called nihilism" is a "caricature written by a biased man against the revolutionaries"⁴. The author however remarks the humanistic aspects of Dostoevsky's work, particularly *Crime and punishment* comparing characters like Raskolnikov and Sonia to those

who “revel ah the great table of life”. This is precisely the vision of a socialist driven by revolutionary ideals.

Some of the elements present in Dobrogeanu-Gherea’s interpretation will be later present in the general Marxist-Leninist paradigm. For example, the preoccupation for the psychological side of the characters, highlighting their social status and repeatedly referring to the social context which influences human behavior. In only one paper, the author uses more than 20 times the word “suffering” and very of the words expressing the degradation of the impoverished and fallen society, for instance “disinherited”, “oppressed”, “humiliated”, “criminal”, and “convicted”. The religious ideas are vehemently rejected suggesting that the writer himself came to be “mystic, religious to madness” due to influences of “religious sectarian” in detention⁵.

Nevertheless, the Marxist or socialist paradigm of interpreting Dostoevsky’s works was not very popular before the communist era. The novelist political and religious ideas have generated numerous controversies, but most of the critics would defend these conceptions, particularly between the two World Wars. Thus, literary and cultural personalities such as Nichifor Crainic, Lucian Blaga, G.M. Ivanov, Paul Zarifopol, and Mihai Ralea praised his vision and the prophetic character of the novels.

Among the most outspoken against socialism and Bolshevism were Crainic and Ivanov, not incidentally avid promoters of Orthodoxy and religious values, adherents of the theory that the solution to social problems is Orthodox Christianity. Both authors are very critical vis-à-vis socialism, Ivanov, for example, claiming that in the “Soviet Russia, the proletarianization came to have the proportions of an inferno” and they are working after Marx⁶, while Crainic regards Dostoevsky as a true prophet of the Russian revolution, in the novel *The Demons* encompasses the essence of the Bolshevik doctrine: “here is how, starting from the proclamation of the principle of infinite freedom [...] it reaches the boundless tyranny, the actual essence of the actual communism”⁷. Crainic concludes that the Dostoevsky’s great merit was that he foresaw the consequences of socialism, other contemporaries not being able to have such an insight.

The religious perspective was probably the most important in the pre-communist era, but in the immediate years after the instauration of the communist regime, the religious perspective either almost disappeared from the exegetical texts or the religious themes were fiercely criticized. As it happened in the Soviet Union, in the communist Romania there were periods of fluctuation in respect to the reception of Dostoevsky’s works, the periods of total absence of

translations or exegetical texts being followed by intervals with a more relaxed censorship, when most of the novels were published, accompanied by critical studies.

As a general characteristic, the first decade was characterized by "silence", only very few interpretative articles and book translations from Dostoevsky being published, while in 1956, the commemorative year of 75 years from writer's death, many of his novels have been translated into Romanian. However, in that period, the beginning of the communist regime, the censorship was aggressive, the literary texts being extremely ideological. In spite of recognizing his literary value, Dostoevsky was still regarded as a reactionary writer, his views being considered dangerous by the communist officials and ideologues. Consequently, the recommendations explicitly expressed in the texts were that the process of reconsidering and recuperating the work of great Russian writer has to be done compulsorily from the positions of Marxist-Leninist paradigm. The argument itself, as most of the arguments present in these interpretative texts, was the result of the censorship pressure and it is "borrowed" from the texts of the Soviet literary critics. It was one necessary way of legitimating the entire process of publishing and promoting Dostoevsky's literary work.

The content analysis and comparative analysis revealed that in

these texts there are present some common elements, particular in the more ideological critical studies published particularly in the first three decades. These constitutive elements of the Marxist paradigm of approaching and interpreting Dostoevsky's creation are, in general, the result of the ideological pressure of that time, having themselves an insistent ideological character. The most common elements are analyzed below accompanied by relevant examples from the texts of Marxist literary critics.

The central element of such an interpretation, was the Marxist dialectical method used by critics, both Soviet and Romanian, in order to emphasize the so-called "contradictions" present in the work and life of the writer. It is a typical process by which they seek to legitimize approach and reconsideration of Dostoevsky's work in the communist regime, but also an attempt to undermine certain dostoevskian theses, ideologically sensitive, and therefore to manipulate in one way or another how the reception of the text by the reader. It is arguable the effectiveness of such a method and it does not represent the subject of this study, but the method has been widely used by officials and Communist ideology in other areas, not only literary but also historical, political, economic, religious, etc.

The soviet Critic V. Ermilov, for example, indicates that the main elements of his study, namely, the

contradictions of Dostoevsky's work, on the duality which tortured permanently the great Russian novelist being in the impossibility to escape from the torments caused by it. Both life and his oeuvre, believes the author, represents a tragedy, an example of trying to "suppress and mutilation of the human soul by a hostile reality genius, freedom, art, beauty"⁸. It thus emphasized the contradiction between the realist aspirations of his work and the metaphysical tendency of solving the social themes through mystification and subjectivism. In this context, the author concludes that the socio-psychological duality it is not metaphysical, the source of evil should not be found in man's soul, because it has social causes. Other soviet literary critics B. Riurikov⁹, or G. M. Friedlander positioned themselves within the same perspective, which was followed by the Romanian critics as well.

Tamara Gane provides such a dialectical approach presenting the "contrary arguments", "pro and contra" which, in her view, are the very substance of Dostoevsky's work, considering that the writer has not understood the mechanism of solving the problems of the old society, the real and efficient solutions being found and applied by the communist society¹⁰. On his turn, Tudor Vianu claims that the Dostoevsky's entire misconception is rooted in the way he questions the origin of evil and pain, in glorifying

faith and suffering as source of man's moral regeneration¹¹.

Arguably, the most subtle analysis of Dostoevsky's contradictions belongs to the renowned dostoevskian exegete, Ion Ianoși who accuses the writer of "willfully confusing" bourgeoisie with the revolutionary spirit, mentioning the "serious confusion of addresses" from his later texts, particularly in the novel *The Demons*¹².

The "realism" of Dostoevsky's creation is also another element often mentioned by the Marxist critics in their studies. However, it has to be stated that this is the idea of realism in a Marxist sense, focused on highlighting the role of external reality in determining the behavior of the characters, while Dostoevsky himself accentuated the spiritual and psychological sides: "I am called a psychologist. Not true. I am only a realist in a higher sense"¹³. In this sense, Friedlander sustains that Dostoevsky was a realist who revealed the monstrous contradictions and social conflicts in the capitalist city and due to "their realistic veracity, the most vigorous pages of Dostoevsky's oeuvre deny the reactionary conceptions of the author"¹⁴.

The Romanian socialist realist critic Mihai Novicov mentions those aspects of the writer's texts convenient ideologically, considering that his oeuvre save itself due to the "consistent realism of the author" and because in the "conflict between the reactionary ideologue

and the realist writer, the victory was won by the latter"¹⁵.

Another common aspect of Marxist texts both in Romania and the Soviet Union was the express motivation of the need for a reconsideration of Dostoevsky's work from a Marxist-Leninist perspective, the authors arguing that this is necessary because the readers should thus be able to assimilate the "positive" aspects of his work and reject the "negative" ones. Also, these critics stressed the less optimistic views of the Russian writer in respect to the West and capitalist society, but usually, Dostoevsky's remarks were taken out of the context and exaggerated.

Riurikov, Ermilov, Friedlander and also most of the Romanian critics, from the early period stressed the importance of re-evaluating Dostoevsky through the Marxist-Leninist lens: this sort of analysis would allow the choice of "the wheat from the chaff" and the repudiation of the "hostile theory" of humility and reconciliation among classes and, in the end, the appreciation of what is realistic in his work. Radu Popescu, for example, Radu Popescu draws the attention to who should be interpreted and received the work of Dostoevsky and he signals the danger of reactionary theses. Nevertheless, with the help of the scientific aesthetics we are able to discover in Dostoevsky his healthy, positive side: "we should carefully cleave, with severity and also piety,

the wheat from the chaff"¹⁶. Similar remarks are present in the works of other literary critics such as Mihai Novicov¹⁷ or Nicolae Zega¹⁸.

Another common element of these approaches has been strongly presentation of certain details of the writer's life, especially related to its socialist past and sentencing policy: the participation in the Petrashevski circle, the conviction and the exile. Most of the authors mention these ideologically convenient details about Dostoevsky's life as an argument for reconsidering and recuperating Dostoevsky within the new political and social context. Within the same context, it can be noted the numerous references to the Marxist theoreticians, Marx, Engels, Lenin or socialist cultural personalities, Gorki and Dobrogeanu-Gherea. V. Ermilov, for example, starts his study quoting Gorki and Lenin, both of them criticizing Dostoevsky, the later one claiming that the writer represented the sick consciousness of the Russian people¹⁹. In a similar context, B. Riurikov reiterates the same charges of the same personalities, mentioning the words of Gorki who considers that Dostoevsky painted man "helpless in the chaos of the dark forces"²⁰. In the analysis of *Notes from the underground*, Rozemblum quotes Gorki's opinion that in this text "there is in germ the main ideas of all of his later works"²¹.

The critique of the novel *The Demons* is present in many of the exegetical texts about Dostoevsky's

work, the author being accused of misleading the readers by having models for his revolutionary characters anarchists such as Naceaev and Bakunin, who were in fact pseudo-revolutionaries. Thus, B. Riurikov, for example, accuses Dostoevsky that through his text *The Demons* he offered the possibility to political reactionary to “splash with mud the Revolution and the revolutionaries”, Russian revolutionaries being portrayed as “bad people, selfish tyrant, deprived by higher moral sentiments which deny the divine and human laws”²². On the same line, the essayist and literary critic Alfred Heinrich recalls in his study, *Realism with romantic elements*, the opinion of the revolutionary writer P. Tcaciov who considers the novel *The Demons*, as an “abstract nonsense lacking any real element” the characters being “sick people”²³.

The tendentious and biased commentaries of Marxist critics have not remained only at a theoretical and abstract level, that is, have not referred only to the general political, philosophical, social, religious or aesthetic concepts and ideas expressed in Dostoevsky’s work. The mystifications and exaggerated interpretations targeted also the main characters of his novels, which, in their struggle against communism, some of the western critics transformed them in true ideological symbols. Ordinov, the main character in *Notes from Underground*, Prince Myshkin, from

The idiot, Raskolnikov from *Crime and Punishment*, Ivan, Aliosha, father Zosima from *Karamazov Brothers*, Ippolit and Stavroghin from *The Demons*, all have become within this perspective the exponents of religious and political reactionary movements which would contradict flagrantly the communist ideology. Characters, dialogues, narrative elements, descriptions and so on have been interpreted in various ways, often just for serving ideological purposes or for discrediting a certain conception.

Riurikov, for example, claims that the novel *Borther Karamazov* actually reveals the “general view of degeneration and collapse of a noble family: Dmitri, the “selfish dominated by despicable vices”, Smerdiakov, the “lecherous villain”, Zosima, “a dead and fleshless face”, while the whole interpretation of *Crime and Punishment* reside in reflecting dostoevskian realism, at the expense of the religious, psychological and political themes which constitute the substrate of the novel. From a similar paradoxically perspective, the renowned Romanian literary critic, G. Călinescu, suggests that the old pawnbroker woman is a symbol of capitalist society and even if Raskolnikov suppressed her, he did not abolish the evil that resides in the “class difference”: “A new pawnbroker took the place of the killed one”. Raskolnikov, the critic notes, should “suppress the exploiting class”, something that is possible not through assassinate, but

by revolution or by “systematic fight of the proletariat”. Raskolnikov would have put himself in the service of organized struggle to overthrow the feudal-bourgeois order, “he would have been a hero of the working class”²⁴.

Conclusion

The entire process of reception of Dostoevsky’s work had a non-linear evolution, sinusoidal, with fluctuating periods, his novels being either published extensively or periods of “silence” when his works were almost forbidden. More specifically, in spite of the fact that for example in the late ‘60s almost all of his novels have been translated, the numerous commentaries and critical studies were extremely biased and ideological, positioned within a Marxist-Leninist perspective. On the other hand, in the ‘80s, for example, only few interpretative texts were published and, notably, they are less ideological and have a higher qualitative literary value, the censorship being somehow more relaxed in respect to the process of interpreting the oeuvre of the Russian novelist. A similar situation occurs regarding the themes and topics addressed by the authors: while in the first decades the focus was on highlighting the aspects which was possible to bring them in a relative accord with communist ideology, in the latest period, there were more

nuanced interpretations, sensible and controversial themes being approach, including the religious ones. This was possible because his works were not regarded as dangerous anymore by the communist officials, the “fight with Dostoevsky” being characteristic in the ‘50s.

In the Soviet Union, as in Romania as well, the turning point in terms of reception of Dostoevsky’s works was immediately after Khrushchev came into power, when the Ministry of Culture in 1955 officially reconsidered the way in which the authors were able to relate to the oeuvre of the writer. In the following year, with the occasion of commemorating 75 years from his death, Dostoevsky’s novels have been published accompanied by numerous studies and exegetical texts.

The religious dimension of Dostoevsky’s oeuvre is fundamental for comprehending and understanding it. Before and after the communist period, this was the defining perspective of approach, while during the communism, only rarely was possible to address religious themes and mostly from an atheistic Marxist perspective. Even after the relaxation of censorship, when the “fight against Dostoevsky” ended, the religious perspective continued be regarded as problematic by the communist officials. Religious words, expressions and themes were actually most often

included in the censorship's catalogues.

The overall radiography of the process of Dostoevsky's reception during the communist period, we can note two distinct trends: the Marxist perspective, dominant over time, excepting the last two decades, and when only few studies were published. A second perspective, a more theoretical or technical, focused on various literary or psychological themes which much less ideological, such as the studies of Valeriu Cristea²⁵, Friedrich

Heinrich²⁶, Albert Kovacs or the exceptional study of Ileana Mălăncioiu *Vina tragică*²⁷.

As noted in the analysis, the whole process of translating, publishing, interpreting and promoting Dostoevsky's creation should be mainly regarded as a process of recuperating Dostoevsky in a specific political and social environment, repressive par excellence. The main merit of this process is that it offered to the general public the access at the work of the great novelist.

Note

- ¹ Mihai Vacariu benefited from a PhD scholarship at SNSPA, POSDRU/ 159/1.5/S/134650.
- ² Grigore Georgiu, *Comunicare interculturală*, București, Comunicare.ro, 2010.
- ³ M. R. Bloshteyn, *The Making of a Counter-culture Icon: Henry Miller's Dostoevsky*, Toronto, University of Toronto Press, 2007
- ⁴ Constantin Dobrogeanu-Gherea, „Generația nouă” de Turgheniev, *Studii Critice*. București, Editura pentru Literatură, 1967.
- ⁵ *Ibidem*, p.225.
- ⁶ G. M. Ivanov, „Lămuriri pentru un recenzet grăbit”, *Gindirea* (Ianuarie), 188-189, 1925.
- ⁷ Nichifor Crainic, *Dostoevski și creștinismul rus*, Constanța, Editura Sfinții Martiri Brâncoveni, 2013, p.81.
- ⁸ Vladimir Ermilov, „75 de ani de la moartea lui F. M. Dostoevski”, *Gazeta Literară*, Joi 9 februarie, 1956.
- ⁹ Boris Riurikov, „Postfață”, *Crimă și pedeapsă*, Dostoevski (S. V. Teodoreanu & I. Dumbravă, Trans.). București, Cartea rusă, 1957, #297; L. Rozenblum, Romanul lui F. M. Dostoevski „Umiliți și obidiți” (Prefață la Umiliți și obidiți). București, 1957.
- ¹⁰ Tamara Gane, *Prezentări și comentarii, Opere in 11vol*, vol. 1, București, Editura pentru Literatură Universală, 1966.
- ¹¹ Tudor Vianu, *Imaginația durerii. Secolul 20*, 100(4), 48-49, 1969.
- ¹² Ion Ianoși, „Prezentări și comentarii, Dostoevski”, *Opere*, vol. 3, București, Editura pentru Literatură Universală, 1967.
- ¹³ Peter Sekirin, *The Dostoevsky Archive*, Jefferson, McFarland, 1997.

- ¹⁴ G. M. Friedlander,, Prefață la romanul „Idiotul” (N. Gane, Trans.), în F. M. Dostoievski (Ed.), *Idiotul*, București, Cartea Rusă, 1959, p.8.
- ¹⁵ Mihai Novicov, “Polifonia și mesianismul la F. M. Dostoievski” în Mihai Novicov (Ed.), *Scriitori ruși*, Editura Univers, 1972, p. 239.
- ¹⁶ Radu Popescu, *75 de ani de la moartea lui Dostoievski Contemporanul*, Vineri 10 februarie 1,3, 1956.
- ¹⁷ Mihai Novicov, “Tineretul de azi în fața operei marelui scriitor rus”, *Scînteia Tineretului*, Joi 9 februarie, 3, 1956.
- ¹⁸ N. Zega, “F. M. Dostoievski”, *Gazeta Învățămîntului*, 17 februarie, 1956.
- ¹⁹ Vladimir Ermilov, “75 de ani de la moartea lui F. M. Dostoievski”, op.cit.
- ²⁰ Boris Riurikov, “Postfață”, *Crimă și pedeapsă*, op.cit.
- ²¹ L. Rozenblum, Romanul lui F. M. Dostoievski „Umiliți și obidiți” (Prefață la Umiliți și obidiți). București, 1957.
- ²² Boris Riurikov, “Postfață”, *Crimă și pedeapsă*, op.cit.
- ²³ Alfred Heinrich, *Tentația absolutului: personaj și compoziție în opera lui Dostoievski*, Timișoara, Facla, 1973.
- ²⁴ George Călinescu, *Realism și parabolă. Secolul 20*, 100(4), 1969, p.21.
- ²⁵ Valeriu Cristea, *Dicționarul personajelor lui Dostoievski*, Ed. Cartea Românească, 1983
- ²⁶ Alfred Heinrich, *Tentația absolutului: personaj și compoziție în opera lui Dostoievski*, op.cit.
- ²⁷ Ileana Mălăncioiu, *Vina tragică: tragici greci, Shakespeare, Dostoievski, Kafka*, București, Cartea Românească, 1978.

Bibliography

- BLOSHTEYN, M. R., *The Making of a Counter-culture Icon: Henry Miller's Dostoevsky*, Toronto, University of Toronto Press, Bloshteyn, 2007.
- CĂLINESCU, George, *Realism și parabolă. Secolul 20*, 100(4), 1969.
- CRAINIC, Nichifor, *Dostoievski și creștinismul rus*, Constanța, Editura Sfinții Martiri Brâncoveni, 2013.
- CRISTEA, Valeriu, *Dicționarul personajelor lui Dostoievski*, Ed. Cartea Românească, 1983.
- DOBROGEANU-GHEREA, Constantin, „Generația nouă” de Turgheniev, *Studii Critice*. București, Editura pentru Literatură, 1967.
- ERMILOV, Vladimir, “75 de ani de la moartea lui F. M. Dostoievski”, *Gazeta Literară*, Joi 9 februarie, 1956.
- FRIEDLANDER, G. M., Prefață la romanul „Idiotul” (N. Gane, Trans.), în F. M. Dostoievski (Ed.), *Idiotul*, București, Cartea Rusă, 1959.
- GANE, Tamara, *Prezentări și comentarii, Opere in 11vol*, vol. 1, București, Editura pentru Literatură Universală, 1966.

- GEORGIU, Grigore, *Comunicare interculturală*, București, Comunicare.ro, 2010.
- HEINRICH, Alfred, *Tentația absolutului: personaj și compoziție în opera lui Dostoievski*, Timișoara, Facla, 1973.
- IANOȘI, Ion, “Prezentări și comentarii, Dostoievski”, *Opere*, vol. 3, București, Editura pentru Literatură Universală, 1967.
- IVANOV, G. M., „Lămuriri pentru un recenzet grăbit”, *Gindirea* (Ianuarie), 188-189, 1925.
- MĂLĂNCIOIU, Ileana, *Vina tragică: tragici greci, Shakespeare, Dostoievski, Kafka*, București, Cartea Românească, 1978.
- NOVICOV Mihai,, “Tineretul de azi în fața operei marelui scriitor rus”, *Scînteia Tineretului*, Joi 9 februarie, 3, 1956.
- IDEM, “Polifonia și mesianismul la F. M. Dostoievski” în Mihai Novicov (Ed.), *Scriitori ruși*, Editura Univers, 1972.
- POPESCU, Radu, *75 de ani de la moartea lui Dostoievski* *Contemporanul*, Vineri 10 februarie 1,3, 1956.
- RIURIKOV, Boris, “Postfață”, *Crimă și pedeapsă*, Dostoievski (S. V. Teodoreanu & I. Dumbrovă, Trans.). București: Cartea rusă, 1957.
- ROZENBLUM, L., Romanul lui F. M. Dostoievski „Umiliți și obidiți” (Prefață la Umiliți și obidiți). București, 1957.
- SEKIRIN, Peter, *The Dostoevsky Archive*, Jefferson, McFarland, 1997.
- VIANU, Tudor, *Imaginația durerii. Secolul 20*, 100(4), 48-49, 1969.
- ZEGA, N., “F. M. Dostoievski”, *Gazeta Învățămîntului*, 17 februarie, 1956.

Hegel despre intelect, rațiune și devenire (Hegel about intellect, reason and evolution)

Emanuel COPILAȘ

Abstract. *Hegel's philosophy is characterized, to a great extent, by the Kantian distinction between intellect and reason. However, Kant's successor offers new meaning to both intellect and reason and contradicts the Kantian assumption of the intellect being a more reliable source of knowledge than reason. For Hegel, the empirical knowledge provided by the intellect is not enough to know the world as a process; reason is needed in this case, and by reason Hegel understands something much more complex and trustworthy than Kant does. This essay follows Hegel's conception of intellect and reason and the process of their becoming as two opposed, but not independent sides of the fulfillment of human spirit.*

Keywords: *intellect, reason, concept, dialectics, spirit*

Intelect și rațiune: o distincție kantiană

Filozofia modernă, și în special idealismul german, continuă să suscite numeroase dezbateri în mediile științifice din întreaga lume. Postularea omului ca scop al său însuși și a devenirii umanității pe coordonatele libertății, oricât de vag și imprecis sau chiar determinist a fost interpretat acest termen, a realizat o ruptură epistemologică radicală cu ontologiile precedente. Critica operată de Immanuel Kant asupra dogmatismului metafizic, urmaș al scolasticismului medieval, respectiv asupra scepticismului, a

empirismului exacerbant, întors împotriva sa – a deschis posibilitatea unor noi interpretări asupra metafizicii și a relației dintre om, societate și lumea înconjurătoare.

Un mare pas în această direcție l-a constituit originala distincție kantiană între intelect și rațiune, distincție care a stat la baza reevaluării și reîmprospătării metafizicii, pe care Kant o numește acum rațiune pură – conducând, în filozofia hegeliană, la posibilitatea împlinirii și depășirii metafizicii prin ea înseși, ca spirit. Pentru Baruch Spinoza, filozof prețuit de G. W. F. Hegel, care considera sistemul său drept una dintre cele mai înalte

trepte pe care cunoașterea umană, ca spirit încă înstrăinat de sine, deoarece totalitatea substanței spinoziste era luată drept imanentă, neproducându-și astfel propria contradicție din care să rezulte conceptul care să îi ofere ulterior identitatea la sine și cu sine¹ – ajunsese în a doua jumătate a secolului al XVII-lea – intelectul era asimilat vonței².

În termeni kantieni, așa cum vom constata, aceasta însemna o impardonabilă confuzie între intelect și rațiunea practică. Pentru Kant, cunoașterea umană „începe cu simțurile, înaintează de aici spre intelect și sfârșește cu rațiunea, deasupra căreia nu se găsește în noi nimic mai înalt pentru a prelucra materia intuiției și a o aduce sub cea mai înaltă unitate a gândirii”³. Intelectul nu este deci capabil de voință, cel puțin nu de voință conștientă, bazată pe un discernământ rezultat din analiza rațională a împrejurărilor care fac posibil actul voinței ca atare.

Asta deoarece intelectul este condiționat de cunoașterea sensibilă, intuitivă, empirică, pe când rațiunea își are sediul în suprasensibil, în cunoașterea bazată pe idei pure, în ciuda faptului că rațiunea, la rândul său, este totuși dependentă de intelect și astfel de experiență, în absența căreia ajunge la contradicții insurmontabile, numite de Kant „antinomii ale rațiunii”, și se autosubminează⁴. Posibilitatea oricărei experiențe este condiționată de elemente care nu aparțin experienței,

susține Kant. Autorul *Criticii rațiunii pure* identifică, pe lângă senzații, care sunt exclusiv empirice, două „intuiții pure apriorice”, adică nerezultând din experiență: spațiul și timpul. Spațiul și timpul nu există necondiționat, obiectiv, ci reprezintă forme ale intuiției noastre, forme prin care ne raportăm și catalogăm experiențele noastre în ceea ce privește lumea înconjurătoare. Astfel, orice experiență are loc în spațiu, o intuiție externă, bazată pe simultaneități, respectiv în timp, intuiție internă fundamentată pe succesiuni. Spațiul și timpul ca atare nu pot fi extrase din experiență; ele nu sunt însă nici idei abstracte sau realități obiective fiindând în exteriorul nostru, ci mijloace care condiționează absolut orice interacțiune pe care o avem cu mediul înconjurător. Cunoașterea empirică, bazată pe intuiții, este ordonată de către intelect, în absența căruia niciun tip de cunoaștere nu este posibil⁵. Intelectul observă regularitățile care au loc în natură, aceasta însemnând, în accepțiune kantiană, „suma tuturor obiectelor experienței”⁶ – și derivă de aici anumite reguli de tip cauză-efect pentru „a le reuni astfel într-o conștiință”⁷, de care rămâne însă diferit. Alcătuită „numai din reprezentări, adică din determinări inerente ale simțirii noastre în cutare sau cutare raport de timp”⁸, conștiința se află într-un raport de interdependență cu intelectul. Pentru a sistematiza materia cu care intră în contact, intelectul operează cu așa-

zisele „concepte pure” sau categorii: cauză și efect, activ-pasiv, unitate, multiplicitate, totalitate, posibil-imposibil, existent-non-existent, necesar-contingent, realitate, limită, negație etc⁹. Astfel, „categoriile sunt condiții ale posibilității experienței, și sunt deci valabile apriori și pentru toate obiectele experienței”¹⁰. Putem afirma deci că, deși la un nivel rudimentar, brut, instinctual, egoist – intelectul gândește¹¹.

Intelectul kantian se prezintă deci ca o expresie a omogenității și coerenței experienței individuale, a subiectului. Limitele sale sunt astfel precis trasate, aplicându-se strict lumii fenomenale, adică lumii la care avem acces ca ființe condiționate de propriile noastre intuiții. Astfel, nu putem cunoaște lucrurile și realitatea care le conține decât prin intermediul senzațiilor (intuiții empirice) și a intuițiilor pure apriorice (spațiu și timp); accesul nostru la lumea înconjurătoare este condiționat și totodată limitat de către acestea. Ce sunt lucrurile în sine, noumenele, deosebite de lucrurile așa cum ne apar nouă, plasate în diferite raporturi de cauzalitate, fenomenele, nu știm și nu vom ști niciodată, deoarece o astfel de cunoaștere ne este și ne va rămâne inaccesibilă prin prisma faptului că propria noastră constituție intelectuală este configurată în acest fel și nu în altul. Kant nici nu insistă de altfel prea mult asupra lucrului în sine, concentrându-se asupra a ceea ce putem cunoaște efectiv: pentru că vedem, simțim,

mirosim, reacționăm în anumite feluri, și nu în altele – cunoaștem numai în funcție de cum suntem alcătuiți, fizic și mental deopotrivă¹². Acest tip de cunoaștere, axat nu pe obiecte, ci pe modul nostru de a ni le face inteligibile, este numit de Kant „cunoaștere transcendentă”¹³. Transcendentă, total disociată de experiență, este o cunoaștere de genul matematicii sau a geometriei, de exemplu, sau cunoașterea oferită de către rațiunea pură, la care urmează să ajungem.

Pe cale de consecință, intelectul nu are sens decât în raport cu experiența, ca mijloc prin care o interiorizăm și o personalizăm, integrându-ne astfel, într-o primă fază, în lumea înconjurătoare. Rațiunea, în schimb, trece de lumea sensibilă pentru a ajunge pe terenul lumii inteligibile, deconectată de experiență, sistematizând la un nivel superior cunoștințele provenind din intelect¹⁴. Rațiunea kantiană (pură) admite existența a doar trei idei fundamentale, transcendente, cum nu se poate mai diferite de categoriile imanente ale intelectului: Dumnezeu, libertate și nemurire¹⁵. Ea orientează conștiința, dependentă de intelect, spre dobândirea moralității (numită de Kant rațiune practică) în sensul de tratare a celorlalți oameni ca scopuri, nu ca mijloace, spre adoptarea principiilor conforme cu „binele suveran”, acel „imperiu al scopurilor” pe care Kant îl întrezărea, optimist, în mijlocul dezolantei lumi a fenomenelor, spre adoptarea de către subiect a maximelor având capacitatea de a fi

universalizate, acționând astfel autonom, din convingere, din conștiința datoriei pe care o are față de societate, nu heteronom, adică supunându-se involuntar unor reguli de teama repercursiunilor cauzate de nerespectarea lor. Împotriva intelectului și a lumii fenomenale de care acesta depinde, rațiunea proclamă libertatea subiectului și desprinderea acestuia din fluxul cauzalității fenomenologice prin intermediul moralității care eliberează și înobilează. În baza rațiunii, care este universală, oamenii conștientizează comunitatea superioară din care pot și trebuie până la urmă să facă parte, biruind astfel necesitatea, raporturile inflexibile care structurează, înlănțuie și plasează fenomenele în perspectivă¹⁶. Pe de altă parte, în acest proces rațiunea nu poate utiliza alt material decât cel pe care intelectul i l-a pus la dispoziție; îndepărtându-se nepermis de mult de experiență, rațiunea nu mai înaintează pe un teren sigur și devine astfel failibilă; așa cum „fără rațiune n-am avea o folosire sistematică a intelectului”, nici rațiunea și funcția supremă a acesteia de a concepe „noi drumuri, pe care intelectul nu le cunoaște”, nu se poate plasa „vreodată câtuși de puțin în contradicție cu legile folosirii empirice”¹⁷. Chiar dacă operează cu idei aflate în afara câmpului posibil și exprimabil al experienței și implicit al intelectului¹⁸ și este astfel transcendentă¹⁹, numai în măsura în care se încăpățânează să rămână rațiune pură, înaintând dincolo de materia brută oferită de experiență –

devine rațiunea un instrument de cunoaștere lipsit de credibilitate. Drept pentru care Kant privilegiază intelectul în raport cu rațiunea, considerându-l o formă de cunoaștere mai sigură, chiar dacă inferioară rațiunii²⁰.

Kant introduce, între intelect și rațiune, facultatea de judecată, pe care o divizează în facultate de judecată estetică, respectiv teleologică. Prima are un rol estetic și distinge între frumos, respectiv urât, în timp ce ultima are se apropie foarte mult de rațiunea practică, distingând între bine și rău. Cu alte cuvinte, facultatea de judecare teleologică trece dincolo de simpla diferențiere între frumos și urât și funcționează ca discernământ, unificând și punând în perspectivă experiența intelectului și ajugând astfel să furnizeze material indispensabil pentru funcționarea rațiunii practice²¹. În cuvintele autorului, „dacă intelectul este facultatea regulilor, facultatea de judecare este facultatea de a găsi particularul ce reprezintă un caz la care se aplică această regulă, iar rațiunea este facultatea prin care din universal este dedus particularul, cel din urmă fiind și el reprezentat ca necesar și întemeiat pe principii”²². Pe scurt, intelectul are ca întrebare cardinală „Ce vreau eu?”, facultatea de judecare „De unde provine?”, iar rațiunea „Ce rezultă?”²³.

Finitudine și negativitate sau eul și sesizarea alterității fenomenologice: intelectul în accepțiune hegeliană

Hegel însuși recunoaște și apreciază distincția kantiană între intelect și rațiune²⁴, admitând de altfel prompt, fără ezitare, numeroasele merite filozofice ale predesorului său. Așa cum am constatat, intelectul kantian este „eul însuși”, care gândește și ordonează materialul provenit din cunoașterea sensibilă, din experiență, aceasta fiind indispensabilă pentru existența sa²⁵. Deși preia accepțiunea kantiană a intelectului ca funcție de reglementare a experienței, Hegel îi conferă noi valențe, atât pozitive cât și negative.

În primul rând, Hegel afirmă că atunci când se apleacă asupra realității exterioare, intelectul distinge între „formă și conținut”, ultimul fiind indiferent în raport cu prima. Principala activitate a intelectului este aceea de „abstragere”, de separare din totalitatea lumii exterioare a unor elemente pe care, din diferite motive, particulare, le privilegiază. Apoi, intelectual are tot dreptul să opereze prin diferențierea „accidentalului” de „esențial” și, ca individ înzestrat cu inteligență și discernământ, să își urmărească propriile scopuri²⁶. Este vizibilă deja distanța la care ne aflăm față de intelectul kantian; spre deosebire de acesta, intelectul hegelian are capacitate de discernământ, pe care la Kant o posedă doar facultatea de judecată

teleologică, superioară în planul cunoașterii intelectului. Apoi, gândirea intelectului hegelian se ridică la un nivel superior celui kantian, nemaioferind o primă și schematică reglementare a materiei experienței, ci stabilindu-și scopuri pe care le urmărește perseverent. Intelectul hegelian este capabil de urmărirea propriilor interese și de distincții imposibile pentru intelectual kantian, cum este mai sus amintita disociere între formă și conținut. Pentru Hegel, forma fenomenologică a lumii exterioare nu coincide cu esența sa, cu propriul său conținut – libertatea – care se împlinește pe sine la scară istorică, într-un orizont temporal indefinit. De aceea, intelectului hegelian îi este indiferentă o astfel de metafizică, foarte îndepărtată de aspirațiile sale imediate; pentru el, forma lumii reprezintă realitatea lumii, și doar pe aceasta o are în vedere atunci când abstrage, adică atunci când ierarhizează elementele realității în funcție de scopurile în baza cărora acționează. La fel, atunci când separă accidentalul, sau accidentalul ca particularizare a acestuia, „un ce real care, în același timp, este determinat numai ca posibil, un real al cărui alt ceva sau opus e tot atât de posibil”²⁷ – de esențial, adică de esențialitatea sa individuală, de propria sa bunăstare și continuitate, de sinele său pe care îl recunoaște ca scop, intelectul este cu totul îndrituit să procedeze în acest fel, să se conserve și să prospere, diferențiind, în ceea ce îl

privește, între chestiunile secundare și cele primare.

La fel ca intelectul kantian, intelectul hegelian este condiționat de spațiu și timp. Numai că Hegel se desparte de Kant prin înțelegerea pe care o oferă acestor doi termeni. Spațiul, pentru autorul *Științei Logicii*, nu reprezintă, ca pentru Kant, o experiență subiectivă, o intuiție, ci „abstracția exteriorității nemijlocite”²⁸. Timpul, măsură a finitudinii lucrurilor, este un proces al realității la rândul său obiectiv, nu „oarecum un recipient în care se află situat totul, ca într-un fluviu care curge, smulgând totul și ducându-l la vale. Timpul este doar abstracția aceasta a consumării. Fiindcă lucrurile sunt finite, de aceea ele sunt în timp, și numai fiindcă ele sunt în timp de aceea pier; ci lucrurile înseși sunt temporalul, a fi temporale constituie determinația lor obiectivă”²⁹. Spațiul și timpul ca abstracții goale, așa cum le consideră Kant, pe care le umplem, prin intermediul intuițiilor noastre, cu diferite conținuturi, nu există și nici nu pot exista ca atare. Chiar ideea de spațiu abstract se anulează pe sine prin simplul fapt că nu putem gândi spațiul pur decât prin intermediul spațiului concret, experimentat³⁰. Spațiul și timpul nu există decât ca posibilitate de înțelegere a mișcării, ca momente ale acesteia, mișcarea sub forma dialecticii, la care ne vom opri mai încolo, fiind principala certitudine a existenței și devenirii lumii³¹. În ce măsură consideră Kant timpul și

spațiul ca fiind obiective, abstracte, și în ce măsură le reduce la capacitatea noastră de intuire subiectivă, conferindu-le realitate doar prin intermediul subiectului cunoscător, reprezintă o discuție separată, asupra căreia nu am să mă aplec aici. Este însă posibil ca Hegel să fi exagerat referitor la acest aspect, timpul și spațiul kantiene nefiind atât de obiective și de abstracte pe cât încearcă el să le prezinte.

Hegel nu a exagerat însă deloc atunci când a contestat deja menționata preeminență kantiană a intelectului în raport cu rațiunea³², fapt care echivalează pentru acesta cu neîncrederea efectivă în posibilitatea cunoașterii umane a adevărului. Ca „încredere [...] în sine nemărginită a gândirii”³³, filozofia lui Hegel nu poate decât să trateze cu reticență mefiența kantiană relativ la rațiune, la care ne vom opri mai încolo.

În al doilea rând, intelectul hegelian reprezintă, spre deosebire de cel kantian, o limită. Dacă intelectul kantian își desfășura activitatea pe terenul naturii ca sumă integrală a experiențelor posibile, intelectul hegelian nu poate gândi adecvat natura ca totalitate, deoarece este incapabil de a sesiza dinamica acesteia și rolul pe care Ideea (rațiunea) i-l atribuie în ecuația spiritului universal³⁴, acesta din urmă reprezentând reconcilierea umanității cu ea însăși, cu instituțiile și ideile sale, proces în care natura este la rândul său integrată ca

alteritate contradictorie a Ideii în perspectiva suprimării și depășirii acestei etape tranzitorii. Mai departe, intelectul comite o greșeală fundamentală distingând între gândire, pe de o parte, respectiv realitate, pe de cealaltă parte, nesesizând contopirea celor două în procesul autoconstituirii spiritului³⁵. Gândirea este realitate și este poziționată în miezul lucrurilor, nu în afara lucrurilor, proiectându-le pe un traseu emancipator. Intelectul nu reușește însă să observe decât aparența, superficialul, exteriorul, coaja lucrurilor, nu esența, ființa în sine și pentru sine, umanitatea care își devine sieși scop și care înaintea permanent, chiar dacă încet și cu reculuri, pe calea rațiunii.

Intelectul este deci finitul, particularul, limitativul, negativul. Iar „Cine este împotmolit într-o particularitate nu vede în alții decât particularități”³⁶. Intelectul este o astfel de particularitate incapabilă să vadă și să treacă dincolo de sine pentru a avea acces la realitate ca proces, nu ca abstracție fixă, goală și lipsită de viață. Intelectul este individul incapabil de a înțelege altceva decât fenomenul, incapabil de a se identifica cu și de a acționa în baza intereselor percepute ca generale ale unei societăți, ale unui stat. Intelectul este pur și simplu negativitatea; pentru spirit, tocmai el reprezintă o abstracție vidată de orice conținut, pentru că numai spiritul este real, devenind ceea ce deja este. Așa cum considera de altfel și Ludwig Wittgenstein atunci

când scria că „acolo unde trebuie să ajung propriu-zis, acolo trebuie să fie de fapt deja”³⁷. Spiritul nu are cum să nu ajungă să fie ceea ce este deja în realitate, realitatea ca esență, nu ca aparență. Și cum realitatea este posibilitate oferindu-și sie conținut în mijlocul abundenței fenomenale condamnată la a fi temporară, trecătoare – „unitatea esenței și a existenței; în ea își au adevărul esența lipsită de formă și fenomenul inconsistent sau subzistarea nedeterminată și instabila diversitate”³⁸ – realitatea ajunge să exprime necesitatea însăși³⁹.

O înțelegere de tip superior, rațională, reclamă deci imperativul de a nu fi „prizonierul categoriilor intelectului”⁴⁰. Acesta din urmă se menține cu obstinație în contradicție cu rațiunea, cu lumea exterioară reală, esențială, cu absolutul, înțeles drept echilibru dinamic, ființând întru spirit, între individ și societate, între particular și general, subiect și obiect – luându-și propria subiectivitate drept scop ultim⁴¹.

Intelectul contrazice deci rațiunea. Dar pentru că „Toate lucrurile sunt în ele însele contradictorii” și „Contradicția este (...) rădăcina oricărei mișcări și vieți; numai întrucât ceva posedă în el însuși o contradicție, acest ceva se mișcă, are impulsuri și activitate”⁴² – este sarcina rațiunii să traverseze intelectul, să îl ia în posesie, păstrând și totodată depășind opoziție dintre cele două părți – și să îl proiecteze în sfera devenirii⁴³.

„Forța limitării, intelectul, leagă de edificiul său, edificiu pe care el îl așează între oameni și absolut, tot ceea ce este valoros și sfânt pentru om, și fortifică acest edificiu cu toate puterile naturii și ale talentului, amplificându-l la infinit. Poate fi găsită în acest edificiu întreaga totalitate a limitărilor, numai însuși absolutul nu poate fi găsit; pierdut în părți, acesta mână intelectul spre infinita lui dezvoltare a diversității, intelect care, străduindu-se să se amplifice și să devină absolut, dar, producându-se fără sfârșit numai pe sine însuși, se ia în răs pe sine însuși. Rațiunea atinge absolutul numai întrucât ea iese din această colecție de părți diverse. Cu cât edificiul construit de intelect este mai ferm și mai strălucitor, cu atât mai intens devine efortul vieții, împotmolită în intelect ca parte, de a se muta din acesta, în lumea libertății. În timp ce viața pășește în libertate, totalitatea limitărilor este în același timp nimicită, e raportată în această nimicire la absolut, și totodată este prin aceasta înțeleasă și afirmată ca simplu fenomen: ruptura dintre absolut și totalitatea limitărilor a dispărut”⁴⁴.

Eliberat de limitele sale, de unilateralitatea sa care insista să se determine strict în opoziție cu lumea înconjurătoare și putând să se transforme astfel cu ușurință în fanatism⁴⁵ – intelectul se ridică la nivelul conștiinței, ajungând să perceapă conexiunile complexe dintre obiectele experienței. Mai departe, în calitate de conștiință de

sine, intelectul s-a depășit și în același timp s-a păstrat în determinațiile sale esențiale, trecând în concept.

Între intelect și rațiune: conceptul

Aționând în calitate de sediu al conceptului⁴⁶, de potențialitate și adevăr suprem al acestuia⁴⁷, intelectul se transpune pe sine în ceea ce Hegel a numit „intelecție pură”, care urmărește „să transforme tot ceea ce este real în concept și în unul și același concept în orice conștiință-de-sine”. Intelecția pură înseamnă deci negarea gândirii individuale de către ea înseși, trecerea ei în propriul său concept și identificarea mijloacelor de transformare a conceptului singular în concept al realului. Intelecția pură este deci în căutarea *intelecției pure universale*⁴⁸.

Ce este deci conceptul? O negare de sine a subiectului în planul gândirii, în sensul de gândire de sine; negativitatea este utilizată aici nu în sensul social, public, al termenului, individul fiind negativitate în raport cu societatea, o abstracție goală care subzistă izolat, neavând șansa de a își depăși condiția decât în măsura în care dezvoltă conștiință civică și se implică voluntar în activitățile societății civile, echivalând scopurile sale personale cu scopurile instituționale ale statului și invers, statul având ca scop bunăstarea

individuală numai ca parte a bunăstării generale⁴⁹ –, ci în sensul de reflectare de sine prin exteriorizarea intelectului și tratarea sa ca obiect de reflecție⁵⁰. Eul care se gândește pe sine având ca scop perfecționarea propriilor capacități și atingerea culmilor spirituale spre care simte că are chemare – reprezintă conceptul raportându-se la al său altul, finitudinea, pe care o neagă și o ridică astfel pe o treaptă superioară. „Cunoașterea prin concept este astfel unitatea comportării teoretice și a celei practice: negația singularității este, ca negație a negării, universalitatea afirmativă, care dă determinațiilor subzistență; căci adevărata singularitate este totodată universalitate în sine însăși”⁵¹. Sau, așa cum a sesizat și Wittgenstein, „individualul se dovedește tot mereu lipsit de importanță, dar posibilitatea fiecărui caz individual ne dezvăluie ceva despre esența lumii”⁵².

Prin concept, gândirea se eliberează pe sine și se ridică deasupra constrângerilor fenomenale, chiar dacă nu le depășește⁵³. Sub forma unei universalități subiective, a unei singularități care și-a fructificat potențialul rațional, conceptul reprezintă o contradicție existentă și în același timp depășită între eul prezent și eul posibil, eul normativ, eul real, în cele din urmă⁵⁴. Pe cale de consecință, conceptul este superior intelectului deoarece „cuprinde în sine toate determinațiile anterioare ale gândirii, ca depășite”. El devine astfel

„identitatea sa cu sine”, „*liberul însuși*”⁵⁵.

Conceptul hegelian este mult mai mult decât categoriile intelectului kantian, purtând la rândul lor numele de concepte și identificând aspecte comune și repetitive ale realității exterioare pentru a sistematiza astfel cunoașterea și a o face posibilă pentru subiect. Conceptul hegelian este o universalitate, o totalitate, chiar dacă finită, care, departe de a fi o expresie a experienței, se particularizează pe sine sub forma eului gânditor, oferindu-și astfel realitate. Raportul ontologic este complet schimbat: eul real, conceptul, se exteriorizează dublu forma eului aparent, subzistând, într-o primă fază, pentru sine⁵⁶.

„Pentru realizarea sa, conceptul nu are nevoie de niciun impuls exterior. Natura proprie a lui, închinându-se în sine contradicției simplității și a diferenței, și fiind de aceea fără odihnă, mână conceptul să se realizeze, să dezvolte diferența ce se află în el însuși numai în mod ideal – adică în forma contradictorie a lipsei de diferență – într-o diferență reală; și prin această suprimare a simplității sale, depășită ca o lipsă și o unilateralitate, să se desăvârșască în chip real, devenind întregul – a cărui posibilitate el doar o conținea la început”⁵⁷.

Celebra dialectică stăpân-sclav, dialectică însemnând pentru Hegel, așa cum urmează să vedem, o succesiune de momente contradictorii care nu au sens și realitate neapărat în prezent, cât mai degrabă

în viitor, ca posibilitate realizată, dezvoltată de acesta în *Fenomenologia Spiritului* și constând în nevoia de recunoaștere a fiecărei ființe umane, nevoie care nu se poate împlini decât în societate prin eliberarea atât a stăpânului, a cărui recunoaștere oferită de către sclav nu era una a egalului său, nefiind astfel valabilă, cât și a sclavului, care nu avea cum să fie recunoscut ca egal, și astfel ca liber, de către stăpânul său – primește, în Principiile filozofiei dreptului, o nouă interpretare. Aici, susține Hegel, existența sclavului nu este una „pe măsura conceptului său”⁵⁸. Extinzând această constatare, fiecare om, în măsura în care nu își dezvoltă și nu se lasă dezvoltat de către propriul său concept este, din acest punct de vedere, mai mult sau mai puțin sclav, supus mai degrabă necesității decât libertății. Destinul individului este conceptul său, universalitatea sa subiectivă, așa cum destinul realului este, mai întâi, conceptul spiritului, spiritul fiind în sine, și de abia mai apoi spiritul în sine și pentru sine, nivel al existenței în care realul și conceptul au fost reconciliate, suprimate și puse într-o sinteză nouă, superioară.

Conceptul este rezultatul ființei luată ca esență⁵⁹: „Esența e prima negație a ființei, care, prin aceasta, a devenit aparență; conceptul este a doua negație sau negarea acestei negații; el este deși ființa restabilă, dar ca infinită mijlocire și negativitate în sine însăși a ei”⁶⁰. În raport cu intelectul, acesta reprezintă

un nou nivel, atât în ceea ce privește natura, suma necesităților, cât și în ceea ce privește spiritul, suma prospectivă a libertăților pentru care contradicția interior (individ) – exterior (lume) a fost depășită⁶¹. Dar conceptele singulare nu contribuie la extinderea cunoașterii de sine a esenței⁶². Numai obiectivat sub forma ideii, a rațiunii ca lume a conceptelor, amintind de acel imperiu al scopurilor teoretizat de Kant, conceptul fiind la rândul său scop, în timp ce obiectul, lumea exterioară ca necesitate, este doar mijlocul⁶³ – conceptul se poate depăși pe sine într-un calitativ superior.

Ideea care se creează pe sine începând cu sine: rațiunea în accepțiune hegeliană

Rațiunea este conceptul obiectiv al întregii realități; procesul revenirii acesteia la sine după ce s-a înstrăinat de sine prin concept este numit de Hegel spirit. „Lupta rațiunii este efortul de a înfrânge ceea ce intelectul a fixat”⁶⁴. Autorul *Științei Logicii* insistă asupra transformării conceptului, legat inextricabil de intelect, în Idee, adică în rațiune, gândirea aflată în și pentru realitate și care încorporează insurmontabila sa individualitate, finitudine, într-un proiect nou, bazat pe interdependență comunicativă și practică și astfel pe abolirea distincției între subiect și obiect⁶⁵. Ideea reprezintă subiectul absolut, pentru care obiectul nu mai reprezintă

exteriorul, ci propria sa interioritate negată, încorporată și depășită. Astfel, ideea rațională devine universal, un universal a cărui independență depinde de individual, dar pentru care individualul subzistând pentru sine reprezintă o imposibilitate sau cel mult o contradicție temporară⁶⁶: „deși ideea își are realitatea într-un ansamblu material, aceasta nu este o ființă abstractă, subzistentă pentru sine față de concept, ci e numai devenire, datorită negativității ființei indifferente”, iar „reflectarea procesului ei absolut în sine însuși este suprimarea acestei nemijlocite individualității; prin aceasta, conceptul, care ca universalitate este în ea interiorul, face din exterioritate universalitate sau își afirmă obiectivitatea ca egalitate cu sine însuși”⁶⁷.

Rațiunea, conceptul realității în devenire, poate fi interpretată și în termenii contradicției hegeliene între cantitate și calitate. Aici, cantitatea, conceptele particulare, sunt reunite prospectiv sub forma conceptului integral al realității și sunt inserate astfel într-o nouă calitate, rațiunea. Orice cantitate se transpune cu timpul într-un nou calitativ, pentru că orice cantitate reprezintă o fostă calitate: „cantitatea este calitatea devenită deja negativă”⁶⁸. Noua calitate nu elimină pur și simplu cantitatea care a produs-o, ci o transmite mai departe sub o formă nouă, ameliorată.

Nu putem înțelege ideea hegeliană de rațiune fără a înțelege dialectica, mișcarea prin suprimarea

contrariilor. Pe urmele lui Platon, Kant a desconsiderat dialectica, tratând-o ca pe un produs retoric sofistic, bazat pe aparență și înșelăciune. Hegel o reabilitează însă, transformând-o în principiul mișcării întregii vieți înspre eliberarea de sine, înspre rațiune⁶⁹. Ea nu trebuie redusă doar la momentul său negativ, la contradicția propriu-zisă, ci trebuie înțeleasă în ansamblul său pozitiv, bazat pe depășirea și încorporarea negației⁷⁰. Metoda esențială a sistemului filozofic hegelian o reprezintă dialectica, la rândul ei fondată pe speculație, prin care Hegel înțelege și îndeamnă la înțelegerea unității opușilor într-un context nou, care le este propriu, și implicit în mișcare⁷¹.

Întregul mers al istoriei trebuie înțeles ca devenire rațională, susține Hegel, nu ca o colecție de evenimente disparate. Istoria lumii este interpretată acum ca „tribunal al lumii”, ținându-se cont de conformarea ei graduală la conceptul realității, la ideea rațională și la împăcarea popoarelor cu propriile idei și cu ideile celorlalte: reciprocitatea identităților colective apare astfel ca universal⁷². Nu trebuie să avem însă în vedere la Hegel vreo finalitatea cosmopolită a istoriei, așa cum apare ea la Kant: popoarele își păstrează particularitățile culturale și instituționale fără a alcătui o comunitate globală utopică, neavând la bază decât iluzia abstractă a unui bine golit de orice sens – ci doar comunicând și conlucrând la un nivel superior față de cele

precedente⁷³. Cum va arăta însă acest viitor Hegel nu ne spune, din simplul motiv că, nefiind deloc un gânditor determinist, avea oroare de genul acesta de predicții⁷⁴.

Acționând pe tărâm cultural, rațiunea contribuie la șlefuirea asperităților individuale, la „netezirea aspectelor particularității”. Numai în acest fel poate ajunge raționalul să semene cu „drumul mare pe care merge fiecare” și „unde nimeni nu se distinge”⁷⁵ și numai așa poate încorpora realitatea concretă, spirituală, nu pe cea existentă temporar, aparentă și superficială – sub forma spiritului, a totalității libere și conștiente de sine. Realul și raționalul sunt puse deci ca unic proces al afirmării spiritului, ca laturi distincte și contradictorii ale acestuia, dar nu ca laturi independente.

Hegel dezavuează ideea kantiană de „lucru în sine”, considerând-o o abstracție nefondată, un produs al gândirii înseși care nu are nicio acoperire în realitate⁷⁶. Mai grav, lucrul în sine îi sugerează lui Kant failibilitatea cunoașterii umane și deci a rațiunii, care ar trebui deci condiționată în activitatea ei de către intelect. Deranjat de reducționismul kantian și de neîncrederea autorului *Criticii rațiunii pure* în posibilitățile de cunoaștere de sine și pentru sine integrale ale umanității, Hegel îl consideră pe mentorul său un moralist subiectiv: nu este suficient ca binele, scopul suprem al rațiunii care ghidează umanitatea, să fie obținut pentru și limitat doar la interioritatea individului; acesta

trebuie „să se realizeze”⁷⁷ sub forma comunității. În acest punct putem identifica deosebit de clar preferința kantiană pentru intelect, și deci pentru individ, cum nu se poate mai distinctă de preferința hegeliană pentru rațiune, pentru pozitiv, pentru dezvoltarea și împlinirea binelui la nivelul eticului, adică al statului, instituția fundamentală a societății moderne⁷⁸. Cât de mult contează comportamentul moral ireproșabil după care ne ghidăm când realitatea în care trăim este atât de puțin conformă conceptului ei?

Concluzii: intelectul ca moment al devenirii raționale

În ciuda neajunsurilor sale majore, intelectul reprezintă totuși structura fundamentală a rațiunii, așa cum aceasta reprezintă structura fundamentală a spiritului. Intelectul trebuie înțeles deci ca „moment necesar al gândirii raționale”⁷⁹, nu numai în calitate de obstacol în calea progresului rațional. Negat de către rațiune, intelectul poate pune la dispoziția acesteia întreaga sa cunoaștere empirică, dinamismul propriei sale identități individuale adus la un nivel superior.

În calitate de contrarii, intelectul și rațiunea nu au sens decât în procesul devenirii lor pe coordonatele spiritului, a realității pe deplin conștiente, reconciliată cu sine însuși, cu propriul său concept. Am ales în mod special conceptul

hegelian de devenire, pentru a sublinia deschiderea sa. Devenirea este avansul pur și simplu, ne-existența devenită existență, neființa devenită ființă, finitul devenit infinit, cantitatea devenită calitate, intelectul devenit concept, conceptul devenit rațiune, rațiunea devenită spirit. Dialectica reprezintă doar forma acestui proces, care în conținut este și rămâne devenire: devenire a ceea ce, în mod esențial, lumea este deja, devenire a libertății, a emancipării, a spiritului⁸⁰.

„Cu aceasta spiritul este dat ca libertate absolută: el este conștiința-de-sine care înțelege că în certitudinea de sine stă esența tuturor maselor spirituale ale lumii reale, ca și ale lumii suprasensibile sau, invers, că esență și realitate sunt cunoaștere a conștiinței despre sine.

Ea este conștientă de personalitatea ei pură și, cu aceasta, de orice realitate spirituală; și orice realitate este numai ceva spiritual; lumea este pentru ea, în mod strict, propria sa voință, și aceasta este voința universală. Și anume această voință nu este gândul gol al voinței care este situat în asentimentul tăcut, adică reprezentat, ci este voința reală, universală, voința tuturor indivizilor singulari ca atare. Căci voința este în sine conștiința personalității, adică a fiecăruia; și ea trebuie să fie ca această voință adevărată, reală, ca esența conștientă-de-sine a tuturor și a fiecărei personalități, așa încât fiecare să facă, neîmpărțit, totul, și ceea ce se ivește ca faptă a întregului să fie faptă nemijlocită și conștientă a fiecăruia”⁸¹.

Note

- ¹ G. W. F. Hegel, *Știința Logicii*, traducere de D. D. Roșca, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1966, pp. 576-578.
- ² Baruch Spinoza, *Etica (demonstrată după metoda geometrică)*, traducere de S. Katz, Editura Antet XX Press, București, 1993, p. 76.
- ³ Immanuel Kant, *Critica rațiunii pure*, traducere de Nicolae Bagdasar și Elena Moisuc, Editura Științifică, București, 1969, p. 283.
- ⁴ *Ibidem*, pp. 299-300, 363-460. Vezi și Manfred Kühn, *Kant. O biografie*, traducere de Cornelia Eșianu și Delia Eșian, Editura Polirom, Iași, 2009, p. 214.

⁵ *Ibidem*, pp.65-80, 215.

⁶ *Idem*, *Prolegomene la orice metafizică viitoare care se va putea înfățișa drept știință*, traducere de Mircea Flonta și Thomas Kleininger, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1987, p. 92. Subl. în orig.

⁷ *Idem*, *Întemeierea metafizicii moravurilor*, traducere de Nicolae Bagdasar, Editura Științifică, București, 1972, p. 71.

⁸ *Idem*, *Critica rațiunii pure*, p. 213. Vezi și Immanuel Kant, *Scrieri moral-politice*, traducere de Rodica Croitoru, Editura Științifică, București, 1991, pp. 278-279.

⁹ *Ibidem*, *Critica rațiunii pure*, p. 110

¹⁰ *Ibidem*, p. 155.

- ¹¹ Idem, *Logica generală*, traducere de Alexandru Surdu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1985, pp. 64-65
- ¹² Idem, *Critica rațiunii pure*, pp. 252-260, 276-277.
- ¹³ *Ibidem*, p. 59.
- ¹⁴ Idem, *Întemeierea metafizicii moravurilor*, pp. 70-71.
- ¹⁵ Idem, *Critica rațiunii pure*, p. 46; Kant, *Prolegomene*, p. 147; Immanuel Kant, *Critica facultății de judecare*, traducere de Vasile Dem. Zamfirescu și Alexandru Surdu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981, pp. 272-274; Idem, *Scriseri moral-politice*, op. cit., p. 437.
- ¹⁶ Idem, *Critica rațiunii practice*, traducere de Nicolae Bagdasar, Editura Științifică, București, 1972, pp. 176, 183-186, 204, 213-216, 252.
- ¹⁷ Idem, *Critica rațiunii pure*, p. 510, 527.
- ¹⁸ Vezi Kühn, *Kant. O biografie*, op. cit., p. 221.
- ¹⁹ Viorel Colțescu, *Immanuel Kant. O introducere în filosofia critică*, Editura de Vest, Timișoara, 1999, p. 101.
- ²⁰ Idem, *Istoria filosofiei*. Vol. II, „Kant și idealismul german”, Editura Brumar, Timișoara, 2006, pp. 167-168.
- ²¹ I. Kant, *Critica facultății de judecată*, pp. 60, 88, 91-93, 398-401, 403-404, 406.
- ²² Idem, *Antropologia din perspectivă pragmatică*, traducere de Rodica Croitoru, Editura Antaios, Oradea, 2001, pp. 124-125.
- ²³ *Ibidem*, p. 156.
- ²⁴ G. W. F. Hegel, *Enciclopedia științelor filozofice*, partea a III-a, „Filozofia spiritului”, traducere de Constantin Floru, Editura Humanitas, București, 1996, p. 270; G.W.F. Hegel, *Enciclopedia științelor filozofice*, partea I, „Logica”, traducere de D.D. Roșca, Virgil Bogdan, Constantin Floru și Radu Stoichiță, Editura Humanitas, 1995, București, p. 107.
- ²⁵ Idem, *Prelegeri de istorie a filozofiei*, vol. II, traducere de D. D. Roșca, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1964, pp. 595-596.
- ²⁶ Idem, *Filozofia spiritului*, op. cit., p. 270.
- ²⁷ Idem, *Știința Logicii*, op. cit., p. 538.
- ²⁸ Idem, *Enciclopedia științelor filozofice*, partea a II-a, „Filozofia naturii”, traducere de Constantin Floru, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1971, p. 40.
- ²⁹ *Ibidem*, p. 49.
- ³⁰ Idem, *Știința Logicii*, op. cit., pp. 81-82
- ³¹ Idem, *Filozofia spiritului*, op. cit., pp. 52, 240-241.
- ³² Viorel Colțescu, *Istoria filosofiei*, op. cit., pp. 167-168.
- ³³ Jaqueline Russ, *Panorama ideilor filozofice. De la Platon la contemporani*, traducere de Margareta Gyurcsik, Editura Amarcord, Timișoara, 2002, p. 190.
- ³⁴ Hegel, *Filozofia naturii*, op. cit., p. 18.
- ³⁵ *Ibidem*, p. 174; Idem, *Logica*, op. cit., pp. 42-43, 247.
- ³⁶ Idem, *Studii filozofice*, traducere de D.D. Roșca, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1967, p. 135.
- ³⁷ Ludwig Wittgenstein, *Însemnări postume*, 1914-1951, traducere de Mircea Flonta și Adrian-Paul Iliescu,

- Editura Humanitas, București, 1995, pp. 26-27.
- ³⁸ Hegel, *Știința Logicii*, op. cit., pp. 521, 537.
- ³⁹ *Ibidem*, pp. 542-544, 567; Hegel, *Filozofia spiritului*, op. cit., p. 289.
- ⁴⁰ Hegel, *Filozofia spiritului*, p. 128.
- ⁴¹ Idem, *Logica*, op. cit., p. 80.
- ⁴² Idem, *Știința Logicii*, op. cit., pp. 425-426. Vezi și Herbert Marcuse, *Reason and Revolution. Hegel and the Rise of Social Theory*, Routledge & Kegan Paul, London, 1955, p. 124.
- ⁴³ Idem, *Studii filozofice*, op. cit., p. 149.
- ⁴⁴ *Ibidem*, pp. 137-138.
- ⁴⁵ Idem, *Principiile filozofiei dreptului sau elemente de drept natural și de știință a statului*, traducere de Virgil Bogdan și Constantin Floru, Editura IRI, București, 1996, p. 32.
- ⁴⁶ Idem, *Știința Logicii*, op. cit., p. 597.
- ⁴⁷ Idem, *Logica*, op. cit., p. 268. Vezi și Radu Stoichiță, *Natura conceptului în Logica lui Hegel*, Editura Științifică, București, 1972, p. 13.
- ⁴⁸ G. W. F. Hegel, *Fenomenologia Spiritului*, traducere de Virgil Bogdan, Editura IRI, București, 2000, p. 309. Subl. în orig
- ⁴⁹ Idem, *Principiile filozofiei dreptului*, op. cit., pp. 187-189.
- ⁵⁰ Stoichiță, *Natura conceptului*, op. cit., pp. 35-36.
- ⁵¹ Hegel, *Filozofia naturii*, op. cit., p. 19.
- ⁵² Ludwig Wittgenstein, *Tractatus logico-philosophicus*, traducere de Mircea Dumitru și Mircea Flonta, Editura Humanitas, București, 2001, p. 94.
- ⁵³ Hegel, *Filozofia spiritului*, op. cit., p. 42.
- ⁵⁴ Idem, *Știința Logicii*, op. cit., p. 580.
- ⁵⁵ Idem, *Logica*, op. cit., p. 271. Vezi și Tom Rockmore, *Before and after Hegel. A historical introduction to Hegel's thought*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, 1993, p. 111.
- ⁵⁶ *Ibidem*, p. 275.
- ⁵⁷ Idem, *Filozofia spiritului*, op. cit., p. 10.
- ⁵⁸ Idem, *Principiile filozofiei dreptului*, op. cit., p. 74.
- ⁵⁹ Idem, *Știința Logicii*, op. cit., p. 573.
- ⁶⁰ *Ibidem*, p. 593.
- ⁶¹ *Ibidem*, p. 583.
- ⁶² Idem, *Studii filozofice*, op. cit., p. 145.
- ⁶³ Idem, *Știința Logicii*, op. cit., pp. 746-747.
- ⁶⁴ Idem, *Logica*, op. cit., p. 87.
- ⁶⁵ Terry Pinkard, *Hegel. A biography*, Cambridge University Press, 2000, pp. 343-351.
- ⁶⁶ Idem, *Știința Logicii*, op. cit., pp. 60-603, 632.
- ⁶⁷ *Ibidem*, pp. 760-761.
- ⁶⁸ *Ibidem*, p. 61.
- ⁶⁹ *Ibidem*, pp. 832-837; 842.
- ⁷⁰ Idem, *Principiile filosofiei dreptului*, op. cit., p. 52.
- ⁷¹ Martin Heidegger, *Repere pe drumul gândirii*, traducere de Thomas Kleininger și Gabriel Liiceanu, Editura Politică, București, 1988, p. 377.
- ⁷² G.W.F. Hegel, *Prelegeri de filozofie a istoriei*, traducere de Petru Drăghici și Radu Stoichiță, Editura Paralela 45, Pitești, 2006, p. 32. Vezi și Peter Singer, *Hegel*, traducere de Cătălin Avramescu, Editura Humanitas, București, 1996, pp. 25-46.
- ⁷³ Idem, *Studii filozofice*, op. cit., p. 327.
- ⁷⁴ Jaques D'Hondt, *Hegel și hegelianismul*, traducere de Nicolae Râmbu, Editura Polirom, Iași, 1998, p. 107.

- ⁷⁵ Hegel, *Principiile filosofiei dreptului*, op. cit., pp. 193, 41.
- ⁷⁶ *Idem*, *Știința Logicii*, op. cit., p. 44.
- ⁷⁷ *Idem*, *Principiile filosofiei dreptului*, op. cit., p. 55.
- ⁷⁸ Vezi Vasile Muscă, (ed.), *D.D. Roșca și Hegel*, Editura Viitorul Românesc, București, 1995, p. 111.
- ⁷⁹ Hegel, *Filozofia spiritului*, op. cit., p. 270.
- ⁸⁰ Vezi Muscă, *D.D. Roșca și Hegel*, op. cit., p. 164.
- ⁸¹ Hegel, *Fenomenologia Spiritului*, op. cit., pp. 337-338. Subl. în orig.

Bibliografie

- COLȚESCU, Viorel, *Immanuel Kant. O introducere în filosofia critică*, Editura de Vest, Timișoara, 1999.
- COLȚESCU, Viorel, *Istoria filosofiei*. Vol. II, „Kant și idealismul german”, Editura Brumar, Timișoara, 2006.
- D’HONDT, Jaques, *Hegel și hegelianismul*, traducere de Nicolae Rambu, Editura Polirom, Iași, 1998.
- HEGEL, G. W. F., *Enciclopedia științelor filozofice*, partea a II-a, „Filozofia naturii”, traducere de Constantin Floru, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1971.
- HEGEL, G. W. F., *Enciclopedia științelor filozofice*, partea I, „Logica”, traducere de D.D. Roșca, Virgil Bogdan, Constantin Floru și Radu Stoichiță, Editura Humanitas, 1995, București.
- HEGEL, G. W. F., *Fenomenologia Spiritului*, traducere de Virgil Bogdan, Editura IRI, București, 2000.
- HEGEL, G. W. F., *Prelegeri de filozofie a istoriei*, traducere de Petru Drăghici și Radu Stoichiță, Editura Paralela 45, Pitești, 2006.
- HEGEL, G. W. F., *Prelegeri de istorie a filozofiei*, vol. II, traducere de D. D. Roșca, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1964.
- HEGEL, G. W. F., *Principiile filozofiei dreptului sau elemente de drept natural și de știință a statului*, traducere de Virgil Bogdan și Constantin Floru, Editura IRI, București, 1996.
- HEGEL, G. W. F., *Studii filozofice*, traducere de D.D. Roșca, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1967.
- HEGEL, G. W. F., *Știința Logicii*, traducere de D. D. Roșca, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1966;
- HEGEL, G.W.F., *Enciclopedia științelor filozofice*, partea a III-a, „Filozofia spiritului”, traducere de Constantin Floru, Editura Humanitas, București, 1996.
- HEIDEGGER, Martin, *Repere pe drumul gândirii*, traducere de Thomas Kleiningger și Gabriel Liiceanu, Editura Politică, București, 1988.
- KANT, Immanuel, *Antropologia din perspectivă pragmatică*, traducere de Rodica Croitoru, Editura Antaios, Oradea, 2001.
- KANT, Immanuel, *Critica facultății de judecare*, traducere de Vasile Dem. Zamfirescu și Alexandru Surdu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981.
- KANT, Immanuel, *Critica rațiunii practice*, traducere de Nicolae Bagdasar, Editura Științifică, București, 1972.

- KANT, Immanuel, *Critica rațiunii pure*, traducere de Nicolae Bagdasar și Elena Moisuc, Editura Științifică, București, 1969.
- KANT, Immanuel, *Întemeierea metafizicii moravurilor*, traducere de Nicolae Bagdasar, Editura Științifică, București, 1972.
- KANT, Immanuel, *Logica generală*, traducere de Alexandru Surdu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1985.
- KANT, Immanuel, *Prolegomene la orice metafizică viitoare care se va putea înfățișa drept știință*, traducere de Mircea Flonta și Thomas Kleininger, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1987.
- KANT, Immanuel, *Scrieri moral-politice*, traducere de Rodica Croitoru, Editura Științifică, București, 1991.
- KÜHN, Manfred, *Kant. O biografie*, traducere de Cornelia Eșianu și Delia Eșian, Editura Polirom, Iași, 2009.
- MARCUSE, Herbert, *Reason and Revolution. Hegel and the Rise of Social Theory*, Routledge & Kegan Paul, London, 1955.
- MUSCĂ, Vasile, (ed.), *D.D. Roșca și Hegel*, Editura Viitorul Românesc, București, 1995.
- PINKARD, Terry, *Hegel. A biography*, Cambridge University Press, 2000.
- ROCKMORE, Tom, *Before and after Hegel. A historical introduction to Hegel's thought*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, 1993.
- RUSS, Jaqueline, *Panorama ideilor filosofice. De la Platon la contemporani*, traducere de Margareta Gyurcsik, Editura Amarcord, Timișoara, 2002.
- SINGER, Peter, *Hegel*, traducere de Cătălin Avramescu, Editura Humanitas, București, 1996.
- SPINOZA, Baruch, *Etica (demonstrată după metoda geometrică)*, traducere de S. Katz, Editura Antet XX Press, București, 1993.
- STOICHIȚĂ, Radu, *Natura conceptului în Logica lui Hegel*, Editura Științifică, București, 1972.
- WITTGENSTEIN, Ludwig, *Însemnări postume, 1914-1951*, traducere de Mircea Flonta și Adrian-Paul Iliescu, Editura Humanitas, București, 1995.
- WITTGENSTEIN, Ludwig, *Tractatus logico-philosophicus*, traducere de Mircea Dumitru și Mircea Flonta, Editura Humanitas, București, 2001.

An empirical application of regional security complex theory on eastern partnership region

Ludmila STUPARU

Abstract. *Eastern Partnership (EaP) is a very dynamic region. If a year ago the EaP was seen as an authentic and vibrant „laboratory” of democracy building, overcoming the remains of the totalitarian state and putting the basis of a free and pluralist society, nowadays the Eastern Partnership is seen as an „out-dated” approach of the EU. However, Eastern Partnership is visible on European political arena and the big powers (USA, Russia and the EU) pay attention more and more to the evolution of EaP countries. Moreover, it seems to be a confrontation between Russia and Western powers regarding the political and geopolitical orientation of EaP countries. Kremlin tries actively to stop the efforts of the EaP to close to the EU and on the other side, the EU as well as the USA encourage EaP countries to implement reforms in order to build their democracy.*

This paper aims to analyse the Eastern Partnership in terms of security complex, trying to argue that Eastern Partnership countries at this phase don't form a Regional Security Complex and the EU and USA should rethink its approach towards this region.

Keywords: *Regional Security Complex Theory, Economic integration, Security complex, Regional cooperation, Frozen conflict, Eastern Partnership Plus*

Introduction

The EU accession of the ten Central - Eastern European states in 2004 has created new external borders, thus increasing the necessity to tighten cooperation with the new eastern neighbors. When

Bulgaria and Romania joined the European Union in 2007, developing a comprehensive multilateral cooperation package for EU's eastern neighbours had become a pressing necessity. In short time, namely in 2009, EU launched at Prague Summit the Eastern Partnership

which is the Eastern dimension of the European Neighbourhood Policy and covers six post-soviet states: Armenia, Azerbaijan, Belarus, Georgia, Moldova and Ukraine. Through Eastern Partnership EU cooperates with its eastern neighbours in order to achieve political association and economic integration. This EU initiative aims „to promote democracy and good governance, enable people to build contacts, strengthen energy security, promote sectorial reforms and environment protection measures, support economic integration and convergence with EU sectorial policies as well as social development and offer additional funding for projects to reduce socio-economic imbalances and increase stability”¹. The main values which unify the target countries include the rule of law, the respect for human rights, the promotion of democracy and deeper engagement of civil society.

Eastern Partnership represents an EU initiative which “establishes a new political instrument for the promotion of democracy and economic reforms in the EU eastern neighbourhood”². The idea of the formation of Eastern Partnership has two motivations. For one hand, the Eastern countries and Southern Caucasus seek to strengthen their relations with European Union and on another hand EU has the interest in seeking stability, good governance and economic development at its Eastern borders.

Which was the interest that stayed at the base of the creating Eastern Partnership? It was clear for EU states that Russia tried to increase its sphere of influence over Eastern countries which have EU aspirations. All the six Eastern Partnership countries were soviet republics. Kremlin has always wanted to control the domestic affairs, foreign and the economy of these former soviet states. Once these countries made public their EU aspirations, Russia didn't lose the chances to put pressure. One example in this respect which is a grave one is the Georgian War of August 2008. Because of Western orientation of Saakashvili, Russia decided to wage a war with Georgia in order to bring down the Georgian President and to change the balance of power³ and end Georgia's chances to NATO. To achieve its goal, Russia decided strategically to put control on Ossetia and Abkhazia, using these territories for broader defence objectives in the South Caucasus.

By creating the Eastern Partnership the EU offered opportunities for positive engagement of the region⁴. Moreover, the EU undertook the responsibility to give all necessary assistance with the reforms in a large number of sectors. In the Joint Declaration on the EaP which was signed in Prague on May 7, 2009, it is stipulated that Eastern Partnership has two dimensions bilateral and multilateral. If the bilateral dimension has launched from the begin-

ning, but the instruments available within the multilateral dimension are new for the region. The two main instruments of the Eastern Partnership on the bilateral level of cooperation are the Association Agenda and Association Agreement. The Association Agenda, “an instrument meant to replace the Action Plan, was signed with all the Eastern Partnership countries (except Belarus). The Association Agenda will prepare for and facilitate the entry into force of the Association Agreement”⁵. The Association Agreement is based on ownership, responsibility and objective monitoring of the results, however it is non-legally-binding. Being non-legally-binding, the achievement of all EU benchmarks doesn’t mean that the Eastern enlargement is possible. Instruments for multilateral cooperation are a novelty for the region. The Eastern Partnership countries have seen too few initiatives of regional cooperation. The multilateral level of cooperation was introduced through the four thematic platforms, namely (1) democracy, good governance and stability; (2) economic integration and convergence with the EU sectorial policies, (3) energy security, and (4) contact between people⁶.

However, the multilateral cooperation has few accomplishments. The only successes on this dimension are “the multiple meetings and conferences, establishment of the new institutions, and since recently – high engagement of other region actors into the successful imple-

mentation of the Eastern Partnership”⁷.

Theoretical Approach

What is Regional Security Complex?

The theory of regional security complex had sketched by Barry Buzan in its work *People, States and Fear* (1983). Later, Barry Buzan and Ole Waiver had advanced this theory in *Regions and Powers. The Structure of International Security* which appeared in 2003. Barry Buzan and Ole Waiver argue in their work that regional security complex theory has a significant importance in order to understand and analyse the international politics: „*regional security complex theory* (RSCT) enables one to understand this new structure and to evaluate the relative balance of power of, and mutual relationship within it between, regionalizing and globalizing trends”⁸.

Due to regional security complex theory, we can distinguish “between the system level interplay of the global powers, whose capabilities enable them to transcend distance, and the subsystem level interplay of lesser powers whose main security environment is their local region”⁹. The scholars offer the proper instrument to analyse the security interdependence within a certain region and not between regions.

First definition of Barry Buzan and Ole Waiver for security

complex is the following „set of states whose major security perceptions and concerns are so interlinked that their national security problems cannot reasonably be analysed or resolved apart from one another”¹⁰. In 2003 this definition was revised “regional security complex is a set of units whose major processes of securitization, desecuritisation or both are so interlinked that their security problems cannot reasonably be analysed or resolved apart from one another”¹¹.

How to analyse the Regional Security Complex?

In order to analyse EaP from regional security complex perspective, it will be used the theory of Barry Buzan, namely those four levels of analysis¹²:

1. *Domestic level* – at this level it is necessary to analyse the internal situation in the states of the region, their domestic vulnerabilities and strengths and also their effects on stability and security.

2. *State – to - state relations* – in the case of this level, the analysis should focus on relationships among states of the region and also if there is security interdependence among them;

3. *Region’s interaction with neighbouring regions* – at this level it is necessary to analyse if there are relationships between the region taken in consideration and other regions which are neighbouring.

However, “is supposed to be relatively limited as the interaction internally defines the complex”¹³.

4. *The role of global powers in the region* – in the case to this level in is necessary to analyse “the interplay between the global and regional security structures”¹⁴.

This level of analysis will help us to have an overview not only about the region, but also about each state of the region and its relation with others states from the region.

Beside of these, a regional security complex can be analysed by applying four variables¹⁵:

- 1) boundary, which differentiates the RSC from its neighbours;
- 2) anarchic structure, which means that the RSC must be composed of 2 or more autonomous units;
- 3) polarity – the distribution of power among the units;
- 4) social construction – which covers the patterns of amity and enmity among the units.

(Ioan Horga, Course “Regional Studies”, 2013, SNSPA)

The theory developed under Copenhagen School has the main advantage to analyse each region in terms of regional security terms by applying those four variables and four levels of analysis described above. In the next chapter it will be applied the theoretical approach in order to find out if it is formed an Eastern Partnership security complex.

Eastern Partnership as a Regional Security Complex

Analysis of Eastern Partnership from Regional Security Complex Theory

As it was mentioned in first chapter, Eastern Partnership has been recently seen as a distinctive region. This is the reason for what no expert tried to analyse this region in terms of regional security complex. As a matter of fact, nobody has tried thinking at Eastern Partnership as a regional security complex. That is why this chapter proposes to apply RSCT on each EaP country. In the following, it will be merged the domestic level and state to state relation, having in mind also their option to be part of EaP. After this, it will be analysed separately the other two levels: the region's interaction with neighbouring regions and the role of global powers in the region.

Republic of Moldova

European integration is a priority issue pursued by Republic of Moldova. The European aspiration of Moldova began to take shape in 1994 with the signing of the Partnership and Cooperation Agreement with the EU. The next steps of Moldova towards the EU were the signing of the Action Plan in 2005 and in 2008 an agreement on the liberalization of the visa regime came into force. However, until 2009 the European integration was

limited to mere gestures and did not contribute to a genuine integration of Moldova with the EU because of the communist rule. After the elections of July 2009, a coalition of four centre-right parties formed the parliamentary majority in Moldova – the Alliance for European Integration (AIE).

The AIE has set integration with the EU as its strategic aim: the long term goal is to join the EU, and the ongoing objective is to adapt the Moldovan legislation to European standards. In 2011 Moldova succeeded to receive visa facilitation Action Plan. Additionally, in 2010 negotiations of the new Association Agreement (AA) which includes deep and comprehensive free trade area were launched and they finalized in June, 2013. Republic of Moldova succeeded to initial the AA and the DCFTA at the Vilnius Summit which took place on 28 – 29 November 2013 and to sign it on 27 June 2014. The DCFTA represents a huge success, offering to Moldova a framework for modernizing its trade relations and economic development by the opening of markets via the progressive removal of customs tariffs and quotas, and by an extensive harmonization of laws, norms and regulations in various trade-related sectors, creating the conditions for aligning key sectors of the Moldovan economy to EU standards.

Moreover, starting with 24 April 2014, Moldova was granted with visa liberalization, thus Moldovan

citizens can travel in Schengen area without visas.

At the *domestic level*, Moldova faces with some vulnerabilities and threats. One of the biggest vulnerability of Moldovan state is high level of corruption. Corruption is deeply embedded in Moldova's public institutions and it is cited as a stagger block to European Integration – Chisinau's fundamental objective. A successful anti-corruption policy was a benchmark for EU visa liberation, as well as for successfully implementing the Association Agreement with the EU. Thanks to EU pressure, key anti-corruption institutions were created in 2012. National Anti-corruption Centre was created by reshuffling the old and ineffective Center for Fighting Economic Crime and Corruption. Furthermore, law no. 180 of 19/12/2011 established the National Integrity Commission, aiming to control officials' wealth¹⁶. However, these anti-corruption institutions for time being don't have a successful activity in their anti-corruption efforts.

A big threat is Transnistrian conflict. Anyway the conflict in Transnistria is considered “the least violent of the four frozen conflicts in the EaP area”¹⁷. For sure, this conflict represents one of most important obstacles for Moldova's European integration aspirations. Unfortunately, the conflict in Transnistria remains an unsolved one, in the last 4 years nothing happened in respect of a peaceful

resolution. Moreover, Russia's attitude towards Moldova has hardened. Last visit of Dimitri Rogozin in Chisinau resulted with a hard threat “Moldova's European integration might complicate a resolution of Transdnistr's status”¹⁸. In conclusion, because of Transnistria, Moldova will be threatened by Russia in its European drive as as n the case of Crimea in Ukraine.

At the *state to state relations level*, Moldova has good relations with all EaP countries. However, Ukrainian – Moldovan relations can be perceived sometimes as troublesome. There are some unresolved issues between Ukraine and Moldova: “the demarcation of the state border and a number of property issues, ranging from resorts to a hydroelectric station”¹⁹. Because of these unresolved issues, a lot of misunderstandings continue to loom the bilateral relations between Moldova and Ukraine and prevent real progress.

Ukraine is a key country within Eastern Partnership mostly because of its strategic geopolitical position. After Orange Revolution of 2004, Ukraine was considered the most democratic countries in the Community of Independent States (CIS). According to Freedom House, Ukraine in 2005 enjoy “relatively free media, as well as broad civil and political liberties, including freedom of association, as indicating by numerous active civil society organizations operating in

Ukraine”²⁰. The Ukrainian elections from 2005 brought the democratic position, with Victor Yushchenko as the president and Yulia Tymoshenko as prime – minister. During their mandate the democracy in Ukraine increased and EU directed its support and assistance to the new democracy.

However in 2010 the power shifted in favor of Viktor Yanukovich, the leader of the Party of Regions. He managed to cause the collapse of Tymoshenko government and to accuse the former prime – minister of power abuse against the national interest of Ukraine. However, EU considers this act as a *selective justice*, considering that Tymoshenko’s file is pure political one²¹. In March 2010, it was formed a new government coalition. The prime – minister was Mykola Azarov from Party of Regions and Victor Yanukovich – the President of Ukraine – which had the strongest influence on the government’s work and also a huge power over the decisions which are passed at the level of Presidential Administration²².

Yanukovich has always declared that European integration is his priority. However, Ukrainian president, proved reduced enthusiasm in the European orientation. This fact was obvious in November, 2013 when Yanukovich refused to sign the AA, including DCFTA. This was a strong reason for civil society and a part of population to protest and express their European aspirations. In fact, this event led to a great

instability in Ukraine which represented a serious vulnerability of Ukraine. In the context of this vulnerability, Russia annexed Crimea which lead unofficially to a war in Eastern part of Ukraine. This situation represents a great threat to Ukraine that undermines its security.

At *state to state relation*, Ukraine had great relations with Belarus till Orange Revolution. Belarus being an authoritarian state wasn’t agree with the democratic motivations of Ukraine in fear to not escalating in its disfavour: it seems that the Orange Revolution will have some influence on the situation in Belarus, and for several reasons. Firstly, the Ukrainian events of 2004, similarly as the 2003 Revolution of Roses in Georgia, proved that democratic transformations in the CIS area are possible. As a result, Belarus, until recently perceived to be one of the many authoritarian or semi-authoritarian post-Soviet states, today is viewed by the United States and the European Union more as a challenge. Western states may decide that since the democrats were successful in Ukraine, the opposition in Belarus should be supported by even greater involvement²³. However, the bilateral relations not suffered too much, “because both Ukraine and Belarus are increasingly aware of the importance of the mutual relations (...) It can be assumed that similarly as over the last fourteen years, when the two states have tried not to emphasize the differences between them

regarding foreign policy, they will now try to develop a *modus vivendi* in the sphere of bilateral relations, regardless of the disputes about internal policy”²⁴.

The bilateral relation with Moldova can be considered relatively unsatisfactory because of Transnistria conflict (See p. 14). However, the relations of Ukraine with Armenia, Georgia and Azerbaijan can be perceived as diplomatic relations without tracks of enmity, not even amity.

Belarus saw the possibility to join EaP as a chance to escape from isolation, especially since its relationship with Russian Federation became “increasingly bumpy” in the last years, and was negatively affected by the Georgian War of August 2008.

Belarus is one of the most authoritarian states within EaP. Then why EU invited Belarus to join EaP? Paul Ivan – expert within Romanian Centre for European Policies – argued that “in 2008 the regime had made some liberalization attempts and the previous policy of isolating Belarus hadn’t brought significant results, the EU went along and engaged the regime in Minsk”²⁵. What is sure is that Belarus doesn’t have plans to join EU. The population is also divided equally in those who prefer the European option and those who would like the integration in Customs Union.

At the *domestic level* Belarus is the most authoritarian regime and because of this there are a lot of

vulnerabilities in Belarusian society: “lack of freedoms of association, assembly, and expression, and the right to fair trial; government harassment of human rights defenders, independent media, and defence lawyers continues, including through arbitrary bans on foreign travel”²⁶.

At the *state to state relation level*, Belarus is quite isolated and don’t have developed relations with other EaP countries. The main political partner of Belarus is Russia and both of them have close political, economic and security related bond. Moreover, Belarus took part at the creation of Customs Union which is a regional integration project initiated by Russian Federation that tries to copy EaP initiative.

Armenia

The EU and its shared value are very popular among Armenians; however the Armenian political elite showed reluctance regard to the issue of European integration²⁷. Armenia is located between Azerbaijan and Turkey and it considered as an isolated country. Its motivation to join EaP was related with escaping from regional isolation and also to benefit from new funds for the modernization of the country. However, Armenian President declared that Armenia will join to Customs Union²⁸.

At the *domestic level*, Armenia has huge problems with political corruption, being the biggest

vulnerability. More so, this phenomenon “permeating all levels of society: the public administration, particularly the judiciary, the police and the health sector, are especially vulnerable to corruption. This situation is echoed by Armenia’s poor performance in most areas assessed by governance indicators”²⁹. The biggest threat of Armenia is Nagorno – Karabach frozen conflict which represent a serious challenge to the security, stability, and prosperity of the Armenia.

At the *state to state relation level*, Armenia has good relation with all EaP countries beside Azerbaijan. Bilateral relations between these two countries have been hostile since Azerbaijan and Armenia fought a war in 1990 over the disputed land – Nagorno Karabakh. This territory is populated by ethnic Armenians but it is internationally recognized as part of Azerbaijan. The war ended in 1994 when Armenian military forces with the help of Russian forces managed to drive out the Azerbaijani troops from the disputed land. However, no another country recognized the separatist quasi-statelet of Nagorno-Karabach³⁰. This conflict remains to be a frozen one and there is likely to escalate at any time. Russia has always been the ally of Armenia, but in fact this fact caused “a politically, economically and militarily dependence on Russia, which over the years has assumed control of Armenia’s key economic sectors”³¹.

Relationship between Georgia and Armenia are good. However, because of „Georgia’s tense relations with Russia, Armenia cannot take the Georgian route for granted, as was shown during the 2008 Russian-Georgian war, when Armenia was subject to a communications blockade”³².

Azerbaijan like Belarus is an authoritarian EaP country and it is not interested in further economic and political integration with EU. Its motivation to join EaP is related with the improvement of the relations with EU and also with energy issues. On the other hand, for EU it was convenient to have Azerbaijan as partner because of the energetic stakes: Azerbaijan remains a key energy resource partner for EU.

At the *domestic level*, Azerbaijan does not want to enable democratizing reform. The big vulnerabilities of Azerbaijan are the lack of the independence of judicial system and also the high level of corruption which “continues to be the main obstacle to development of entrepreneurship and economic diversification in Azerbaijan”³³. Another vulnerability is poverty because of “the uneven distribution of profit generated by the energy sector that contributes to significant social disparities, and undermines attempts to fight poverty, which remains persistent in Azerbaijan”³⁴.

A big threaten to Azerbaijan is related with the conflict over Nagorno Karabakh described above. In this context, Azerbaijan is

determined to reclaim Nagorno-Karabakh and a potential conflict with Armenia could affect its security.

At the *state to state relation level*, Azerbaijan has difficult and hostile relation with Armenia because of disputed land Nagorno – Karabakh. Azerbaijan has traditionally good relation with a non Eastern Partnership country – Turkey. Lately, the good relation with Turkey has somewhat weakened recently, as “Turkey tried to improve its relations with Armenia, increased co-operation with Russia, and could not agree on transit prices for Azerbaijan’s natural resources”³⁵.

Georgia accepted to join EaP being interested in the involvement of the EU in conflict resolution in the Caucasus, but also in visa liberalization and the establishments of a free trade with EU. After Rose Revolution in 2003 the Georgian president Mihail Saakashvili wanted the integration of Georgia in NATO and EU. However, the integration of the country in the European and Euro-Atlantic structures was affected by Russian – Georgian War of 9 August 2008. The war resulted into independence of Abkhazia and South Ossetia and in short time Russia recognized the new separatist territories.

Georgia signed the Association Agreement, including DCFTA at Vilnius Summit as Moldova did. Georgia continues the democratization reforms. However it also has vulnerabilities which challenge its

internal stability. One of the biggest vulnerability is corruption, “Georgia continues to suffer from corruption at elite levels, and the UNM administration’s insularity fostered opportunities for cronyism and insider deals”³⁶.

The threat at the address of Georgia is the hostile relation with separatist territories: Abkhazia and South Ossetia. In fact, “Georgia sees Russia as the main threat to its security and territorial integrity. Moscow has supported the separatist ambitions of Abkhazia and South Ossetia, and as a result of the 2008 war it virtually incorporated the two regions into the Russian Federation. Georgia and Russia currently do not have diplomatic relations, and Russia has closed its market to Georgian goods”³⁷.

At the *state to state relation level*, Georgia has satisfactory relations with all Eastern Partnership. It has hostile relation with a non EaP country – Russia and this hostility is related with Russian – Georgian War. This is why Georgia wanted integration with the West, being „the optimal civilization choice and a way to break free from Russia’s sphere of influence. This is why Georgia has tried to appeal to the West by presenting itself as a regional pioneer of democratic, economic and institutional reforms, and as a transportation link between Europe and the hydrocarbons-rich Caspian Sea and Central Asia”³⁸.

Regarding *the region’s interaction with neighbouring regions*,

the Eastern Partnership as a region doesn't have many interactions with other regions. The only interaction is with EU due to multilateral dimension which aims the multilateral cooperation between the EU and EaP region and between the partner states themselves. However the multilateral cooperation among the partner states for time being is underdeveloped.

Regarding *the role of global powers in the region*, EU, USA and Russia has involved in the evolution of the Eastern Partnership. EU and USA have special development assistance to Eastern Partnership countries awarded annually due to different aid programs (e.g. USAID, EuropeAid). On another hand, Russia involves in this region with the intention to decline the European aspirations through pressures. For example, Russia imposed the embargo for Moldovan wines³⁹ and a large number of Moldovan immigrants have been expelled out of Russian territory⁴⁰. In case of Ukraine, Russia imposed the embargo for Ukrainian chocolates⁴¹.

More so, Russia created the Customs Union trying to copy the Eastern Partnership project, and through this platform Russian authorities try to convince Eastern Partnership countries to give up at their European aspirations. Until now, Armenian president declared officially that his country will join Customs Union⁴².

Why Eastern Partnership is not a Regional Security Complex?

Analysing the Eastern Partnership region through Regional Security Complex theory, namely applying the four variables described in theoretical chapter, we can identify if Eastern Partnership is a security complex.

1. Boundary. Indeed the Eastern Partnership countries differentiate from its neighbours by their European aspirations. Theoretically, it should be so. However, according to the Index of European Integration⁴³ for Eastern Partnership countries, Azerbaijan, Belarus and Armenia are not frontrunners with EU membership aspirations. More so, Armenia recently announced that it wants to join a Russia-led Customs Union and Belarus will be for sure member of Custom Union together with Kazakhstan. So, which is the difference between Kazakhstan which is not member of Eastern Partnership and Belarus or Armenia? Apparently, no one. Also, the boundary for Eastern Partnership doesn't represent an advantage as far as Eastern countries – Ukraine, Belarus and Moldova – are geographically separated by Southern Caucasus countries – Georgia, Armenia, and Azerbaijan. I can argue that it is no any boundary that encompasses all EaP countries as far as no institutional (taking in account that Armenia and Belarus want to join Customs Union) or

geographic proximity don't support this hypothesis.

2. Anarchic structure which means the Eastern Partnership should be composed of 2 or more autonomous units. Eastern Partnership, indeed, is composed by six countries mentioned in first chapter: Ukraine, Belarus, Republic of Moldova, Armenia, Azerbaijan and Georgia. There is no any authority above them and also I can't identify any changes to the anarchic structure as far as a real regional integration didn't take place.

3. Polarity. According to Barry Buzan a regional security complex "can be analysed in terms of polarity, ranging from unipolar, through bi- and tripolar, to multipolar"⁴⁴. However in the case of Eastern Partnership we can refer just to non-polarity because no EaP state dominates any other countries from the region. Moreover, in the EaP region didn't take place any kind of disintegration, merger or conquest that could affect the polarity inside region. However, according to the Index of European Integration mentioned above, Moldova is the best performer in terms of democratization and convergence with EU policies; which means that there are some differential growth rates among EaP related with reform and democratic modernization. Notwithstanding, the Moldovan achievement doesn't make it to be more powerful and to change the distribution of power in EaP region.

4. Last variable is social construction which covers the patterns of amity or enmity among the Eastern Partnership countries. EaP countries, on the one hand, don't share any common culture (even if they were members of Soviet Union, their identity and culture remained intact) or regional cooperation and on the other hand, the Eastern Partnership countries have not been affected by long-standing enmities. Inside Eastern Partnership a form of enmity we can notice between Armenia and Azerbaijan related with the frozen conflict in Nagorno Karabakh or Moldova and Ukraine related with the conflict in Transnistria.

Briefly, I will show why Armenia and Azerbaijan form a regional security complex build upon enmity. Since 1990 Armenia and Azerbaijan are in an on-going over Nagorno Karabakh which is considered a frozen conflict. Applying the variables of RSCT, we can see that Armenia and Azerbaijan has the same boundary, being neighbours, they share the geopolitical aspiration to annex Nagorno Karabakh territory. The anarchic structure variable is also present because the regional security complex is formed by two autonomous units: Azerbaijan and Armenia. The social construction is based on historical enmity between these two countries since the war of 1990. Moreover, we can observe the involvement of other big powers such Russia, EU and USA in the

peaceful resolution of this frozen conflict.

Moldova and Ukraine form also a regional security complex because of Transnistrian conflict. This regional security complex is also based on enmity. Kiev is directly involved in resolving the Transnistria conflict and Chisinau perceive this involvement as threat. Moldovan officials consider that Ukraine is reluctant to solve this conflict in benefit of Moldova's territorial integrity. On the other hand, Ukraine perceives a historical problem with Moldova regarding the demarcation of the state border and a number of property issues, ranging from resorts to a hydroelectric station.

Applying those four variables, we will see that these two countries form a regional security complex. Regarding the boundary variable, Moldova has borders with Romania and Ukraine only. The border between Moldova and Romania passes along the Prut River, which forms a natural geographic barrier, the border between Moldova and Ukraine was drawn in a manifestly arbitrary (4 November 1940), based on political criteria obscure established in Moscow. Currently, Transnistria (the left Dniester territory under the control of the self-proclaimed "Transnistrian Moldovan Republic"), is a narrow strip of land between the territory of Ukraine and the rest of Moldova. Moldovan-Ukrainian border is 1222 km and its center sector, 442 km, not

controlled by the government in Chişinău⁴⁵. Regarding anarchic structure it is obvious that the security complex is formed by two countries and a separatist territory, by nobody recognized – Transnistria.

Social construction is based more on a historical enmity. The territory of the left bank of the Nistru has been part of Ukraine Soviet far into 1940, when the constitution was proclaimed Moldavian Soviet Socialist Republic in the USSR. Although Transnistria does not identify with the complex history of ethnic Ukrainians, currently about one third of Transnistrian population declared Ukrainian. However, following the policies pursued in the USSR, these are largely russified Ukrainians. The Ukrainian ethnic factor plays a substantial role in the internal realities of the region. The memory of Ukrainian society that keeps memory of Transnistria was "Ukrainian land". Moldovan officials consider that Ukraine intentionally don't want to sustain resolution efforts. However, at the beginning of 2013 Ukraine took over the OSCE chairmanship and declared that from this position, Ukraine will try to boost the conflict resolution in Transnistria. Until now there is no any achievement in the respect of conflict resolution in Transnistria.

Conclusion

As I have analysed above despite the fact that the EaP countries had a common history with Soviet Union, the EaP states vary greatly, both in their features and in their expectations regarding the EU.

Eastern Partnership initiative was very well received by all EU countries as well as by countries from EaP region. Eastern Partnership states don't represent a coherent group. Moreover, the analysis above proved that Eastern Partnership don't form a regional security complex. No variable could indicate that this region is a security

complex. However inside of Eastern Partnership there are two regional security complexes: (1) Armenia and Azerbaijan regarding Nagorno – Karabach and (2) Republic of Moldova and Ukraine regarding Transnistrian conflict. Both of them are built upon enmity and it is related with a frozen conflict. It is necessary to mention that EU is reluctant to involve totally in conflict resolution in the region. Armenia, Azerbaijan and Moldova have many expectations from EU in the respect of conflict resolution. That's why it is necessary that EU to develop a conflict resolution strategy for EaP region.

Note

¹ Irina Kuznecova, Diana Potjomkina, Martins Vargulis, *From the Vilnius Summit to Riga Summit: Challenging and Opportunities of the Eastern Partnership*, Latvian Institute for International Affairs, 2013 http://www.liia.lv/site/docs/EaP_publication.pdf, p.4 (accessed on 12.03.2015).

² Karel Kaas, "The Eastern Partnership and Estonia: Policy Recommendations" in *Security Architecture in the EU Eastern Neighborhood: Challenges and Realities*, Pro Marshall Center of the Republic of Moldova, Cuvantul – ABC, Chisinau, 2011, p. 10.

³ George Friedman, *The Russo-Georgian war and balance of power*, STRATFOR Global Intelligence <https://www.stratfor.com/weekly/russ>

[o_georgian_war_and_balance_power](#), 2008 (accessed on 12.03.2015)

⁴ Karel Kaas, *op. cit.*, p. 13.

⁵ Implementation of the Eastern Partnership: Report the meeting of Foreign Affairs Ministers, December 13, 2010, http://www.eeas.europa.eu/eastern/docs/eap_meeting_foreign_affairs_131210_en.pdf (accessed on 13.04.2015)

⁶ Bogdano Depo, *The Eastern Partnership two years on: Success or failure for the diversified ENP?*, Civil Society Forum, 2011, p.3 <http://eap-csf.eu/en/news-events/articles-analytics/the-eastern-partnership-two-years-on-success-or-failure-for-the-diversified-enp/> (accessed on 12.04.2015)

⁷ Bogdan Depo, *ibid.*

⁸ Barry Buzan, Ole Waiver, *Regions and Powers: The Structure of*

- International Security*, Cambridge, 2013, p. 4.
- ⁹ Barry Buzan, Ole Waiver, *ibid.*
- ¹⁰ Barry Buzan, Ole Waever, and Jaap de Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*, Lynne Rienner Publishers, 1997, p. 198.
- ¹¹ Barry Buzan, Ole Waiver, *op. cit.*, p. 44.
- ¹² Barry Buzan „Regions and Powers. The Structure of International Security” cit. in. Ioan Horga *Course Support*, SNSPA, 2013.
- ¹³ *Ibidem.*
- ¹⁴ *Ibidem.*
- ¹⁵ *Ibidem.*
- ¹⁶ Cristian Ghinea, Ludmila Gamurari, *It has only just begun: EU and anticorruption institutions in Moldova*, European Policy Center, Brussels, 2014, p. 4, http://www.crpe.ro/en/wp-content/uploads/2014/08/pub_4683_eu_and_anticorruption_institutions_in_moldova.pdf (accesat la 15.05.2015).
- ¹⁷ Paul Ivan, „EU and Moldova one year after the launch of the Eastern Partnership” în *Security Architecture in the EU Eastern Neighborhood: Challenges and Realities*, Pro Marshall Center of the Republic of Moldova, Cuvantul – ABC, Chisinau, 2011, p. 105.
- ¹⁸ Vitalie Calugareanu, „Rogozin a dat curs la Chisinau „ofensivei anti-Vilnius”, DW-Chisinau, 2013 <http://www.dw.de/rogozin-a-dat-curs-la-chi%C5%9Fin%C4%83u-ofensivei-anti-vilnius/a-17062487> (accesat la 12.03.2015).
- ¹⁹ Alyona Getmanchuk, *Ukraine and Moldova: Time to Talk Openly*, Institute of World Politics, Kiev, 2012, p. 1.
- ²⁰ Report Freedom House, Ukraine 2005, <http://www.freedomhouse.org/report/freedom-world/2005/ukraine#.Uu9EefmSwkQ> (accesat la 12.03.2015).
- ²¹ Benjamin Bidder ‘*Selective Application of Justice*’: Tymoshenko Sentenced to Jail Despite EU Warnings, Spiegel, 2011 <http://www.spiegel.de/international/europe/selective-application-of-justice-tymoshenko-sentenced-to-jail-despite-eu-warnings-a-791146.html> (accesat la 12.03.2015).
- ²² Eastern Partnership Community, Debating Ideas for the Partnership, <http://www.easternpartnership.org/partner-states/ukraine> (accesat la 12.04.2015)
- ²³ Andrzej Szeptycki, *Relations between Ukraine and the Republic of Belarus: The Present Conditions, Status Quo and Perspectives*, Polish Institute of International Affairs, Warsaw, 2006, pp. 15 – 20.
- ²⁴ *Ibidem.*
- ²⁵ Paul Ivan, *op. cit.*, p. 109.
- ²⁶ Human Rights in Belarus, Available at <http://www.hrw.org/europecentral-asia/belarus> (accessed on 12.05.2015).
- ²⁷ Razvan Iorga, *Parteneriatul Estic: un semi-esec sau un semi-castig?* Kardiniz-press, 2013, <http://karadeniz-press.ro/kara/parteneriatul-estic-un-semi-esec-sau-un-semi-castig-al-ue/> (accessed on 12.05.2015).
- ²⁸ *Ibidem.*
- ²⁹ Overview of corruption and anti-corruption in Armenia, Transparency International Report, 2013, http://www.transparency.org/whatwedo/answer/overview_of_corruption_a

- nd_anti_corruption_in_armenia (accessed on 13.05.2015).
- ³⁰ Michael Cecire, *Azerbaijan-Armenia Tensions: Regional Risks, Policy Challenges*, World Politics Review, 2012, p. 1 <http://www.worldpoliticsreview.com/articles/12046/azerbaijan-armenia-tensions-regional-risks-policy-challenges> (accessed on 13.02.2015).
- ³¹ *Ibidem*.
- ³² *Ibidem*.
- ³³ ENP Country Progress Report 2012 – Azerbaijan, European Commission, 2013, http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-13-243_en.htm (accessed on 20.05.2015).
- ³⁴ Eastern Partnership Community, Debating Ideas for the Partnership, <http://www.easternpartnership.org/partner-states/azerbaijan> (accessed on 23.05/2015).
- ³⁵ *Ibidem*.
- ³⁶ Freedom House Report, 2013 http://www.freedomhouse.org/report/freedom-world/2013/georgia#.Uu_ZGfmSwkQ (accessed on 23.05.2015)
- ³⁷ Eastern Partnership Community, Debating Ideas for the Partnership, <http://www.easternpartnership.org/partner-states/georgia> (accessed on 23.05.2015).
- ³⁸ *Ibidem*.
- ³⁹ Vlad Mixich, *Rusia pune embargo la importul de vinuri din Republica Moldova*, Hotnews, 2013, Bucuresti <http://www.hotnews.ro/stiri-international-15552215-rusia-pune-embargo-importul-vinuri-din-moldova.htm> (accessed on 12.04.2015)
- ⁴⁰ Costin Ionescu, *Rusia a inceput sa expulzeze muncitorii moldoveni*, Hotnews, 2013, Bucuresti, <http://www.hotnews.ro/stiri-international-15650363-rusia-inceput-expulzeze-muncitorii-moldoveni.htm> (accessed on 12.04.2015).
- ⁴¹ Mircea Ticudean, *Embargoul asupra bunurilor ucrainiene ca formă a presiunii ruse*, Radio Europa Libera, 2013, Chisinau <http://www.europalibera.org/content/article/25077084.html> (accessed on 13.04.2015).
- ⁴² Maxim Shipenkov, *Armenia Joins Russia-Led Eurasian Economic Union*, Moscow Times, 2015, Moscow, <http://www.themoscowtimes.com/business/article/armenia-joins-russia-led-eurasian-economic-union/514035.html> (accessed on 12.04.2015).
- ⁴³ Jeff Lovitt, Iskra Kirova *European Integration Index 2014 for Eastern Partnership Countries*, Open Society Institute, 2014, p. 5 <http://www.eap-index.eu/sites/default/files/EaP%20Index%202014.pdf> (accessed on 14.05.2015)
- ⁴⁴ Barry Buzan, Ole Waever *op.cit.*, p. 49.
- ⁴⁵ Paul Pryce, *Ukraine's OSCE Chairmanship and the Transnistrian Conflict: A Breakthrough in the Making?*, EGF, 2012, <http://gpf-europe.com/context/publications/?id=17635> (accessed on 12.06.2015).

Bibliography

- BUZAN, Barry, WAEVER, Ole, *Regions and Powers: The Structure of International Security*, Cambridge, 2013
- BUZAN, Barry, WAEVER, Waever, and WILDE, Jaap, *Security: A New Framework for Analysis*, Lynne Rienner Publishers, 1997
- GETMANCHUK, Getmanchuk, *Ukraine and Moldova: Time to Talk Openly*, Institute of World Politics, Kiev, 2012
- IVAN, Paul, „EU and Moldova one year after the launch of the Eastern Partnership” în *Security Architecture in the EU Eastern Neighborhood: Challenges and Realities*, Pro Marshall Center of the Republic of Moldova, Cuvantul – ABC, Chisinau, 2011
- KAAS, Karel, “The Eastern Partnership and Estonia: Policy Recommendations” în *Security Architecture in the EU Eastern Neighborhood: Challenges and Realities*, Pro Marshall Center of the Republic of Moldova, Cuvantul – ABC, Chisinau, 2011
- SZPTYCKI, Szeptycki, *Relations between Ukraine and the Republic of Belarus: The Present Conditions, Status Quo and Perspectives*, Polish Institute of International Affairs, Warsaw, 2006
- BIDDER, Benjamin ‘*Selective Application of Justice*’: Tymoshenko Sentenced to Jail Despite EU Warnings, Spiegel, 2011 <http://www.spiegel.de/international/europe/selective-application-of-justice-tymoshenko-sentenced-to-jail-despite-eu-warnings-a-791146.html> (accesat la 12.03.2015)
- CALUGAREANU, Vitalie, „Rogozin a dat curs la Chisinau „ofensivei anti-Vilnius”, DW-Chisinau, 2013 <http://www.dw.de/rogozin-a-dat-curs-la-chi%C5%9Fin%C4%83u-ofensivei-anti-vilnius/a-17062487> (accesat la 12.03.2015)
- CECIRE, Michael, *Azerbaijan-Armenia Tensions: Regional Risks, Policy Challenges*, World Politics Review, 2012, p. 1 <http://www.worldpoliticsreview.com/articles/12046/azerbaijan-armenia-tensions-regional-risks-policy-challenges> (accessed on 13.02.2015)
- DEPO, Bogdano, *The Eastern Partnership two years on: Success or failure for the diversified ENP?*, Civil Society Forum, 2011, p.3 <http://eap-csf.eu/en/news-events/articles-analytics/the-eastern-partnership-two-years-on-success-or-failure-for-the-diversified-enp/> (accessed on 12.04.2015)
- FRIEDMAN, George, *The Russo-Georgian war and balance of power*, STRATFOR Global Intelligence https://www.stratfor.com/weekly/russo_georgian_war_and_balance_power, 2008 (accessed on 12.03.2015)
- GHINEA, Cristian, GAMURARI, Ludmila, *It has only just begun: EU and anticorruption institutions in Moldova*, European Policy Center, Brussels, 2014, p. 4, http://www.crpe.ro/en/wp-content/uploads/2014/08/pub_4683_eu_and_anticorruption_institutions_in_moldova.pdf (accesat la 15.05.2015)
- IONESCU, Costin, *Rusia a inceput sa expulzeze muncitorii moldoveni*,

- Hotnews, 2013, Bucuresti, <http://www.hotnews.ro/stiri-international-15650363-rusia-inceput-expulzeze-muncitorii-moldoveni.htm> (accessed on 12.04.2015)
- IORGA, Razvan, *Parteneriatul Estic: un semi-esec sau un semi-castig?* Kardiniz-press, 2013, <http://karadeniz-press.ro/kara/parteneriatul-estic-un-semi-esec-sau-un-semi-castig-al-ue/> (accessed on 12.05.2015)
- KUZENCOVA, Irina, POTKOMKINA, Diana, VARGULIS, Martins, *From the Vilnius Summit to Riga Summit: Challenging and Opportunities of the Eastern Partnership*, Latvian Institute for International Affairs, 2013 http://www.liia.lv/site/docs/EaP_publication.pdf, p.4 (accessed on 12.03.2015);
- LOVITT, Jeff, KIROVA, Iskra, *European Integration Index 2014 for Eastern Partnership Countries*, Open Society Institute, 2014, p. 5 <http://www.eap-index.eu/sites/default/files/EaP%20Index%202014.pdf> (accessed on 14.05.2015)
- MIXICH, Vlad, *Rusia pune embargo la importul de vinuri din Republica Moldova*, Hotnews, 2013, Bucuresti <http://www.hotnews.ro/stiri-international-15552215-rusia-pune-embargo-importul-vinuri-din-moldova.htm> (accessed on 12.04.2015)
- PRYCE, Paul, *Ukraine's OSCE Chairmanship and the Transnistrian Conflict: A Breakthrough in the Making?*, EGF, 2012, <http://gpf-europe.com/context/publications/?id=17635> (accessed on 12.06.2015)
- SHIPENKOV, Maxim, *Armenia Joins Russia-Led Eurasian Economic Union*, Moscow Times, 2015, Moscow <http://www.themoscowtimes.com/business/article/armenia-joins-russia-led-eurasian-economic-union/514035.html> (accessed on 12.04.2015)
- TICUDEAN, Mircea, *Embargoul asupra bunurilor ucrainiene ca formă a presiunii ruse*, Radio Europa Libera, 2013, Chisinau <http://www.europalibera.org/content/article/25077084.html> (accessed on 13.04.2015)
- Online policy reports**
- Eastern Partnership Community, *Debating Ideas for the Partnership*, <http://www.easternpartnership.org/partner-states/georgia> (accessed on 23.05.2015)
- Freedom House Report, 2013 http://www.freedomhouse.org/report/freedom-world/2013/georgia#.Uu_ZGfmSwkQ (accessed on 23.05.2015)
- ENP Country Progress Report 2012 – Azerbaijan, European Commission, 2013, http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-13-243_en.htm (accessed on 20.05.2015)
- Overview of corruption and anti-corruption in Armenia, Transparency International Report, 2013, http://www.transparency.org/whatwedo/answer/overview_of_corruption_and_anti_corruption_in_armenia (accessed on 13.05.2015);
- Human Rights in Belarus, Available at <http://www.hrw.org/europecentral-asia/belarus> (accessed on 12.05.2015)

Report Freedom House, Ukraine 2005,
<http://www.freedomhouse.org/report/freedom-world/2005/ukraine#.Uu9EefmSwkQ> (accesat la 12.03.2015)

Implementation of the Eastern Partnership: Report the meeting of

Foreign Affairs Ministers, December 13, 2010,
http://www.eeas.europa.eu/eastern/docs/eap_meeting_foreign_affairs_131210_en.pdf (accesat la 13.04.2015)

Dreptul omului de a fi protejat de stresul negativ excesiv - un nou drept fundamental al omului postmodern, la începutul sec. XXI¹

**(The right to be protected from the negative stress – a new
fundamental right of the post-modern human, at the beginning of
the XXIst century)**

Mădălina Virginia ANTONESCU

Abstract: *The development of the human rights field, at the beginning of XXIst century, brings new challenges for the legal academic school under the pressure to realize a continuous effort to adapt itself to multiple changes of the global world and equally, to those changes resulted from the state and non-state entities actions, under the impact of specific threats and problems. Within this context, we propose in this paper “a right of human being to be protected from stress -the negative excessive stress-“; in our opinion, this right can be considered, from the beginning, to belong to the IVth generation of human rights, after the category of solidarity rights. Particularly, we consider that it should be adopted (under the aegis of UN.GA) a “Charter for the human rights protection of the metropolitan man”, facing the situations and conditions of life generating a level of stress that is an exclusive feature of the metropolitan style of life, an action prescribed in order to rise concretely the level of protection for human rights, face to challenges brought by postmodern lifestyle. This Charter would realize a consecration of human rights starting from a specific quality of human being (as “living into great urban agglomerations”- metropolis, megalopolis), and by taking into account the universality of the urbanization phenomena, as specific phenomena of the global age, at the beginning of the XXIst century. Quality of the human being “to live into great urban agglomerations” should be taken, in our opinion, into consideration, more attentively, by the XXIst century legal academic school, this quality shifting towards a legal quality, and generating rights and obligations specific to the human being of the XXIst century global society. Also, it should be recommended to elaborate (possibly, through a Romanian proposal within UN.GA) a declaration, signed by UN states, regarding an international day of fighting against negative excessive stress.*

Keywords: *human rights, right of the human person to be protected from negative excessive stress, urban habitat.*

Spre o definiție juridică a stresului negativ excesiv

Concept introdus de Hans Hugo Bruno Selve², stresul reprezintă, într-o definiție, „sindromul de adaptare realizat de individ în urma agresiunilor mediului”, adaptare compusă dintr-un ansamblu de reacții specifice ale organismului uman care sunt diferite, în funcție de caracteristicile individuale. Stresul mai poate fi definit și ca „un ansamblu ce cuprinde reacții precum încordare, tensiune, constrângere, forță, solicitare, realizat de individ în fața acțiunii externe a unor agenți cauzali (fizici, chimici, psihici, biologici), constând în modificări morfo-funcționale, cel mai adesea, endocrine”. Trebuie efectuată, totodată, o distincție între stres și sindromul general de adaptare (în ultimul caz, agentul stresor presupunând o acțiune de durată)³.

Esența conceptului de „stres” este, așa cum s-a remarcat în doctrină, „un dezechilibru intens, perceput subiectiv de către individ, între cerințele organismului și ale mediului și posibilitățile de răspuns individuale”⁴. *Perturbarea echilibrului dinamic cu mediul*, presupusă de *adaptarea continuă a organismului uman la acesta* (ceea ce presupune păstrarea integrității organismului, sub acțiunea neconținută a agenților stresori de diferite tipuri) determină apariția stresului. Într-o clasificare, stresul poate fi unul de tip: fizic, psihic, chimic sau biologic și, după alte clasificări, în

funcție de numărul persoanelor afectate, se poate vorbi de un stres individual sau colectiv⁵.

Agenții stresori, la rândul lor, pot fi clasificați în: unici și multipli (după numărul lor); în conglomerati și configurați (în funcție de asociere); în principali și secundari (în funcție de dominanța acțiunii lor); în agenți fizici (sonori, luminoși), chimici, biologici, psihologici; în agenți stresori cu semnificație individuală sau colectivă (în funcție de numărul indivizilor afectați)⁶.

În ceea ce privește *stresul psihic*, se admite îndeobște, că situațiile ce îl pot genera sunt: semnificația unui eveniment, apariția unor circumstanțe neobișnuite pentru individ, care îl surprind nepregătit să le înfrunte; angajarea individului într-o relație sau acțiune exagerată; particularități ale contextului social; un mod subiectiv de a percepe solicitările mediului; situații conflictuale existente în familie, în profesie sau la nivel intelectual; apariția unui obstacol fizic sau psihic în calea unui scop, ceea ce duce la frustrare; diferite situații perturbatoare cauzate de agenți fizici (zgomote, vibrații, fluctuații de temperatură)⁷ și altele.

Stresul, indiferent de tipul său, *apare în procesul de adaptare permanentă a organismului uman la mediu* (aici putând vorbi atât de mediul natural cât și de cel artificial, de cel urban, social, de familie sau de locul de muncă, de teatrul de operațiuni militare sau de locul în care se produce un dezastru natural sau provocat de om).

Un nou drept al omului: dreptul de a fi la adăpost de stresul negativ excesiv

Dezvoltarea materiei drepturilor omului, la începutul secolului XXI, aduce cu sine *noi provocări pentru doctrina juridică*, nevoită a realiza *un continuu efort de adaptare* la schimbările din lumea globală și la cele rezultate din acțiunea actorilor statali și non-statali, sub impactul unor amenințări și probleme specifice⁸. Printre aceste provocări, față de caracteristicile unui stil de viață epuizant (mai ales al oamenilor din metropolele și megalopolisurile de azi), al crizei permanente de timp în care omul postmodern pare că se află (datorită unei civilizații bazate pe intensificarea și rapiditatea comunicărilor și a schimburilor de capital, de idei, de mărfuri)⁹ se află și provocarea de a da o configurație juridică unui nou drept al omului.

Astfel, propunem *înscriserea într-o declarație politică asumată de statele membre ONU*, la nivel juridic internațional, *a unui nou drept al omului*, menit să asigure ființei umane respectarea și exercițiul eficace, real, al celorlalte drepturi ale sale. În acest context, propunem să fie consacrat un ”drept al omului de a fi la adăpost de stres” (în speță, fiind vorba de stresul negativ excesiv). Acest drept se înscrie, în opinia noastră, încă de la început în categoria drepturilor de generația a IV-a, *după drepturile de solidaritate* (la a căror realizare, consideră doctrina, sunt chemate nu doar statele în

mod individual, dar și întreaga comunitate internațională¹⁰), precum dreptul la pace și securitate, dreptul la dezvoltare, dreptul la un mediu sănătos și curat (drepturi de generația a III-a).

Consacrarea acestui drept pe plan internațional, regional și în ordinele naționale ale statelor este, în opinia noastră, de cea mai mare importanță pentru societatea globală a secolului XXI, datorită, între altele și următoarelor considerente:

- un stil de viață „consumistoglobalist” (răspândit la nivel universal) supus factorilor de presiune, viteză (o criză de timp nesfârșită în care se află omul postmodern)¹¹, datorită intensificării și difuzării la scară globală a ideilor, comunicațiilor, produselor, mărfurilor, mijloacelor de transport, comerțului, banilor, serviciilor;

- *un tip de viață predominant urbanal omului postmodern* (o viață în marile aglomerări urbane, într-un mediu aproape complet artificial, de beton, cu puține spații verzi și puține posibilități de recreere, în interiorul orașelor, care să fie bazate pe un mod de apropiere față de natură). *Un tip de divertismente urbanizate* (”plimbatul prin mall-uri”, care se transformă într-o goană după cumpărături sau shopping-ul transformat într-un divertisment, ceea ce reprezintă o alienare gravă de la relația de comuniune om-natură din care se naște o stare de armonie și de fericire a ființei umane)¹²;

- un mod de viață supus multor forme de poluare specifice vieții din

marile aglomerări urbane¹³ (pe măsura creșterii nivelului de civilizație de tip consumist, crescând și nivelul de poluare al vieții omului urban)¹⁴;

- un mod de viață și norme/ condiții de muncă predominant separate de natură, care îi ocupă omului aproape toată ziua (munca în hale, în uzine, pe șantiere, în clădiri mari de birouri), care izolează omul, pentru cea mai mare parte a vieții sale, într-un mediu artificial, departe de natură, creându-i forme speciale de stres negativ excesiv (stresul profesional, stresul la locul de muncă, stres din muncă excesivă, stres din izolarea omului postmodern de natură);

- un stres care vizează *anumite categorii de persoane*, precum persoanele private de libertate, refugiații, azilanții, persoanele confruntate cu o situație de conflict armat, de război, de genocid (dând naștere unei legislații internaționale privind special categoria persoanelor traumatizate din aceste cauze)

- un stres special care privește categoria persoanelor (luate individual dar și a comunităților de persoane, mergând până la popoare întregi) confruntate cu situații de calamitate naturală sau provocată de mâna omului, dezastre naturale sau produse de om (ravagii făcute de taifune, uragane, tsunami, cutremure devastatoare, inundații, incendii masive, accidente nucleare, alunecări masive de teren etc.)

- un stres profesional care privește persoanele aflate în teatrele de

operațiuni militare, confruntate cu pericole specifice meseriei de militar;

- un stres profesional care privește pe apărătorii drepturilor omului, pe jurnaliștii care, de asemenea, se află, în virtutea meseriei lor, în diferite zone expuse conflictelor, violențelor, care sunt martori la violențe, agresiuni, situații traumatizante de toate genurile și care privesc oameni aflați în situații traumatizante.

Având toate aceste aspecte în vedere, ar fi de remarcat, în opinia noastră, să se consacre, la nivel internațional (eventual sub egida ONU, printr-o rezoluție AG. ONU sau printr-o declarație a statelor membre ONU, alături de recunoașterea dreptului omului de a fi protejat de stresul negativ excesiv¹⁵) **și măsurile** pe care statele ar trebui să le ia *pentru reducerea sau combaterea acestui tip de stres*, mai bine spus, *pentru gestionarea situațiilor generatoare de astfel de tipuri de stres*, precum și *măsurile speciale de protecție concretă privind categoriile de persoane menționate mai sus, expuse stresului negativ excesiv.*

În conexiune cu alte concepte precum dezvoltarea umană, securitatea umană, dezvoltarea durabilă, *acest nou drept al omului ar contribui la îmbunătățirea și rezolvarea multor situații care, astăzi, sunt în afara protecției juridice adecvate cerințelor societății globale a sec. XXI, situații generatoare de stres negativ excesiv și care au direct impact asupra*

respectării celorlalte drepturi fundamentale ale omului.

Între dreptul pe care îl propunem în această lucrare (dreptul omului la a fi la adăpost de stresul negativ excesiv) și toate celelalte generații de drepturi ale omului există o strânsă inter-conexiune. Astfel, *stresul negativ excesiv poate produce încălcarea gravă a dreptului la viață al persoanei, a dreptului său la integritate fizică și/sau psihică, a dreptului său la sănătate, a demnității, libertății și inviolabilității persoanei umane, a drepturilor sale politice (de a alege și de a fi ales în funcții și demnități publice, a dreptului său de a se afilia la asociații, sindicate, de a participa la viața civică), a dreptului său la muncă, la odihnă, la remunerație echitabilă și egală (fără discriminare în raport de sex), a dreptului la promovare profesională, la timp liber, la concediu plătit, a dreptului la educație, a dreptului la un nivel de trai decent, a dreptului la apă potabilă și destinată uzului menajer, a dreptului la alimentație, a dreptului la pace și securitate, a dreptului la fericire, a dreptului la un mediu sănătos, a dreptului la dezvoltare etc.*

În special, considerăm că s-ar impune a fi adoptată (tot sub egida AG. ONU), spre a alinia în mod concret nivelul de protecție a drepturilor omului cu provocările și stilul de viață postmodern, o *Cartă a protecției drepturilor omului metropolitan* (trăitor în marile aglomerații urbane) față de situațiile și condițiile generatoare de stres specific stilului

de viață metropolitan. Aici, avem în vedere configurația specifică a metropolelor atât din Nordul dezvoltat, cât și din Sudul subdezvoltat dar și diferențele de nivel de trai și, în consecință, ai parametrilor de stres, dintre cartierele sărace –confruntate cu un nivel de stres ridicat, datorită ratei crescute de infracționalitate, de consum de alcool și de droguri, de trafic de ființe umane, de exploatare a muncii ființelor umane, a condițiilor de viață improprie, a lipsei utilităților (apă, canalizare), a înghesuirii de locuințe într-un spațiu restrâns/ extrem de restrâns, aspecte ce nu pot garanta acestor persoane beneficiul real al celorlalte drepturi ale omului și alte cartiere sau sectoare din metropolă- de la cele medii ca nivel de siguranță al persoanei și ca nivel de trai (decent), până la cartierele de lux).

De asemenea, trebuie realizată, în cadrul organismelor abilitate de pe lângă ONU, o *hartă/situație globală a condițiilor generatoare de stres negativ excesiv în marile aglomerații urbane* ținând cont de *localizarea geografică a metropolei respective și de tradițiile și specificul cultural, istoric, ale acesteia* (de la cartierele lacustre din megalopolisurile asiatice, unde oamenii trăiesc înghesuiți într-o barcă ce le ține loc de adăpost, până la blocurile insalubre din ghetourile urbane, confruntate cu lipsa utilităților, cu un nivel ridicat de insecuritate al persoanei, până la cartierele rezidențiale și condițiile

specifice, în care persoanele trăitoare în acest tip de cartiere pot fi supuse sau afectate de stresul negativ excesiv -de exemplu, cazuri de depresie, sindromul plictiselii cronice, al singurătății, al izolării sau dimpotrivă, cazuri privind sindromul muncii excesive sau în diferite situații generatoare de conflicte de stradă între periferie și forțele de ordine etc.).

Această Cartă ar realiza o *enumerare a drepturilor omului pe baza exclusiv, a calității sale specifice de „om trăitor în mari aglomerații urbane”* (metropole, megalopolisuri), având în vedere *fenomenul de universalizare al urbanizării*¹⁶, ca fenomen specific al epocii globalizării, la începutul sec. XXI. Calitatea de „om trăitor în mari aglomerații urbane” ar trebui, în opinia noastră, luată în considerare cu mare atenție de juriștii secolului XXI, devenind o calitate juridică, generatoare de drepturi și de obligații specifice omului urban al societății globale a sec. XXI.

Astfel, în cadrul Cartei, *dreptul la fericire al omului metropolitan*, precum și *dreptul acestuia de a fi la adăpost de stresul negativ excesiv* s-ar număra alături de alte drepturi specifice omului urban al secolului XXI (de exemplu, *un drept la sănătate multi-dimensional, îmbunătățit*, ca și nivel de protecție juridică, *față de condițiile de poluare și toxicitate existente în marile orașe; dreptul la un mediu social, cultural și natural sănătos* – deoarece trebuie să se vorbească și

de *forme specifice de poluare*, precum *poluarea morală* (proliferarea imaginilor degradante privind ființele umane, a vulgarității, a promiscuității, a agresivității verbale, imagistice și fizice din viața civică și din mass media)¹⁷. *Dreptul* (cu un conținut juridic adaptat și îmbunătățit la condiția urbană a omului secolului XXI) *la un mediu natural sănătos și curat, al omului urban*, este unul necesar a fi consacrat în această Cartă, tocmai din pricina îndepărtării omului urban de contactul cu natura, prin conceptul învechit de ”orașe totalmente separate de natură”¹⁸. De asemenea, printre drepturile omului urban ar trebui înscrise și *dreptul la muncă, la odihnă, la timp liber, specific adaptate, ca nivel de protecție juridică, față de condițiile vieții omului metropolitan al sec. XXI*, unde legislatorul să aibă în vedere posibilitățile reduse de divertisment și condițiile de muncă *ale omului urban în raport cu condiția sa de ființă intrinsecă legată de natură și cu posibilitățile reale, existente ale orașelor de a răspunde acestei nevoi fundamentale*, direct conectată la *beneficiul real al dreptului la fericire al ființei umane*).

Această Cartă globală ar fi destinată să asigure *omului urban al societății globale a secolului XXI* (dincolo de nivelul de protecție al setului general de drepturi ale omului, recunoscut tuturor ființelor umane) și un nivel special de protecție juridică în materia drep-

turilor omului, adică drepturile recunoscute de statele sec. XXI oamenilor supuși condițiilor stresante de trai datorită profilului de „mare aglomerare urbană” a locului în care trăiesc și își desfășoară activitatea.

De asemenea, legat de propunerile legislative de mai sus (pe plan internațional, sub egida ONU), ar fi recomandat să se elaboreze (de pildă, printr-o propunere a României în cadrul AG. ONU), o declarație privind introducerea unei zile internaționale de luptă împotriva stresului negativ excesiv, la care să achieseze statele membre ONU, luând măsuri, pe plan național, de management a situațiilor specifice generatoare de stres, precum și de management al stresului privind categoriile speciale de persoane predispuse la stresul negativ excesiv (cele la care ne-am referit în cuprinsul lucrării).

De asemenea, în etapa a doua, legat de drepturile de solidaritate (cele din generația a III-a de drepturi ale omului)¹⁹, considerăm că ar trebui să fie consacrat (tot prin propunere a României, în calitate de stat membru ONU, privind adoptarea unei declarații în acest sens sub egida AG. ONU) și dreptul popoarelor de a fi la adăpost de stresul negativ excesiv (datorită condițiilor speciale generatoare de stres negativ excesiv pentru comunități întregi de oameni, mergând până la națiuni): situații de calamitate naturală, de dezastru natural sau provocat de mâna omului, de

accidente nucleare sau industriale, de deversări masive de substanțe toxice în apele interne ale unei națiuni, situații de conflicte armate, de războaie, de genocid, strămutări masive de persoane, epidemii, cutremure, alunecări de teren pe porțiuni mari de teritoriu, stare de depresie, demoralizare a unei națiuni în fața unui pericol intern sau extern, situații limită în care trebuie să se acționeze rapid etc.). Acest drept specific (*distinct față de dreptul omului, luat individual*, de a fi la adăpost față de stresul negativ excesiv) ar trebui consacrat în relație directă cu drepturile de solidaritate precum: dreptul popoarelor/colectivităților la pace și siguranță, dreptul la un mediu sănătos și curat, dreptul popoarelor la dezvoltare ori cu un alt drept special, *dreptul popoarelor la fericire* (ultimul drept fiind tot o propunere a noastră, pe care am discutat-o într-un articol distinct)²⁰.

Conexiunea dintre dreptul omului la a fi la adăpost de stresul negativ excesiv și conceptele de „dezvoltare durabilă” și „dezvoltare umană”

Analizat în profunzimea sa, observăm că există legături complexe (juridice, sociale, de securitate) între dreptul omului la a fi la adăpost de stres (pe care îl propunem în prezenta lucrare ca *drept al omului de generația a IV-a*) și diverse concepte

precum securitatea umană, dezvoltarea durabilă, dezvoltarea umană. Mai precis, liantul comun acestor concepte poate fi decelat chiar din încercările unor organizații internaționale mondiale (precum Banca Mondială, sub președinția lui Robert Mac Namara), de a contura o „strategie de dezvoltare a nevoilor fundamentale”, considerându-se că „dezvoltarea trebuie să fie caracterizată prin satisfacerea anumitor nevoi de consum familial imediat, de locuință, alimentație, ca și de furnizarea unor servicii esențiale precum educația, apa potabilă, transporturile publice”²¹. Un alt punct comun între conceptele de mai sus, care trimit la sărăcie și la inegalități, la discriminare și abuz de putere asupra omului, pe de-o parte, și dreptul omului la a fi la adăpost de stres îl constituie apariția noțiunii de „grupuri-țintă” (grupuri de persoane aflate într-o situație temporară sau permanentă de marginalizare, de discriminare, de excludere socială sau confruntate cu situații de pericol, cu o situație-limită sau care le afectează grav ori de o manieră sistematică și gravă, beneficiul drepturilor fundamentale ale omului, precum: șomerii, femeile din mediul rural, muncitorii agricoli fără pământ, refugiați, persoane aflate într-o zonă de conflict armat, persoane aflate într-o zonă calamitată, militari în teatrele de operațiuni, susținători ai drepturilor omului, jurnaliști în zone de conflict sau zone calamitate, ofițeri ONU sau ai altor organizații internaționale sau

regionale trimiși în zone de încălcare masivă și gravă a drepturilor omului sau în zone confruntate cu calamități naturale/provocate de om).

La sfârșitul anilor '80 însă, tendința reformistă și pro-socială din politicile Băncii Mondiale s-a schimbat în favoarea unei linii de gândire similare cu cea a FMI (axarea pe planurile de ajustare structurală, ceea ce a însemnat o abandonare a vocației sale inițiale, de finanțare de proiecte)²². În acest context, alte organizații și organisme internaționale au preluat misiunea de a reforma și de a extinde noțiunea de „dezvoltare”. Astfel, în 1990, PNUD a publicat *Raportul asupra dezvoltării umane*, introducând în agenda publică globală conceptul novator de „dezvoltare umană” și, ulterior, consacrând și conceptul de „dezvoltare a capacităților” (orientat spre proiecte de dezvoltare a capacității administrative și de gestiune a țărilor în curs de dezvoltare), precum și pe cel de „împuternicire” (empowerment) a persoanelor marginalizate sau discriminate (femeile, de ex., persoanele cu dizabilități, comunitățile locale) și care formează esența discursului internațional începând cu conferința de la Rio privind dezvoltarea și mediul înconjurător²³.

În ceea ce privește *conceptul de „dezvoltare durabilă” și conexiunea sa cu dreptul omului de a fi la adăpost de stres*, trebuie precizat că există o legătură directă, intrinsecă, între ființa umană, civilizația umană în ansamblu și integritatea, calitatea

ecosferei în totalitatea sa. Omul nu este o ființă separată de natură, de planeta pe care trăiește și nu poate susține un model de civilizație opus naturii, bazat exclusiv pe cultul tehnologizării și al artificialului. Reîntoarcerea omului către natură, conștientizarea sa ca *ființă făcând parte integrantă din ecosferă*, ceea ce îi dezvoltă o calitate juridică și etică specifică, de *ființă responsabilă direct pentru calitatea vieții sale și pentru viața de pe planetă, pentru calitatea mediului înconjurător și pentru păstrarea și transmiterea unui mediu sănătos, curat și ne-modificat ireversibil sau grav, către generațiile viitoare, reprezintă responsabilități de primă importanță ale omului secolului XXI.*

În acest context, în cadrul măsurilor și politicilor speciale pe care statele secolului XXI vor fi nevoite să le adopte cu privire la protecția mediului înconjurător (pe baza legăturii directe dintre securitatea umană și securitatea mediului), față de avântul noilor tehnologii (în special, al noilor forme de războaie, cum ar fi războaiele meteorologice, economice, având un impact negativ direct asupra calității mediului înconjurător și asupra distribuției resurselor planetei), se vor număra și *politicile și măsurile adoptate pentru gestionarea stresului negativ excesiv apărut asupra ființelor umane ca urmare a acestor confruntări ne-convenționale (războaiele meteorologice, războaiele economice)*²⁴ pentru

controlul resurselor planetei (apă, resurse strategice, petrol, aur, metale rare, pământ arabil etc.).

Stresul negativ excesiv se poate dezvolta atât datorită izbucnirii unor crize alimentare sau de apă potabilă (la nivel regional, internațional sau local), afectând nu doar indivizii în sine, ci și comunități sau popoare întregi, dar poate apărea și în condițiile folosirii armelor meteorologice de influențare artificială a vremii, de modificare a climei²⁵, ceea ce duce la un impact negativ major atât asupra indivizilor ca atare, asupra colectivităților, dar și asupra planetei ca ecosferă aflată într-un echilibru dinamic fragil. De aceea, în sec. XXI, pentru a da un conținut concret conceptului de „dezvoltare durabilă” și dreptului omului la a fi la adăpost de stres, *se pot dezvolta forme instituționale (comisii, organizații, grupuri de lucru comune) de reglementare și gestionare la nivel național, regional și internațional, a stresului negativ excesiv*, apărut ca efect al folosirii armelor neconvenționale (tehnologii din cadrul războaielor meteorologice). Această reprezintă, în opinia noastră, *o reală reformă a actualelor organizații internaționale și regionale care, în structurile actuale, nu pot face față eficient provocărilor neconvenționale și cu impact transfrontalier, asupra societății globale, datorită folosirii tehnologiilor militare neconvenționale, în cadrul unor tipuri de războaie și conflicte care, nici ele nu au primit o reglementare juridică*

internațională (precum războaiele meteorologice).

Probleme care interesează direct conceptul (și politicile naționale, regionale și internaționale dezvoltate din acesta) de ”*dezvoltare durabilă*”, precum efectele exploziei demografice din anumite regiuni ale globului și presiunea realizată de acest fenomen asupra distribuției și împărțirii echitabile a resurselor planetei (de unde se nasc raporturile economice și sociale inegale dintre Nord și Sud) ori lipsa unui model universal-valabil de dezvoltare²⁶, se conectează și *cu protecția efectivă oferită de un drept al omului la a fi la adăpost de stres. Astfel, în contextul lipsei satisfacerii nevoilor fundamentale de existență (adăpost, alimentație, apă, educație, servicii de sănătate), omul postmodern este confruntat cu un stres negativ excesiv care îi afectează grav și direct beneficiul real al celorlalți drepturi fundamentale ale omului, precum și calitatea vieții sale.*

La fel, *distribuția inechitabilă a resurselor planetei, modelul societății de consum și capitaliste, bazate pe obținere de profit fără adăugarea dimensiunii responsabile față de mediu, etice și sociale, duc la dezechilibre directe între condiția umană, calitatea vieții, respectarea reală a drepturilor omului și politicile pro-corporatiste, pro-consumiste, nepreocupate de protecția mediului și a drepturilor omului (corporațiile, ca actori non-statali, considerând că protecția drepturilor*

*omului ar fi obligația exclusivă a statelor și nu a lor)*²⁷.

Consecințele *recunoașterii conexiunii intrinseci* dintre dezvoltarea durabilă și dreptul omului la a fi la adăpost de stres sunt extrem de novatoare, deoarece ele ar include în aceste condiții, în conținutul celor două concepte, *și dreptul generațiilor viitoare de a fi la adăpost de foame, teroare și mizerie, de a fi la adăpost de condiții nesatisfăcătoare ale nevoilor umane fundamentale, deci, se include și un drept novator al generațiilor viitoare de a fi la adăpost de stresul negativ excesiv.*

Aceste tipuri de drepturi ale omului, cu totul novatoare (pe care le propunem a fi explorate și cărora ar trebui să li se dea un conținut juridic concret, la nivel internațional, printr-o altă propunere în acest sens, a României în cadrul AG. ONU, care să ia apoi forma unei declarații politice în acest sens, adoptate de state) sunt drepturi care se deosebesc de categoriile de drepturi ale omului de până la ele (generațiile I, II, III, chiar și IV de drepturi ale omului) .

Spre deosebire de toate aceste categorii de drepturi ale omului (care au ca subiect juridic individul, în momentul prezent, în actualul stadiu al civilizației umane și într-un context social-istoric contemporan, drepturile omului din generația a V-a sunt drepturi puternic conectate la dimensiunile de dezvoltare umană, de dezvoltare durabilă, la dreptul la dezvoltare și la dreptul omului la un mediu sănătos și curat, precum și de

dreptul omului la pace și securitate - drepturi de solidaritate din categoria a III-a care nu vizează doar momentul prezent ci își proiectează o dimensiune în viitor, având un conținut juridic ce presupune o acțiune nu doar continuă ci mai ales, una de asigurare în viitor a unui mediu global pașnic, sigur, capabil să satisfacă nevoile fundamentale umane la nivel global, etic și echitabil pentru toți, a unui mediu în care natura să fie respectată și păstrată curată și sănătoasă, și transmisă astfel generațiilor viitoare.

Drepturile de solidaritate (din generația a III-a) sunt cele care dezvoltă o dimensiune colectivă globală și strategic-vizionară, adică una pe termen lung, care depășește momentul prezent de protecție juridică și care construiește un tip de protecție juridică în viitor și pentru viitor. Această protecție juridică specifică nu este una clar adresată indivizilor ci mai ales, una colectivă, generală, care vizează construirea unui mediu general pașnic, sigur, pentru toți oamenii, a păstrării naturii curate, sănătoase, a dreptului la dezvoltare pentru oameni și colectivitățile lor de toate felurile. Sunt drepturi complexe, care presupun atât o dimensiune individuală cât și o latură colectivă și, sub raport temporal, ele presupun nu doar o protecție juridică acoperind momentul prezent ci și o dimensiune de protecție juridică privind viitorul.

Preluând această viziune asupra nivelului îmbunătățit al generației a

III-a de drepturi ale omului în secolul XXI, propunem categoria a V-a de drepturi ale omului, anume drepturile cu dimensiune de protecție juridică exclusiv pentru oamenii din viitor (ca indivizi dar și ca generații, popoare, umanitatea în ansamblu din viitor).

Aceste drepturi sunt specifice sub raportul segmentului temporal acoperit de protecția juridică, întrucât ele se referă exclusiv la generațiile viitoare, la omul din viitor, la colectivitățile și națiunile viitoare, la umanitatea în ansamblu din viitor, ca la subiecte juridice distincte.

Față de aceste subiecte juridice, propunem ca, pentru nivelul de protecție al secolului XXI, statele de azi să fie obligate prin reglementări internaționale și regionale să construiască și să asigure un nivel de protecție juridică în sensul conexiunii cu conceptul de „dezvoltare durabilă”. Acest concept extinde cu mult tradiționalul concept de „dezvoltare”, mergând până la problema transmiterii către generațiile viitoare a mai multor bunuri și drepturi: a unui ecosistem curat, sigur, sănătos, pe cât de mult posibil nealterat, dispunând de resurse naturale capabile să asigure generațiilor viitoare atât dreptul la dezvoltare, cât și satisfacerea nevoilor fundamentale de existență; a unui mediu global politic pașnic și sigur; a unui mediu global apt să asigure starea de armonie și de fericire a ființelor umane și a popoarelor; a unei planete bogate în resurse, capabilă să susțină avântul

tehnologic și civilizațional din viitor și deci, dreptul la dezvoltare al generațiilor viitoare etc.

Printre aceste drepturi ale omului (din generația a V-a, categoria drepturilor generațiilor viitoare), considerăm că se înscrie și dreptul omului din viitor (dar și al generațiilor viitoare, al umanității viitoare, al națiunilor, popoarelor viitoare) de a fi la adăpost de stresul negativ excesiv. În explorarea acestui drept al omului din viitor la a fi la adăpost de stres, se poate porni de la mai vechea consacrare juridică din Declarația Universală a Drepturilor Omului/1945: „...făurirea unei lumi în care ființele umane vor beneficia de libertatea cuvântului și a convingerilor, eliberate de teroare și mizerie...”(Preambul, alin. 2)²⁸. Or, procesul de făurire al acestui tip de lume este unul continuu, care proiectează implicit o dimensiune în viitor, legată de dreptul omului din viitor, al generațiilor viitoare de a se bucura de o lume lipsită de teroare, de inegalitate, de discriminare, de mizerie, o lume în care să li se garanteze libertățile și drepturile fundamentale ale omului (în Preambul observăm importanța acordată libertății de exprimare și a convingerilor, pe baza cărora se realizează, efectiv, progresul civilizației umane în ansamblu). De asemenea, trebuie corelată prevederea de mai sus cu alin. 3 din Preambulul Pactului Internațional privind drepturile economice, sociale și culturale/1966 și cu alin. 3 din Preambulul Pactului Inter-

național privind drepturile civile și politice/1966, ambele alineate conținând referirea la obiectivul ”creării de condiții care permit fiecăruia să se bucure de drepturile sale civile și politice, ca și de drepturile sale economice, sociale și culturale”, făcându-se referire la „idealul ființei umane libere, bucurându-se de libertățile civile și politice și eliberată de teamă și mizerie”. Or, îndată ce se introduce o referire la „idealul uman” de asemenea natură și la ”crearea de condiții”necesare pentru făurirea unui anume tip de societate (în care ființa umană să aibă beneficiul drepturilor civile, politice, economice, sociale și culturale- adică a generațiilor I și II de drepturi ale omului-, o lume în care „să trăiască eliberat de teamă și mizerie”), ne aflăm din nou în fața unei obligații de rezultat, care întinde dimensiunea sa strategică, vizionară, în viitor, privind umanitatea în perspectiva dezvoltării sale, umanitatea din viitor și, în mod individual, ființa umană din viitor.

Aceste fraze referitoare la aspirațiile umane și la modul în care se proiectează acum tipul viitor de societate, din perspectiva respectării drepturilor omului, fraze întâlnite în preambule din diverse documente internaționale în vigoare, adoptate în materia drepturilor omului, sunt de mare importanță în conturarea drepturilor din categoriile a V-a și a VI-a de drepturi ale omului. O viziune mult mai detaliată despre lumea viitorului sau societatea pe

care națiunile, sub egida ONU, încep să o contureze pentru viitor, se află în multe din declarațiile politice emise în urma conferințelor internaționale privind dezvoltarea durabilă. Astfel, Declarația de la Johannesburg privind dezvoltarea durabilă/2002, începe cu un preambul intitulat *De la originile noastre către viitor*, în care popoarele participante la acest summit privind dezvoltarea durabilă se angajează expres să execute anumite obligații juridice având o dimensiune proiectată în viitor (mergând pe linia de gândire prospectivă juridică deschisă de sintagma „făurirea unei lumi”, în terminologia Declarației Universale a Drepturilor Omului/1945).

Această linie prospectivă (anticipativă) juridică de gândire conturează, în opinia noastră, ceea ce va fi baza juridică pentru generațiile V și VI de drepturi ale omului. Astfel, din Preambulul Declarației de la Johannesburg/2002, menționăm ca exemplu:

- Obligația statelor semnatare „de a se angaja să construiască societate globală umană, echitabilă și cu o dimensiune socială, de ajutorare, recunoscând nevoia de demnitate umană pentru toți”. Dar, dincolo de dimensiunea universală a drepturilor omului, amintită aici, se află dimensiunea temporală, cea proiectată în viitor, asupra felului de societate globală pe care se angajează să o construiască popoarele de azi.

- Recunoașterea „glasului generațiilor tinere actuale, a copiilor de azi”, care „le vorbesc reprezentanților popoarelor participante la summit într-o voce clară, că viitorul le aparține” și deci, „ne-au deschis provocarea că, prin acțiunile noastre, ei vor moșteni o lume liberă de nedemnitate și indecență pricinuite de sărăcie, de degradarea mediului înconjurător și de tiparele dezvoltării ne-durabile”. În acest paragraf observăm că se face referire directă la „copiii de azi” (care sunt de fapt, „generațiile viitoare”, „generațiile de mâine”, deci care, din punct de vedere al categoriei V de drepturi ale omului, se transformă în subiect juridic distinct, cu drepturi distincte și dătător de obligații juridice distincte pentru generațiile actuale). Mai precis, generațiile viitoare sunt deja tratate, în acest Preambul extrem de vizionar din Declarația de la Johannesburg (2002), ca un subiect juridic de facto, având un drept specific, la dezvoltare durabilă, la „a moșteni o lume liberă de nedemnitate și indecență”). Sintagma juridică „copiii de azi” este extrem de novatoare și de complexă, deoarece operează simultan pe două linii temporale, cu două tipuri de generații ale drepturilor omului: o dată, „copiii de azi” constituie subiecte de drept internațional la nivelul său actual de evoluție (adică, beneficiază de setul de drepturi ale omului din categoriile I; II; III și de regimul special de protecție a drepturilor copilului); în al doilea

rând, ei se constituie în subiect juridic distinct, fiind „generația de mâine” (deci, intră sub incidența categoriilor de drepturi ale omului IV, V și VI), deoarece ei „vor moșteni o lume” caracterizată prin anumite trăsături (libertate, demnitate, eliberare de foame, de teroare, de mizerie, de ne-demnitate, de sărăcie, de indecență, de subdezvoltare). Prin urmare, realizarea unei societăți prezente, global bazate pe cei trei piloni ai dezvoltării durabile, constituie obligația juridică generală pe care popoarele de azi (cele reprezentate la Summitul de la Johannesburg/2002) și-o asumă în relația juridică directă cu generațiile viitoare. Avem, prin urmare, stabilit, în paragraful 3/Preambul, o relație juridică extrem de ambițioasă, între popoarele de azi (reprezentate, prin statele-națiuni, la summit) și generațiile viitoare. Dacă, potrivit actualului nivel al dreptului internațional public, popoarele nu sunt recunoscute unanim ca fiind o categorie juridică de subiecte de drept internațional, întocmai ca și statele, în ceea ce privește „generațiile viitoare”, ca subiecte de drept internațional, acestea pot fi recunoscute ca atare doar din prisma următoarelor nivele de evoluție ale dreptului internațional public (nivelul transnațional, nivelul supranațional, nivelul global, interconectate și acestea).

„Generațiile viitoare”, în opinia noastră, vor constitui subiect de drept global (ca nivel maxim de

evoluție al dreptului internațional contemporan, actualmente încă centrat pe concepția westphaliană a lumii) și un subiect juridic distinct pentru generațiile a V-a și a V-a de drepturi ale omului, așa cum vor trebui acestea să se dezvolte în sec. XXI, sub impactul avansului tehnologic, științific și deci, și al sferelor social-juridice.

Prin urmare, când întâlnim în Preambulele diverselor documente internaționale în materia drepturilor omului referiri la „făurirea unei lumi libere de teroare și mizerie, de ne-demnitate și indecență, de sărăcie și sub-dezvoltare”, acestea constituie referiri indirecte, viziune (pentru timpul lor) la generațiile V și VI de drepturi ale omului și implicit, la tipurile de subiecte de drept care vor beneficia de aceste drepturi ale omului.

Caracterele juridice actuale ale drepturilor omului (universalitate, inalienabilitate, indivizibilitate și interdependență)²⁹ sunt însă unele limitate, ele trebuind a fi îmbunătățite cu o viziune extinsă asupra drepturilor omului și sub aspect temporal: astfel, drepturile omului ar trebui să fie aplicabile nu doar „tuturor ființelor umane” (universalitatea, ca atare) ci „tuturor ființelor umane din toate timpurile” (adică, explicit oamenilor din viitor și generațiilor viitoare, pentru ca acestea să se bucure, într-o societate din viitor, de beneficiul drepturilor omului de care se bucură toate ființele umane din prezent, după principiul, în opinia noastră,

conform căruia „în viitor trebuie transmise și se preiau – spre a fi sporite, nu diminuate – toate beneficiile civilizației și umane din prezent – deci, inclusiv nivelul de protecție al drepturilor omului așa cum este el recunoscut azi, la cele mai înalte standarde, conform cu generațiile I, II, III și IV de drepturi ale omului- și nu se preiau, nu sunt transmise aspectele negative ale civilizației – așa-numita „moștenire civilizațională viciată” –, tocmai spre a se urmări constant îmbunătățirea continuă a nivelului civilizațional uman și spre a se evita regresul civilizației umane”). În acest context, nu se admite ca oamenii din viitor, generațiile viitoare să se confrunte cu o societate bazată pe teroare și mizerie, pe involuție civilizațională, pe lipsa resurselor prime necesare supraviețuirii și sporirii gradului de confort al civilizației umane ori să se confrunte cu situații (generate de opțiunile și politicile iresponsabile sau pro-consumiste din prezent, ale umanității contemporane) care le-ar diminua sau le-ar afecta grav, iremediabil, beneficiul drepturilor omului așa cum sunt ele garantate în prezent.

Concepția actuală asupra drepturilor omului (așa cum transpare din Declarația Universală a Drepturilor Omului) este deci, una limitată sub aspect temporal și din perspectiva marilor inovări pe care le poate aduce concret, conexiunea dinre drepturile omului și conceptul de „dezvoltare durabilă” (care

introduce ideea transmiterii „către generațiile viitoare” a unui mediu sănătos și curat)³⁰. Introducerea „generațiilor viitoare”, ca subiect juridic distinct în cadrul drepturilor omului, conferă, în opinia noastră, esența întregii categorii a V-a de drepturi ale omului, pe care le propunem a fi explorate de juriștii secolului XXI.

În fine, ca să extindem linia de explorare asupra drepturilor omului și dezvoltării sale în viitor, considerăm că ar trebui să avem în vedere și propunerea unei așa-numite „Generația a VI-a de drepturi ale omului”. Aceasta, în opinia noastră, privește, printre altele, „lanțul uman de generații” ca subiect juridic distinct de drept global („generațiile viitoare care trebuie să transmită generațiilor viitoare” un mediu curat, sănătos, cu resurse; un mediu global pașnic, sigur, caracterizat prin demnitate, libertate, echitate pentru toți – este vorba de *extinderea cea mai mare a conceptului de „dezvoltare durabilă”* și deci, de o îmbunătățire considerabilă a materiei drepturilor omului, ca sferă de cuprindere).

Or, revenind la *dreptul omului din viitor de a fi la adăpost de stres* (dar și *la dreptul generațiilor viitoare* în acest sens –întrucât se poate avea în vedere și dezvoltarea juridică, un conținut juridic corespunzător), considerăm că *situațiile de stres negativ excesiv incidente în viitor, cu rădăcini în situația globală contemporană, cărora statele lumii secolului XXI ar*

trebui să le ofere o gestionare adecvată prin politicile și măsurile lor, ar putea fi:

- criza alimentară din prezent (afectând Sudul sub-dezvoltat)³¹;

- super-calamități cu impact global (provocate de mâna omului sau naturale): accidente nucleare în lanț, războaie cu arme nucleare sau chimice sau de distrugere în masă etc.);

- criza apei potabile (afectând Sudul subdezvoltat).

Accentuarea inegalitatilor economice, sociale între Nord și Sud, precum și a termenilor de schimb comercial dintre Nord și Sud³²

- criza de combustibil, criza de energie neregenerabilă;

- epuizarea resurselor strategice ale planetei (capabile să susțină o civilizație umană de un anumit tip – de pildă, cea bazată pe petrol și aur – , de unde și căderea modelului de societate bazate pe conceptul de „bani”);

- un mediu global politic haotic, caracterizat de nesiguranță, războaie, conflicte de felurite tipuri, desfășurându-se în multiple paliere ale lumii (infra-național, național, regional, internațional);

- poluarea ireversibilă a mediului înconjurător, afectarea gravă a biodiversității, încălzirea climatică, modificările grave sau ireversibile ale mediului, subțierea pături de ozon;

- folosirea războaielor meteorologice, cu efecte grave, ireparabile, asupra echilibrului natural fragil al planetei³³;

- prelungirea folosirii modelului societății consumiste și extinderea sa la nivel global, fără dezvoltarea unor dimensiuni de echilibrare (etice, de reciclare a deșeurilor, de transparentizare a informațiilor privind produsele și serviciile de pe piață, de responsabilizare a corporațiilor și guvernelor în sensul adoptării unor politici ecologice).

Toate aceste situații de risc extrem și global, precum și altele, deoarece lista nu este niciodată epuizată, *ar putea duce la generarea unor stări de stres negativ excesiv la adresa oamenilor din viitor și la adresa generațiilor viitoare, afectând dezvoltarea umanității în ansamblul ei, pe termen lung și însăși existența umană.*

De aceea, *consacrarea unui set de drepturi specifice din categoria a V-a de drepturi ale omului se încadrează, în opinia noastră, necesității de a oferi un nivel de protecție juridică permanent îmbunătățit, drepturilor omului și, în consecință, de a oferi șansa de dezvoltare și prosperitate, de pace și siguranță pentru umanitatea de mâine, pe această planetă.*

În loc de concluzii

La începutul secolului XXI, dreptul internațional este nevoit să *se extindă și să se îmbunătățească, sub presiunile provocărilor aduse de o societate globală, ale avansului tehnologic și științific, cărora le trebuie o dimensiune etică, eco-*

gică și juridică (prin dezvoltarea corespunzătoare a materiei drepturilor omului) spre a garanta dezvoltarea civilizației umane în ansamblu, în viitor dar și un mod de viață bazat pe respectarea și păstrarea unui mediu înconjurător curat și sănătos pentru generațiile viitoare. Aflat în strânsă legătură cu celelalte drepturi ale omului, dreptul omului la a fi la adăpost de stresul negativ excesiv reprezintă, în opinia noastră, un drept al omului de generația a IV-a (care poate fi conceput și la nivel colectiv), specific omului postmodern și modului de viață din marile orașe ale globului, la începutul secolului XXI.

Organizațiile internaționale cu competențe în domeniul drepturilor omului au, în acest context, responsabilitatea de a adapta continutul dreptului internațional la provocările globalizării, prin extinderea conținutului juridic al drepturilor existente dar și prin consacrarea de noi drepturi ale omului, printre care

și un set de drepturi specifice omului metropolitan menite să îi asigure acestuia beneficiul real al drepturilor omului din generațiile I, II, III și IV dar și pe cel al drepturilor sale specifice, în virtutea unei condiții de ”om metropolitan” recunoscută drept condiție juridică în societatea globală a sec. XXI (o societate predominant urbană).

Cele două axe ale conceptului de „dezvoltare durabilă” – „responsabilitatea de a proteja” a oamenilor din prezent pentru cei din viitor și conceptul de „patrimoniu transmisibil temporal” (de la umanitatea prezentă la cea viitoare) merită a fi explorate din perspectiva drepturilor omului, în sensul identificării de noi drepturi care să vizeze protecția juridică extinsă asupra umanității (nu doar privește în contemporaneitatea ei ci și în evoluția ei, în dezvoltarea ei viitoare).

Note

- ¹ Articolul de față reprezintă doar opinia personală a autoarei și nu implică în niciun fel o altă persoană fizică sau vreo persoană juridică. Toate drepturile asupra prezentului text, rezervate. Citările din prezentul text se fac cu precizarea autorului și a sursei complete.
- ² Hans Selye, *The Nature of Stress*, International Institute of Stress, University of Montreal, Quebec, Canada,

<http://www.icnr.com/articles/the-nature-of-stress.html>, accesat la data de 5 aprilie 2015.

- ³ <http://ro.wikipedia.org/wiki/Stres>, accesat la data de 5 aprilie 2015.

⁴ *Idem.*

⁵ *Ibidem.*

⁶ *Ibidem.*

⁷ *Ibidem.*

⁸ Irina Moroianu Zlătescu, *Human rights. A dynamic and evolving*

- process*, Editura Pro Universitaria, București, 2015, pp. 42-43.
- ⁹ David Held, Anthony McGrew, David Goldblatt, Jonathan Perraton, *Transformări globale. Politică, economie și cultură*, trad. Ramona-Elena Lupașcu, Adriana Ștraub, Mihaela Bordea, Alina-Maria Turcu, Editura Polirom, Iași, 2004, pp. 51-52.
- ¹⁰ Raluca Miga-Besteliu, *Drept internațional. Introducere în dreptul internațional public*, Editura All-B, București, 1998, pp. 198-199.
- ¹¹ Mihaela Constantinescu, *Forme în mișcare. Postmodernismul*, Editura Univers Enciclopedic, București, 1999, p. 106.
- ¹² Despre oraș ca spațiu postmodern al deteritorializării, ca hiper-spațiu, caracterizat prin deschidere, zbor, lipsa centrului, volatilitate, despre noul oraș care necesită „o adaptare permanentă la nenumărate micro-ordini urbane diferențiate”, ce devine „un megaspațiu neplanificat”, în care spațiul urban fizic se întretaie și coexistă cu cyperspațiul și cu hiperspațiul (*orașul postmodern fiind unul complex, caracterizat prin juxtapuneri de spații, prin spații interpolate* –introducerea unui spațiu străin în cadrul unuia familiar –, *prin suprapuneri sau prin reconceptualizări ale unor spații familiare*, adăugându-li-se interpretări și vizuni postmoderne care le schimbă complet semnificația lor istorică, inițială), a se vedea Mihaela Constantinescu, *op. cit.*, pp.95-106.
- ¹³ Irina Moroianu Zlătescu, Octavian Popescu, *Mediul și sănătatea*, IRDO, București, 2008, pp. 19-102.
- ¹⁴ A se vedea, sub raportul civilizațieriscul de poluare, Irina Moroianu Zlătescu, Octavian Popescu, *Mediul și sănătatea*, *op. cit.*, pp.9-11, autorii menționând conceptul de „boli ale civilizației”.
- ¹⁵ Deoarece există și un stres pozitiv însă ceea ce se cere reglementat prin legislație adecvată este, în opinia noastră, doar stresul negativ excesiv (în opinia doctrinei, combaterea în totalitate a stresului fiind imposibilă, la fel ca și combaterea temperaturii corpului uman). <http://ro.wikipedia.org/wiki/Stres>. Hans Selye, *The Nature of Stress*, International Institute of Stress, University of Montreal, Quebec, Canada, <http://www.icnr.com/articles/the-nature-of-stress.html>, accesat la data de 5 aprilie 2015.
- ¹⁶ A se vedea *Istanbul+5, The United Nations Special Session of the General Assembly for an Overall Review and Appraisal of the Implementation of the Habitat Agenda*, New York, 6-8 June 2001, United Nations Centre for Human Settlements (Habitat), [www.unchsr.org/DPI/2192-April 2001-20M](http://www.unchsr.org/DPI/2192-April-2001-20M).
- ¹⁷ Irina Moroianu Zlătescu, Octavian Popescu, *Mediul și sănătatea*, *op. cit.*, pp. 87-92.
- ¹⁸ De exemplu, în Agenda Habitatului (*Declarația de la Istanbul asupra așezărilor umane*, conferința internațională sub egida ONU (Habitat II), din 3-14 iunie 1996, este inclus acest drept, de o manieră implicită, în prevederea din alin.4 (obiectivul îmbunătățirii calității vieții în interiorul așezărilor umane și combaterea deteriorării condițiilor care, mai ales în țările în curs de dezvoltare, au dus la crize de proporții, unde sunt trecute, în ultimele rânduri, și degradarea

- mediului înconjurător și vulnerabilitatea crescută la dezastre). La alin. 10 întâlnim din nou obiectivul prevenirii poluării urbane și respectul pentru capacitatea ecosistemelor de a îndura, precum și obiectivul promovării unor medii sănătoase pentru viață (healthy living environments). www.un.org/ga/Istanbul+5/statereport1.htm, accesat la 31 martie 2015.
- ¹⁹ Irina Moroianu Zlătescu, *op. cit.*, pp. 447-457.
- ²⁰ A se vedea Mădălina Virginia Antonescu, *Dreptul la fericire, ca un drept al popoarelor. Corelația cu dreptul popoarelor la dezvoltare*, Policy Paper nr. 15/2015, Institutul Diplomatic Român, www.idr.ro
- ²¹ Marie-Claude Smouts, Dario Battistella, Pascal Vennesson, *Dictionnaire des relations internationales*, Dalloz, Paris, 2006, pp. 124-125.
- ²² *Idem*, p. 125.
- ²³ *Idem*, p. 125.
- ²⁴ Emil Străinu, *Războiul geofizic. Tehnici de modificare a mediului înconjurător în scopuri militare*, ed. a II-a, Editura Solaris Print, București, 2009, pp. 34-35. Autorul atrăgând atenția asupra necesității stringente de prohibire prin norme internaționale adecvate și mecanisme de control eficiente a tehnicilor de modificare a mediului în scopuri militare, fiind propus și conceptul novator de crimă de ecocid, în dezvoltarea dreptului internațional al sec. XXI (plecându-se de la cazul războiului din Vietnam și utilizarea de arme împotriva mediului natural în acest caz).
- ²⁵ *Idem*, *op. cit.*, pp. 57.
- ²⁶ Marie-Claude Smouts, *op. cit.*, pp. 128-129.
- ²⁷ A se vedea eșecul înregistrat de ONU (în actuala formă) în relația cu corporațiile, anume în creșterea dimensiunii etice și ecologice a activității lor. Mohammed Bedjaoui, *op. cit.*, p. 40.
- ²⁸ Adoptată și proclamată de AG. ONU prin rezoluția 217 A (III) din 10 dec. 1948. În IRDO, *Principalele instrumente internaționale privind drepturile omului la care România este parte*, vol. I, *Instrumente universale*, IRDO; București, 2002.
- ²⁹ Irina Moroianu Zlătescu, *Human rights...*, *op. cit.*, p. 64.
- ³⁰ Marie-Claude Smouts, *op. cit.*, pp. 128-129.
- ³¹ A se vedea și conceptele de "food power" sau "food diplomacy", folosite de țările dezvoltate în relațiile și negocierile cu țările în curs de dezvoltare sau confruntate cu probleme legate de alimentarea populațiilor lor, concepte care nu prezintă o dimensiune etică, echitabilă ci introduc dimensiunea forței într-o chestiune sensibilă, precum posibilitatea reală a statelor în curs de dezvoltare de a oferi garanția concretă a beneficiului drepturilor omului (dreptul la viață, la sănătate, la un nivel de viață decent, la alimentație, la apă) pentru populațiile lor. Cf. Mohammed Bedjaoui, *Pour un nouvel ordre économique international. Nouveaux défis au droit international*, UNESCO; PUF, Paris, 1979, pp. 32-34.
- ³² Considerat în doctrină "un nou tip de sclavie a timpurilor moderne", ceea ce relativizează obiectivele asumate de state în documentele ratificate de ele și emise sub egida ONU, unde își asumă obiective de "făurire a unei

lumi echitabile, demne, în care ființa umană să trăiască liberă de teroare și mizerie”. Cf. Mohammed Bedjaoui, *op. cit.*, pp. 35-36.

³³ Emil Străinu, *op. cit.*, pp. 56-58.

Bibliografie

BEDJAOUI, Mohammed, *Pour un nouvel ordre économique international. Nouveaux défis au droit international*, UNESCO. Paris:PUF, 1979.

CONSTANTINESCU, Mihaela, *Forme în mișcare. Postmodernismul*. București, Ed. Univers Enciclopedic, 1999.

HELD, David, McGREW, Anthony; GOLDBLATT, David, PERRATON, Jonathan, *Transformări globale. Politică, economie și cultură*, trad. Ramona-Elena Lupașcu, Adriana Ștraub, Mihaela Bordea, Alina-Maria Turcu, Iași, Polirom, 2004.

IRDO, *Principalele instrumente internaționale privind drepturile omului la care România este parte*, vol. I, *Instrumente universale*. București, IRDO, 2002.

MIGA-BEȘTELIU, Raluca, *Drept internațional. Introducere în dreptul internațional public*. București, Ed. All-B, 1998.

MOROIANU, Zlătescu Irina; POPESCU, Octavian, *Mediul și sănătatea*, București:IRDO, 2008.

MOROIANU, Zlătescu Irina, *Human rights. A dynamic and evolving process*, București, Ed. Pro Universitaria, 2015.

SMOUTS, Marie-Claude, BATTISTELLA, Dario, VENNESSON, Pascal, *Dictionnaire des relations internationales*, Paris, Dalloz, 2006.

STRĂINU, Emil, *Războiul geofizic. Tehnici de modificare a mediului înconjurător în scopuri militare*, ed. a II-a. București, Ed. Solaris Print, 2009.

Resurse electronice

ANTONESCU, Mădălina Virginia, „Dreptul la fericire, ca un drept al popoarelor. Corelația cu dreptul popoarelor la dezvoltare”, *Policy Paper* nr. 15, Institutul Diplomatic Român, 2015, www.idr.ro

Istanbul+5, The United Nations Special Session of the General Assembly for an Overall Review and Appraisal of the Implementation of the Habitat Agenda, New York, 6-8 June 2001, United Nations Centre for Human Settlements (Habitat), www.unchc.org, DPI/2192-April 2001

SELYE, Hans (s.a.), *The Nature of Stress*, International Institute of Stress, University of Montreal, Quebec, Canada, <http://www.icnr.com/articles/the-nature-of-stress.html>, accesat la data de 5 aprilie 2015.

<http://ro.wikipedia.org/wiki/Stres>, accesat la data de 5 aprilie 2015

www.un.org/ga/Istanbul+5/statereport1.htm, accesat la 31 martie 2015.

**Islamizarea generației a doua.
De la Europa all-inclusive la jihad
(The second-generation islamization.
From an all-inclusive Europe to jihad)**

Georgeta CONDUR

Abstract: *Starting from the summer of 2015, the massive arrival of asylum seekers in Europe opened a debate about the political, economical and security consequences of immigration in European Union. A hidden ideological conflict was transformed into a linguistic controversy: should the new-comers be named migrants or refugees? During time and development of the crisis, more and more journalists and political leaders switched from ‘refugees’ to ‘migrants’, as it became clear that many asylum seekers weren’t even from war zones.*

*However, the main concern of the most people was related to potential security risks. An investigation into the November 13 attacks in Paris has already found that at least two of the terrorists used the Balkan route to arrive in France. But massive immigration could have further repercussions in not many years, if the hypothesis of a “second-generation islamization phenomenon”, somehow similar to Dole’s “second-generation indigenization”, is true. Having lower level needs in Maslow’s Hierarchy of Needs already satisfied, the children of the present Muslim migrants could seek to satisfy higher needs, as self-actualization, through religious identity of their parents and radicalization. Due to denial of the separation of religion and state in Islam, this could seriously threaten the Western secular state and cultural model. Being *din wa dawla* (religion and state), Islam is more than a religion; it is a hybrid we can call ‘relideology’, which seems to be quite attractive for young Muslims seeking self-actualization.*

Keywords: *Islam, migrants, jihad, terrorism, muslim, refugees*

Introducere

„Criza migranților” din Europa, atentatele teroriste repetate de pe teritoriul Franței din 2015, dar și situația conflictuală și masacrele din

Orientul Mijlociu, o zonă pe care occidentalul de rând reușește tot mai puțin să o înțeleagă, au angrenat opinia publică în ample controverse. De la „cum să rezolvăm problema atâtor refugiați” s-a trecut la acuzații

reciproce între părți, de distrugere a Europei vs. islamofobie și de orbire ideologică sinucigașă vs. lipsă de empatie sau spirit european.

Dacă după crimele de la săptămânalul satiric „Charlie Hebdo” au existat voci care, într-un demers impardonabil, găseau o parte de vină și victimelor pentru că ar fi „provocat” musulmanii, atacurile de la Paris din 13 noiembrie 2015, soldate cu peste o sută de morți și sute de răniți, toți civili și fără nicio legătură anterioară cu vreo presupusă atingere adusă Islamului, a produs un șoc mult mai mare, fiindcă fiecare s-a întrebat dacă nu riscă să fie chiar el viitoarea victimă.

Uluirea a fost nejustificată, fiindcă de la atentatele de la World Trade Center, din 2001, la cele de la metroul londonez din 7 iulie 2005 și la decapitățile unor civili nevinovați, opinia publică ar fi trebuit să știe că așa-zisele motive invocate uneori sunt, în fapt, doar pretexte. Radicalii islamiști nu sunt angrenați într-o serie de mici răzbunări punctuale, ci au o agendă extinsă, care poate fi înțeleasă mai bine doar dacă se deslușește motivația radicalizării. Atât din studierea biografiilor teroriștilor, cât și din cercetările sociologice, reiese că această motivație nu constă în sărăcie sau în lipsa de educație, așa cum se auto-amăgesc unii occidentali, sperând că prin ușoara ameliorare a unor condiții sociale se va eradica fenomenul. Aceștia sunt doar doi factori care, acționând asupra mediului în care operează extremiștii islamici, le

oferă uneori beneficiul unei anumite susțineri din partea unor grupuri de populație, care, prin tăcere sau chiar sprijin logistic, le înlesnesc sau încurajează indirect acțiunile. Dar teroriștii propriu-ziși nu sunt, în general, nici dintre cei mai săraci și nici lipsiți de educație formală (chiar dacă se poate vorbi, în sens larg, de un eșec al educației).

Lucrarea de față își propune să ofere o ipoteză legată de mecanismul de radicalizare islamică, să analizeze dacă există vreo legătură între refugiați, imigranți și radicali, precum și între Islam și terorism.

Europa *all-inclusive*

Deși numărul de solicitanți de azil în Europa crescuse în mod vizibil (ajungând la 714.000¹) încă din 2014, abia în 2015 a început să se vorbească serios despre o „criză a refugiaților” sau o „criză a migranților” în Europa.

Pregătit de articolele publicate la început de mass media, pline de povești emoționante și fotografii reprezentând copii, o parte bine intenționată, dar naivă, a publicului european a rămas uimită când, pregătindu-se să întâmpine călduros, cu apă, mâncare și haine, niște familii sărace, bucuroase de orice ajutor și de siguranța occidentală, s-a trezit în fața unor grupuri compuse din mulți bărbați tineri și bine dezvoltăți, cu telefoane mobile de ultimă generație, dispuși să se bată cu grănicerii, care nu doreau decât

să fie lăsați să treacă liber până în țara pe care și-o aleseseră ca țintă și interesați în primul rând nu de apă sau flori la întâmpinare, ci de Internet wireless. Surpriza a dus la o trecere în extrema cealaltă, uneori niște simpli imigranți economici sau vânători de ajutoare sociale occidentale ajungând să fie văzuți de unii nu doar ca prezentând un oarecare risc de a avea printre ei și posibili infractori sau membri ai unor rețele islamiste, ci aproape toți ca niște foarte probabili jihadiști.

Comportamentul și declarațiile unora dintre migranți au turnat gaz pe foc într-o Europă deja scindată: au apărut relatări legate de nemulțumirea unor solicitanți de azil față de condițiile oferite: mâncarea nu era destul de gustoasă, Internetul era prea lent, iar Finlanda nu era bună, pentru că „e prea frig, nu este ceai, nu sunt restaurante, nu sunt baruri și nu e nimeni pe stradă, în afară de mașini”². „Refugiații” păreau mai degrabă niște turiști nemulțumiți de pachetul „Europa all-inclusive” pe care-l achiziționaseră. În mod evident, aceștia nu erau nici persecutații descriși de Convenția de la Geneva, fugiți ca să-și salveze viața, dar nici jihadiștii de temut. Și totuși, nevăzuți de camerele foto, stăteau în umbră, eclipsați de un val de imigranți economici, și unii, și alții.

Portretul teroristului la tinerete

Încă din primele momente în care publicul a conștientizat că Europa nu are de gestionat mici grupuri de refugiați, ci un val de ordinul sutelor de mii de oameni care circulau neverificați corespunzător între țări, opozații primirii lejere de migranți au invocat cel mai frecvent argumentul riscului de pătrundere în spațiul european a unor teroriști. Susținătorii primirii de refugiați au răspuns că o astfel de atitudine reprezintă doar o manifestare a islamofobiei, întrucât nu toți musulmanii sunt teroriști (lucru evident și pe care nu-l susținuse, de fapt, nimeni).

Totuși, o fobie este definită ca o teamă irațională, lipsită de o cauză obiectivă, față de ceva, iar xenofobia – o atitudine de teamă, respingere și ură față de persoanele străine, doar din motive etnice. Din această perspectivă, indiferent de religie sau etnie, intrarea fără verificări suficiente a unor grupuri mari de persoane provenite dintr-o zonă în care există mii de luptători ISIS (după diverse estimări, poate chiar o sută de mii sau mai mulți³) prezintă un risc real, obiectiv, de strecurare a unor eventuali teroriști. Verificarea identității și documentelor de călătorie la intrarea într-un stat și admiterea doar pe baza unor criterii, procedură care se practică dinaintea și fără nicio legătură cu actualul val de migranți, nu reprezintă un act de manifestare a islamofobiei sau

xenofobiei, fiindcă, dacă acceptăm acest lucru, ar însemna că și cele mai democratice țări din lume au o legislație profund xenofobă.

La patru zile după atentatele de la Paris din 13 noiembrie, Înaltul Comisar ONU pentru Refugiați, António Guterres, a declarat, la Presevo (Serbia), că este „o prostie absolută” să acuzi refugiații pentru atacurile teroriste⁴. În mod evident, sute de mii de refugiați n-au avut nicio legătură cu atentatele, unii fiind ei înșiși, în țara de origine, victimele acțiunilor unor radicali. Totuși, deși demersul său poate fi înțeles, reprezentantul ONU s-a hazardat. Câtă vreme cel puțin doi⁵, așa cum a reieșit ulterior, dintre teroriștii sinucigași au intrat în Europa prin insula Leros, urmând așa-numita „rută balcanică”⁶ și înregistrându-se, ca o ironie a sorții, chiar în tabăra de refugiați din Presevo⁷, nu se poate spune nici că nu există nicio legătură. Chiar dacă e posibil ca ei să fi circulat cu acte false, se știe că, până în momentul comiterii faptei, figurau în evidențe ca refugiați și în această calitate li s-a permis trecerea peste granițe. A afirma *post-factum*, tocmai fiindcă s-a aflat că au participat la atentat, că aceștia nu erau refugiați veritabili și că, în consecință, refugiații n-au nicio legătură, ar însemna să intrăm într-o capcană logică, fiindcă tocmai aceasta a fost întrebarea de la bun început: dacă unii (puțini, dar nu e nevoie de sute de mii pentru un atentat) dintre cei care intră ca refugiați nu sunt, cumva, implicați în

rețele teroriste, imposibil de depistat din cauza numărului mare de persoane de procesat zilnic.

Dar, dincolo de posibilitatea dovedită și deloc surprinzătoare ca unii dintre teroriști să folosească ruta migranților pentru a pătrunde în UE, lucrurile au un potențial de gravitate pe termen lung și mai mare. Argumentul adus în favoarea migranților, acela că teroriștii erau deja cetățeni europeni și nu ai unor state musulmane (deși pentru cei doi intrați prin Leros nu s-a stabilit încă precis originea), ridică, de fapt, alte întrebări: de ce niște tineri, născuți și educați în UE și beneficiari ai sistemelor sociale din țări prospere, nu au putut fi „integrați” și s-au radicalizat până la a merge să lupte în Siria sau a comite atentate în propria țară, cum se poate evita ca acest lucru să se repete și dacă există sau nu o legătură cu specificul Islamului.

Studierea profilelor autorilor atentatelor teroriste islamiste de pe teritoriul european, din ultimii zece ani, arată că aproape toți⁸ au fost fie născuți, fie veniți din copilărie într-o țară UE. Acest lucru nu este, până la urmă, atât de surprinzător, fiindcă era de așteptat ca o grupare teroristă să folosească, pentru atentate, persoane care cunosc locul, obiceiurile, limba și care au capacitate logistică superioară unor nou-veniți, rețele de cunoscuți și posibilități de a acționa fără să atragă prea mult atenția.

Toți aceștia, dar și cei care, deși nu au comis atentate pe teritoriul

europăean, au plecat în zone de conflict pentru a se alătura unor grupări teroriste (după estimările specialiștilor și autorităților, ar fi vorba de câteva mii de cetățeni europeni⁹), au fost educați în școlile (și, în surprinzător de multe din cazuri, în universitățile) occidentale, mulți dintre ei aveau loc de muncă sau chiar mici afaceri, precum și familii (au existat destule cazuri în care aveau copii nou-născuți și/sau soții însărcinate), toți erau „alfabetizați” tehnologic (comunicarea pe Internet și rețelele sociale par chiar să fi avut un rol important în radicalizarea atentatorilor și înrolarea lor în diverse grupări radicale). Explicația radicalizării unui număr atât de mare de persoane, multe cu statut social și venituri cel puțin decente, nu e simplă și unică.

Tot ce reiese din informațiile aflate la dispoziția publicului e că în general, după o copilărie absolut normală, fără lipsuri sau frustrări ieșite din comun, în cazul multora s-a constatat, la un moment dat, o evidențiere bruscă și oarecum surprinzătoare a semnelor exterioare ale apartenenței la Islam și o schimbare a stilului de viață anterior, fără ca familiilor să li se pară, însă, ceva dramatic (îndesirea rugăciunilor, mersul la moschei și centre de studiere a Coranului, renunțarea la alcool, călătorii repetate în țări musulmane, adoptarea sporadică a vestimentației caracteristice).

În majoritatea covârșitoare a cazurilor nu e vorba de persoane

foarte sărace. Mesajul înregistrat înainte de atentatul sinucigaș de către Mohammad Sidique Khan, considerat creierul atentatelor de la Londra (din 7 iulie 2005), o persoană născută în Marea Britanie, cu studii universitare, cu ocupația de mentor la o școală de copii cu dificultăți de învățare, cu locuință, copil de 14 luni și soția însărcinată, explică bine mentalitatea: „Eu și alte mii ca mine renunțăm la tot pentru lucrurile în care credem. Motivația noastră nu vine din bunurile tangibile pe care această lume le are de oferit. Religia noastră este Islamul, supunerea față de singurul adevărat Dumnezeu și urmarea pașilor ultimului profet”¹⁰.

Islamizarea generației a doua

Sociologul britanic Ronald Dore a descris apariția unui fenomen de „indigenizare a generației a doua”, referindu-se la descendenții primei generații modernizatoare (post-independentă) din toate culturile non-occidentale care s-au dezvoltat sub o puternică influență europeană¹¹ (de exemplu, în fostele colonii). La prima generație de intelectuali avusese loc un proces de modernizare prin occidentalizare („părinții” fuseseră educați adesea în universități străine, studiaseră în limbi occidentale și asimilasera puternic valorile și stilul de viață vestic). În schimb, la generația a doua („copiii”) s-a constatat o așa-

numită indigenizare, constând în reîntorcerea la tradițiile naționale (limbă, religie, atitudine față de istorie, vestimentație etc.), fiindcă această generație trebuia să găsească în propria societate mijloacele de a reuși¹².

Fenomenul care a început să se producă acum în țările occidentale pare unul similar, de indigenizare a generației a doua de imigranți, numai că e diferit atât prin locul de manifestare (de data aceasta chiar pe teritoriul occidental) și nu mai poate fi pus pe seama lipsei de contact cu limba, valorile sau stilul de viață occidental. Dacă foștii imigranți non-occidentali din a doua jumătate a secolului al XX-lea au încercat și au și reușit, într-o măsură destul de mare, să se adapteze și să se integreze în societățile occidentale, unii dintre copiii lor, deși născuți și crescuți în aceste țări (sau veniți de la vârste foarte mici), au început să manifeste nu numai o capacitate mai scăzută de integrare decât generația anterioară, dar chiar o tendință de respingere violentă a valorilor occidentale.

Părinții lor veniseră în Vest, în general, din motive economice și/sau pentru siguranță, deci pentru rezolvarea nevoilor de pe treptele bazale ale piramidei lui Maslow¹³. Chiar în cazul celor care nu au reușit în totalitate să-și atingă visul, comparația cu situația economică și politică din țările din care emigraseră a funcționat ca factor de creștere a satisfacției; ei consideră că au avut un oarecare succes și, în

orice caz, că au reușit să le ofere o viață mai bună și alte oportunități măcar copiilor lor. În schimb, aceștia din urmă, deși au beneficiat de sistemul de educație și de plasa de siguranță socială din țara-gază, nu mai au nici termen de comparație și nici visul părinților lor la dispoziție. Ca atare, îl caută în altă parte și l-au găsit în identitatea religioasă din țara de origine a familiei. Având asigurate nevoile bazale din piramida lui Maslow, ei s-au axat pe treptele superioare, fiind în căutarea satisfacerii nevoilor de apartenență, stimă și auto-actualizare. Parafrazând titlul unui articol al lui Shiraz Maher de la International Centre for the Study of Radicalisation, „The roots of radicalisation? It's identity, stupid”¹⁴, inspirat de o celebră expresie a lui James Carville, răspunsul pe care-l propunem la întrebarea legată de cauza radicalizării este: „It's the self-actualization, stupid”.

În căutarea unui vis care să le permită auto-perfecționarea, acești fundamentalisti de generația a doua nu au redevenit pakistanezi, algerieni, sirieni etc., fiindcă nu au avut un contact intim cu țara-mamă și nici nu au găsit în apartenența națională o diferență specifică pozitivă suficient de puternică pentru a-i motiva, ci au devenit musulmani mai radicali decât părinții lor. Procesul a fost amplificat și încurajat pe fondul unui fenomen global de resurgență a Islamului, având în vedere că acesta proclamă superioritatea absolută a oricărui

„dreptcredincios” și mai ales a unui „martir” față de „necredincioși”, și ajutat de comunicațiile prin Internet să se dezvolte în rețele și grupări structurate. Așadar, putem identifica un fenomen de indigenizare cu anumite particularități, în fapt unul de „islamizare a generației a doua” de imigranți și refugiați.

Cercetările efectuate de Pew Research Center¹⁵ au arătat că această aparentă islamizare a cetățenilor europeni de religie musulmană nu a apărut brusc și nu e legată strict de Statul Islamic sau situația din Siria. Încă din 2006, la întrebarea ce se consideră mai întâi, cetățeni al țării respective sau musulmani, 81% dintre musulmanii britanici, 69% dintre cei spanioli, 66% dintre cei germani și 46% dintre cei francezi au răspuns că se consideră în primul rând musulmani, nu britanici, spanioli, germani sau francezi. Spre comparație, același răspuns a fost dat de 87% în Pakistan, 71% în Nigeria, 67% în Iordania, 59% în Egipt, 51% în Turcia și 36% în Indonezia. Remarcăm că identitatea religioasă este aproximativ la fel de importantă pentru musulmanii care trăiesc în țările UE, ca și pentru cei din țările majoritar musulmane. Spre deosebire, creștinii din țările europene se auto-identifică în mod covârșitor în primul rând prin naționalitatea respectivă și nu prin apartenența religioasă, iar în India 90% se consideră în primul rând indieni, nu hinduși.

Islamizarea generației a doua a coincis și s-a alimentat din indigenizarea și radicalizarea generației a doua din fostele colonii, din situațiile conflictuale din unele state majoritar musulmane și din eșecul, în termeni de democrație, al „Primăverii arabe” și, la rândul său, fenomenul în desfășurare în țările occidentale a alimentat zonele de conflict, atât cu luptători efectivi, cât și pe partea de propagandă. Putem spune că islamizarea generației a doua de imigranți din Occident și indigenizarea generației a doua din țările musulmane au funcționat pe principiul unor vase comunicante cu surse separate de alimentare, dar în care creșterea nivelului într-unul dintre vase duce la creșterea nivelului și în celălalt. Ca să înțelegem islamizarea generației a doua și să-i estimăm amploarea, trebuie să vedem ce se petrece și în vasul celălalt, în lumea musulmană.

Eșecul „Primăverii arabe” și (in)compatibilitatea Islamului cu democrația

Optimismul occidental inițial în fața fenomenului cunoscut sub numele de „Primăvara arabă”, început în decembrie 2010 în Tunisia și extins, în forme ample sau limitate, în numeroase țări majoritar musulmane, a pălit repede, fiind înlocuit în scurt timp de stupeoare și îngrijorare. Până în vara lui 2013, a devenit evident că „Primăvara Arabă” a eșuat în a produce democrație în

toate țările în care s-a declanșat, cu excepția Tunisiei, acolo unde a început¹⁶. La această evoluție s-au adăugat atentatele teroriste produse de islamiști, care, în loc să fie tot mai rare, par a fi luat avânt, astfel încât o mai veche dezbatere academică, referitoare la compatibilitatea Islamului cu democrația, a redevenit de actualitate și interes public.

Există, în principal, trei mari curente legate de această dispută. Primul susține că există o incompatibilitate esențială a Islamului cu pluralismul, respectarea drepturilor omului și democrația, unul dintre reprezentanții cei mai cunoscuți ai acestuia fiind Samuel Huntington, care a și ajuns la concluzia că tocmai această situație va duce la o inevitabilă „ciocnire a civilizațiilor”¹⁷. Al doilea curent, deși admite un actual deficit de democrație în țările majoritar musulmane, consideră că acesta nu este de origine culturală și că nu Islamul stă în calea libertății și democrației, punându-l doar pe seama unor factori istorici (în principal colonialismul) sau conjuncturali (economici, guverne corupte ș.a.). Oarecum în această direcție merge, de exemplu, un raport¹⁸ din 2004 al UNDP (United Nations Development Programme), Arab Fund for Economic and Social Development și Arab Gulf Programme for United Nations Development Organizations. În fine, un al treilea curent subliniază că problema este că lumea occidentală definește concepte precum drepturile

omului sau democrația conform propriilor standarde și modele culturale, care includ laicitatea statului. Dar, susțin unii, modelul teocratic, în care justiția și întregul guvernământ sunt inspirate de cuvântul lui Dumnezeu, nu ar fi cu nimic mai prejos, ba chiar ar asigura un nivel maxim de demnitate umană. Opinii de acest fel sunt susținute de autori precum Faisal Kutty: „It is important to acknowledge and appreciate that other societies may have equally valid alternative conceptions of human rights”¹⁹.

Comparând, însă, acest model musulman cu cel vestic, opinia lui Huntington pare mai aproape de realitate, fiindcă se observă nu doar o diferență de nuanță, semantică sau declarativă, ci o incompatibilitate profundă și o ireductibilitate între cele două. Dacă e să ne referim doar la Declarația Universală a Drepturilor Omului, știm că, în 1948, Arabia Saudită s-a abținut de la ratificare, pe motiv că încalcă Șaria²⁰. În 1982, reprezentantul Iranului la ONU a spus că Declarația reprezintă o viziune laică a tradiției iudeo-creștine, care nu poate fi implementată de musulmani fără a se intra în conflict cu Șaria²¹. A urmat o serie de alte declarații ale Iranului și încercări de a se susține ideea că e nevoie de o revizuire a documentului.

La a XIX-lea Conferință Islamică a miniștrilor de Externe de la Cairo s-a adoptat, pe 5 august 1990, Declarația Drepturilor Omului în

Islam²². În cuprinsul acesteia se face recurs de paisprezece ori la Șaria (Shari'ah), inclusiv în ultimul articol în care se prevede că aceasta este singura sursă de referință pentru explicarea sau clarificarea oricărui articol al Declarației. Pe scurt, întregul document arată că oricine are dreptul de exprimare liberă a opiniei, dar într-un mod care să nu fie contrar principiilor Șaria, că informația nu trebuie folosită sau utilizată într-un mod care să violeze sfințenia și demnitatea profetilor sau să slăbească în vreun fel credința societății, că orice om are dreptul de liberă deplasare, în limitele Șaria, că sunt interzise pedepsele, cu excepția celor prevăzute de Șaria, că femeia e egală cu bărbatul în demnitate umană (dar nu se spune nimic de egalitatea în fața legii) ș.a.m.d. Pentru cetățeanul occidental care știe doar că Șaria prevede tot felul de pedepse corporale crude, o astfel de Declarație a drepturilor omului sună apocaliptic.

Pentru ca lucrurile să fie și mai complicate, Șaria nu este un text unic, fix, bine definit și clar pentru toată lumea musulmană. Islamul însuși nu este o entitate monolitică și e reprezentat de viziuni adesea divergente²³. Așa se și explică faptul că, deși musulmanii sunt majoritari în peste cincizeci de țări, formele de guvernământ sunt foarte diverse (democrații parlamentare, republici autoritare sau teocratice, monarhii absolute sau junte militare²⁴), iar jurisprudența și pedepsele aplicate, de asemenea.

Occidentalii traduc uneori Șaria ca pe „legea sfântă” a Islamului, dar Bernard Lewis arată că, în realitate, alăturarea substantivului „lege” și a adjectivului „sfântă” nu apare în textele islamice clasice, utilizarea sa în araba modernă fiind de dată relativ recentă și mai degrabă de import. În limbajul vestic, adjectivul „sfânt”, precedând cuvântul „lege”, este necesar, fiindcă sunt și legi de altă origine. În limbajul musulman, adjectivul ar fi pleonastic: Sharia este pur și simplu legea și nu mai există alta. Vine de la Dumnezeu și reprezintă expresia imuabilă a comandamentului divin pentru omenire²⁵.

Șaria nu reprezintă o categorie monolitică și statică, întrucât diversele guvernăminte „o definesc și o aplică în diferite moduri, iar gânditorii moderni îi revizuiesc și formulează regulile concrete și metodele hermeneutice”²⁶. Cu toate acestea, musulmanii care resping domnia Șaria sunt murtaddn²⁷ (apo-stați) și riscă pedeapsa cu moartea.

Șaria e derivată din Coran și Hadith, dar, dacă există un singur Coran, prin Hadith sunt desemnate relatările despre faptele și vorbele profetului Mahomed, iar în funcție de diferite ramuri și școli islamice, fiecare se referă la diverse colecții, selectate în funcție de credibilitatea celui care le-a relatat. În aceste condiții, este normal că și Șaria este înțeleasă și aplicată în moduri variabile.

Anumite lucruri sunt, însă, comune și, dacă ne referim doar la

lucrurile extrase din Coran, Șaria sună înfricoșător pentru cetățeanul occidental al secolului XXI, nu pentru că în textele sacre ale altor religii (inclusiv în Biblie) n-ar exista astfel de lucruri, ci pentru că alte religii au convenit să facă o interpretare metaforică a unora dintre pasajele problematice și s-a produs o separare a statului (și a sistemului său legal) de textul religios. „Dați cezarului cele ce sunt ale cezarului și lui Dumnezeu, cele ale lui Dumnezeu” s-a dovedit o formulă salvatoare, iar în societatea occidentală s-a produs separația între civitas Dei și civitas terrena.

Ironia sorții e că anumite norme înscrise în Coran erau reformatoare pentru practicile vremii. De exemplu, spre deosebire de băieți, fetele erau frecvent nedorite și considerate o povară familială și chiar o sursă de rușine, așa că erau adesea îngropate de vii în deșert, imediat după naștere. Versetele 81:8-9 sunt un avertisment către cei care practicau acest lucru și o respingere îndrăznească a normelor sociale stabilite²⁸, într-un demers de desprindere asemănător celui al lui Isus față de practica lapidării femeilor adultere. De asemenea, reglementarea unor probleme de succesiune, tratate în versetele 4:127 și 4:176 (ultimul incluzând o discriminare de gen prin consacrarea principiului că, în cazul unui bărbat care moare fără copii, moștenirea se împarte inegal între frați și surori, fiecare bărbat primind cât două femei), era făcută, în realitate, în

sensul îmbunătățirii considerabile a situației femeilor față de vechiul drept cutumiar, conform căruia acestea n-ar fi primit nimic.

Coranul rămâne, însă, tributar vremurilor sale, iar considerarea sa de către Islam ca fiind imprecipabil și insistența de a-l aplica ad-literam în viața de zi cu zi este cea care generează conflictul cu modul în care societatea occidentală vede astăzi drepturile omului sau democrația. Chiar și îmbunătățirile aduse de Coran și de Sunna față de normele sociale pre-islamice de pe un teritoriu arid, marcat de violențe și inechități, au ajuns astăzi problematice, întrucât s-a recurs la o reglementare, uneori foarte amănunțită și clară, a unor aspecte concrete ce țin de dreptul civil și penal, Mahomed fiind nu doar un lider religios, ci și întemeietorul unei formațiuni de tip statal și, așa cum reiese din datele istorice corespunzătoare perioadei cât a stat la Medina, s-a dovedit a fi chiar „pragmatic în probleme de guvernare”²⁹. Ca atare, nu e de mirare că în Coran întâlnim prevederi legate de succesiune, precum cele prezentate mai sus, dar și pedepse pentru diferite fapte, precum 100 de lovituri de bici pentru „desfrânați” (Coran, 24:2), 80 de bice pentru cei care le învinuiesc pe femeile cinstite și apoi nu pot veni cu patru martori (Coran, 24:4), tăierea mâinii pentru hoți (Coran, 5:38) ș.a.

Publicul occidental trebuie să înțeleagă, însă, că în rândul musulmanilor există un suport popular

consistent pentru aplicarea Șaria. Spre exemplu, din două sondaje, efectuate de National Centre for Social and Criminological Research și de Gallup Organization, rezultă că majoritatea egiptenilor (96,2%, respectiv 90% în al doilea sondaj) susține aplicarea Șaria³⁰. Oricât ar părea de surprinzător pentru occidentali, respondenții au declarat că doresc aplicarea sa pentru că garantează dreptate pentru femei (97%), pentru că ar fi un sistem juridic drept (96%) sau pentru că protejează drepturile omului (97%).

Sentimentul în lumea musulmană este că toate problemele lumii contemporane sunt cauzate de îndepărtarea societății de ordinea islamică premodernă³¹. Chiar și la musulmanii moderați se poate identifica acest tip de „gândire magică”. Spre exemplu, Fethullah Gülen, considerat un promotor al dialogului interconfesional, al educației, al toleranței și al democrației, a spus-o direct: „Poate rezolva Islamul toate problemele? Răspunsul acestei întrebări este Da”³².

Când e vorba de islamiștii cu vederi radicale, nici în cazul celor care trăiesc în statele musulmane nu s-a găsit o legătură directă între sărăcie și fenomenul de radicalizare. Un studiu cuprinzător, constând într-o serie de sondaje efectuate de Gallup, între 2001 și 2007, în 35 de țări majoritar musulmane sau cu minorități musulmane foarte mari, a arătat că nu se confirmă ipoteza mult vehiculată că radicalismul s-ar dezvolta din insatisfacție economică.

65% dintre cei clasificați ca radicali aveau venituri peste medie, proveneau inclusiv din rândul persoanelor cu nivel înalt de educație și din clasa superioară, iar rata de ocupare și standardul de viață nu erau deloc mai scăzute în rândul populației cu vederi radicale. Aproximativ jumătate erau între 18 și 29 de ani, 62% bărbați și 67% cu studii liceale sau superioare³³. La întrebarea cum ar putea Occidentul să-și îmbunătățească relațiile cu țările musulmane, cele mai multe răspunsuri au indicat: mai mult respect pentru culturile musulmane, evitarea aroganței, o mai mare înțelegere și respect pentru Islam. La întrebarea ce disprețuiesc cel mai mult la Occident, răspunsurile cele mai frecvente au fost: promiscuitatea culturală și sexuală și corupția morală. Într-un fel, așa cum am opinat și în cazul generației a doua de imigranți musulmani din țările occidentale, și în cazul celor din țările musulmane radicalizarea pare să se facă tot în căutarea satisfacerii nevoilor de pe treptele superioare ale piramidei lui Maslow, pe stindardul radicalismului islamic scriind, în afară de „Șaria”, „Noi vrem respect”.

Islamismul a fost definit ca o ideologie atotcuprinzătoare pentru stat și societate, care afirmă că Islamul e mai mult decât un sistem de credințe și practici religioase și care militează pentru o inversare a procesului de secularizare și pentru unitatea religiei cu statul³⁴. Din perspectiva acestei abordări,

constatăm că practic toți musulmanii pioși declară la unison că „Islamul e un mod cuprinzător de viață care reunește componentele religioase, politice, economice legale și sociale într-un tot unitar” și că „nu există nicio distincție între religie și politică în Islam”³⁵. E încă o utopie a societății perfecte, la care nu se poate ajunge decât prin luptă (*jihad*, adică lupta atât împotriva necredincioșilor, cât și împotriva propriilor slăbiciuni), exact ca în teoria marxistă. Islamul este din *wa dawla*³⁶, adică religie și stat. Cu alte cuvinte, Islamul însuși e... islamist. Nu e nici doar religie, nici doar ideologie, ci un hibrid: Islamul este o „relideologie”.

Concluzii

Valul de peste un milion de migranți, cu care s-a confruntat Uniunea Europeană în anul 2015, a scindat cancelariile europene și opinia publică. Opoziția unei părți din populație la primirea de refugiați a fost justificată mai puțin prin argumente economice, deși impactul financiar suportat de UE va fi semnificativ în perioada imediat următoare, cât prin riscul ca, într-un val atât de mare de persoane greu de verificat, să se strecoare și radicali islamiști. atentatele de la Paris, din 13 noiembrie 2015, au arătat că faptul s-a și întâmplat, dar, dincolo de acest lucru, lucrarea atrage atenția asupra unui risc pe termen lung, determinat de un fenomen de

„islamizare a celei de-a doua generații” de imigranți, o formă a „indigenizării generației a doua”³⁷ descrise de Dore, dezvoltată de data aceasta în Occident.

„Islamizarea generației a doua” a ajuns deja să-și arate roadele, într-un context internațional dificil și pe fondul „renașterii islamice”, radicalizarea musulmanilor europeni și a celor din țările majoritar musulmane fiind două fenomene care se alimentează reciproc. Copiii imigranților și refugiaților de astăzi, care vor beneficia de plasa socială de siguranță din statele prospere, ca niște turiști cu bilete *all-inclusive* în Europa, ar putea, prin mecanismul psihologic de radicalizare descris în lucrare, să se transforme într-o nouă generație de jihadiști europeni, întrucât Islamul, cu dualitatea sa religie-ideologie și promisiunea magică de a fi soluția pentru toate problemele, inclusiv cele social-politice, este un instrument atractiv pentru cei aflați în căutarea metodelor de satisfacere a nevoilor situate în vârful piramidei lui Maslow. După cum rezultă din analiza biografiilor teroriștilor, dar și din cercetări sociologice efectuate atât în Europa, cât și în lumea musulmană, sărăcia nu pare a fi o cauză directă a radicalizării. Cei care merg acum să lupte în Siria-Irak nu fac acest lucru din sărăcie, ci împinși de aceleași resorturi care i-au făcut pe unii să plece, acum mai bine de 70 de ani, pentru a lupta în Războiul Civil din Spania.

Fără ca migrații de azi să aibă vreo intenție în acest sens, Europa ar putea ca, încetul cu încetul, să se transforme într-o zonă conflictuală, în care să se vorbească tot mai mult de introducerea Șaria, fiindcă Islamul nu e, în acest moment și pe actualele interpretări, doar o religie, ci o „reliedologie”. Este, de aceea, destul de dificil de răspuns la întrebarea dacă în prezent are loc doar o radicalizare a Islamului sau o islamizare a radicalilor. Cel mai probabil, e vorba de ambele.

Ținând cont că Europa bogată va rămâne un punct de atracție prin politicile sociale generoase, de faptul că sporul natural al populației musulmane este mai mare și de un posibil fenomen de islamizare la generația a doua, este aproape ironic, față de teama occidentalilor când aud cuvinte precum ”jihad”, că Europa ar putea deveni cândva un califat nu prin cucerire cu armele și steagul negru, ci prin, folosind o expresie inspirată, jihadul welfare³⁸.

Note

- ¹ UNHCR, ”Asylum Trends 2014. Levels and Trends in Industrialized Countries”, 2015, pp. 2-7, <http://www.unhcr.org/551128679.html> (accesat pe 11 noiembrie 2015).
- ² Anne Kauranen, ”‘Finland’s no good’: Disappointed migrants turn back”, 25 septembrie 2015, <http://news.yahoo.com/finlands-no-good-disappointed-migrants-turn-back-152042061.html> (accesat pe 5 noiembrie 2015).
- ³ Daveed Gartenstein – Ross, ”How many fighters does the Islamic State really have?”, 9 februarie 2015, <http://warontherocks.com/2015/02/how-many-fighters-does-the-islamic-state-really-have/> (accesat pe 15 noiembrie 2015).
- ⁴ UNHCR, ”UNHCR chief says it is ‘absolute nonsense’ to blame refugees for terror”, 17 noiembrie 2015, <http://www.unhcr.org/564b5b586.html> (accesat pe 20 noiembrie 2015).

- ⁵ Despre mai mulți dintre teroriști se știe că au fost plecați anterior în zona de conflict din Siria și, până în momentul de față, nu e clar cum au intrat înapoi în UE, dar despre doi există informații certe că au intrat prin Grecia, fiind luați în evidență ca refugiați.
- ⁶ BBC, ”Paris attacks: Who were the attackers?”, 24 noiembrie 2015, <http://www.bbc.com/news/world-europe-34832512> (accesat pe 27 noiembrie 2015).
- ⁷ Aleksandar Vasovic, Lefteris Karagiannopoulos, ”Exclusive - Paris attacker may have had accomplice on journey through Balkans”, 18 noiembrie 2015, <http://uk.reuters.com/article/2015/11/18/uk-france-shooting-accomplice-exclusive-idUKKCN0T62ET20151118> (accesat pe 19 noiembrie 2015)
- ⁸ Există încă suspiciuni în legătură cu identitatea unora.

- ⁹ O estimare din iunie 2014 arată că ar fi vorba de aproximativ 3.000 de luptători proveniți din țări occidentale: Richard Barrett, „Foreign Fighters in Siria”, iunie 2014, <http://soufangroup.com/wp-content/uploads/2014/06/TSG-Foreign-Fighters-in-Syria.pdf> (accesat pe 12 noiembrie 2015). După alte estimări, ar putea fi vorba de un număr între 3.400 și 5.000 de occidentali, din totalul de peste 20.000 de luptători străini din Siria-Irak: Kristin Archick, Paul Belkin, Christopher M. Blanchard, Carla E. Humud, Derek E. Mix, „European Fighters in Syria and Iraq: Assessments, Responses, and Issues for the United States”, Congressional Research Service, 27 aprilie 2015, p. 1, <https://www.fas.org/sgp/crs/row/R44003.pdf> (accesat pe 9 noiembrie 2015).
- ¹⁰ Andrew Staniforth, Fraser Sampson (eds.), *The Routledge Companion to UK Counter-Terrorism*, Routledge, New York, 2013, p. 224.
- ¹¹ Ronald Philip Dore, D. Hugh Whittaker, *Social Evolution, Economic Development and Culture*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, 2001, p. 229.
- ¹² Samuel P. Huntington, *Ciocnirea civilizațiilor și refacerea ordinii mondiale*, Editura Litera, București, 2012, p. 128.
- ¹³ Abraham H. Maslow, „A Theory of Human Motivation”, în *Psychological Review*, vol. 50, 1943, pp. 370-396.
- ¹⁴ Shiraz Maher, „The roots of radicalisation? It's identity, stupid, 23 iunie 2015, <http://icsr.info/2015/06/icsr-insight-roots-radicalisation-identity-stupid/> (accesat pe 14 noiembrie 2015).
- ¹⁵ Pew Research Center, „Muslims in Europe: Economic Worries Top Concerns About Religious and Cultural Identity”, 6 iulie 2006, <http://www.pewglobal.org/2006/07/06/muslims-in-europe-economic-worries-top-concerns-about-religious-and-cultural-identity/> (accesat pe 10 noiembrie 2015).
- ¹⁶ John L. Esposito, Tamara Sonn, John O. Voll, *Islam and Democracy after the Arab Spring*, Oxford University Press, New York, 2016, p.3, https://books.google.ro/books?id=P4pmCgAAQBAJ&printsec=frontcover&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (accesat 28 noiembrie 2015).
- ¹⁷ Samuel Huntington, *op. cit.*
- ¹⁸ UNDP, „Arab Human Development Report 2004: Towards Freedom in the Arab World”, <http://www.arab-hdr.org/publications/other/ahdr/ahdr2004e.pdf> (accesat pe 8 noiembrie 2015).
- ¹⁹ „Este important să recunoaștem și să apreciem că alte societăți pot avea concepții alternative la fel de valide despre drepturile omului” (tr.a.) în Faisal Kutty, „Non-Western Societies Have Influenced Human Rights”, Jacqueline Langwith, *Human Rights*, Greenhaven Press, Detroit, 2008, pp. 41-48.
- ²⁰ Nisrine Abiad, Sharia, Muslim states and international human rights treaty obligations: a comparative study, British Institute of International and Comparative Law, Londra, 2008, pp. 60-65.
- ²¹ David Littman, „Universal Human Rights and ‘Human Rights in Islam’”, *Midstream*, februarie/martie

- 1999,
<https://web.archive.org/web/20060501234759/http://mypage.bluewin.ch/ameland/Islam.html> (accesat pe 26 noiembrie 2015).
- ²² „The Cairo Declaration on Human Rights in Islam”, <http://www.oic-oci.org/english/article/human.html> (accesat pe 20 noiembrie 2015).
- ²³ Rachel M. Scott, *The Challenge of Political Islam: Non-Muslims and the Egyptian State*, Stanford University Press, Stanford, 2010, p. 3.
- ²⁴ Charles Kimball, *When Religion Becomes Lethal: The Explosive Mix of Politics and Religion in Judaism, Christianity, and Islam*, Jossey-Bass, San Francisco, 2011, p. 121.
- ²⁵ Bernard Lewis, *The Political Language of Islam*, University of Chicago Press, Chicago, 1988, p. 72.
- ²⁶ Gerhard Bowering (ed.), *The Princeton Encyclopedia of Islamic Political Thought*, Princeton University Press, Princeton, 2013, p. 505.
- ²⁷ *Ibidem*, p. 496.
- ²⁸ Charles Kimball, *op. cit.*, p. 102.
- ²⁹ *Ibidem*, p. 103.
- ³⁰ ‘Abd al-Mun’im Mumb, „If the People Want It, Why Not Apply Shari’ah in Egypt?”, Al-Dustūr (Arab-West Report), octombrie 22, 2008,
<http://www.arabwestreport.info/en/y>
 ear-2008/week-43/16-if-people-want-it-why-not-apply-shariah-egypt (accesat pe 13 noiembrie 2015).
- ³¹ Rachel M. Scott, *op. cit.*, p. 6.
- ³² Fethullah Gülen, „Poate rezolva Islamul toate problemele?”, <http://ro.fgulen.com/intrebari-si-raspunsuri-despre-islam/50-poate-rezolva-islamul-toate-problemele.html> (accesat 19 noiembrie 2015).
- ³³ John L. Esposito, Dalia Mogahed, *Who Speaks for Islam? What A Billion Muslims Really Think*, American Muslims for Constructive Engagement, 2008, pp. 21-22,
[http://www.amceweb.net/resources/who_speaks_for_Islam\\$5B1\\$5D.pdf](http://www.amceweb.net/resources/who_speaks_for_Islam$5B1$5D.pdf) (accesat pe 18 noiembrie 2015).
- ³⁴ Rachel M. Scott, *op. cit.*, p. 6.
- ³⁵ Charles Kimball, *op. cit.*, p. 97.
- ³⁶ John L. Esposito, John O. Voll, *Islam and Democracy*, Oxford University Press, New York, 1996, p. 4.
- ³⁷ Ronald Philip Dore, D. Hugh Whittaker, *op. cit.*, p. 229.
- ³⁸ Daniel Greenfield, „80% of Turkish Muslim Settlers in Germany Live off Welfare”, 31 martie 2013,
<http://www.frontpagemag.com/point/183720/80-turkish-muslim-settlers-germany-live-welfare-daniel-greenfield> (accesat 25 noiembrie 2015).

Bibliografie

- ABIAD, Nisrine, *Sharia, Muslim states and international human rights treaty obligations: a comparative study*, British Institute of International and Comparative Law, London, 2008
- BOWERING, Gerhard (ed.), *The Princeton Encyclopedia of Islamic Political Thought*, Princeton University Press, Princeton, 2013
- DORE, Ronald Philip, WHITTAKER, D. Hugh, *Social Evolution, Economic Development and Culture*,

- Edward Elgar Publishing, Cheltenham, 2001
- ESPOSITO, John L., VOLL, John O., *Islam and Democracy*, Oxford University Press, New York, 1996
- HUNTINGTON, Samuel P., *Ciocnirea civilizațiilor și refacerea ordinii mondiale*, Editura Litera, București, 2012
- KIMBALL, Charles, *When Religion Becomes Lethal: The Explosive Mix of Politics and Religion in Judaism, Christianity, and Islam*, Jossey-Bass, San Francisco, 2011
- KUTTY, Faisal, "Non-Western Societies Have Influenced Human Rights", Jacqueline Langwith, *Human Rights*, Greenhaven Press, Detroit, 2008
- LEWIS, Bernard, *The Political Language of Islam*, University of Chicago Press, Chicago, 1988
- MASLOW, Abraham H., „A Theory of Human Motivation”, *Psychological Review*, vol. 50, 1943
- SCOTT, Rachel M., *The Challenge of Political Islam: Non-Muslims and the Egyptian State*, Stanford University Press, Stanford, 2010
- STANFORTH, Andrew, SAMPSON, Fraser (eds.), *The Routledge Companion to UK Counter-Terrorism*, Routledge, New York, 2013
- Resurse electronice**
- ARCHICK, Kristin, BELKIN, Paul, BLANCHARD, Christopher M., HUMUD, Carla E., MIX, Derek E., "European Fighters in Syria and Iraq: Assessments, Responses, and Issues for the United States", Congressional Research Service, 27 aprilie 2015, p.1, <https://www.fas.org/sgp/crs/row/R44003.pdf> (accesat pe 9 noiembrie 2015)
- BARRETT, Richard, "Foreign Fighters in Siria", iunie 2014, <http://soufangroup.com/wp-content/uploads/2014/06/TSG-Foreign-Fighters-in-Syria.pdf> (accesat pe 12 noiembrie 2015)
- BBC, "Paris attacks: Who were the attackers?", 24 noiembrie 2015, <http://www.bbc.com/news/world-europe-34832512> (accesat pe 27 noiembrie 2015)
- BEHRAKIS, Yannis, "Police, migrants clash on Macedonia border; soldiers build fence", Reuters, 28 noiembrie 2015, <http://www.reuters.com/article/2015/11/28/us-europe-migrants-macedonia-idUSKBN0TH04M20151128#kCHwtdGGWR4JL5FU.97> (accesat pe 29 noiembrie 2015)
- ESPOSITO, John L., SONN, Tamara, VOLL, John O., *Islam and Democracy after the Arab Spring*, Oxford University Press, New York, 2016, p.3, https://books.google.ro/books?id=P4pmCgAAQBAJ&printsec=frontcover&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (accesat 28 noiembrie 2015)
- ESPOSITO, John L., MOGAHED, Dalia, *Who Speaks for Islam? What A Billion Muslims Really Think*, American Muslims for Constructive Engagement, 2008, pp. 21-22, [http://www.amceweb.net/resources/who_speaks_for_Islam\\$5B1\\$5D.pdf](http://www.amceweb.net/resources/who_speaks_for_Islam$5B1$5D.pdf) (accesat pe 18 noiembrie 2015)
- GARTENSTEIN – ROSS, Daveed, "How many fighters does the Islamic State really have?", 9 februarie 2015, <http://warontherocks.com/2015/02/h>

- ow-many-fighters-does-the-islamic-state-really-have/ (accesat pe 15 noiembrie 2015)
- GREENFIELD, Daniel, "80% of Turkish Muslim Settlers in Germany Live off Welfare", 31 martie 2013, <http://www.frontpagemag.com/point/183720/80-turkish-muslim-settlers-germany-live-welfare-daniel-greenfield> (accesat 25 noiembrie 2015)
- GÜLEN, Fethullah, "Poate rezolva Islamul toate problemele?", <http://ro.fgulen.com/intrebari-siras-punsuri-despre-islam/50-poate-rezolva-islamul-toate-problemele.html> (accesat 19 noiembrie 2015)
- KAURANEN, Anne, "'Finland's no good': Disappointed migrants turn back", 25 septembrie 2015, <http://news.yahoo.com/finlands-no-good-disappointed-migrants-turn-back-152042061.html> (accesat pe 5 noiembrie 2015)
- LITTMAN, David, "Universal Human Rights and 'Human Rights in Islam'", *Midstream*, februarie/martie 1999, <https://web.archive.org/web/20060501234759/http://mypage.bluewin.ch/ameland/Islam.html> (accesat pe 26 noiembrie 2015)
- MAHER, Shiraz, "The roots of radicalisation? It's identity, stupid", 23 iunie 2015, <http://icsr.info/2015/06/icsr-insight-roots-radicalisation-identity-stupid/> (accesat pe 14 noiembrie 2015)
- MUNB, 'Abd al-Mun'im, "If the People Want It, Why Not Apply Shari'ah in Egypt?", *Al-Dustūr (Arab-West Report)*, October 22, 2008, <http://www.arabwestreport.info/en/year-2008/week-43/16-if-people-want-it-why-not-apply-shariah-egypt> (accesat pe 13 noiembrie 2015)
- PEW RESEARCH CENTER, "Muslims in Europe: Economic Worries Top Concerns About Religious and Cultural Identity", 6 iulie 2006, <http://www.pewglobal.org/2006/07/06/muslims-in-europe-economic-worries-top-concerns-about-religious-and-cultural-identity/> (accesat pe 10 noiembrie 2015)
- UNDP, "Arab Human Development Report 2004: Towards Freedom in the Arab World", <http://www.arabhdr.org/publications/other/ahdr/ahdr2004e.pdf> (accesat pe 8 noiembrie 2015)
- UNHCR, "UNHCR chief says it is 'absolute nonsense' to blame refugees for terror", 17 noiembrie 2015, <http://www.unhcr.org/564b5b586.html> (accesat pe 20 noiembrie 2015)
- UNHCR, "Asylum Trends 2014. Levels and Trends in Industrialized Countries", 2015, pp. 2-7, <http://www.unhcr.org/551128679.html> (accesat pe 11 noiembrie 2015)
- VASOVIC, Aleksandar, KARAGIANNOPOULOS, Lefteris, "Exclusive - Paris attacker may have had accomplice on journey through Balkans", 18 noiembrie 2015, <http://uk.reuters.com/article/2015/11/18/uk-france-shooting-accomplice-exclusive-idUKKCN0T62ET20151118> (accesat pe 19 noiembrie 2015)
- "The Cairo Declaration on Human Rights in Islam", <http://www.oic-oci.org/english/article/human.html> (accesat pe 20 noiembrie 2015)

RECENZII

Cenzură și autocenzură în presa comunistă (Censorship and self-censorship in the communist mass media)

Emilia Șercan, *Cultul secretului. Mecanismele cenzurii în presa comunistă*, Editura Polirom, Iași, 2015, 264 p.

În vara anului 2015, editura Polirom din Iași a prilejuit apariția unui volum pe care îl putem considera a fi de excepție în Colecția Collegium. Media intitulat *Cultul secretului. Mecanismele cenzurii în presa comunistă*. Autoarea este Emilia Șercan, cadru didactic la Facultatea de Jurnalism și Științele Comunicării din cadrul Universității din București și jurnalistă de investigații cu o experiență de două decenii. Lucrarea în sine reprezintă

publicarea lucrării de doctorat susținută la Școala Doctorală de Științe ale Comunicării, din cadrul Universității din București.

Prima impresie, la momentul aflării titlului, a fost aceea a unei plăcute surprize, deoarece, în perioada postdecembristă, lucrări cu caracter științific sau memorialistic care să aibă ca temă devalarea mecanismelor de putere existente în interiorul presei comuniste din România au fost foarte puține. Aici am putea să menționăm, lucrarea lui Sorin Bocancea, intitulată *De la presa studențească în comunism la presa postdecembristă*, publicată la editura Institutul European din Iași, în anul 2014. Ca o primă observație, după lecturarea celor două lucrări, este că, deși sunt de facturi diferite, reușesc să se completeze reciproc. În mod real, cartea lui Emilia Șercan deși a apărut la un an după cea a lui Sorin Bocancea vine să explice în mod metodic care a fost sistemul ideat de regimul comunist pentru a supraveghea și controla presa din România. După aceea, este util să fie

citit volumul coordonat de Bocancea. O altă motivație care ar putea să conducă la lecturarea acestor volume împreună este că, cele două lucrări fac parte din același efort intelectual menit să ne facă să înțelegem specificitățile presei „libere” din perioada postdecembristă. Și asta deoarece, tinerii sau mai puțin tinerii jurnaliști care au activat în presa comunistă și-au continuat, în marea lor majoritatea, cariera după 22 decembrie 1989.

A doua impresie pe care citirea cărții mi-a creat-o a fost aceea a unei lucrări serioase, care se sprijină pe analiza unor fonduri de documente arhivate la Arhivele Naționale Istorice Centrale, Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității și Arhiva Ministerului Culturii și Patrimoniului Național. Din acest punct de vedere, surpriza a fost plăcută deoarece o absolventă a studiilor de științe ale comunicării și jurnalism a reușit să realizeze o lucrare serioasă, fondată pe o cercetare de tip arhivistic. Una dintre explicații ar fi că natura profesiei de jurnalist de investigații a condus-o către acest model de cercetare.

Începând analiza lucrării, se observă din modul în care a fost construită, că autoarea, a identificat mai multe forme de control ale puterii politice comuniste în raport cu presa. Acestea au fost clasificate în cinci mari categorii: controlul politico-ideologic, controlul juridic, controlul instituțional, controlul informațional și controlul economic.

În primul capitol al lucrării, care are caracter introductiv, intitulat „Fundamentele teoretice ale controlului”, Șercan realizează o istorie a relației dintre presă și puterea politică. Cele mai importante teme analizate de autoare, sunt, în concepția mea: modelul autoritarist, modelul sovietic/comunist, controlul social în statele comuniste, caracteristicile și structura presei comuniste, cenzura – instrument de control al propagandei și instituțiile cenzurii în comunism.

Pentru a demonstra aceste afirmații citez următorul fragment din lucrare: „*Scopul urmărit de liderii comuniști din țările blocului comunist a fost impunerea unui conformism social în rândul membrilor comunităților, care să permită remodelarea unei societăți întregi, a unui nou tip de personalitate umană, a concepțiilor referitoare la relația dintre individ și societate și să impună noi modele de relații sociale*” (p.31).

Observația pe care Șercan o prezintă la începutul subcapitolului intitulat: „Controlul social în statele comuniste” este din punctul meu de vedere corect. Regimurile comuniste în general și cel din România în particular, au impus prin intermediul instituțiilor de forță o înregimentare care a vizat atât fizicul cât și spiritul, cu scopul final de a crea „omul nou”. Am preferat să preluăm acest citat din lucrare deoarece, este semnificativ pentru analiza societății românești postdecembriste. După aproape cinci decenii de existență a

regimului totalitar comunist, am putut observa că „omul nou” s-a realizat, chiar dacă nu în forma imaginată de comuniști. Aceasta ar putea fi explicația asupra votului acordat în anii '90 Frontului Salvării Naționale și a liderului său de necontestat, Ion Iliescu.

Al doilea capitol este intitulat: „Presa în perioada comunistă”, deschide partea dedicată devoalării sistemului de putere care a impus cenzura și autocenzura în presa din perioada comunistă. Cele mai interesante teme prezentate de autoare sunt: presa ca aparat politic în viziunea lui Lenin, parcursul presei românești în perioada comunistă, cum se face o publicație – date tehnice și controlul surselor de informare.

Cităm din lucrare: „*Ca orice stat totalitar, Cenzura apăra și în România monopolul informațional al statului, iar presa servea intereselor unei birocrații ermetizate. Toți ziariștii erau înregimentați ca membrii de partid, iar persoanele aflate la conducerea redacțiilor, fie că era vorba de profesioniști sau de activiști de partid, erau oameni de încredere ai partidului*” (p. 75). Dependența celor care lucrau în presa acelor vremuri s-a verificat în toate domeniile. Ca să dăm un singur exemplu al modului în care voința regimului s-a reflectat în presă, cităm dintr-o altă lucrare: „*Programele abundau de materiale referitoare la importanța copiilor într-o familie și la sentimentul de ratare, de neîmplinire*

pe care ar fi trebuit să-l simtă cuplurile care nu aveau copii sau aveau doar un singur copil. Revistele pentru femei, controlate de la nivel central au contribuit la modelarea acestor imagini”¹.

Al treilea capitol deschide seria tematică rezervată „Controlului” ce se desfășoară pe parcursul următoarelor șase articole. „Controlul” impus de regim este, așa cum am prezentat anterior din următoarele puncte de vedere: ideologic, instituțional, informațional, juridic și economic. Pentru a lăsa cititorului plăcerea de a lectura această lucrare mă voi opri doar la un subcapitol intitulat: „Influența «tezelor din iulie» asupra politicilor editoriale”. Conform acestora se dorea, și aici selectez din multitudinea de obiective: combaterea influenței ideologie burgheze și propagarea pozițiilor ideologice ale PCR, obligația de a cultiva „figura înaintată a muncitorului, a producătorului de bunuri materiale, devotat trup și suflet cauzei socialismului”, selectarea drastică a producțiilor artistice difuzate, stimularea creației de cântece „revoluționare, patriotice, muncitorești”, orientarea producției de carte către „cerințele educației comuniste” etc (vezi p.91).

Pentru a oferi o concluzie, din multele ce au reieșit din lectura cărții, cititorilor acestei recenzii este că volumul intitulat: *Cultul secretului. Mecanisme cenzurii în presa comunistă*, publicat de doamna Emilia Șercan poate fi

considerat un test de referință care explică modul în care mass-media din perioada comunistă, și presa în special au contribuit la consolidarea regimului comunist din România.

Propaganda, tehnicile de influențare și manipulare a opiniei publice au fost aplicate pe întreaga perioadă a regimului comunist cu obiectivul de a menține a-l menține la putere.

Ioana Cristea DRĂGULIN

Nota

¹ Vezi Raluca Ioana Horea și Marinela Istrate, „ Rolul presei scrise în promovarea politicii pronataliste în ultimii ani ai regimului comunist”, în Alina Hurubean (coord), *Statutul*

femeii în România comunistă. Politici publice și viață privată, Editura Institutul European, Iași, 2015, p.146.

Paradigma cosmopolită: o introducere (The cosmopolite paradigm: an introduction)

Ciprian Nițu, *Cosmopolitismul. Către o nouă paradigmă în teoria politică*, Editura Adenium, Iași, 2014

Construită pe o ireproșabilă structură științifică și metodologică, lucrarea tânărului politolog timișorean Ciprian Nițu propune o re-examinare de anvergură a mănunchiului de teorii politice reunite generic sub numele de cosmopolitism. Pentru a demara acest proces analitic, autorul începe cu reconsiderarea conceptului de paradigmă propus de Thomas Kuhn și devenit deja clasic. În accepțiunea lui Kuhn, o paradigmă reprezintă o teorie care se impune lent în cadrul comunității științifice, reușind să facă față criticilor și, cel puțin pentru o perioadă, să își probeze validitatea.

Cu timpul, paradigma, care pentru Kuhn se întâlnește preponderent în cadrul științelor naturale, nu socio-umane, fiind întotdeauna dominantă (hegemonică) – începe să fie contestată din diferite direcții. Dacă reușește să încorporeze aceste obiecții sau să le invalideze, paradigma supraviețuiește. În caz contrar, este înlocuită de o nouă paradigmă.

Ciprian Nițu consideră paradigma kuhniană prea „tare” pentru a fi aplicată fără ajustări în câmpul științelor socio-umane. Astfel, știința politică, cea care găzduiește conceptul de cosmopolitism, progresaază prin acumulări „laterale”, nu „verticale”; nu există, cu alte cuvinte, o paradigmă dominantă în cadrul acesteia, care să îi subordoneze întreg spectrul discursiv. Dimpotrivă, știința politică beneficiază de un „statut multi-paradigmatic” (p. 29). Pe cale de consecință, fertilitatea sa științifică și metodologică este superioară științelor naturale.

Fiecare paradigmă este eșalonată pe trei nivele de analiză: principiile fundamentale, teorii, ipoteze și metodologii specifice, respectiv aplicabilitate, capacitatea paradig-

mei de a își testa cu succes ipotezele pe filieră empirică. De-a lungul lucrării, autorul demonstrează consecvent statutul de paradigmă al cosmopolitismului pornind de la primul nivel de analiză și terminând cu ultimul. Astfel, pentru nivelul întâi de analiză, principiul fundamental al cosmopolitismului rezidă în considerarea tuturor ființelor umane ca fiind egale din punct de vedere moral. La cel de-al doilea nivel de analiză, ipoteze ca autonomia individuală și responsabilitatea morală și politică globală a indivizilor, nelimitată de grupurile particulare din care fac parte – conturează un set de probleme specifice cosmopolitismului. În sfârșit, soluțiile propuse de cosmopolitism constau în instituții internaționale competente, care să ofere o mai mare consistență dreptului internațional, estompând astfel distincția conservatoare și egoistă dintre politica internă și politica externă a unui stat.

În termeni ideologici, principalul inamic al cosmopolitismului îl reprezintă realismul politic. Ambele paradigme își fac simțită prezența atât în politica internă cât și în cea externă, diferența fundamentală dintre ele fiind dată de faptul că realismul consideră că moralitatea se limitează la prima, în timp ce cosmopolitismul o înțelege ca fiind universală. Considera naiv și iresponsabil de către realism, cosmopolitismul ripostează acuzând realismul de reduționism și obstinație politică; în secolul XXI,

conflictele militare și problemele ecologice, pentru a oferi doar două exemple, nu mai reprezintă apanajul politicii de stat, ci sunt probleme realmente internaționale, a căror soluții, pentru a fi eficiente, trebuie să fie globale, nu locale.

Autorul distinge între un cosmopolitism de tip vechi, kantian în esență, bazat pe primatul republicanismului în organizarea politică, respectiv pe libera circulație a ideilor, persoanelor și mărfurilor - și un cosmopolitism de tip nou, „încercând să îmbine constrângerile comunității și autonomia individuală, loialitatea față de națiune sau grupul etnocultural și solidaritatea față de umanitate și fiecare individ în parte, indiferent de grupul căruia îi aparține” (p. 131). Noul cosmopolitism încearcă să fie o sinteză între comunitarianism, înțeles ca formă „aerisită” de conservatorism (Charles Taylor), având însă și pronunțate valențe de stânga (Michael Walzer) – și cosmopolitismul clasic, kantian, aspirând, la modul ideal, spre o „pace eternă”.

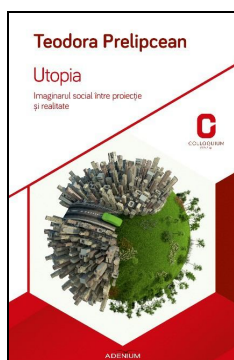
Bineînțeles, provocările teoretice și practice căruia trebuie să îi facă față noul cosmopolitism, chiar și după ce și-a dovedit calitatea de paradigmă, sunt multiple. Un efort în această direcție îl reprezintă încercarea de a dezambiguiza presupusa relație egalitate sau cel puțin de continuitate dintre cosmopolitism și neoliberalism: „în ciuda faptului că termenul «cosmopolitism» este asociat uneori cu cel de «neoliberalism» și criticat totodată

pentru pretinse culpe ce revin în realitate ultimului (cum ar fi pretenția de universalitate a valorilor promovate, occidental-centrismul, tendințele colonialiste sau promovarea globalizării economice), cosmopolitismul manifestă de fapt o puternică rezistență față de neoliberalism. Accentul pus pe interesele și nevoile grupurilor sociale marginale ale societăților «peri-

ferice», pe diversitate și solidaritate situează cosmopolitismul în raport de opoziție cu neoliberalismul” (p. 243). Pe termen lung însă, noile probleme globale ale omenirii reclamă un nou tip de politică, la rândul ei globală, neînchistată în particularități politice și culturale, fără a neglija însă aceste realități. Cosmopolitismul are toate șansele să devină acest nou tip de politică.

Emanuel COPILAȘ

Prin „gigantica bibliotecă a utopiei” (Through “the gigantic library of utopia”)

Teodora Prelipcean, *Utopia. Imaginarul social între proiecție și realitate*, Editura Adenium, Iași, 2015.

Utopiile n-au avut niciodată „presă bună” în mediile intelectuale, pentru că au fost contrapuse mereu realismului. Genul literar al utopiei a fost alăturat mai curând dramaturgiei moralizatoare și romanului de aventură decât filosofiei politice. Multă lume plasează discursul utopic în aria antropologică a *riturilor compensatorii*, în același orizont cu ideologiile și religiile ce ne îndeamnă să părăsim lumea crudă a prezentului pentru a ne îndulci imaginar dintr-o lume viitoare mai bună. Paginile acestei cărți mi-au sugerat însă o cu totul altă grilă de lectură: utopia este un *rit integrator*,

o formă socială de adaptare la șocurile prezentului. Câți dintre noi pot rezista la asaltul realității fără doza zilnică de utopie?

Cartea Teodorei Prelipcean seamănă, ca structură, cu o abordare clasică din lumea franceză – *Que-sais-je?* –, în care un cititor mediu poate ajunge, cu un efort rezonabil, la o cunoaștere decentă a unui întreg domeniu intelectual, pe următoarea schemă narativă: definirea sistematică a temei, tratarea substanței ei în manieră diacronică, apoi selectarea unor zone de analiză transversală, pentru a încheia cu un sumar bibliografic cuprinzător și relevant. Astfel, pentru oricine vrea să știe ce înseamnă *utopia*, cum a evoluat genul literar și filosofic și ce consecințe sociale a generat – de la nivelul imaginarului la cel al practicilor politice –, volumul de față este mai mult decât necesar.

Ce pot spune despre această carte unui prezumtiv cititor pentru a i-o recomanda?

Lucrarea este structurată din perspectiva metodologică a filosofului, dar are în mod cert o trimitere consistentă la științele politice, în care autoarea lucrează de ceva vreme. Prin natura temei, textul

glisează în zona literaturii, așa încât el poate fi citit de un public mult mai larg decât cel arondat filosofiei și teoriei politice. Stilistic, este o carte scrisă cu sensibilitate, rafinement și eleganță. Este o carte în care abundența informației nu descurajează, ci relevă cititorului opțiuni multiple de înțelegere a lumii – fie sub specia realismului critic, fie sub aceea a unui soi de neo-romantism.

Atunci când o carte este un summum de puncte tari, este dificil să selectezi doar câteva dintre ele sau să le ierarhizezi, fără să comiți nedreptăți. Cu toate riscurile, voi face o astfel de operațiune de cititor.

Cartea este un survol cvasi-complet asupra scrierilor utopice, de la antici până la socialiștii de secol XIX, survol realizat cu acribie, cu spirit selectiv și analitic, bine documentat în literatura universală, dar și cu ancorarea în exegezele produse în ultimele două decenii în spațiul românesc.

Primul capitol al volumului este o micro-istorie pe care, citind-o, ajungi să te miri de cât de prolific a fost spiritul uman în proiectarea de lumi mirifice ale binelui și fericirii. Structura acestei istorii are la bază distincția pe care autoarea o face între *utopia pozitivă*, *utopia negativă* și textele de *inginerie socială* (reformatoare) ale socialiștilor așa-zisi utopici. Utopia este, desigur, o poveste despre o societate „ideală”, este o critică mai mult sau mai puțin directă la adresa întocmirilor sociale ale prezentului. Dar cum se realizează această critică? O manieră

clasică, din zorii modernității, este aceea în care se imaginează o societate a binelui, dreptății, moralității și fericirii. În contrapondere, există utopii care ne demonstrează cât de urâtă poate fi lumea, dacă în organizarea și conducerea ei ajung să se afirme absurdul, ilogicalul, disprețul față de om. Doar două exemple, pentru a ilustra distincția: *Utopia* a lui Thomas Morus și *Ferma animalelor* a lui George Orwell. Există și utopii de factură „raționalistă”, precum cele din falanga ideologică a lui Saint-Simon, pentru care era pozitivistă nu este altceva decât un previzibil final fericit al civilizației industriale.

Capitolul următor este dedicat analizei *Utopiei* lui Thomas Morus și *Noii Atlantide* a lui Francis Bacon, două dintre utopiile tradiționale „reprezentative”, scopul fundamental fiind oferirea unor „grile de lectură” și „evidențierea locului aparte pe care îl ocupă cele două scrieri în panorama utopiilor”, numeroase argumente fiind formulate și aduse în sprijinul afirmației. În acest context, trebuie să menționăm că analizele efectuate ne relevă faptul că autoarea este nu numai stăpână pe domeniul supus cercetării, dar și avizată asupra complexității, diversității și dificultăților interpretative. Totuși, atunci când situația o impune, aceasta se delimitează sau își precizează cu claritate propria poziție, fiind totodată deschisă și altor posibile interpretări.

În fine, remarc ultimul capitol al cărții, în care utopia fourieristă este prezentată cu pandantul ei operaționalizat în celebrul Falanster de la Scaieni. De asemenea, concepțiile socio-politico-economice ale lui Saint-Simone ori Owen, precum și propunerile acestora de a reorganiza societatea în vederea „instaurării unei noi ordini sociale”, se află în atenția autoarei. Totodată, întrucât experimentele sociale specifice socialiștilor utopici au eșuat, iar urmările „utopiilor aplicate” au fost „extrem de grave”, autoarea subliniază necesitatea și importanța „extragerii tuturor învățăturilor din aceste avertismente ale istoriei”, astfel încât „istoria să nu se repete”.

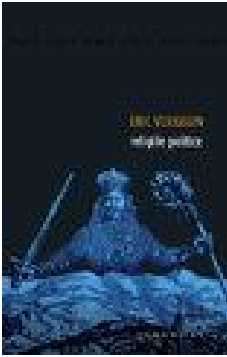
Un alt aspect important al lucrării îl constituie concluziile. În încercarea de evidențiere a unei directive călăuzitoare, acestea sunt judicioase și susținute cu rigoare logică sau exemple semnificative. Dintre ele se remarcă drept notabile următoarele: conștientizarea faptului că „răul nu coboară din ceruri”, ci provine din „natura noastră umană, egoistă, înclinată spre minciună și trădare”; înainte de a ne imagina o societate perfectă exterioară nouă „să pornim de la premisa că aceasta trebuie să existe întâi înlăuntrul nostru”; să nu

urmărim „uniformizarea”, „ștergerea totală a diferențelor” sau „anularea competiției”, acestea nefiind „calea spre mai bine”; necesitatea de a fi „flexibili în gândire”, „permanent cu spiritul treaz” și de a evita „extremele”. Tezele enunțate nu sunt, desigur, singurele dezvoltate, Teodora Prelipcean formulând și argumentând interpretări, păreri proprii, autoreflexii și critici pertinente.

Putem afirma la finalul acestei „călătorii” că tabloul prezentat este edificator, iar conținutul, dincolo de omisiunile și reduționismele inerente, clarificator? Da, întrucât lucrarea în sine este nu numai o excelentă sinteză, urmărind în primul rând să ne ghideze pașii prin „gigantica bibliotecă a utopiei”, ci și un discurs argumentativ, coerent și consistent, profund și subtil, ce răspunde unei necesități vis-à-vis de modul în care mai știm astăzi să citim și să interpretăm operele fondatoare ale literaturii utopice. Drept urmare, considerăm că *Utopia. Imaginarul social între proiecție și realitate* reprezintă o lucrare teoretică de nivel academic, valoroasă prin sinteza oferită, lectura cărții putând fi profitabilă atât pentru publicul avizat, cât și pentru publicul mai puțin avizat.

Cristian BOCANCEA

Eric Voegelin despre dimensiunea religioasă a răului politic (Eric Voegelin about the religious dimension of political evil)

Eric Voegelin, *Religiile politice* (trad. și st. introd. Bogdan Ivașcu), Editura Humanitas, București, 2010, 160 p.

Potrivit lui Bogdan Ivașcu, autorul unui amplu studiu introductiv (pp. 5-70: „Ordine și istorie. Eric Voegelin și diagnoza modernității”), traducerea poate fi înțeleasă în două feluri: „fereastră în mintea unui geniu” și inițiativa „cele mai profunde interpretări a răului în secolul XX: o «religie-erzaț», substituit pentru religiile tradiționale, un rău de natură religioasă, înrădăcinat în adâncimile tenebroase ale naturii umane, o răbufnire fără precedent a dezordinii în istorie” (p. 63). Cartea reprezintă „una din cele mai bune introduceri [...] în opera lui

Voegelin”, deoarece cuprinde „toate temele majore”: „critica concepției moderne care încearcă să separe sfera politicii de orice conținut religios; radiografia substratului spiritual-intelectual al mișcării totalitare; resorturile care generează ordinea și dezordinea în istorie” (p. 54). Recenzia de față se va concentra pe cel de-al doilea tip de lectură, întrucât de aici se degajă mult mai convingător relevanța acestei traduceri. În primul rând, trebuie remarcată oportunitatea: cartea a apărut într-un an care constituie deja o certitudine în atenția pe care mediul academic românesc o acordă interferenței dintre religie și politică în sens practic, iar din punct de vedere teoretic, dintre teologie (sistematică, fundamentală) și filosofia politică. Această interferență se aplică (dar fără a se limita) la problema comunismului¹. În al doilea rând, prin faptul că textul a inspirat reflecția asupra răului în politică, n-ar fi deloc nepotrivit dacă acesta ar fi pus în legătură cu volumul Hannei Arendt despre procesul lui Adolf Eichman de la Ierusalim, în urmă cu puțin peste cincizeci de ani. Fără a mai socoti valoarea introductivă a

cărții în gândirea unui autor aproape neutilizat în știința politică, acestea ar fi două motive pentru care această carte nu merită lăsată uitării. Punctul de plecare al lui Voegelin l-a constituit realitatea „colectivismului politic”. Apărând pentru întâia oară în aprilie 1938, la Viena (adică la foarte scurt timp după Anschluss, momentul începând cu care a fost tot mai greu ca cineva să pună la îndoială adevărata natură a ideologiei național-socialiste și a regimului degajat din aceasta), argumentația lui Voegelin este una făcută în mijlocul evenimentelor, lucru care nouă ne dă posibilitatea să reflectăm nu doar asupra oportunității acestei traduceri, ci și asupra pertinentei observațiilor lui Voegelin (mai precis, a modului în care istoria evenimentială a confirmat sau a infirmat intuițiile autorului discutat).

Modul general de argumentare pe care lectura cărții îl sugerează este următorul: Voegelin stabilește realitatea de la care pleacă („colectivismul politic”); propune cadrul general de discuție; oferă definiția de lucru; anunță „condițiile prealabile pentru existența religiilor politice”; iar apoi susține întreaga discuție pe situații de practică și teorie politică (de aici reiese probabil opțiunea lui Voegelin pentru dubla natură a actului de a gândi: *theoria*, sau contemplare care poate produce concluzii de natură propozițională, și *praxis*, sau deliberare în vederea acțiunii).

În ceea ce privește modul general de abordare, Voegelin pleacă de la

distincția dintre „realitatea în sine” și „simbolismul lingvistic” care se aplică termenilor religie și politică. Deosebirea „simbolismului lingvistic” (ce are rădăcini adânci în istoria continentului european) de „realitatea în sine” explică motivul pentru care, la sfârșitul anilor '30, nu era deloc acceptat să se vorbească „despre religii politice” și să se interpreteze „mișcările timpului nostru nu doar ca mișcări politice, ci de asemenea (și mai ales) ca mișcări religioase” (p. 77). „Realitatea în sine” reprezintă o noțiune importantă, dacă nu chiar noțiunea-cheie a gândirii lui Voegelin.

Desigur, prin „în sine” Voegelin nu înțelege acea realitate noumenală care a cucerit o bună parte din mințile secolului al XIX-lea, datorită contribuției lui Kant și Hegel, care reflectă o realitate existentă dar incognoscibilă. Dimpotrivă, premisa fundamentală în cazul de față este una existențialistă și, în măsura în care se poate vorbi despre o dificultate majoră, atunci aceasta stă tocmai în faptul că subiectul politic nu se apleacă asupra realității. Această realitate nu doar că există (deci nu este o impresie sau un simplu fenomen), dar chiar, mai mult, se lasă cunoscută. În mod indirect, Voegelin pare să indice acuzatoriu inadecvarea la realitate: „Pentru cel deschis la totalitatea experienței, porțile existenței stau larg deschise, oferind o perspectivă asupra treptelor Ființei care se întind de la natura lipsită de viață până la Dumezeu; lumea se desfășoară în

fața sa, relațiile raționale dintre componentele ei devin evidente și formează o ordine a Ființei în care nivelurile sunt clasificate într-o ierarhie, iar ca răspuns la întrebarea privind rațiunea ființării formează o ordine a creației. Un maximum de absorbție a realității este îmbinat cu maximum de raționalitate în ceea ce privește ordinea și interrelaționarea și este încoronat de dezvoltarea dogmatică perfectă a experienței spiritual-religioase în termenii unei idei referitoare la Dumnezeu, așa cum s-a dezvoltat ea în Occident în *analogia entis*” (pp. 85-86). Ar merita precizat că o dezvoltare interesantă a semnificației politice a principiului teologic *analogia entis*, și implicit a rupturii pe care a produs-o teoria lui Copernic, apare la Jacob Taubes în două lucrări scrise către sfârșitul anilor '40 și începutul anilor '50: „Escatologia occidentală”, respectiv „Teologia după revoluția copernicană”². În orice caz, pare să nu fie deloc întâmplător faptul că primele critici intelectuale ale totalitarismelor politice (nazist și stalinist, în înțelegerea Hannei Arendt) apar din orizontul existențial, mai precis al personalismului. Dacă în acest opuscul (care nu-i scade cu nimic calitatea) Voegelin lasă cumva neproblematizată „realitatea în sine”, această sarcină o îndeplinește cu asupra de măsură Gregory Vlastos într-un alt opuscul intitulat *Christian Faith and Democracy*³ și publicat la doar un an după *The Political Religions* (în 1939).

Despre „realitatea în sine” și despre „simbolismul lingvistic”, Voegelin scrie următoarele: „Acum înțelegem mai clar care este miza: problema fundamentală nu este corectitudinea unei definiții; ea reprezintă o chestiune de viață și de moarte. Și mai mult decât atât, problema fundamentală este întrebarea dacă omul poate exista la modul personal sau trebuie să se confunde într-un *realissimum* suprapersonal” (pp. 81-82). Pentru a exemplifica această afirmație, autorul aduce în discuție chestiunea curajului, aplicat la doctrina hegeliană a mersului istoriei: reprezintă curajul o dovadă a existenței personale sau este un fenomen mecanic, așa cum apare în filosofia organicistă a lui Hegel? (p. 81) Aici apare remarca extrem de interesantă potrivit căreia teodiceea (adică rezolvarea pe cale rațională a problemei răului) nu trebuie să se lipsească de sentiment (în care interpretez o altă formă de a pleda pentru personalism ca valoare a existenței în măsura în care sentimentul reprezintă o trăsătură distinctivă a persoanei): „Nu se poate spune cu certitudine ce este mai surprinzător în acest punct al speculației hegeliene: rațiunea imperativă, ordonatoare a lumii, care forțează istoria în revelația spiritului, sau absența oricărui sentiment pentru problema adâncă a teodiceei, adică faptul că spiritul lumii nu are alte mijloace la dispoziția sa decât sângele și nenorocirea omenirii” (p. 83). Pentru a propune o lectură

paralelă, chiar lămuritoare a acestei problematice, merită evocat aici Robert C. Tucker ce califică filosofia statală a lui Hegel drept *demonodicee* în disertația de doctorat pe care a depus-o la Universitatea Harvard în 1958 (trei ani mai târziu a fost publicată în volum⁴). Prin *realissimum*, Voegelin înțelege realitatea fundamentală sau primă care este substituibilă (fie de un popor, fie de o persoană anume, ori chiar pur și simplu de o doctrină), însă niciodată delebilă: „Oriunde o realitate se dezvăluie pe sine drept sacră în experiența religioasă, ea devine realitatea primă, un *realissimum*. Această transformare fundamentală de la natural la divin rezultă într-o recristalizare sacrală și valoric orientată a realității în jurul aceluia aspect care a fost recunoscut ca fiind divin. Lumi de simboluri, semne lingvistice și concepte se ordonează singure în jurul centrului sacru, se stabilizează ca sisteme, devin îmbibate cu spiritul agitației religioase și sunt susținute fanatic ca fiind ordinea «justă» a ființei” (pp. 86-87).

După fixarea cadrului de discuție, Voegelin sugerează câteva posibile definiții ale acestui concept controversat (cel puțin pentru anul apariției acestei cărți). Astfel, prin religii politice, autorul înțelege „divinizarea ordinii mundane a stăpânirii, închiderea sa intramundană și simultana decapitare a dumnezeului transmندان” (p. 107). Această definiție este susținută de o „distincție lingvistică” foarte

importantă: „religiile spirituale care-și găsesc *realissimum*-ul în Fundamentul lumii (*Weltgrund*) ar trebui numite religii transmندان (*überweltliche Religionen*); și toate celelalte, adică cele care-și găsesc divinul în conținuturi ale lumii, ar trebui numite religii intramندان (*innerweltliche Religionen*)” (p. 87). Desigur că și această distincție care sprijină definiția, trebuie la rândul ei sprijinită de o lărgire semantică corespunzătoare a două noțiuni-cheie în argumentația lui Voegelin: „Prin *religie* se înțeleg creștinismul sau alte mari religii ale mântuirii; prin *stat* se înțeleg organizațiile politice de tipul statului-națiune modern. Pentru o înțelegere adecvată a religiilor politice, conceptul de «religios» trebuie extins pentru a include nu doar religiile mântuirii, dar și toate celelalte fenomene care însoțesc dezvoltarea statelor, fenomene pe care le credem a fi de natură religioasă. Mai mult, trebuie să ne întrebăm dacă într-adevăr conceptul de stat este limitat la relații organizatorice definite de o dimensiune strict secular-umană, fără nici o conexiune în sfera religiosului” (p. 78).

Ultima parte importantă a studiului o reprezintă identificarea și punerea în ordine a condițiilor prealabile pentru existența religiilor politice. O primă condiție este „apariția unei comunități sacral-politice speciale și intramندان”, comunitate ce se întemeiază pe „descendența genealogică” (p. 107).

A doua condiție este „transformarea substanței ecclesiei”, în

perioada creștină, care s-a făcut în linii mari pe două coordonate: ștergerea graniței dintre sacralitate și politică în *Sacrum imperium* și afirmarea supremației papale în *corpus mysticum*. A treia condiție se referă la ruptura care se produce în sânul ecclesiei. Cea dintâi schismă se datorează lui Augustin care a deosebit categoric statul de biserică și de unde a rezultat o „multitudine de dualisme”, urmată îndeaproape de doctrina lui Toma din Aquino care a afirmat dependența sferei politice de cea religioasă și, totodată, importanța instituțiilor politice (pp. 108-115). Dacă acestea sunt precondițiile, la religiile politice se ajunge pe un traseu intelectual în trei etape: ierarhia (cu cele trei dimensiuni ale sale: ecclesia, sferile spirituală și temporală, respectiv apocalipsa), Leviathanul lui Hobbes și comunitatea intramundă (în sensul definit mai sus). Voegelin privește ierarhia drept „o formă elementară de legitimare a guvernării oamenilor asupra oamenilor” prin „radierea puterii de-a lungul unei ierarhii de conducători și officii care se întinde de la Dumnezeu, la vârf, către supuși, la bază” (p. 103). Paradigma istorică a acestei descrieri Voegelin o găsește în „cultul soarelui al lui Akhenaton”, căruia îi dedică o discuție aparte, situată nu întâmplător între problematizarea noțiunii de religii politice (pp. 77-90) și expunerea ierarhiei (pp. 103-121). *Leviathan*-ul lui Hobbes (pp. 122-130) face, în înțelegerea lui Voegelin, pasul

decisiv către „cea mai importantă condiție prealabilă pentru formarea unei religii comune intramundane”: „înțelegerea de sine a unei comunități ca o unitate cu centrul în sine însăși” (p. 124). Foarte interesantă este opoziția dintre particularismul pe care îl sugerează Leviathanul și universalismul („structura deschisă”) a Bisericii Creștine: „chiar dacă ierarhia se extinde încă până la Dumnezeu, iar comunitatea politică este creată conform mandatului divin, ierarhia nu mai curge până la persoanele care ocupă rangurile ecclesiei, ci la comunitate ca persoană colectivă; merge la suveran, considerat nu stăpânitor al subiecților, ci purtător personal al comunității politice” (p. 124).

Este exact ceea ce Taubes va spune după mai puțin de un deceniu: suprimarea *analogia entis* („Precum în cer, așa și pe pământ”). Aceeași intuiție însă l-a condus pe René Guénon, într-o carte apărută în 1929⁵ (deci nouă ani înaintea cărții lui Voegelin, fără ca acest lucru să însemne cu necesitate că Voegelin avea cunoștința de cartea lui Guénon), la o ierarhizare valorică ce anexează politica la religios (și în felul acesta relege cartea într-un soi de proiect pre-modernist dacă nu chiar anti-modernist). Voegelin sesizează faptul că, dacă în proiectul lui Aquino „temporalul era de rang mai mic decât ordinea spirituală și distinct din punct de vedere organizațional” (p. 126), proiectul lui Hobbes este contrar: „ordinea mundană [...] s-a dezvoltat într-o

unitate cu personalitate proprie" (p. 126), altfel spus "statul este chiar Biserica".

În sfârșit, ultima etapă o constituie „Comunitatea intramundană” (pp. 131-149). Într-un fel, Voegelin sugerează faptul că acest „colectivism politic” reprezintă produsul concret al construcției intelectuale care se încheie în „comunitatea intramundană”. Astfel, „fundamentele noii spiritualități intramundane” sunt următoarele: „cunoașterea lumii ca inventar de fapte existențiale la toate nivelurile și cunoaștere a contextelor sale esențiale și cauzale”. Altfel spus, „lumea ca sumă de conținuturi a suprimat lumea ca existență” (p. 132). Trebuie observată aici asumarea existențială a viziunii lui Voegelin și, implicit, critica viziunii sistemice care a făcut carieră în secolul al XIX-lea la nivel speculativ prin Hegel și la nivel ideologic prin Marx. Nu întâmplător, la acest nivel escaladează conflictul dintre „știința seculară” (la perspectiva lumii drept „sumă de conținuturi” nu se ajunge decât prin metodele științei ca „bază a atitudinii omului față de lume”) și revelația sau gândirea mistică (la perspectiva „lumii ca existență” se ajunge prin întrebarea centrală a metafizicii: „De ce există ceva? De ce nu e mai degrabă nimic?”) (p. 133). Concluzia este inevitabilă și izbitor formulată: „[...] iar atunci când Dumezeu e invizibil în spatele lumii, conținuturile lumii vor deveni noii zei” (p. 133). Altfel spus,

„Cunoașterea conținuturilor lumii și tehnicile bazate pe o asemenea cunoaștere nu sunt mijloace subordonate temporal pentru atingerea scopului etern al vieții în Dumezeul-celealte-lumi; ele sunt mai degrabă sângele și viața Dumnezeului intramundan însuși. Ele construiesc *corpus mysticum* al colectivității și îi unesc pe membri pentru a forma unitatea corpului” (p. 140).

În concluzie, importanța acestei cărți pentru literatura de specialitate din România nu constă doar în oportunitate (deși a apărut în 1938, vede lumina tiparului în traducere românească după aproape 80 de ani, într-un moment în care o parte a interesului academic se concentrează pe teme pe care această carte le-a deschis), ci și în caracterul ei provocator pentru filosofia politică. Așa, de pildă, observația potrivit căreia caracteristic lui Thomas Hobbes nu este contractualismul, ci identitatea colectivă a cărei expresie teoretică este *Leviathan* (p. 59). Nu în ultimul rând, în problematica răului asistăm la o mutare de accent: răul nu mai preocupă ca problemă teoretică și eventual practică (la nivel moral), ci ca problemă a practicii politice. Vine să sugereze acest lucru că expresia cea mai înaltă a răului este cea politică? Dar dacă răul este prin definiție politic în accepțiunea lui Voegelin, cum trebuie să înțelegem că răul poate fi și extrem de banal, potrivit argumentației Hannei Arendt?

Nicolae DRĂGUȘIN

Note

- ¹ A se vedea, de pildă, Radu Preda, *Comunismul. O modernitate eşuată*, Ed. Eikon, Cluj-Napoca, 2009, 368 p.
- ² Jacob Taubes, *Teologia după revoluția copernicană* (trad. Andrei State și George State), Ed. Tact, Cluj-Napoca, 2009, 100 p; Jacob TAUBES, *Escatologia occidentală* (trad. Maria Magdalena Anghelescu), Ed. Tact, Cluj-Napoca, 2008, 286 p.
- ³ Gregory Vlastos, *Credința creștină și democrația* (traducere, postfață de Nicolae Drăgușin), Ed. Ratio et Revelatio, Oradea, 2015 (aflat în curs de tipărire)
- ⁴ Robert C. Tucker, *Philosophy and Myth in Karl Marx*, Cambridge University Press, 1961. [*Filosofie și mit la Karl Marx*, trad. rom. Emanuel-Nicolae Dobrei, Ed. Curtea Veche, București, 2011, 320 p.]
- ⁵ René Guenon, *Autoritate spirituală și putere temporală* (trad. Daniel Hoblea), Ed. Herald, București, 2010, 144 p.

Note despre autori

Angelo CHIELLI is a professor at the Department of Political Science within "Aldo Moro" University in Bari, where he supports an intense didactic activity, by teaching "Political philosophy" and "Political Science" courses. His scientific research activity has developed mainly along two areas: the analysis of the European political philosophy in the twentieth century and the study of the Renaissance political thought, especially the Italian one. Among others, he has published studies about Benedetto Croce, Walter Benjamin, Antonio Gramsci, Niccolò Machiavelli, Max Weber. His latest books are: "Modernity's figures" (Pensa Multimedia, 2004): The life and the living. Benedetto Croce and the European cultures crisis" (Pensa multimedia, 2004), The will of the unreal. "The law" and "The State" in the political philosophy of Benedetto Croce from the practical philosophy to the elements of politics (Pensa Multimedia, 2008).

Sabin DRĂGULIN is an Associate Professor, PhD, at the Faculty of Political Science of "Dimitrie Cantemir" Christian of Bucharest and an associate researcher at "Petre Andrei" University of Iași. He graduated from a program of post-doctoral training and post-doctoral research grants in the field of social and political science run by the University of Bucharest (2013), contract POSDRU/89/1.5/S/62259, co-financed by the European Social Fund, through the Sectoral Operational Program Human Resources Development 2007-2013; he holds a doctoral degree in history (2007), he graduated from the Faculty of Political Science of the University of Bucharest (2002) and from the Faculty of History of the University of Bucharest (1997). He has carried out stays of research and documentation in the field of human migration in Italy (2012), at "La Sapienza" Università di Roma and Università degli Studi "Aldo Moro" di Bari. From 2009 to 2013 he was the managing editor of the Sfera Politicii / Political Sphere BDI-indexed journal; he is the Executive Editor of the BDI-indexed journal South-East European Journal of Political Science and an editor at Cogito, also a BDI-indexed journal.

Gianfranco LONGO studied at the Westfälische Wilhelms-Universität Muenster. He is researcher of Philosophy of Law and Professor of Legal Philosophy, human rights and religions of the Middle and Far East in the Department of Political Science, University of Bari.

Leonardo TERRUSI teaches Literature in high schools. He obtained the Italian Scientific national habilitation as Associate Professor both in “Italian Literature” and “Italian Linguistics and Philology”. Among his published works: the edition of the Renaissance comedy by L. Manfredi, Philadelphia (Bari, 2003); a study on the history of Italian language in XVth century, “El rozo idyoma di mia materna lingua”. Studio sul Novellino of Masuccio Salernitano (Bari, 2005); a book on literary onomastic, *I nomi non importano* (Pisa, 2012); the bibliography *L’onomastica letteraria in Italia* (with Bruno Porcelli, Pisa, 2006); the curatorship, with Angelo Chielli, of the Festschrift *Filologia e letteratura. Studi offerti a Carmelo Zilli* (Bari, 2014).

Ursula OLLENDORF is teaching at University of Bari, Dipartimento di Scienze Politiche as a mother tongue lecturer since November 1989. In 1981 she graduated from Fachhochschule Dortmund für Design (University for applied sciences, design) as Foto-/Film-Designer. She continued studies at Theater-, Film- und Fernsehwissenschaftliches Institut der Universität Köln (University of Cologne, Institut of sciences for theatre, film and television), while working in the film- and television-industry in various positions. She published: “Stadt, Land, Fluss” p. 127, in: Catalogue 5. Film- und Videotreff, Cologne, Germany, 1988; „Die gesellschaftliche Konstruktion der Wirklichkeit als Tragödie“; (The social construction of reality as tragedy), in: *Der tödliche Augenblick – Wie Hören und Sehen vergeht*, (the mortal moment – as hearing and seeing vanishes), Cologne, 1989; Italian-German translation of the book: “Le cento masserie di Crispiano” (The hundred farms of Crispiano), tri-lingual version, Crispiano, 1999

Genti PUKA has a PhD in Political Sciences, lives in Italy from 1992. He studies the dissent in the Central-Eastern European countries of the iron curtain

Ivan SCARCELLI holds a Ph.D. in History of European Political Thought from University of Perugia. Currently he is researcher at the University of Bari, Italy (Department of Political Sciences), where he teaches Political Science and Theory of Political Institutions. He is author of two monographs and several articles. His research focuses primarily upon European conservative thought in the late 19th century and in the early 20th century. He is currently working on the theory of democracy

Alexandru MURARU (born 1982), PhD in Political Science (2011), Researcher and Assistant Professor within the Political Science, International Relations and European Studies Department at “Alexandru Ioan Cuza” University of Iasi, in Romania. He is also Associate Researcher within the Romanian Institute for Recent History (IRIR). He received fellowships at University of London – Royal Holloway, University of Utrecht (Netherlands), Northwestern University (Chicago, Illinois, USA), Center for Advanced Holocaust Studies (Washington DC, S.U.A) etc. Mr. Muraru is the recipient of a 2008-2011 Doctoral Scholarship within the POSDRU program financed by European Commission; He held lectures and conferences on recent history topic or the history of mentalities in many academic centers or

prestigious universities: Columbia University (New York, USA), Diplomatic Academy (Vienna, Austria), University of Central Florida (Orlando, USA), École Normale Supérieure (Paris, France), American Southern Political Science Association (New Orleans, USA), Center for Advanced Holocaust Studies (Washington DC, USA), Institute of History of Hungarian Academy of Sciences (Budapest, Hungary) etc. He participated in numerous academic programs, workshops, seminars, summer universities in Europe and North America, organized by prestigious academic institutions like London School of Economics, University of Leipzig, Boston University, Hebrew University of Jerusalem, and Stuttgart Media University etc. He published two academic books: *How the Monarchy into a Republic Survives? King Michael, the Romanians and the Royalty since 1989*, Curtea Veche Publishing, Preface by Emil Hurezeanu, 388p., 2015; *The Monarchical Republic: Royal Family contribution to the Euro-Atlantic integration of Romania*, Junimea Publishing House, 140 pp., 2009. As a result of his researches, he published more than ten scientific articles, tens of reviews and articles in cultural journals or newspapers. Between 2009 and 2011, Mr. Muraru has collaborated with the Institute for the Investigation of Communist Crimes and the Memory of the Romanian Exile and with the Romanian Center for Communist and Post-Communist Studies. From 2005 to 2009, Mr. Muraru was counselor within the Chancellery of the Romanian Prime Minister and in 2007 served as the personal counselor of the Romanian Minister of Justice. From April 2013 to March 2014 he was the General Director of the Romanian National Institute for Heritage. Since December 2014, he was voted by Romanian Parliament as a member within the managing board of the Romanian Radio Broadcasting Company for a four years mandate. For his professional career and scientific results he was officially honored with two of most important royal orders and medals by H.M. King Michael I of Romania.

Klaus IOHANNIS, is the President of Romania

Luminița KOHALMI (Ph.D. 2008, National Defence University „Carol I”) is an Associate Professor at the Faculty of Political Sciences of „Dimitrie Cantemir” Christian University, as well as the Director of the Future Security Research Center. Areas of interest: strategic communications and national security, political communication. Early in her career, she served as counselor for national and international security at the Romanian Presidential Administration (2012-2014). She was the principal advisor to the Minister of Development and Tourism (2009-2012) on communication strategy, media relations and public information and she also served as Information and Public Relations Director in the Romanian Ministry of Defence (2005-2009). From 1996 to 2005, she worked for BBC as a radio journalist. She has published several articles in “Romanian Military Thinking”, “Cogito”, and “Univers Strategic” journals and is the author of several books, including “The role of strategic communication in promoting national interests” (“Nicolae Balcescu” Land Forces Academy Sibiu, 2014).

Dan SULTĂNESCU is a BA in Political Science (2001). Currently, he is Executive Director of Multimedia Foundation for Local Democracy (FMDL). He has

experience in political communication since 2000, in polling since 2004 and in project management since 2008. Among his published works are mentionable: “Epoca Băseșcu. Integrarea și dezintegrarea României” (coautor), Editura Proiect, București, 2007, “12/XII: Revoluția portocalie în România” (coautor), Editura Fundației Pro, București, 2006, “România dezordonată – 2003 – Anul dinaintea schimbării” (coautor), Editura Historia, București, 2005, „O campanie total diferită, dar care nu a schimbat nimic” (coautor), în Alegeri 2008. Continuitate și schimbare, coord. Gh. Teodorescu, Editura Polirom, Iași, 2009 or “Year 2004 – The Romanian Elections” (coautor), în Election Time – The European Yearbook of Political Campaigning, 2005.

He was involved in coordinating the PRO Institute (2005-2007), and in the biggest sociological research regarding public participation (in 2013, as a part of a larger program - Inițiativa pentru societatea civilă). He had signed articles in some newspapers, as Dilema Veche, Curentul or Adevarul. He was involved, as a consultant, in electoral campaigns, since 2000. In 2014, he was involved in the PSD campaigns - for European Parliament elections and for Presidential elections.

Bogdan TEODORESCU has a PhD in Communication, is Associate Professor at SNSPA, College of Communication and Public Relations. Expert in political and electoral marketing, dedicated to his academic career at the National School of Political and Administrative Studies in Bucharest. Founder and honorary president of the Multimedia Foundation for Local Democracy (established in 1995);. Member of the International Association of Political Consultants (IAPC) and the European Association of Political Consultants (EAPC) since 2001. Member of the Writers Union of Romania since 2004;. Starting in 2004, President of the Pro Institute, specializing in political analysis and surveys;. Author and co-author of more than ten books, has published over 1.500 press articles and has taken part in over 750 radio and television broadcasts. Bogdan Teodorescu is constantly under the public and media spotlight. He has been a permanent guest in important TV shows on national coverage channels such as „Antena” and „Realitatea TV” and has been interviewed on a daily basis by major national publications on political and social issues.

Aurelia Peru-BALAN is Doctor of Political Sciences (2004), Associate Doctor (2008) at Moldova State University. She is a Researcher Coordinator at Academy of Sciences of Moldova, within Institute of Political and Legal Research. Is the author of the following monographs: *Political PR management; Electoral Votes Chase; Occidental Trends, national specific* (Cartier Publishing, 2014); *Political PR and Crisis Communication in the Republic of Moldova* (2009-2010), (LLC Imona Group Publishing, 2010). At present, she works as a Prime Minister’s Spokeswoman of the Republic of Moldova.

Lucian CATRINA is Associate Professor, Faculty of Political Sciences, „Dimitrie Cantemir” Christian University” of Bucharest. He holds a BA in Political Sciences and Public Administration at University of Bucharest, a MA in Public Policies to the same university, a PHD in economics at Bucharest University of Economic Studies and a post-doctoral fellowship in finances at Bucharest University of Economic

Studies. He has benefited several research stays in Italy, at University of Pavia. His main research interests are in economic policies, public finances, sustainability and political economy

Emanuel COPILAȘ is Teaching Assistant, PhD at the Department of Political Science from the Faculty of Political Science, Philosophy and Communication Sciences, Western University Timișoara. He is the author of several scientific articles published in Romanian political science journals. He also published the book *Geneza leninismului romantic. O perspectivă teoretică asupra orientării internaționale a comunismului românesc, 1948-1989* (Editura Institutul European, Iași, 2013). His areas of interest are theory of international relations, political ideologies, political history and theories of totalitarianism.

Ludmila STUPARU obtained in 2014 her Master's Degree in Diplomacy and Security at the National School of Political and Administrative Sciences (SNSPA) in Bucharest. Currently she is a PhD candidate in Political Science at the University of Bucharest. She has three years of experience in managing and implementing projects on the subject of the European integration of Moldova. Since 2012 works as a program coordinator for the Romanian Centre for European Policies from Moldova.

Roxana PATRAȘ is a Researcher at the Department of Interdisciplinary Research – Social Sciences and Humanities, “Alexandru Ioan Cuza” University of Iași. Between June 2014 and September 2015 she was a Post-PhD Fellow in the SOP HRD/159/1.5/S/133675 Project of the Romanian Academy, Iași Branch, developing a project entitled “Aesthetic Imagination and Literary Contexts in the Symposium Political Oratory of the 19th Century Romania.” She is the author of *Cântece dinaintea Decadenței. A.C. Swinburne și declinul Occidentului/ Songs before Decadence. A.C. Swinburne and the Decline of the West* (Timpul 2013) and co-editor of *Perspectives in Humanities. Keys for Interdisciplinary* (“Alexandru Ioan Cuza” University Press 2015) and the Supplement of *Philologica Jassyensia* X, 1 (19) (Tracus Arte Publishers 2014). In January 2015 she published in Symposium “On Diffident and Dissident Practices: a Picture of Romania at the End of the 19th Century.”

Mihai VACARIU is an associate professor at the National School of Political Science and Public Administration in Bucharest, Faculty of Communication and Public Relations. A graduate of the Master of Communications Management at the University of South Australia, he obtained his PhD in communication sciences at the Graduate School of SNSPA, with "Censorship and reception of FM Dostoevsky's work in Romanian literature during communism". In recent years, he initiated and participated in numerous public debates on cultural issues.

Gelu CIASCAI is Associate Professor, Faculty of Political Sciences, „Dimitrie Cantemir” Christian University” of Bucharest. He holds a BA in Philosophy and a BA in Political Science at „Babes-Bolyai” University of Cluj-Napoca, a

postgraduate diploma in Affairs Law at Paris I Sorbonne University and University of Bucharest and a Ph.D. in Philosophy at „Babes-Bolyai” University. He is a former fellow at European Union Institute for Security Studies of Paris, Paris and at Research Branch of NATO Defense College of Rome. Areas of interest: international relations, european studies, security studies, philosophy of social sciences.

Gheorghe VĂDUVA is Brigadier General (retired), scientific researcher (1st degree), deputy director at the International Institute for Human Rights within „Dimitrie Cantemir” Christian University of Bucharest, honorary member of Romanian Academy of Scientists, president of Presamil Professional Military Journalists Association in Romania, editor-in-chief of „Univers Strategic” magazine, indexed in EBSCO international database, and „Orizont Cultural XXI” magazine, author of over 40 volumes comprising papers regarding geopolitical and geostrategic issues, military art, novels, essays, travel diaries, etc.)

Titel IOVA is teaching at National Defence University "Carol I" from Bucharest, as postgraduate course director since 2010. In 1998 he graduated from Land Forces Academy, from Sibiu as commissioned officer. Since that moment he graduated various academic and specialization programs abroad, within Romanian Ministry of Defence and at National School of Political Sciences and Administration, from Bucharest. He published : multiple articles on national magazines, studies, courses and one book on security and military topics. He was participant on several international conferences as author or as organizing committee member. He holds a Ph.D. in National Security from the same university since 2014. Within the Multinational Operations and Crisis management Operations he teaches crisis management, NATO security policies, peace support operations and multinational land operations. As external facilitator, he joined the UN on various pre - deployment courses for military and civilians in Brazil and China. Similarly he was invited as a guest lecture on military topics by NATO School, Oberammergau, Germany

Mădălina Virginia ANTONESCU holds a Ph. D. in European Law, at Bucharest University, Department of Law (2009) and she is scientific researcher. At present, she is counselor at Romanian Diplomatic Institute and honorary researcher at Romanian Institute for Human Rights. She holds a diploma of Paris I Pantheon Sorbonne University (1998) and she has also, master in “International relations and European integration” (2001-2003), at the National School for Political and Administrative Studies, Bucharest.

Georgeta CONDUR is University Lecturer at “Petre Andrei” University from Iasi, President of the Pro-Democracy Association Iasi. Her areas of interest are: political communication, political marketing. She is also a member of the American Association of Political Consultants and the American Political Science Association

Ioana Cristea DRĂGULIN BA at the Faculty of History, University of Bucharest (1998), MA at the Faculty of History and Geography, Hyperion University of Bucharest (2010), Erasmus fellow at the Faculty of Political Science, „Aldo Moro”, University of Bari (2013), PhD in Political Science, University of Bucharest (2015). She published several articles, studies and book reviews in political science journals: *Sfera Politicii*, *Cogito*, *South-East European Journal of Political Science*. She also attended several national and international conferences (dragulinioana@yahoo.com).

Cristian BOCANCEA is a University Professor who has a PhD in Political Science (Université des Sciences Sociales Toulouse I) and also a PhD in Philosophy (“Al. I. Cuza” University of Iași). He holds courses of Political ideas and ideologies and Constitutional Law at the “Petre Andrei” University of Iași. Among the main books he has published we mention: *La Roumanie du communisme au post-communisme* (1998), *Meandrele democrației. Tranziția politică la români – Meanders of Democracy. Political transition in Romania* (2002), *Istoria ideilor politice de la antichi la moderni – History of political ideas from the ancient to the modern*(2002)

Nicolae DRĂGUȘIN holds aPhD in Philosophy and is Lecturer at the Faculty of Political Science (Christian University „Dimitrie Cantemir” from Bucharest), Post-Doctoral Research Fellow (University of Bucharest). Trainer at the *Calea Victoriei* Foundation. Contributions to *Sfera politicii*, *Studii teologice*, *Cogito-Multidisciplinary Research Journal*. Main interests: political theology, philosophy of communication, religion and mass-media.

Instrucțiuni pentru autori

Revista *Polis* acceptă **manuscrite originale, nepublicate anterior și neafiate în faza de evaluare preliminară a altor publicații științifice**. Manuscrisele primite vor fi **anonimizate** și supuse evaluării critice a recenzorilor de specialitate ai revistei. **Fișa de evaluare**, cu mențiunea de acceptare / modificare / respingere a articolului propus, vă va fi remisă într-un interval de **2-5 săptămâni** de la confirmarea primirii manuscrisului. **Adresa** la care ne puteți trimite manuscrisele dumneavoastră în format electronic (.doc sau .docx) este: polis@upa.ro

La redactarea articolelor, vă rugăm să țineți cont de instrucțiunile de mai jos. Revista *Polis* își rezervă dreptul de a refuza publicarea articolelor care nu respectă aceste instrucțiuni.

STRUCTURA GENERALĂ A TEXTULUI

Revista *Polis* publică studii redactate în limbile **română și engleză**. **Toate articolele în limba română trebuie însoțite, obligatoriu, și de traducerea integrală în limba engleză**. Articolele trebuie să respecte normele general valabile pentru redactarea lucrărilor științifice, conținând în mod obligatoriu o parte introductivă, capitole / secțiuni distincte și concluzii, având dimensiuni cuprinse între **20.000 – 40.000 de caractere cu spații** (10-20 de pagini standard). Articolele vor fi redactate utilizând paginarea standard a programului Microsoft Word, folosind fontul **Times New Roman, 12 pct**, cu **spații de 1,5**, fără a lăsa spații libere între paragrafe. Prima pagină a lucrării va conține, obligatoriu, următoarele informații: titlu, autor (afiliere instituțională și adresă de corespondență), rezumat de 200-350 de cuvinte și 4-6 cuvinte cheie.

Pentru redactarea lucrării, vă rugăm să folosiți modelul de mai jos.

TITLUL ARTICOLULUI

Prenume NUME

Afiliere instituțională

Adresa de mail

Rezumat

Rezumat în limba engleză, 200-350 de cuvinte. Rezumatul va prezenta, pe scurt, conținutul lucrării, menționând metologia utilizată în cercetare, principalele premise, argumentele folosite și concluziile articolului. Vă rugăm să verificați corectitudinea gramaticală și lexicală a rezumatelor în limbi străine și să evitați folosirea programelor de traduceri automate. Ne rezervăm dreptul de a refuza rezumatele cu greșeli flagrante de traducere.

Cuvinte-cheie: 4-6 cuvinte în limba engleză

Fiecare articol trebuie să includă, în mod obligatoriu, **o parte introductivă**, o secțiune de **cuprins** împărțită în capitole și subcapitole, în care ideile, ipotezele de

cercetare menționată în partea introductivă să fie demonstrate sau infirmate, și o secțiune de **concluzii**.

Bibliografie

CARPINSCHI, Anton, BOCANCEA, Cristian, *Știința politicului. Tratat*, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 1998.

PETREU, Marta, *De la Junimea la Noica. Studii de cultură românească*, Editura Polirom, Iași, 2011.

ȘANDRU, Daniel, „Ideological aspects in Petre Andrei’s political sociology”, *Transilvania*, Nr. 11, 2011.

Resurse electronice

STAN, Liliana, „Elemente ale metafizicii idealului la Petre Andrei”, *Transilvania*, Nr. 11, 2011, http://www.revistatransilvania.ro/nou/ro/anul-editorial-2012/cat_view/45-anul-editorial-2011.html, p. 60 (accesat pe 23 februarie 2013)

NOTĂ: Tabelele și figurile vor fi incluse în textul articolului și numerotate în ordinea apariției, după modelul de mai jos. Vă rugăm să nu folosiți tabelele și figurile în mod excesiv.

--	--	--	--

Tabelul 1: *Model de tabel*

SISTEMUL DE REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

Revista *Polis* folosește sistemul de referințe bibliografice recomandat de Academia Română.

În acest sistem, **sursele bibliografice la care se face referire în text sunt citate cu ajutorul notelor de subsol.**

Exemplu:

[...] Este o chestiune pe care politologul român Mattei Dogan o prezintă atât în studiile sale interbelice, cât și în lucrările recente¹. [...]

¹Mattei Dogan, *Comparații și explicații în știința politică și în sociologie*, Editura Institutul European, Iași, 2010, pp. 241-261.

Bibliografia finală a lucrării reunește toate sursele citate în notele de subsol, listate în ordine alfabetică. **Resursele bibliografice consultate de pe Internet vor fi menționate într-o secțiune separată.** Citarea acestor resurse va respecta regulile generale privind citarea surselor electronice, precizând data la care documentul electronic a fost accesat de către autorul articolului.

Redactarea notelor de subsol

Pentru redactarea notelor de subsol, vă rugăm să folosiți opțiunea „Footnote” din programul Word, fontul **Times New Roman, 10 pct, spațiere la 1 rând.**

La prima mențiune a autorului / lucrării, nota de subsol va menționa toate detaliile sursei bibliografice, inclusiv pagina-paginile, dacă este cazul (utilizați prescurtarea „p.” pentru o singură pagină și „pp.” pentru pagini multiple). Mențiunile ulterioare ale aceleiași surse bibliografice vor utiliza prescurtările latine (*ibid.*, *op. cit.* etc.).

Instructions to Authors

The *Polis* Journal of Political Science welcomes **original manuscripts which have not been published elsewhere and are not under review by other scientific journals**.

Once submitted, **the manuscripts are made anonymous** and sent to our reviewers for evaluation. You should receive the reviewing form, with the decision to accept / change / reject your article, within 2 – 5 weeks from our initial confirmation of receipt.

Please use the following **address** to send us your manuscripts in electronic form (.doc or .docx): polis@upa.ro

Before sending us your work, please use the following guidelines to write your paper. Polis reserves the right to reject the articles which do not comply with these instructions.

GENERAL STRUCTURE

The *Polis* Journal of Political Science publishes articles and studies written in **Romanian and English**.

All articles should comply with the general standards of academic and scientific writing, and they must comprise an introductory part, distinct chapters / sections, and conclusions. The texts should have **20.000 to 40.000 characters with spaces** (10 to 20 standard pages).

Articles should be written using the default page layout in Microsoft Word, with **Times New Roman, 12 pt, 1.5 line spacing**, and no additional spaces before and after paragraphs.

The first page of your article should include the following information: article title, author(s) name(s) (institutional affiliation and e-mail), an abstract of 200-350 words, and 4-6 keywords.

Please use the following template to format your paper.

ARTICLE TITLE
First name(s) SURNAME
Institutional affiliation
E-mail address

Abstract

Abstract in English, 200-350 words. The abstract should summarize the paper's content, mentioning: the research methodology used, the main hypotheses, the main arguments developed and the paper's conclusions. Please check the grammar and lexis of articles written in English if you are not a native speaker of this language and avoid using programs for automatic translation. We reserve the right to reject articles with flagrant translation mistakes.

Keywords: 4-6 keywords in English

All articles must comprise **an introductory part**, a section devoted to **the paper's content**, divided into chapters and subchapters – in which the research hypotheses mentioned in the introduction should be argued for or against -, and a section of **conclusions**.

Bibliography

- BELL, Daniel, *The End of Ideology. On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties*, Harvard University Press, Cambridge Mass., 2001
- FREEDEN, Michael, *Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach*, Clarendon Press, Oxford, 1996
- ȘANDRU, Daniel, „Ideological aspects in Petre Andrei's political sociology”, *Transilvania*, No. 11, 2011

Electronic resources

- STAN, Liliana, „Elemente ale metafizicii idealului la Petre Andrei”, *Transilvania*, No. 11, 2011, http://www.revistatransilvania.ro/nou/ro/anul-editorial-2012/cat_view/45-anul-editorial-2011.html, (accessed on 23 February 2013)

NOTE: Tables and figures should be inserted in the text and numbered in order of appearance, according to the model below. Please do not use tables and figures in excess.

--	--	--	--

Table 1: *Table model*

CITATION STYLE

The *Polis* Journal uses the reference style recommended by the Romanian Academy. In this system, the bibliographical resources quoted in the text are cited in footnotes.

Example:

[...] In is a matter that the Romanian political science scholar Mattei Dogan describes both in his interwar studies and in his recent works¹. [...]

¹Mattei Dogan, *Comparații și explicații în știința politică și în sociologie*, Editura Institutul European, Iași, 2010, pp. 241-261.

The paper's final **bibliography** assembles all the sources cited in footnotes, listed in alphabetical order. **The bibliographical resources consulted on the Internet are to be listed in a separate section.** These resources should be cited in agreement with the general rules relative to the citation of electronic bibliography by mentioning the day on which the electronic document was accessed by the author.

Footnote format

In order to insert footnotes into your article, please use the „Footnote” option available in Word, using **Times New Roman, 10 pt, 1 line spacing**. The first time an author / a work is cited, the footnote must provide full bibliographical details, including the page-pages (use the abbreviation „p.” for one page and „pp.” for multiple pages). The footnotes for subsequent references to the same author / work should use Latin shortened forms (*ibid.*, *op. cit.*, etc.)

Bun de tipar: 2015 • Apărut: 2015 • Format 16 × 24 cm

**INSTITUTUL
EUROPEAN**

Iași, str. Grigore Ghica Vodă nr. 13
Tel. Dif.: 0788.319462; Fax: 0232/230197
editura_ie@yahoo.com; www.euroinst.ro